

МАРКО СЕМОВ
И ЗА АМЕРИКА КАТО ЗА
АМЕРИКА

chitanka.info

Посвещавам тези книга на паметта на Пламен Илиев

Всякак съм си я представял Америка. Веднъж ми се е явявала като градина. Вървиш си из нея, късаш си, каквото видиш, и си ядеш. На очите сито и на стомаха. Кой колкото иска — толкова. Никой не те дърпа за пеша и не ти казва: „Хей, бате, къде дават така?... Я ела тук да те видим кой си, що си!“

Друг път съм си я представял като края на света, до който майката му е да се добереш с някой кораб. Качиш ли се на него, хвърляй шапка. Все някой ден ще те изсипе в Америка, а там вървят хора и викат: „Малко работа, много пари...“ И моите земляци, младежи още, ненаплашени от живота, с як, балканджийски кокал, вървят най-отпред. Тях пък работата въобще не ги интересува. Кого, балканджията ли ще уплашиш с работа или с недояждане? Ти само парата му помахай пред очите и ела гледай — как се плюнчи молив, как се пишат документи и бършат сълзи... „Къде бе, Иване, Пенко, Боньо?...“ „Отиваме в новите земи...“ И все си представях тия мои земляци и други българи, които в края на миналия век, а някои и преди това стигнаха Америка, с едната ръка да копаят, да сеят или да зидат, с другата да пъхат в джоба си долари...

Леле, пък тази дума като я чух най-напред от комшията... Той даже не викаше долар, а долар. Все не можех да си го представя какво нещо е това доларът, освен като всесилен господ — каквото си иска, това прави с човека. Командва го — легни, стани, напред, назад, продава едно, купува друго, гали, мъмри, раздава подаръци, заканва се с пръст и налага наказания. А на гърба си метнал един огромен кош, пълен с всякакви хубави дрехи, с печенки, кебапчета и разни сладкиши и вика: „Насам, народе, насам...“

И народите от цял свят тичат към долара и като го пипнат с пръст, по-големи от тях няма. Сега си мисля, че това е първото ми вярно социално усещане. С него се е заченала, с него си живее и тъй, с долара на уста, ще си върви Америка. А и не познавам човек, който да е побарал долара, и да е пропаднал.

Америка съм си я представял също така пренаселена с много богати лели и вуйчовци, които, като умират, оставят несметни богатства. Тъй съм и запомнил по-старите хора да казват: „Ти него не го мисли, той има вуйчо в Америка.“

Като тръгнах на училище, Америка взе да ми се явява и в по-друга светлина. Нямаше я вече онази Америка на комшията и на комшийката — една винаги добре облечена жена, с дрехите, донесени от мъжа ѝ, след като се върна от Америка... Тя отстъпи назад, за да се появи в представите ми една друга Америка. В това отношение много ми помогнаха учителите, книгите, вестниците. Думи и изрази, като американски империализъм, Дивия запад, враг номер едно на народите, мракобесническа държава, душителка на мира и прогреса — всички тях ние ги научавахме много по-рано, от колкото коя е столицата на тая държава, от колко щата се състои, с кои океани и страни граничи. Дори и какъв език говорят американците.

Може да се каже, че в тази нова светлина познанията ми много скоро още се разшириха, когато започнах да бягам от училище, за да ходя на кино, когато се поява телевизията, когато ставах по-редовен читател на вестниците — и български, и най-вече съветски, от които за Америка научих нови страшни истини:

В Америка на лягане и на ставане пият уиски. Представех ли си американец, с голяма, пълна догоре чаша с уиски го виждах. Пият мъжете, пият и пропадналите американски жени, пият алкохол вместо майчиното си мляко даже и децата. Спомням си, и като сега я виждам пред себе си, една статия в „Работническо дело“, в която се даваха от достоверни по-достоверни и от страшни по-страшни данни за американския алкохолизъм, който, ако продължаваше да се шири така, след година-две Америка я търси в някоя психиатрия или лудница, където се изпращат докрай алкохолизираните се и развратени държави.

За пушенето пък в Америка да не говорим. Тия пури, дебели като нашенска къделя, всякакви най-силни и отровни буржоазни цигари, пълни не само с тютюн, ами и с наркотици, за тях да не отваряме дума. Бременни жени, майки на кърмачета, самите кърмачета — всичко това американският капитализъм го подпалва с цигарен дим още в пелените и Америка, погледната, да речем, от самолет, не е нищо друго, освен едва горяща и догаряща капиталистическа държава...

Ами черните?... Тази дива расова ненавист, която американският империализъм разпалва между хората. И там, у тях си, и навсякъде по света. Всичко да си в Америка, черен човек и въобще цветнокож да не си. С пищови, с напалм, с камшици, с ласа, с какаото им падне на американците, малтретират по най-жесток начин черното население, както и, индианците, които пък вече съвсем са на изчезване. С което дават един най-отблъскващ пример на света докъде съвременният капитализъм може да докара бедните и прогресивни народи. За разлика от хармонията и обичта, която изпитват един към друг народите от нашите социалистически страни, и особено пък към слабо развиващите се държави.

Да говорим ли за употребата на другия страшен опиат — кокаколата, с което американските войници, пияни-заляни, вършеха своите зверства из ония страни, в които Америка непрекъснато си пъхаше носа и пречеше на самостоятелното им и прогресивно развитие... Това, че Америка е една държава, която води най-агресивните войни в човешката история, че се меси в щастливия живот на новоосвободените колониални народи и иска да командва всичко и всички — не подлежеше изобщо на съмнение в моето, а и на целокупния български народ съзнание...

Ами задният двор на Америка?... Гетата, натъпкани с гладни, безработни, жадни за труд и светлина народни маси, които Америка потиска и държи в най-дълбоко невежество. Тази същата Америка, която ежеминутно и ежечасно ражда безработица, и изхвърля на улицата гладни, бездомни хора, които, като няма къде да спят, се търкалят по тротоарите — живо обвинение докъде могат да докарат потъналите в охолство и тлъстини капиталисти собствените си народи. Добре, че имаше честни, класово осъзнати социалистически журналисти, които описваха това човешко дъно или направо го снимаха и изпращаха снимките насам — от една страна, да видим докъде е стигнал съвременният капитализъм, от друга — като го сравним със себе си, да се убедим черно на бяло, че ние живеем в най-щастливото и справедливо общество в цялата човешка история...

Ами за обикновените американски граждани какво да кажем. Толкова приказки съм чул от приятели и познати, които са били в Америка. Една България не знаят къде се намира и освен магазинчето, освен фермата си, освен гоненето на долара, нищо друго по света не ги

интересува... Е, били много открити и дори наивни. Ама ти видиш ли такъв открит човек, не си ли наясно, че си имаш работа с най-долнопробен балама. Друго е, като човек умее да ти смигне с едното око, после с другото, дето знае какво е това „лява ръка — десен джоб“, и който, поискаш ли му услуга, винаги може да ти каже: „Лесна работа, мой човек!“ Пък оттам нататък „я камилата, я камиларя“... Всичките тия поговорки простите американци нито ги знаят, нито хабер имат от тях... Е, какво може тогава да се очаква от такава държава и от такива хора, дотам пропаднали в нашето обществено съзнание. А ето на, точно за тази държава ми се случи да се запътя в едно време, когато светът, както винаги е ставало в приказките, се мести от единия рог на най-големия козел на другия, когато си преоблича не само дрехите, но и душата, и мозъка...

Ала не мислете, че тръгнах сам за Америка. Освен с познанията, осигурени ми от нашата пропаганда, в която години наред и аз честно и с вяра в светлото бъдеще се трудох, много години още преди да пристъпи кракът ми във вестник, бях ходил до Америка с Алеко Константинов. И в Пратера съм бил с него, и в Чикагските кланици, и на Ниагарския водопад. Така че Америка, ако и да не съм я изръшкар, както би казал неговият човек Бай Ганю, все пак малко — много познайвам и от географията, и от обичаите ѝ, и от онова, пред което да се чудиш да ръкопляскаш ли, да се кръстиш ли, и на което светът е рекъл: американска работа...

В крайна сметка: тичане, бързане, нерви, трясък, врясък, гонене на долара — това беше най-обобщената ми представа за Америка, участие във формирането на която взеха най-активно и американските филми.

А щом един американски филм ти показва каква престъпна държава е Америка, щом той ти казва какви страшни кражби и убийства стават там, какво повече ти трябва. Знаех също, че ако нямаш двацет долара в джобчето на самото си, по-добре не излизай на улицата... Щом ти ги поиска американският престъпен елемент, внимателно бъркаш в джобчето, усмихваш се и ги подаваш. Но в никакъв случай не търси пари във вътрешен или заден джоб. Престъпникът на секундата те ликвидира с ножа си, защото мисли, че вадиш оръжие... Тая пък история с двацетте долара я зная и от сън да ме бутнеш... Казвах ми я всички приятели, които са били в Америка,

а и немалко такива, които не са били. Една седмица преди да тръгна за САЩ, закопчах въпросните двайсет долара в ризата си, с която щях да пътувам, и всяка вечер, преди да си легна, и сутрин, като стана, пробвах се — как ще бръкна в джобчето, как ще ги извадя, без да дам никакво основание на престъпния американец да си помисли, че мога в малкото джобче на ризата си да държа пистолет... Познавачите на Америка също тъй ми казваха, че вечер след седем часа за никакво излизане по улиците не може да става дума... Тогава престъпният свят изпълзвявал от леговището си, напълвал градовете с пистолети и ножове, полицията се обърквала какво и кого по-напред да пази и тогава започвали страшните кражби, убийства и пожари... Макар че, както ме уверяваха, и в хотела да си седиш, не е съвсем безопасно. Неслучайно, както писа нашата безпристрастна преса, американците се охраняват с огромни кучета, със специални пазачи, с двойни и тройни ключалки, с алармени инсталации и за по-сигурно бягат, та се късат от големите градове, където престъпността е взела най-всеобщи и вездесъщи размери...

Това за хотелите съвсем ме довърши. Щом крадците и убийците се промъкват и през прозорците на небостъргачите и си влизат при тебе като едни фантомаси — черни, озверели, къде ми остава да се скрия? Вадят ти пистолет, натикват ти го, както си сънен и объркан, под носа и ти казват: „Парите или живота!“ Даже колега един месеци наред си изкарваше черпнята, като най-подробно и цветисто разказваше на познати и непознати как точно станало обирването му в хотела. И ето, толкова години оттогава, чуя ли за американски хотел, все тая гледка ми е пред очите...

Даже, ако трябва всичко да си призная, при цялата съвкупност на тези данни и познания, събрани от очевидци, от пишещи хора, от филми и пр., аз доста упорито и седмици наред си задавах един и същи въпрос — защо пък толкова съм заритал да ходя в Америка. Ходил съм в Съветския съюз, в ГДР съм ходил, в Румъния... И в Япония даже ходих — видях го, дето се казва, този капитализъм. За какво сега пък Америка, ми е притрябвала. Да ѝ бера страха — кога и как ще видя някое дуло пред носа си или някое лъскаво чиренче... А ако случайно оживея и се върна, тогава пък известните с липсата на всякаква завист сънародници да ме емнат: „А, така значи, не ти стига, че света обиколи ами сега и Америка...“

Така си обяснявам защо толкова много, както отподир разбрах, пишещи български братя са били вече в Америка, но като се върнат в отечеството, си мълчат. Едно, да не ги обвиняват, че са се продали на американския империализъм, второ — да не им завиждат... Ходи си, гледай си, кътай си видяното, ама да пишеш, да разказваш — да не си луд!...

Българинът винаги е имал едно качество, което го е увардило от много беди и ядове и което винаги се е появявало, когато потрябва — това е съобразяването!...

В такива колебания, страхове и направо с чувството, че ставам готова жертва на лакомията си нещо от този свят да не изгърва, един божи ден на късната зима или на най-ранната пролет — смутен, неспокоен, стиснал юмруци за кураж, каквото и да става — да се пиша мъж, в такова състояние на духа, природата и обществото потеглих за Америка...

I

Когато пристигнах в Чикаго, ми казаха — тук не е типична Америка. Когато бях в Тера Хота — щата Тенеси, и мислех, че фермерите — това са те, истинските американци ме питаха: „А Тексас, Вирджиния, Флорида — видели ли сте?“ Когато се разхождах в сънното негърско утро на град Мемфис и се спирах пред евтините и препълнени магазини на една от главните улици, местните хора бяха категорични: „Който не е видял Калифорния, не е видял нищо...“ Стана така, че и след като пропътувах цялото крайбрежие на Калифорния, ми казаха: „Без Юга и без индианците няма истинска Америка...“ И индианци видях, и дни наред ходих из техните „пueblo“. Видях ли Америка? Кое е Америка, кое е истинското, по-истинското, най-истинското на Америка... Ами след това Ню Йорк, Манхатън, Бронкс — те пък доколко са Америка, доколко истинска, и доколко най-истинската. Все въпроси, от офицерски пагон нагоре!...

А аз, ситен дребосък от Балканския регион, съм се помъчил да я оброждам и опознавам... Че на всичко отгоре и да я описвам!

Повечето от вечерите залягах пред телевизията. Америка е страна, която рано си ляга и сутрин още по-рано става. Това някой да беше ми го казал, доста щях да се чудя на акъла му. А стана тъй, че по едно време това ранно ставане даже взе да ме изнервя. Още няма седем и половина — осем, а аз, според програмата, трябва да мъкна куфар отново към някое летище. Не може ли самолетите да ги вземаме по към обяд, питам... Това ставане в шест, за да си на летището в седем и да излетиш в осем, ме съсипва, казвам... Вие така ще ме уморите от безсъние... Много неясно им изглеждаше на американците това мое разсъждение. Че ако станете рано, ако тръгнете с по-ранните самолети, казваха те, е по-евтино. (В Америка цените на билетите за самолет, на таксите за телефон, на влаковете, че дори и на такситата, се менят според часа, в който ги ползваш. Колкото часът е по-натоварен, толкова цената на билета е по-висока. Така и за транспорта винаги има пътници, и за пътниците винаги има транспорт.) Освен това, казват, не

губиш деня... А един делови човек, пеят си те американската песен, не само ден не губи, но и час. И се убедих, че и половин час ако му иде на вятъра, американецът не може да си го прости.

Може да се каже, че това ранно ставане беше моето първо поамериканчване. Че тая известна със своята разхайтеност държава, викам си, откога толкова рано си ляга и толкова рано става... Колкото пъти излязох сутрин рано, та да изненадам Америка, да я видя по пижама, толкова пъти се оказа, че тя ме е изпреварила. В седем сутрин сума ти магазини са отворени, много други изобщо пък не са затваряни цяла нощ, банките вече са запалили светлините си, ако изобщо през нощта са ги гасили, работното време в много от тях започва за клиенти в девет, но братът чиновник в седем е там...

Така по собствен път се добрах до известната в нашите страни истина за капиталистическата експлоатация на труда...

В Лос Анжелос се запознах с едно наше българче. Казвам българче, ама то е било българче, когато е отишло в Америка при леля си. Сега си е чист американец, и то от тия — банковите, всемогъщите американци. Известно е, че ние, българите, в Америка имаме или лели, или вуйчовци... Даже си имахме съответната поговорка: „Който има вуйчо в Америка...“ Отпосле, в духа на социалистическата теория и практика, ако пък имаш вуйчо в Америка, нищо добро не те чака. Та поговорката се измени в: „Който има вуйчо владика...“ Така че това българче беше извадило късмет, не само имало вуйчо в Америка, но и леля му един ден била телеграмата: тъй и тъй, вуйчо ти умря, аз съм съвсем сама... Петнадесетгодишен, младежът казал „довиждане“ на мама и татко, на кака и батко и ето ти го: един божи ден стъпила му гуменката в Лос Анжелос. Там дозавършил средното си образование, завършил и висшето, хванал се чиновник в „Банк във Америка“. Най-напред в корейския квартал, после в китайския, после в японския, докато прекрачил в Централата. А на банковия чиновник в Америка съвсем не е такава тънка заплатката, както е в България.

Пред нейния сто и три етажен билдинг — черен и лъскав, един ден се запознах с бившето българче, сега вече американец на четиридесет години. В първите минути прогресиращият banker заваляше българския, ала като се разприказвахме, полека-лека намести съгласните, зъбите му също така се строиха по българското словоредие и думите тръгнаха по-чисти, по-питомни...

Обядвахме в близък ресторант — стол по един прословут американски сандвич, хванах го по-изкъсо да видя вярно ли е това, което тъй се набива в очите ми, че американецът в шест или даже в пет часа сутринта е вече рипнал и едно на друго, в десет часа вечерта го пиши заспал. Че кога, мисля, си, тия хора сколасват да идат на гости, да се понапият, да изтрезнеят, карти да поиграят, в кръчма да влязат. Или и те са като японците — светнат сутрин едно уиски, светнат в десет часа второ, следобед трето. И до вечерта са готови. Ами кога пък им остава време за другите, по-тънките работи, или и те като нас са се научили да ги вършат в работно време... Тия думи си ги реда в главата, ала още обикалям по далечната българо-американска периферия. Владко е от хората, на които добрината им е нарисувана на лицето, макар че не се знае колко страховити справки има в досието си заради тази си нерододлюбива постъпка. По тази причина ме гледа под око — кой ме знае какъв агент-провокактор съм. Нали сведущи хора твърдят, че в България всеки трети е човек на милицията. Щом съм тук — или съм като него, или... Кой нормален човек може да отиде в наши дни до Америка? Полека-лека обаче се поотпуска и аз доста свойски го разпитвам кога е женен, колко деца има? От такава една позиция ще скъсявам разстоянието до своя свещен въпрос — как си прекарват вечерите американците, къде си пият уискито, много ли жени има в баровете им, одират ли те жив, ако влезеш, и още какви други морални разрухи ги друсат вечерно време... Отговорът на високо издигналия се банков чиновник ме стряска... „Ами, казва той, вечер американецът няма кой знае колко много свободно време...“

Чупя една вежда — хайде сега, на мене тия... Ние, дето се казва, че сме Европа (по причини, които ще станат ясни по-нататък, аз престанах по някое време от пътешествието си да се отъждествявам с България и с балканските земи, минах на континент), преди дванайсет не ни минава наум за легло, та тия ли, потънали в разврат американци...

— Тук се работи до седем-осем вечер... — казва Владко.

— ???

— Който има частно предприятие, магазин или кантора, то се знае, че работиш повече... Има магазини, които години наред не са затваряни... Все някой от семейството работи — няма ден, няма нощ. Нито празник!

— ???

— Който пък е като мен — държавен служител, би трябвало да работи осем часа, но работа като има, никой не ти гледа осемте часа. И десет, и дванайсет може да са... Като работиш повече, повече те уважават, по-голяма заплата дават. И ти ставаш друг човек, и къщата ти друга, и колата ти. И приятелите...

— ???

— И като работиш до седем, и като се прибереш у дома в осем, като погледаш телевизия до девет и половина, за да видиш какво става по света, ти си лягаш. Утре трябва да станеш в шест, да пътуваш до седем и никой няма да ти каже лоша дума, ако си отишъл час по-рано на работа...

— Е как, с всички ли е така?

— Ами с всички. С всеки сериозен човек, с всеки преуспял човек или с всеки, който иска да преуспее, е така...

— И тъй до пенсията?...

— Най-често и след пенсията... Понякога акционерите, собствениците работят до последния си час.

— ?????

— Това осмисля живота им. Това държи душата нащрек, умът си има работа, сърцето също.

Изслушвам я тая информация от Владко, ала ако мисли, че съм му повярвал, лъже се... Че къде по света толкова много работят богатите хора!... Но си трая! Колко години на това са ме учили!

Това, което ме впечатлява, е друго. Виж какъв публицист са направили от него тия американци. Ала също така донейде ми става ясно защо Владко е останал стар ерген. Ако си беше стоял в България, щеше да се е женил поне два пъти или да се е развел поне веднъж. Можеше при добри връзки и божа благословия и до апартаментче в „Младост“ да я е докарал. И вечер ще си пие бирката в някое ресторантче с приятели, ще си изстудява мастичката още в пет часа следобед... И в работно време с мадамка някоя може да шавне, кой ще му държи сметка къде ходи, като си е добре с началството...

А тия тук — блъскат. От седем до седем.

Ясно ми е още в тия първи дни какво е имал предвид колегата Алеко, когато, стъписан от видяното, е възкликнал: „Кога ще живеете бре, хора?...”

След като хапнахме, Владко ме покани да посетя сто и първия етаж на „Банк във Америка“. Там, където е президентът на тази с повече от 700 клона банка само в щата Калифорния. Президентът или заместник-президентите на тая банка командват комай повече имущество, отколкото притежава цялата Европа. В един от асансьорите, в които блести жълтият, презрян метал на бронза, точно за шейсет секунди прекрачвам и аз този всемогъщ сто и първи етаж... Прекрачвам го, ама силно въртя око. Очаквам всеки момент някой полицаи да ме спипа за яката и да ми поиска пропуска или паспорта. У нас и на летището, като отиваш да изпратиш жена си, милиционерът те гледа под око и те спира — да не би да ѝ помогнеш да си дотътри куфарите до мястото за таксуване. Та тук ли — в това супер чудовище на икономическата и паричната мощ, в което всеки от тия заместник-президенти държи милиарди такива като мен за гушката и ха е поискал с два пръста да ме щипне, ха съм издал смъртен звук... В нашата народна банка, ако рече да влезе човек, макар че освен чиновници, в нея друго май отдавна няма, цяло отделение милиционери пази. За полицаи ли да гледам, мокетите ли? Защото и тук, както е навсякъде в Америка, коридорите, залите, входовете, фойетата са застлани с мокет. Цветовете всякакви — сини, зелени, червени, в силни тонове, в меки тонове. На летището в Далас тоя мокет съвсем ми събра очите. Беше в такива шарки и комбинации, като че го бяха тъкали най-големите някогашни майстори от Котел. Освен че е навсякъде нов, като сложен рано сутринта, той е задължително чист. Дори ме беше страх най-напред да стъпвам по него. После видях, че в Америка човек просто няма къде да си изцапа обувките. Затова по летищата, ако на пътника му се поиска да седне — сяда си, столове колкото щещ, от удобни по-удобни, от луксозни по-луксозни. Ала ако му се прииска да си полегне — ето ти го мокета. Легнеш си, опънеш се, никому не прави впечатление, никого не дразни... Събуе си обувките, ако са му уморени краката, сложи ги до себе си... Тази гледка на събути крака доста ме дразнеше в началото. В самолета още — летях по вътрешните линии, на най-предната седалка маце вдигнало си краката, изпружило ги върху паното на преградата, която дели самолета на първа и втора класа. До нея, на другата седалка — възрастен, достолепен джентълмен, вместо да направи забележка на невъзпитаната девойка, вместо да я попита тъй ли са я учили в училище, къде са ѝ първите

седем години или от майка си ли е видяла тъй да се чекрези на публично място, той си чете вестника, жвака си дъвката и никакво, ама никакво възмущение не събужда неговия старчески нрав.

Друг път, имах среща със студенти — мисля, че в Калифорнийския университет в Санта Барбара беше. Аз прав — те седнали. Седнали и вдигнали крака срещу, мен. Отпреде ми пъстра картина от всякакви подметки — един негър оперил паламарките си, девойче — токчетата си, други — маратонките си. От подметките им не виждам лицата им. Че аз на подметките ви ли съм дошъл да говоря!

На всичкото отгоре едни идват по средата на часа, носят си кафето, други закусват, трети жвакат дъвка.

И на колежката — професор по журналистика, окото ѝ не трепва... И това ще ми бъде „съвест“, моля ви се...

Американска им работа... Та говорехме за мокета, с който е постлана, кажи-речи, цяла Америка.

Като ходят по мокет, американците постигат и тишина. Ни, ако си на токче стъпил, отеква, ни налче о цимента почуква, ни можеш чинно да удариш с него петите така, че на началството да се препълни душата от кеф какъв предан и изпълнителен служител има... Не ми стана ясно и от какво са направени стените, та в една зала, където работят 300 души, в която има 300 телефона, 300 компютъра, 300 бюра — толкова е например международният отдел на вестник „Вашингтон пост“, можеш да си говориш с човека до тебе, като че сте само двамата в цялата зала...

Да е в една нашенска сграда, да ти изтрещи асансьорът, като че ли тя самата се събаря, да е, като се зададе началство, стъпките му да се чуват още от долния етаж, де е мадама като мине — да вдигнеш глава да я огледаш... А тия тук, цяло войсково поделение да им вкараш, няма да го чуят...

В „Банк ъв Америка“ мокетът е червен. Както виждате, и тук върховните коридори на властта са постлани в червено. Като му знай силата на този коридор, по който вървя с Владко, препотявам се от мисълта, през колко уреда и апаратури и всякакви ключалки ме дебне зловещо полицейско око и колко пищова са опънати в минутата срещу мен: ха съм посегнал нещо да пипна, ха са ме направили пара парче... Не, засега не се чуват изстрели. Напротив, тихо е като в манастир, като че живи хора няма тук. В нашенска банка като влезеш, от народ не

можеш да се разминеш. Тук — празно. И банките им ли са бамбашка на тия хора? Владко ме води към залата, където заседава президентският съвет. Да не мислите, че вътре са подредени телефони, барчета, пана, библиотеки, та като влезе човек, да види колко учени хора стоят около тая голяма елипсовидна маса. Няма дори и пепелници, нито специални цветя за отмора на окото на тукашните отговорни другари, няма място за секретарки, за стенографки — някоя безсмъртна мисъл да не изпуснат. Делова, че дори изсушена зала. А само като си помисли човек какви решения се вземат тук, за какви пари се приказва, какви империи и държави се командват... И което ме гръмва до вдън душата социалистическа: никое заседание не трае повече от тридесет минути...

Оттук вървим към заместник президентските кабинети...

Не мислете, че това са кабинети като на един наш министър или заместник-министър, да речем, макар че министрите на цяла Европа човек да събере, икономическата им мощ няма да стигне, колкото е силата на едно от тия бюра. Че няма и табелки — кой другар какъв пост заема, та да се ориентира човек къде е началство, къде простолудие, няма секретарки, нито подноси с кафета и хладилници е тънки напитки... Едно неголямо фоайе, в него една бледорозова американска душица, скрита зад един стъклен похлупак, отпреде ѝ компютри, само очилата ѝ се виждат между тях. Тази девойка е секретарка на президента и на петимата му заместници, чиито стъклени кошери са наредени по цялото протежение на коридора. Всеки от тях вижда какво прави секретарката, всеки момент секретарката вижда какво правят те. Самите вицепрезиденти една крачка да мръднат, също тъй се виждат един друг. Поради което разбирам, че тези хора са пълни нещастници. Ако им падне една мадама, те да се убият, не могат да я вкарат в кабинета си. Ами ако трябва шише да извадят, ако трябва с приятели да се почерпят?... Недай си боже пък, ако предната вечер са поокъснели или са объркали пиенето си и сега им налага да му ударят една глава „за пет минути“...

Да беше минал оттук Алеко, не само щеше да каже: „Кога ще живеете бре, хора“, ами и още ще добави: „Да ви пикая на милионите, когато сте я докарали дотам, такова чиракуване да им чиракувате...“

Издигнал се е нашият Владко, големи връзки трябва да е имала леля му. На работното му място, което е на по-долния етаж, също са се

оцъклили три компютъра. С тях Владко си приказва с цял свят, както и каквото си иска, като че е международна телефонистка. Още четири такива като неговите стъклени оградки има в цялото със зелен мокет покрито фоайе, с по една неголяма масичка пред тях, и всеки всекиго също тъй вижда — кога сяда, кога става, кога ги издебва да си глътне прозявката, кога до тоалетната да отиде, колко се бави там и пр. Няма да отварям дълга приказка за това какво нещо са компютрите в живота на Америка. Още повече, че от компютри не разбирам. На няколко пъти в България ми се яви възможност да понауча нещо за тях. По това, че сърцето ми не потегли, за пръв път разбрах, че вече съм остарял...

В Америка обаче, стане ли дума за компютър, няма млад, няма стар.

Компютърът за американеца е като за руснака дървеното сметало. През компютъра американецът вижда цяла Америка, а най-често и целия свят. Всичко е вкарано в него. Като в нашия регистър — прошнуровано, прономеровано. Вътре във вездесъщите им душици се знае за всекиго кога е роден, къде, пие ли, бие ли се, има ли дългове, какво работи и как, какво мислят хората за него, жена му шава ли му, ходил ли е в чужбина, кога...

Каквото трябва да се знае за един човек, за една фирма, за една държава, за една дейност, за един цял свят — всичко е вътре, в компютъра. Тъй и не го проумявам — къде са скрити тая очи, която всичко виждат, във всичко надничат и всичко помнят.

Факт е, има ли американец, който да работи, до него има компютър. А има ли компютър, от ясно по-ясно е, че в този компютър е запечатано всичко, което му трябва да знае около работата си. По-късно ще разкажа по-подробно за интересната нощ, която прекарах в кола на чикагската полиция. В тази кола, както и във всяко такси имаше компютър. Което ще рече, че всички американци тая работа с компютъра я умеят. Докато оглеждахме престъпния живот на някои от чикагските квартали, печените полицаи забелязаха, че пред един бар кола със сам човек вътре три пъти смени мястото, където беше паркирана. Това им се стори съмнително и като видяха номера на колата, те го съобщиха на компютъра си. Той незабавно запитва компютъра майка в района, където беше регистрирана колата, оттам последва незабавен и пълен отговор: колата е на собственика Хикс,

кога и къде е роден, откога притежава тази кола, с какво се занимава, семейното му положение, арестуван ли е, кога, защо, в момента търси ли го за нещо полицията... И изобщо пълна информация за всичко, което в подобно положение може да интересува един полицаи...

— Ами ако не е от този район колата? Или изобщо не е от Чикаго? — питам компетентно аз.

— Кварталната майка компютър пита чикагската майка, а тя може бързо да разпита и щатската, и дори да получи информация извън Съединените щати — ние имаме терминали в Англия, Франция и... — той ме поглежда — дори в Съветския съюз...

На човек при такъв разговор може да му стане студено.

Ако е по-чувствителен, и до insult може да стигне.

А оня в колата и не подозираше какво в момента става с него. Даже отново и премести, този път съвсем пред входа на нощното заведение.

Оказа се, че е сервитьор в това същото нощно заведение, който търси такова място за колата си, че да може най-лесно да я наблюдава през нощта...

С тия компютри наистина няма шега. Разправяли ми бяха, ала аз пак не бях повярвал. „Око да види, ръка да пипне“ е една от най-българските поговорки...

Нашенски дипломат преди години паркирал колата си, където не трябва. Оставили му бележка да си плати глобата от толкова и толкова долари, прочел я той с наличния си английски език, обещал им, че ще я плати „на мук“, запалил си колата и дома! Дома, това било българското посолство. Минало се, каквото се минало, изтекли му годинките в Америка. Хайде сега към майката Родина, която всички толкова обичаме. Само че, преди да напусне границите на тази същата Америка, която той надхитрил, станало нещо доста неприятно. Граничният офицер, който най-често е девойка, много млада и невинаги грозна, препратила името му в дълбоките сейфове на бездънните американски компютри. За всеки случай. И оттам излезнала на съответното българско име една тлъста сумица за неплатената преди години глоба... Когато ще се бърка в джоба, българинът винаги заеква. Този направо пресипнал. Защото сумата, която трябвало да отброи, била много по голяма от сумата на глобата.

То се знае, един дипломат, ако не може да протестира, какъв дипломат е:

— Вие, господине, навярно нямате предвид лихвата, която се е натрупала през тези години — казала най-любезно и с най-невинна усмивка офицерката...

Всичко да си на този свят, на мястото на този нашенец, така натясно прекаран, да не си...

Ала тия компютри и мене ме прекараха — Макар че моето престъпление спрямо американската държава беше къде-къде по-невинно и дето се казва, от него американската държава муха я ухапала... Голямо нещо е американското метро. И тук, както навсякъде, има карта, на картата ти показват къде си. До нея — компютър, който пък ти казва къде да се прекачиш, къде да слезеш и колко ти струва пътят: доларче ли доларче и половина ли, два ли...

Смятах, каквото смятах, отписах едно доларче, метнах се в това подземно хвърчило и се кефя... Места във вагоните колкото искаш, не те лъхва на пот, никой не те притиска, нито избутва, на всичко отгоре седалките по-хубави от на нова лека кола... Ето ми я спирчицата, сега като си подам билетчето на едно автоматче, то ще ми отвори една метална преградка и вън. Вън, вън, ама автоматчето не отваря. Бутам оттук, бутам оттам, не ще... Бре, мамината ти, сега ли намери да се повредиш. Дръпвам се настрани, минава човек, подава си билетчето, отвори се. Хоп след него и аз. Пак подавам картончето, пак ядец. В България да е, ще напопържам я държавата, я завода, който го е правил. А американската държава не ми стиска да я напопържам... И какви ще ги дъвча сега запрян тук?... И назад не мога да се върна, защото тук е само изход. Пак намирам, ще я счупя тая преградка, ала вместо да отстъпи, светна някаква лампа от лявата ми страна. Светна, ама като не ѝ обърнеш внимание, какво като е светнала... Оглеждам се да понамалее народът и да прескачам. Цървула ще ми хванат, какво като са американци. Аз пък съм българин... Ала опашката от излизачи хора не намалява и за прескачане се отказвам да мисля.

Спирам непознат човек, като съответно, според моите си български критерии, го преценявам свестен човек ли е, дали е член на американската комунистическа партия, че да му имам доверие... Нейсе, познах. Човек излезе. Описвам му положението си, на всичко отгоре се оказва схватлив. Заведе ме до един от тия компютри,

преповтори с натискане на бутоните спирките, през които съм минал. Компютърчето отговори: господинът е платил двадесет цента по-малко. Ако е искал да се вози само за един долар, е трябвало да слезе на предната спирка... Как стана, при толкова хиляди пътници, точно мен да уцели, че съм платил по-малко — убийте ме, не проумях!...

Ами сега, като кървав негър или друго служебно лице няма наоколо, да му дам тия проклети двадесет цента и да се махам от това място...

Пак въртя очи към господина. Демек — сега какви да ги дъвча? Интелигентен човек излезе, казвам ви. Даже се питам, дали някога не е имал нещо общо с Интернационала?... Веднага ме заведе до друго едно такова табло с компютър и натисна друг бутон. В Америка бутони да искаш. После каза: „Ако господинът има двадесет цента, може ето тук да си доплати билета. Ако нямате дребни — пуснете долар, тук ще ви ги развали. Ако имате по-голяма банкнота, нея пък ето тук пуснете. Ще я получите в долари.“ Оттук нататък, но познатия начин. Пуснах доларчето — отброи ми компютърчето пет по двадесет цента. Ха сега в оная цепка, където трябва да доплатя, ето ти едно ново картонче, напъхвам го в автомата, желязната преграда, която така немилостиво ме бе арестувала, се дръпна, даже имах чувството, че се изкриви в поклон и в благодарност...

Този ден направих важен извод: може голям дявол да си, американската държава не можеш да я минеш... Поне такива като мен не могат...

Та, като гледам този стъклен етаж, като гледам тия стотици компютри, леко потръпвам...

— А бе, Владко, ами ако кафе ти се допие, и за него ли компютрите ти дават разрешение?

Владко ме завежда в една малка стаичка на същия етаж. В стаичката автомати всякакви, ни продавачка, ни, да речеш, метачка в синя, спретната престилка и с дълга метла в ръка, с която да се закачиш или да одумаш директора. Ето тук, ако дойде гостенин, може да изпие едно кафенце, да си хапне закуска и да пийне от тези десетина вида сокове...

— Е, в тая компания от компютри — цял ден, цяла седмица, цяла година, а както върви, и цял живот, не ти ли е скучно, Владко... Нито

има с кого да се скараш, нито на кого зад гърба да смигнеш, нито, вярвам, ти стиска доносче срещу някого да пуснеш.

Тая работа с доносите си заслужава да я проверя как стои на американска земя. Владко все пак е наше момче, ако той не ме разбере, кой?

— Пишете ли тук доноси един срещу друг? — питам.

Владко ме гледа, като че ли току-що е видял как земетресение раздрусва тая висока, втора по височина в Америка билдингова сграда, и половината, в която сме ние, се откъсва и полита към земята...

— Кой да пише донос, за какво?

— Ами най-просто — казвам... — От завист...

— Хм — казва той. — Тук не е така. Всеки си има работа всеки си я върши. Както я вършиш, така и ще те оценят. Донос! Че нали, ако го напишеш, тия ще вдигнат Америка на главата си, да разберат вярно ли е или не написаното. Тук — казва Владко — страшно държат на морала на служителите... Като бях студент, много се учудвах — за това, дали си лоялен и коректен с колегите си, дали си готов на доброволен труд за обществото, дали си склонен да помагаш на изостаналите, ти се пише характеристика. И от нея много зависи на каква работа ще попаднеш.

— Че и тук ли има характеристики?

— Има, ама са доста по-различни от нашите. — И веднага се поправя, американецът му с американец: — От вашите... Ония са за класово — партийния произход, тия тук — за нравствената ти същност.

— Ами с дисциплинарните наказания как стои въпросът? — питам пак...

Той отново недоумява и аз съм готов да мисля, че тоя човек е добър, добър, ама нещо гламав пада...

— Абе успиш се сутрин — казвам. — Препиеш и вместо в девет дойдеш в единадесет на работа. Или, да речем, тръгнеш на работа, и хоп — пуснали в магазина дънки. Наредиш се на опашка за дънки и окъснееш...

— Не — казва той, — такова нещо тук не може да се случи. Кой се реди на опашка за дънки? Тук... — той мълчи, явно преценява дали ударът, който ще ми нанесе, няма да е много силен. — Тук опашки просто няма...

Сега мълча аз.

— Е, ако все пак закъснееш?

— Може и нищо да не стане. — И той ми показва едно тлъсто, кожено кресло, в каквото винаги съм си представял, че се въргалят милиардерите. — Шефът си има мнение, съставяно бавно и много точно за всеки от нас. Може и дума да не ти каже. А може и без никога да си закъснял, да ти подаде пътния лист за живота. — Владко се усмихва. — Нали имаше едно време един такъв съветски филм... А може — той се замисля, — ако нещо си се провалил в работата, ако не е много сериозен провалът, да ти направят забележка. Няма правила... Тук никой никого не е докарал насила. Заплатата е висока, престижът също. И те ден и нощ трябва да се защитават.

— Ти например приятели, компанийки, такова нещо нямаш ли?

— Имам... В петък вечер или в събота събираме. Тогава човек и гости може да си покани, и на ресторант да иде... А ако пък събере няколко дни, може и на ски или на екскурзия из страната да отиде.

Моите въпроси изглеждат доста неясни на Владко, но аз нямам никакво намерение да се предавам... ще го издъвча с все социалните недостатъци това общество, за което толкова книги съм прочел...

— Ти — викам, — Владко, как я докара дотук. Леля ти, изглежда, яко я бива...

— Леля е от 15 години пенсионерка.

— Е, искаш да кажеш, че си цъфнал на тоя етаж заради сините си очи. Без никакви връзки?...

Владко леко пребледнява и аз разбирам, че отново сгафих. Набързо смених въпроса си:

— Ами като си толкова високопоставен, идвал ли си в България? Родителите си виждал ли си, откак си тук?

— Това е друг проблем... Отпуските обикновено се дават на два пъти — през зимата и лятото. По десетина-петнайсет дена, но не повече наведнъж...

— Защо „не повече“? В тази държава социално законодателство няма ли? Че кой — викам — може да ми каже на мене наведнъж ли, на два пъти ли ще си вземам отпуска!

Владко тънко и все тъй добродушно се усмихва: — Имаш ли отпуска, никой няма да ти я открадне!... Но на никой шеф не му е приятно всяка година да се измъкваш за цял месец... Работата трябва

да върви, да няма никакви задръжки. Затова вземаме по десетина дни през лятото и отново толкова през зимата. Ето, затова нямам сметка да харча до България пари за път, за да престоя само десетина дена... Е, веднъж на три-четири години е прието да ползваш наведнъж цялата отпуска. Тогава ние, американците, тръгваме по света...

— Като те гледам къде си се покачил, на върха на тая империя, муха ли ще те ухапе да си вземеш едно трийсетина дена неплатена отпуска и да опънеш крак по нашето Черноморие.

— Това е по-добре да не става. Или само в краен случай. Нали ти казах — тук се работи...

От ясно по-ясно е, че Америка не е за мене, готов съм да презра всичкото това черно и червено, жълто и позлатено, стъклено и алуминиево, лъскаво и прелъскаво, след като не мога да си поживея аз трийсетина дена през лятото и десетина през зимата, макар и неплатени, в Пампорово...

Една седмица по-късно вечеряме с Владко на брега на Тихия океан. Владко плаща сметката... На път за ресторанта ме взема от хотела и аз оглеждам колата му — волво...

И в Америка волвото значи нещо...

— Казваш, имате две къщи с леля ти, една до друга...

Той кима с глава.

— И спестено вече трябва да имаш.

Владко се усмихва на моя разпит. Почти го чувам, като казва: тук не е прието да се разпитват хората кой какво има. Той премълчава. Не обаче и аз:

— Е, за какво ти е повече да се трепеш. За какво ти е още да вървиш нагоре?

— Ами да сменя колата си, да речем, с по-нова...

— Че какво ти е на колата. На четири години кола, таман в силата си... В България да я имам тази кола, с мене не можеш приказва.

— Но тук много от хората си сменят всяка година колите. Колкото по-често човек купува нова кола, толкова, значи, по-добре му вървят работите. А като се знае, че работите ти вървят добре, толкова повече доверието към теб е по-голямо, толкова бизнесът ти е по-добър и в крайна сметка работите ти започват да вървят наистина още по-

добре... Това дава отражение дори на борсата, ако, да кажем, и там имаш по-солидни акции...

На борса още не съм стъпвал, така че сега мълча, за да не издам невежеството си. Още повече че, чуя ли борса, веднага ми замирисва на най-безпощадна и жестока експлоатация...

Това с колата мога да го разбера, ако има как, и аз бих си сменял колата всяка година. Макар че в България за такова нещо одма са готови да те оплюят в никой вестник... Ами защо пък и къщите си сменят?... Предния ден Владко ми беше показал къщата си и тази на леля си. Две къщи, близко до брега на Тихия океан, всяка с двор, в дворчето градинка, с два гаража... Като наближиш на десет метра гаража, сам се отваря, като влезеш вътре, сам се затваря... Какво повече може да му трябва на един човек?

Той пак ме гледа добродушно и търпеливо търси думи да ми обясни това необяснимо за мене американско движение — от един квартал в друг, че дори от един щат в друг... Местят се, пътуват и все нещо продават, все нещо купуват...

— Американското общество е много жизнено и мобилно. Намериш ли хубава работа, местиш се. Заради една къща все на едно място ли ще стоиш цял живот? Но има и друго. От това, в кой квартал живее човек, колко голяма е къщата му, зависи какво ще е отношението към него и на другите бизнесмени. Щом живее между богати, значи и той е богат. Расте общественото му положение, а като расте то, расте и кесията...

Но цял живот така на педали издържа ли се, само за да ти бъде по-голямо богатството, да ти върви бизнесът! Че прав е Алеко!

Владко мълчи, гледа ме през очилата си и сдържано казва:

— Тук под „живот“ точно това се разбира — да ти върви все по-добре работата... Работата и преуспяването правят смисъла на човешкия живот...

— И докога тъй, къде е границата?

— Това е въпрос, на който всеки отговаря сам за себе си.

Той спира, не казва повече... Аз също спирам, не питам повече. Това е твърде голямо изречение, твърде дълбока констатация, за която е ясно, че аз съм още зелен, че време ми трябва да гледам Америка и още да я откривам зад тия думи на Владко.

Където и да ходих, каквото и да гледах, това старание, този култ и преданост към всичко, което се нарича работа, непрекъснато ме изумяват и аз все повече се съмнявам, че тия хора толкова се стараят, само защото ги е страх да не останат на улицата. Темата за границите на потреблението, която бяхме захванали с Владко, ме изправя пред нови въпроси. И аз се радвам, че ще отида днес в „Ренд Корпорейшън“, при едни от най-учените мъже на Америка, и там отново ще питам. Тази жажда на Америка толкова много да работи ми пали въображението и аз си казвам, че няма да си отида отгук, ако не разбере тайната и мощна пружина на американското трудолюбие...

Лос Анжелос не е само палми, хубави улици, големи квартали, Холивуд, кинозвезди и други земни и неземни красоти и богатства. Лос Анжелос е и наука, Лос Анжелос е и „Ренд Корпорейшън“...

Сградата на „Ренд Корпорейшън“ с нищо не ме впечатлява. Тая пък стаичка, в която ме въвеждат, съвсем. Нито един партиен секретар в България няма да ти седне в нея. На стената — прожекционно табло, не от най-големите, пред него — маса със зелено сукно, около масата — столове. Един портрет на Буш поне да имаше, един бюст я на Линкълн, я на Вашингтон. Или пък пейзаж от някой приближен до Белия дом американски художник. Нищо — голи стени. Донесят ми прибор за кафе, който ми отнема известно време, докато разбере откъде да натисна, та да потече кафето. Подобен проблем ми създава и захарницата. Все пак може да се каже, че откак съм в Америка, придобих известна техническа култура... Пресилването в петнайсетина различни хотела, в различно време строени, направо си бе едно инженерно образование.

Защото американците не са народ като народ и Америка не е държава като хората. Не вземат като нас, да си направят един завод за кранове и мивки, един техен си „Стоян Бъчваров“, после, като ги гони толкова научно-техническият прогрес, да си го усъвършенстват, колкото искат. А те във всеки хотел различни вани сложили, различни кранове, различни мивки. Едни от началото на века, други от средата, трети, дето се казва, от утрешния ден. На едни кранът ниско долу, на други по средата на стената, на трети пък изобщо не може да го стигне без стълба човек. Че аз да не съм водопроводчик или ясновидец, та ще зная коя мивка и душ какви бутони имат, откъде се натискат, кое се превърта, на коя точно фотоклетка откъде да ѝ застана, че да ми пусне

водата... Налагаше ми се няколко пъти да признавам техническата си безпомощност, да излизам неизкъпан, или ако успея поне вода в мивката да пусна — да се измия с кърпата... Макар че и това не всеки път ми се удаваше. Доста си бях интересен — гол, изправен пред един нищо и никакъв кран, въртя се петнайсет, двацет минути около него, пробвам тази дръжка, онова колело, а вода не прокапва... Тъй да ме гледа човек отстрани как съм клекнал и оглеждам лъскавите желяза — шишкав, гол и безпомощен... доста смях може да се посмее. Както пък ние, българите, обичаме да се присмеем на човек, който се е препънал, паднал или пък е изгубил властта си. Ала аз съм убеден, че тъкмо поради тази причина, макар да идвам от една световноизвестна техническа нация, познанията ми с нищо не могат да застрашат безопасността на Америка. Тяхното ЦРУ сигурно се е отказало вече да ме следи и ме е оставило сам да си блъскам главата с тия проклети кранове и душеве. И до смях ли ми е било, до сълзи ли, само аз си зная... Що зор видях с крановете на един душ в Мемфис — разгадах го чак на третия ден... Те пък не щяха и не щяха да протекат, докато не определя с един термостат колко топла трябва да е водата, за да потече...

В този смисъл в „Ренд Корпорейшън“ бях по-облекчен. Първият от професорите, с които се срещнах, видя моята битка с прибора. И когато, омаломощен и неуспял, го оставих малко да си почине, той го взе, наля си кафето и остави тая шашава тенекия, пак отпреде ми... На българина толкова му трябва — да му покажат, оттук нататък през пет минути си сипвах...

Предстои ми сега да се запозная с един наш, български професор. Син на български журналист и карикатурист от преддеветосептемврийска България, убит, както много други, без вина и причина веднага след Девети... Един мислещ човек, един голям българин. И синът е мислещ човек. Семето на Райко Алексиев не се е попиляло из Америка... Мислите на Александър са ясни, задълбочени и сериозни. Минал е през всичко: и през бдителните очи на нашите комсомолски организации, и през намръщените погледи на ДС, и през всички изпитания и трудности, познати на такива като него в Америка, докато стигнал до „Ренд Корпорейшън“ („Корпорация под наем“). В тази известна в цял свят корпорация работят около четиристотин професори и доктори на науките. Тук, най-просто казано, анализите за

развитието на света — и особено на нашия източен свят, са до такава степен дълбоки и тънки, щото, ако попитам колко ще струва след петнадесет години в България едно пакетче тиквени семки, със сигурност ще ми кажат. Както ще ми кажат колко дни от месеца трябва да работи в следващите години един български професор, за да си купи, да кажем, едно кило захар, едно кило картофи и един хляб. Резултат, както се вижда, все на безкризисното, планомерно и пропорционално развитие на нашата социалистическа икономика в съдружието на СИВ...

Пред мен заедно с Александър Алексиев се редят още трима професори от това вездесъщо научно ведомство, което работи по поръчка. Прогнозите на тази институция са дотолкова безпогрешни, че стрелят в целта по-точно, отколкото оръдията на Пентагона. Ето защо и той твърде често използва корпорацията за свои цели и проучвания.

Тук аз задавам своя коронен въпрос. Искам тия учени мъже да ми отговорят защо толкова много работят американците? Алчност, нужда, вътрешна потреба, религия или състояние на целокупния разноезичен и разноцветен американски дух...

„Основата на американското трудолюбие трябва да се търси в етиката на протестантите — казва ми проф. Крен. — В техните пуритански традиции, освен вродената неприязън към алкохола, се включва и философията на трудолюбието... Според тях трудът е морална ценност сама по себе си!“

Значи и тия протестанти, мисля си, са като нас, щом го имат това: „Залудо работи, залудо не стои!“

— Според Лутер и Калвин — продължава да ме просвещава професорът — да се безделничи, да не се работи, е неприемливо и богохулно. — Трудът е вид служба на бога...

Слушам и скептично въртя един молив в ръка. На мене ли, социалистическия човек, ще ми ги раз правя тия. Ние за какво не го обявихме труда — и за най-голямото богатство, и за най-високата морална ценност, и ордени се раздават колкото щещ, и звания за онзи, който що-годе прилично си свършва работата, и лауреатства... И пак до обяд не ни се ходи на работа, следобед вече не ни се работи...

А професор Крен продължава:

— Фондация „Пъблик Адженда“ проведе изследване с четири въпроса:

За вас работата е:

— неприятна необходимост;

— замяна на труд срещу заплащане;

— интересна и желана сама по себе си дейност, която обаче твърде често ограничава човека;

— морална стойност сама по себе си.

Повече от петдесет процента отговорили: „Имам вътрешна потребност добре да си свърша работата, независимо от заплащането...“

— Това — казвам — е ясно. Но все пак не разбирам какво я е докарало до главата на американеца тази вътрешна потребност...

— Тук има конкуренция — казва Крен. — Тя е в състояние да накара всекиго да си върши работата най-добре. А това, като стане втора природа, че даже и първа на човека, лесно се превръща по-сетне и въз вътрешна необходимост. У нас има свършена система за стимулиране на труда, която, съчетана с конкуренцията, е даже нещо повече от първата природа на човека.

Ние сме страна на нови хора — продължава Крен, — дошли и идващи отвсякъде. Но в Америка доминира здравият разум. Защото дошлите тук е трябвало да оцелеят. А се оцелява с разум, с труд, с пестеливост, с предприемчивост. Това са традиционните начала, които обединяват американците. Затова и не познаваме догмите, предразсъдъците, следователно сме освободени от техните ограничения. Тия хора искат да се задържат тук, да останат и не просто да останат, но и да се наложат...

В Англия — казва той — са много смешни: аристократи, средна класа, работническа класа. И възможностите на един работник, колкото и богат, да речем, да стане, да премине в другата класа, в средната, или недай боже — в аристокрацията, са много малки, за да не кажем никакви...

Ами училищната им система как е закована? Оглеждат те, проучват те, баба ти, дядо ти... Това тук го няма. Дискриминацията у нас е вече ликвидирана. Печелиш ли, работиш ли — пред тебе няма граници...

— На това се дължи навярно и т.нар. теория за стопяващите тенденции — питам, колкото да му покажа, че и аз съм прочел някои и друга социологическа книжка.

— И на това — казва той. — В нашата история първите сто години са доминирали англичаните и шотландците. Те са налагали своята култура, своя начин на живот. Всички, които обаче идват от Европа, Азия, Африка, Латинска Америка, тук бързо се претопяват — те престават да бъдат корейци, конгоанци или, да кажем, българи, поляци или французи. Те стават американци. Вижте имената на много от тях — американизирани. Това не е правено от държавата насила. Това е личен въпрос, но по този начин всеки е искал да подчертае уважението, причастността си към Америка. Ако щете, и признателността си за всичко, което Америка му е дала, за да стане човек, да живее достойно...

Крен не пуши, не пие и кафе, поради което говори бавно и внимателно глади едната си ръка с другата...

— Признанието и благодарността са друг от факторите на теорията за стопяващите тенденции — казва той. — След Втората световна война обаче настъпи промяна. И днес не по-малко от преди всички се гордеят, че са американци, но прекалено голямата толерантност към хората, към свободите им по отношение на националност, език, религия довежда до своеобразно идентифициране. Аз съм американец, но съм и поляк. Етническото се опазва и дори съживява. То обогатява нашата обща американска нация.

— Не се ли страхувате, че това може да доведе до известно национално разединение на Америка, до национални конфликти, както е, да кажем, в Съветския съюз.

— Има достатъчно, гаранции, че това няма да стане. Чувството за демокрация е велика сила. Икономическите възможности пред всеки са другата обединителна линия, която свързва в едно тия идващи и идвали отвсякъде хора... Те всички знаят какво биха били без Америка. Всички знаят, че най-разумното, най-удобното, най-практичното, най-нормалното, което може да го има по света, това е Америка... Кой и в името на какво ще се лиши от него?...

— И всичко това в крайна сметка се свежда до едно почти неистово от наша, европейска гледна точка трудолюбие. Така ли?

— В това отношение и у нас вече настъпват съществени промени — казва той, като да ме успокои. — Ще се постарая да ги обясня.

Той сменя ръцете си — сега онази ръка, която беше масажирана, започва да масажира другата...

— През последните години у нас се прави масова преоценка на един стар, неписан икономически и нравствен обществен договор. Култът на американците към материалното благополучие беше прекалено силен в продължение на десетилетия. Те бяха готови да жертват и реално пожертваха много други ценности в името на това свое материално благополучие...

— Като например?

— Като свободното време, общата си култура, образованието, което особено в началните и средните училища и днес у нас не е добро. Това е един от нерешените проблеми на Америка. Като поддържането на приятелски отношения, които изискват време — също. Масовият американец знае всичко или почти всичко за онова, което може да му донесе успех в работата, но повече от това — рядко...

В такива случаи, когато се критикува Америка, на мен ми става хубаво, и аз кимам доволно...

— За да стигна до извода, който искам да направя, ще посоча цифри — казва все така равно и спокойно Крен. — Производителността на труда в края на миналия и в началото на сегашния век нарасна няколко пъти. Това се дължи на факта, че от работниците се искаше да извършват на конвейера или на поточната линия еднотипна работа — монотонна и скучна. Но те я вършеха, защото от това печелеха и можеха да постигнат високи стандарти в удовлетворяването на своите нужди. По онова време те се измерваха с онова, което индустрията вече даваше в изобилие — коли, дрехи, домакински уреди, лесно сглобяеми жилища...

През 1920 г. например работниците съставляваха 50 процента от работещите. Това бяха хора на конвейерите. Промяната на самата организация на труда и технологиите в следващите години доведе до масово освобождаване на работници, които се насочиха към сферата на обслужването. Сега служещите и обслужващите са вече над петдесет и три процента, а броят на работниците в материалното производство спадна на около двадесет и пет...

Появи се проблемът за по-голяма свобода на работното място. Той доведе до увеличаване на образованието. Ето още две цифри: през 1940 г. средното образователно ниво на американския работник е 8,7 години. Четиридесет години по-късно то е 13 години...

Иначе казано, всички работници в Америка имат малко по-високо от онова образование, което у нас се нарича средно. Макар че друг е въпросът доколко нашето средно образование е добро.

— Някога хората работеха много и поради икономическата принуда — казва още професорът. — Страхът от безработица беше реален и силен. А самата безработица — страшна. Днес този страх не съществува в същата степен. Безработицата е по-скоро морален проблем, отколкото икономически. Помощите за безработните, безплатните купони, увеличението на семействата с две заплати направи безработицата съвсем не такова плашило, както преди две-три десетилетия... Поради това и икономическите стимули не са вече толкова важни. Засищането на материалните нужди на хората, таванът на материалните придобивки вече е постигнат за много голяма част от населението. Те вече не са всеобща цел и смисъл на труда...

— Тогава какво остава — попитах, — доброто възпитание ли, калвинизмът ли?

— На нас очевидно ни е нужна нова система от ценности — казва професорът. — Но каква точно — ето въпроса, на който Америка ще трябва да отговори през следващите години... Но нали човешкото щастие и смисълът на живота съвсем не се заключават в постигането и в постигнатото. Той много повече е в търсенето...

— И докато търсите, все така ли ще работите питам. — Трудолюбието вече ехо на инерцията и традицията ли ще бъде?...

— Кажете го по-добре на една популярна, вкоренена в самите основи на нашия живот нравственост. Ако тази истина — той замълчава — въобще може да се формулира така накратко...

— След като в Америка — задавам аз последния си въпрос — хората не се страхуват вече от безработицата, след като демокрацията ви е толкова вездесъща и когато човек е на път, и когато е на работа, и когато е в леглото, в което — казвам — съм напълно убеден, то все пак вие, американците, имате ли някакъв страх!...

— Имахме страх от война — отвърна просто Крен. — От руснаците. Сега вече този страх изчезна. С тази си заслуга Горбачов си осигури най-елитно място в човешката история. Преди двадесет години иммахме страх, че сме ненавиждани от света, Русия ни бе изпреварила в Космоса, затъгнахме във Виетнамската война. Американците трудно преживяха това световно пренебрежение към

тях... Това бе смисълът на Рейгъномията... Да се възвърне престижът на Америка! И ние го постигнахме...

Не съм още преспал, дето се казва, една седмица в Америка, а се хванах с най-големия въпрос: защо толкова много работят хората в тая държава... Всъщност това непонятно за нас, европейците, американско трудолюбие е една от най-големите ми изненади в Америка. А още изненади идат, още много има да се види...

II

Гледах я аз Америка още когато на екрана във френския „Боинг“ се показва суша. Летенето над водата свършваше, екранът показва точно къде е самолетът, тогава се наведох през прозорчето и погледнах надолу... Настъпили бяхме над Канада.

Все си бях представял Канада зелена и крави в нея колкото щеш. А сега изведнъж гледам — сняг. Много сняг. Реките свити в снега и ледовете станали сини и тънки. От височината, на която се намираме, изглежда, че долу има снежна буря. Безкрайни и безлюдни пространства. Колко време става летим, а ни комин пуши, ни керемидата се червенеет, ни крава, да речеш. Все бяло, все празно... Ето го един от резерватите на човечеството... Тук няма как водата да не е чиста, въздухът да не е от кристал нагоре. Добре ще им е на канадците, когато светът се задъха съвсем, когато свършат носните му кърпички, когато и водата свърши и човек не ще може, като види изворче, да се наведе и да си пийне. Ето — чешмите у нас пресъхнаха, реките отъгнаха, потекоха кални и мръсни, от автомобилите ни излиза лют пушек, който се настанява по улиците, по площадите, прави цяла въздушна възглавница над главите ни и ни пречи да видим слънцето денем, нощем — месеца... И у нас е така, и в бившия социалистически свят е така, и в Европа е така... А в Канада не е... И в Америка, както ще видя много скоро, не е... Имат си въздух, и реки колкото щеш чисти си имат. И което е по-важно, там реките вече никога няма да станат помръснени и въздухът по-малко чист...

Като ходих насам-нататък, като се срещах с разни хора от професора до моите домакини — фермерите в Тера Хота, от шофьора на такси до колегите журналисти в „Лос Анжелос таймс“, във „Вашингтон пост“ или в местния вестник, в Санта Фе, все питах кой сега е най-големият проблем на Америка: индианците ли, дето ги изстребват все повече и повече, и като четеш човек нашите загрижени вестници, ще разбере, че скоро от тях и крак няма да остане, негрите ли, безработицата ли или опиятите. Всички те най-често ми даваха

съвсем друг отговор. Екологията, казваха те. Това сега е световният проблем номер едно.

— Значи — питам аз обобщения американец — сега проблем номер едно на света не е класовата борба, не е проблемът за мира, нито за предимството на социализма над капитализма. Така ли?...

Усмивва ми се чистосърдечно американецът, гледа ме със своите многоцветни и разноцветни очи...

— Проблем номер едно на света е Екологията повтаря той...

— Но аз не виждам да имате такъв проблем... И въздухът ви чист, с такъв въздух у нас туберкулоза лекуват, и водите, и тревите, и храните.

— О, господине. И у нас някои от заводите замърсяват... Само че ние сме нащрек...

— Кои вие? — питам...

— Всички ние — обществото, различните доброволни организации за защита на природата...

— Че такава сила ли имат вашите доброволни организации?...

— Общественото мнение тук е сила, господине...

В следващите седмици се убедих, че американското общество се движи и направлява съвсем не толкова от правителството, колкото от тези доброволни движения. Това е най-силната и най-чиста страна на американската демокрация.

Докато кръстосвах Америка, видях по телевизията доста сконфузени президенти на фирми, асоциации и компании, които, притиснати от журналистите, от ръководителите на тези най-различни обществени сдружения за екологическа защита на Америка, твърде уплашено и чевръсто да обясняват кога и как изпуснатият в реката или в океана мазут ще бъде изчистен... Каква глоба ще платят, какви гаранции дават, че това никога няма да се повтори...

Беше в Монтъррей — градчето с улица „Консервна“, Кенъри роу, с лабораторията на Док, с някогашното „Мечешко знаме“, с добрите и услужливи момичета, с Големия Джо Портъджи, с Дани, Пилон и техните приятели, все работници в консервните фабрики на Монтъррей... Там, пред новия голям аквариум, ме спря младеж... Подаде ми лист, после писалка и един списък...

— Какво е това?...

— Секвойта изсъхва в Калифорния. Събираме подписи, които ще внесем в Сената...

— А ще има ли ефект?

— Как няма да има — младежът е повече от убеден...

— А тия долари за какво са — поглеждам поставената встрани мрежа, в която такива като мен, като се подпишат, пускат по своя воля и един долар...

— За пропаганда — казва той — в печата, в телевизията.

Напушва ме доста български смях. Американците много си падат все в някакви движения, организации, сдружения да членуват. Че вие ли ще спасите, мисля си, секвойта, ако тя е решила да изсъхва... Че това работа ли е на доброволни студентски сдружения. Че вие, ако си нямате партия, която да мисли за всичко, която да се грижи за човека, за дървото, за природата...

Младежът подава листчето с подписите на друг минувач. Човекът спира, прочита, усмихва се най-любезно, подписва, пуска доларчето...

— Колко време събирате тия подписи — питам...

— От един месец — казва младежът. Той ми отговаря хем сериозно, хем с усмивка, но не с ирония в очите, както бихме отговорили ние в България или в Европа на един такъв любопитен американец. — Събрали сме вече трийсет хиляди подписа и трийсет хиляди долара. Когато съберем сто хиляди, ще могат да се купят и препарати за опазване на секвойта. Общинските власти в щата също ще отделят средства. Дърветата ще бъдат спасени.

Афив ми се вижда тая работа!... Де е бюджетът на държавата да ти тегли едно перо, де е да ти излезе една уводна статия по проблема, де са тия доброволни движения...

Доста хилава ще е тая държава, американската, щом е оставила на тия трима-четирима студенти, които щъкат насам-нататък, да ѝ спасяват секвойта...

Ала престоят ми в Америка ме срещна с много такива движения. Не бяха само екологични. Те бяха и за подпомагане на старите и самотни хора, за придружаване на чуждестранни туристи, за меценатство над театъра и операта, за пропаганда на европейската култура, за откриване на музеи.

В Сонома — недалеч от Лунната долина и имението на Джек Лондон, имаше училище за деца — дебили. Други деца — здрави, умни, един път в седмицата минават доброволно оттук, взимат по едно дете да го разходят; да го заведат в къщи, да обядват с него и родителите си, да му направят подаръци!

Да знаете у нас така масово да се вземат деца у дома за един ден поне от дом „Майка и дете“! За какво ли още не в Америка има доброволни движения. Но сега е думата за екологията...

Случих се в зоологическата градина на Вашингтон един неделен ден... Хиляди мъже с жените и децата си бяха дошли на празника, организиран от друго доброволно движение (волонтиърс), което защитава морските лъвове. Докато доброволците и приятелите на морските лъвове щамповаха на място, пред очите на всички, фланелки със съответни надписи и ги продаваха по десет долара парчето, седем морски лъва истински се кефеха пред очите на множеството, насядало около басейна както намерило за добре. На камък, на пейка, на земята...

Странни са тия американци — облечени в дънки, обути масово в маратонки, с по една блузка и едно яке — това е модата на цяла Америка. И те, и децата им винаги леко облечени. Имах чувството, че американският студ е специален. Чужденците като мен го усещат, американците и децата им — не.

Една майка е пунала детето си да играе около бистрия басейн, то се спъна и изтърва сандвича. Не го наби, не му се скара, одуха сандвича, както едно време правеха нашите баби, като изтървахме порязаницата с масълце или с мармалад, и отново му я даде. Други, седнали на каменните стъпала, гледат изящните скокове на лъвовете във водата, които, осигурени от толкова обич и грижа, са истински позьори. Качват се на големите скали, припекат се, хайде скочат за едно алайче по дъното. Рипне най-големият, подире му — останалите.

Тур д'овас! Обикновен, спокоен, непретенциозен неделен ден за любителите на морските лъвове във Вашингтон. Едни продават фланелки, други книги, трети закуски или друго — за разхлаждане. Печалбата отива за защита на тия красиви животни. Хората купуваха фланелките, вземаха закуски и — тези своеобразни дарения щяха да се умножат, да станат сила, да се превърнат в купчина пари. А когато има пари в Америка, всичко има.

Мисля, че няма да сгреша, ако кажа, че тия доброволни движения, това мисионерство са едни от най-значимите постижения на американския дух, на американския хуманизъм, да не казвам от неудобство повече... Да даваш от времето си, от труда си, от парите си дори за доброто на другите — понякога познати, но най-често съвършено чужди, — помислете си колко морално е това, колко сили срещу отчуждението, колко нравствена воля и резерви. Те са не само у възрастните, те се инвестират и у децата, у цялото духовно лице на днешна и утрешна Америка. И това не са единични случаи, отделни пориви на хуманизъм. Това са дълбоки и силни традиции, които във всекидневния живот обхващат всички. В Европа ние малко знаем за тях. Доколкото пък знаем нещо за тия доброволни движения, то най-често е съпроводено с ирония. На невежия човек му е най-лесно да иронизира онова, което не познава. Ние така отричахме цели науки, държави и системи. Незнанието и невежеството са най-сигурните и здрави гемове за подчинение и покорство.

И с идеология, положена именно върху незнание и невежество, ние се бяхме запътили да превземаме и да преобръщаме света. Усилие само по себе си показващо едно най-дълбоко невежество! Иронията към доброволците дойде донейде от нашумялата преди години книга „Пътуващият проповедник“ на Колдуел. Американците обичат шегата. Даже много. Колдуел се беше пошегувал с любовните похождения на един такъв доброволец — проповедник. Написал бе великолепна книга. Но шегата му не намалява силата на това мощно духовно и хуманно движение, с което Америка наистина е станалата уникална страна. И далеч — далеч е изпреварила в това отношение целия останал свят.

Голямото ми изумление по отношение на чистотата на въздуха беше Чикаго. Когато пристигнах, беше студено и снежно. На другия ден за пръв път минах покрай Мичиганското езеро, от него духаше такъв силен вятър, че усещах как ще изстърже лицето ми и ще се върна без лице в хотела. Макар че, като гледа човек нашата българска действителност от последните десетилетия, а и отпреди това, не може да не види колко хора ни лице имат, ни очи, а дип добре си живеят... Даже по-добре от другите. Но понеже сега съм в Америка, лицето си ми трябва, и още как... Видях и на България колко ѝ трябва лице за пред Америка.

Затова се сгънах още повече в якето си и с болшевишка сила на духа продължих пътя си към Северозападния университет.

И изведнъж се загледах в снега. Бе валяло преди седмица, а снегът беше чист като паднал преди час. Затруднявам се да кажа къде в България вече може да се задържи цяла седмица чист сняг: на Мусала, на Ботев връх, в Пирин? Въздухът над цяла България е толкова мръсен, че няма как да не стигне до Мусала и да не омърля и нея. Де го сега Алеко, да тръгнем с него из Чикаго. Да погледаме тоя толкова чист сняг и да го сравним с ония мръсотии, които тъй са го стъписали преди сто години. Да се изправим с Алеко и да погледаме небето — като се махнат облаците, гледай нагоре и сравнявай с най-синия цвят от детска кутия с боички... Ако не ме изпревари Алеко, ще извикам аз: Как ги правите тия работи бе, хора!... Как го постигате това чисто небе, къде са ви фабриките, къде са им комините? Да ти кажа, Алеко, питах и разпитвах и за твоите кланици... От тях няма как да не се стича мръсотия, няма как да не мирише: където има риба, месо и политика — винаги мирише... Ей тъй, за малко макар, ама да ми благне на душата, че не всичко им е наред на американците. Искях да ги видя тия мощни ченгели, на които са висели бикове, да видя как ги убиват, как ги режат, после как тия хора — касапите, не спират нито миг, нито час да си отдъхнат, както ти си ги видял. Цялата оная мощна и страшна поточна индустрия, която още преди години направи от Америка — Америка. Която вземаше душата на американците от работа, но им осигури висок, много висок жизнен стандарт.

Няма ги, Алеко! Твоите кланици са изчезнали от Чикаго още преди петдесет-шестдесет години и дори по-младите изобщо не знаят, че някога ги е имало... И ако не си бил ти, с твоето набито око да видиш някогашна Америка, събрана в тия чикагски касапници, то съвременното българско, а още повече американско поколение никога няма да знае какво е имало в твоя някогашен град. На мястото на касапниците сега са заводите „Бирл“ — за супернови технологии. Но те нито замърсяват въздуха, нито миришат, нито превръщат хората в роби. Тези заводи са така тясно свързани с чикагските университети, с десетки други световни заводи и са такова нещо, от което, да ти кажа, Алеко, нищо не разбрах. Водиха ме, ала освен стаи — чисти, с компютри, с някакви апарати като за промиване на снимки, нищо повече не разбрах. Мъжете, които работят тук, са от двадесет и пет до

тридесет години — най-силната възраст. Облечени са с най-белите ризи на света и са с най-изгладените панталони.

Показаха ми една изследователска лаборатория, нов модел флуорограф с дълбочина на снимката 20–25 сантиметра. Насилвам се да си представя какви сензационни последици ще има това в медицината, в селското стопанство за анализ на почвите, но не успявам. Показват ми и най-новата и най-съвършена черна кутия за самолети. Като знаей обаче, че тя никога нито една добра дума не е казала, се отказвам да я гледам.

Една млада кокалеста американка ме пита на какъв език говорим в България и от каква езикова група е той.

Отговарям ѝ, а си мисля, че ако някога Маяковски е имал предвид някого, когато е написал, че гледа като коза в афиш, то това съм бил аз.

В една стая ме въведе едно засмяно момче — брада, дете се казва, още няма, а ми показва най-новия метал... Да ти кажа, Алеко, от ченгел — с бик отгоре му, разбирам, но от тоя най-нов метал, който трябва за НАСА, за спътниците — нищо... Тая неяснота в моето иначе обистрено класово съзнание момчето бързо я долови, защото опрости работите.

Показа ми една малка грамофонна плоча. Шефът му я бил покрил с този метал и сега тя и двеста години да свири без спиране, никога не можела да се изтрие...

Такива ми ти работи, Алеко, на мястото на твоите кланици е измислила Америка...

Трябва да ти кажа, че от уважение към теб ходих навсякъде, където и ти си бил преди 100 години. И хем Америка си е Америка, хем не е. И край Мичиганското езеро, където е било световното изложение, ходих, и в ресторантчетата, и на Ниагара, и във Вашингтон. По петите ти вървах и сега мога да ти кажа без никакво колебание. Голяма работа си бил ти, бай Алеко. Много ти е било силно и точно окото, по-дебели стени и десетилетия и от най-новия американски флуорограф е пробивало...

И поради всичко това не мога да премълча един въпрос, който няма нищо общо с американските работи. Откъде ти преди 100 години събра толкова пари, че туй Америка, Франция, Англия — изръшка ги наведнъж и окото не ти мигна. Колкото и да е неприлично пред святото

ти име, подозирам те, писателю, че си бил таен барман, магазинер или продавач на бензиностанция. Или, колкото и да ни залъгваш, с бае ти Ганя сте си били биз-бизе хора на правителството, та то се е бръкнало в кесията и ти е отворило вратата за света. Сега в развитата от социализма България само човек на Партията и Правителството може да изръшка толкова свят... Иначе, като оставим настрана големите си успехи, България си е същата, Алеко, каквато беше и по твое време.

Преди два дни се разделих с бае ти Ганя. Напоследък, докато ходих по банки, по служби, по учреждения, той беше все отпреде ми. Сега се беше хванал пък да стяга избори и четеше, та се късаше твоите писания, да си припомни от ония години това-онова, което е позабравил. Със сигурност мога да кажа обаче, че нищо съществено не е забравил и че комай нищо ново не е научил, колкото и да беше се образовал в курсове, школи, университети...

И вестници се хвана да прави, и езикът, и псувните, и кепазенето на тоя и оня в тях са си ама хептен същите. 103 вестника оставих, Алеко, да излизат, като тръгнах. Около 85 партии и движения да се борят за власт. И какъв мерак само за европейци да минем. Окото на твоя човек се оказа, че или на Изток гледа, или на Запад. Само не и пред себе си! Поради това, каквото и да напишеш за днешна България, макар че 100 години вече те няма — пак ще е вярно...

Та ходих, Алеко, и на пристанището на Мичиганското езеро. Едно, както е известно от историята и географията, от Големите езера, както са ги наричали милите индианци. Скъса ме този леден вятър: той инат, аз дважд, той духа срещу мен, разкопчава ми якето, дърпа го — като че не е виждал кожено яке. Цяла Америка сега е облечена в якета, мичиганският вятър с мен се хванал. Ала нали ме гледа, че ида от Европа, де да го знаеш този вятър, не му ли се ще и на него, както и на нас — българите, до нещо вносно да се тръкне... И тук търсих, скъпи ми Алеко, мръсната вода на езерото да видя. Хей тъй, плъзнала на шарени кръгове, мазни, синьо-зелени. Не само такава олъоскана вода, каквато ние си имаме вече в изобилие по Черноморието, не видях, ами и кораби твърде няма. Не щат вече като тебе и другите българи от миналия век, а и като хилядите европейци, да пътуват днешните хора с кораби. Дълго им е, скъпо им е, кой ти има време да отдели две седмици за път... Надрали са му кожата на американското небе самолетите, които изсипват чужденци от цял свят и за още се връщат...

Поради което няма вече кой да напише такива сладки странички — как сте пътували, къде сте спирали по пътя, какви картинки са се виждали от майка България и от Европата, тръгнали с Америката да се борят...

Сега, доколкото шавърникат насам-нататък кораби, то е, за да разкарват трудолюбивия американец, праметнал каишката на фотоапарата през рамо, да снима щяло и нещяло. Тук-таме някой европеец като мене се мерне, ала слаба работа, Европата сега си гледа Европата, а Америка са я емнали южнокорейци, японци и де що има латиноамериканец или африканец, който иска по-богато да живее — и него тука го търси.

33% от всички студенти в Америка са от арабските и африканските страни. Нахлуват в днешна Америка точно тъй, както някога са нахлували англичаните пуритани.

Заглеждах се и във водите на Мисисипи — голяма река, и чиста. В сравнение е нея нашият „тих бял Дунав“ наистина вече става само за песен, като прекалим малко с ракийката или като тръгнем колективно на екскурзия в каросерията на някой текезесарски камион, да я подкараме на два гласа... Че е голяма Мисисипи, голяма е, но че не й намалява водата никога — това е по-важното. Омекнаха ми краката, като я видях. Защото я видях посред нощ, когато самолетът кацна на летището в Мемфис. Един черен ме качи в широкия си шевролет и ме люшна на задната седалка като пет пари в кесия. Позна ме гяволът, че не съм от тукашния свят, щото, като стъпихме на един мост, рече:

— Това е река Мисисипи.

Бях пътувал много, бях уморен и дори не бях погледнал в картата, че Мисисипи тече през Мемфис...

Вляво от мене реката се беше разляла толкова нашироко, като че ли тая земя беше нейна и само нейна... Стиснах си от вълнение малкото куфарче, колата отмина, вратът ми още се дърпа назад, където в тъмнината на нощта бързо се изгуби реката... Първата ми работа на другия ден беше да отида на Мисисипи... Качих се на един туристически кораб, носещ прославеното име на Марк Твен, който толкова много е обичал тази река, и заплавах победоносно. Реката беше мътна. Мътна, но не мръсна. Беше валяло някъде из безкрайна Америка, защото тя мъкнеше такива коренища и огромни дървета, че „Марк Твен“ се наложи няколко пъти да спира, за да не счупи старовремските си перки, с които гребе водата... Дърветата бяха

толкова огромни, че не само перките ще счупят, ами като ни преградят пътя, да се убием, не можем ги отмести. Да ги отмести може само реката... Велика работа е тази река. Не бърза, не се плаши от такива като нас, не се плаши тя още и от американеца. Тече си през Америка, като че ли този свят съществува само заради нея — да преполовява държавата, да показва на света, че нищо не е по-велико и по-силно от майката природа... Колкото гледах Мисисипи, толкова и американците, които бяха накачулили „Марк Твен“.

Американците са такива хора, че те и когато работят, и когато си им на гости или на разходка, не се стремят да те шашнат колко умни са, колко образовани или колко преуспели.

Да направиш впечатление, да стъписаш останалите, че не си кой да е — е пак работа за малките хора и народи, за ония, които не са сигурни, че са, а много им се иска да изглеждат „по-така“. Както просто го каза журналистът Милър от Санта Фе: „Ние сме убедени, че в Америка животът е най-добре уреден, че тук е най-демократично и разумно.“

Поради това у повечето американци се усеща ненатрапчивост и сдържано, коректно самочувствие.

На кораба има семейства, дошли от бившите прерии, сега сити и дебели фермерски земи, които, по всичко личи, не са ходили през целия си живот много по-далеч от Мемфис.

Мъжете са с големи мустаци, жените са доста дебели и се смеят много високо, като слагат, както и по-старите българки, ръка пред устата си.

Четирима играят карти, двадесет около тях ги зяпат. Въздебел пубертет си е купил нови слънчеви очила и през пет минути ги сваля. На ушите му, както може да се предполага — уокмен. Не е рядкост да се види американец с извадена от панталоните риза. Това е една дълбока провинциална Америка, трудова, непретенциозна. Пред мене човек на около 60–65 години, с доста износени и не преди месец купени обувки, донякъде токовете им са от гьон, оттам нататък — гума!

Обувките му са стари, но фотоапаратът е нов, средна хубост и още по-средна цена. Като дете му се радва. И като дете се държи — види ли гларус да прелети над нас — снима го. Някое по-дебело дърво като срещне кораба, щракне и него.

Всякакви са наистина американците, но в тази им всякаквост има нещо много детско.

От другата ми страна на задната палуба седи скромна, набръчкосана и доста работила през живота си женица. Облечена е в синьо шушляково яке, което не ѝ стои добре. За сметка на това има бърливо дете, което ме пита:

— Вие откъде идвате?

— От много далече — казвам, — от България.

Чисти са детските очи, те не могат да скрият незнанието и лъжата...

Все пак момиченцето е любопитно.

— Вие турист ли сте?

— Не съм.

— А тогава защо сте тук?

— По работа.

— И се возите на кораба?

— Да, а ти?

— Аз съм във ваканция.

Сега аз мълча, но виждам как в очите на момиченцето се навирват още въпроси.

— Значи на работа сте? — пита то.

— Да... Защо?

— Ами... хората, които са на работа, не се возят на кораб!

Остава да му кажа: ами ние в България така работим... И в Съветския съюз също...

Но зная, че милото дете никога няма да ме разбере! И слава богу!

Не зная защо Мисисипи толкова ми заприлича на Днепър. Дали защото пътувах по Днепър със също такъв туристически кораб, дали защото и Днепър преминава през такъв хубав град — Киев, както Мисисипи през Мемфис, дали защото всички туристически кораби и всички туристи си приличат? Или за това, че и Днепър знае, че без него няма и не може да има Русия, както без Мисисипи — Америка!

И как се е увардила толкова чиста тая река! Доброволните движения ли я спасяват и нея? Защото, както научих, не само че има движение за опазване на Мисисипи, но че това движение не си знае силата... Не дава то ни фабрика някоя да си изпусне боицата в реката, ни някой по-голям град — тоалетните, ни отпадните води на

заводите... Като гледам колко чиста е реката, започвам наистина да си спомням думите на онзи студент в Монтъррей, който ми говореше за голямата сила на тия доброволни движения. Замърси ли се някъде реката, обществената тревога става толкова голяма и напориста, че просто няма как виновникът да не направи всичко, което може да се направи, за да оправи поразията. Под натиска именно на тия движения правителството може да вземе, и то много често взема, такива драстични мерки, че на виновната страна мамицата ще се разплаче, че е допуснала поразията...

Така е решен и непосилният за много страни проблем за замърсяването на въздуха от автомобилите. Една американска кола, която няма уредба за пречистване на газовете, не може да се движи. Просто и ясно. Законът я настига — където и да е, колкото и мощна да е и на колкото и богат и силен собственик да е. Така че тия стотици милиони леки коли и камиони в Америка си вървят насам-нататък, въздухът зад тях е чист, като че ли — преди да влезнат в движението, са минали през борова или букова гора, напълнили са резервоарите си вместо с бензин с най-чист и обогатен с кислород въздух и после, като тръгнат по безкрайните пътища на страната, го издишват... За това, че така яростно бранят небето, земята и водата си чисти, няма как на американците да не им се свали шапка.

Но в Америка, да се съсипеш, вече не можеш да намериш бензиностанция, на която да продават оловен бензин. Даже, за да е от ясно по-ясно, че бензинът е изчистен, на бензоколонките е написано. И при всичките тези факти за очистване на природата, които са от очевидни по-очевидни, в Америка на лягане и на ставане си приказват, че най-големият техен проблем си остава проблемът „Екология“... Леле, ако могат американците нас да ни видят на какво сме дередже... Ако узнаят, че сме страна, която на места е замърсена до 120 пъти над допустимото... И със самолет да прелитат над България, стюардесите ще раздават кърпички и противогоazi.

Тези мисли за България са тъжни, тези мисли за Америка са ведри. От тях и у мен намира надежда. Щом една Япония можа да си очисти въздуха, щом тая работа можа да я свърши така безпощадно, бивайки при това крайно недоволна от свършеното, една Америка, то явно е, че някой ден и останалият свят ще може. Че опасният екологичен край на човечеството може да бъде избегнат. Просто ще

трябва да си навъдим и ние от тези „волонтиъри“, да преполовим военния бюджет и да го отправим вместо за биене на крак за чистене на майката земя... И правителство такова трябва да си изберем, и такъв обществен ред, че вдигне ли се шум за замърсяване, правителството и дори преди правителството — пресата да е накарала виновника да изчисти онова, което е изцапал. Че и съответната най-висока глоба за това да плати, та друг път преди сметката да гледа екологията. Всъщност такава покана за участие в подобно движение България вече получи. И аз ще ви разкажа как.

III

Моите домакини от агенция ЮСИЯ до такава степен добре бяха организирали пътуването, че като пристигнех в един град и отидех в хотела, който от седмица или две напред беше запазен, още там, при тия най-внимателни момичета и момчета на администрацията, заедно с ключа си получавах и плик... Върху плика понякога имаше и цвете... Понякога цвете нямаше, но винаги имаше едно прелюбезно писмо, с което се казваше: „Добре дошъл в нашия град.“ Съдържаше то една купчина карти на града, програми от културен и всякакъв характер, местните забележителности, най-подробно описани. И, разбира се, най-важното: в толкова часа имам среща с еди-кого си, той пък се намира еди-къде си, дотам се стига еди-как си, пътуването, ако е с такси, струва приблизително толкова и трае толкова време, ако е с метро или автобус, струва толкова и трае еди-колко си... Във всеки град и във всеки такъв плик имаше и по един адрес... Там, на този адрес, пишеше, че съм поканен от също такива волонтиъри (доброволци) на гости. Това бяха хора с различно обществено положение, с различен цвят на кожата, с различни професии, обединяваше ги едно и също нещо — те драговошно и, разбира се, напълно безплатно работеха в Центъра за гости на града. Във всеки американски град има такъв център. Те най-често предоставяха и колите си, за да развеждат гостите на едно или друго забележително място. Друга част от тях пък се проявяваше като най-любезни домакини, които предоставяха дома си и трапезата си, та човек да се запознае със семейството им, с живота и работата им — по този начин да познае по-добре Америка. Това бяха без изключение добри и чисти хора, но когато тръгнах за тях, аз не знаех нищо друго, освен имената им. Както бях обработен от нашата преса каква бандитска страна е Америка, понякога просто ме хващаше страх: къде съм тръгнал по нощите, защо не си стоя в хотела, защо не си гледам телевизийката — и сигурно, и под ключ... А аз — десетки мили насам и още толкова обратно, без да зная къде могат така да ми изпращат кокалите, че от

мене само каскетчето да остане. Бандитска Америка, знаеш ли я зад коя стена какво убийство готви...

Страх си ме беше, ала отивах, защото човешкото любопитство колкото плахо, толкова и героично бива. За да си засити любопитството човек, в какви ли не бели се вкарва... Особено първите ми вечери в американски семейства си бяха за мен един истински риск... И аз се убедих, че освен гдето съм героичен строител на социализма, съм и един героичен търсач на приключения... Първото ми отиване на непознат адрес бе на всичко отгоре в Чикаго... Знаем го ние това Чикаго какво вертепче е... Знаем твърде много за гангстерите му какви страшни банди са организирали тук и какъв подземен живот кипи в града. Престъпният контингент от дял свят си пие тука кафето и уискито и люби момичетата, тук, дето се казва, си прави конгресите... А аз съм тръгнал сам-саменичък по дяволите нанякъде си — заради едно безплатно ядене, заради едно безплатно пиене и от едно просташко европейско любопитство (забележете, не казвам балканско, нито българско).

Чета и препрочитам името на домакините си, ала какво толкова може да ми говори едно име — нито пише какво работят тези хора, нито в каква партия членуват. А аз ида от България — там сега членството в партиите, партийните борби и страсти са си същите, каквито са били едно време, когато Алеко е прецепил океана насам. Защото и тогава, и сега, и винаги, когато има власт по нашите земи, ще има и келепир... Зная ли ги сега тия социалдемократи ли са, от СДС-то или скрити комунисти, които тайно подготвят социалистическата революция в този бастион на империализма...

Ще оставя малко екологията да си отдъхне, защото ми предстои да се кача в американски влак... Така пише в указаниято, което получих — с такси до еди-къде си, оттам — с влак... Като кацнах преди няколко дни в Чикаго, от високото, освен снеговете, видях, че това не е град, а чудовище. Самолетът лети, има двайсет минути, все над град и толкова много жп линии кръстосани долу видях, че свят ми се зави. Сега натам отивах с такси. Отброих доларчетата, които трябваше да отброя, черната ръка на шофьора ги пое, очите му се усмихнаха доверчиво. Хайде сега — влак номер пет... Търся номер пет, а пред мен пише — четиридесет и пет... Вали и добре, че са ми здрави обувките, а в душата ми и страх, и несигурност, и особено

любопитство, че съм се поемчил сам да се оправям в тая плетеница от релси, в това гарище, дето е голямо колкото всичките гари на България, събрани заедно, и за още има място...

То било най-проста работа да се оправи човек. Влаковете са наредени по номера — първи, втори, трети... четиридесет и пети. Кеф ти пеша, кеф ти с една напречна железничка, която обикаля влаковете... и те доставя франко търсения влак. И което е особено важно за човек с моята националност — без пари. Щом е без пари, ако ще да е за 20 метра, ще се кача на железничката.

Удобно измислено. После се убедих, че в Америка за нищо не се мисли повече от това, да е най-удобно на човека. Вярно, срещу доларче. Но невинаги, съвсем невинаги. Това е второто ми стъписване от тази страна. Ако в това отношение река пък да я сравнявам с България... Ето го номер пет, влизам в един от вагоните, вагонът е на два етажа, оглеждам се. По една малка удобна стълбичка ще се кача горе, оттам ще гледам. Влакът се напълни за пет-шест минути. Като че ли тия всичките хора са били в чакалнята, някой сега отвори вратите и те нахлуха във вагоните. Само че не се блъскаха, не се бутаха и никакво викане и подвикване като: абе, говедо, защо не гледаш къде стъпваш, или: смаза ми крака бе, простак... Тихо, кротко, като че бяха все най-висши дипломати от ООН-то, тъй напълниха вагона. Едни от тях одма си събуха обувките. Ох, бабачко. Сега каквото ще ми стигне до носа... ще ми държи влага, докато съм в Америка, че и цяла година отподир. Недай си боже такова нещо в България да е разрешено. Но у нас властта държи... Представете ли си на какво ще заприлича България, ако всеки, който се качи в рейс, във влак, или пък на театър като отиде, си събува обувките, както правят където им скимне американците. Или се настани тъй, че да му е удобно, „Абе удобство, казва българинът, у дома ти. Тук е държавен влак“. А тия — където имаше незаета пейка и като се уверяваха, че на никого няма да пречат, излегваха се... Няма ли да поискат и по една възглавничка, и по едно одеялце барем, че да си легнат като в креват. А че извадиха и книги, разлистиха вестници. По едно кафенце да ви се иска?

Американските вестници със своите сто страници и отгоре са като Библията дебели. За друго и да не стават, за възглавничка са винаги готови. Тръгна влакът, както тръгва всеки електрически влак — точно. Цепя през гърба на Чикаго, отминаваме вече централната част,

край църкви и край гробища вървим — колкото различни народи, толкова църкви има тук, толкова вида гробища. Кръстове, обърнати на изток, на запад, има и гробища без кръстове, а гробищата, където почиват протестанти, са съвсем други — за тях ще пиша отделно, ако някой ден стигна до гроба на Кенеди...

На спирките хората слизат тихо, влакът също така тихо си поема отново пътя... Четиридесет минути все върви влакът и все е Чикаго... Гледам часовника си, чета упътването, тук трябва някъде да се мерне вече и моята спирка... Ето я... Едва не събарям няколко души, които се туткат пред мене... Какво толкова баш сега ще ги сеферя... Това да не е опера? Ако заради тях си изтърва спирчицата!... Нищо, че съм ги блъснал малко. Откъде ще ме знаят, че съм българин... Все пак, казах едно „сори“, стъпил вече на перона... Все пак европейци сме, възпитани хора, дето се казва. Влакът тръгна и замина.

Омаскарихме малко работата, Алеко, побългарихме я, ама нейсе.

Гледам часовника, минутата е отцепил влакът, една кола припълзява на спирката, от колата се вейва косата на руса мадама, гледа към мене и ме кани с ръка да вляза в колата...

Тая ще е моята домакия — и вторачвам едно око, в сравнение с което Алберто Сорди изглежда като манастирски послушник...

— Мистър Семов...

— О'кей — отвърща мистър Семов...

— Много се радвам, че се срещаме — казва жената и без да слиза от колата, ми подава ръка.

Бивша хубавица, Анжела Брамс веднага ми се усмихва. Не е като нашенец — да постои, да те поогледа, да се почуди да се смее ли, сериозно и с достойнство ли да се държи, сякаш с бос крак опипва земята боцка или не. И когато пък реши, че работата е за смях, тъй ще отвори уста, че сонда в корема му да вкараш, няма да я усети.

А тая, секунда сериозна, секунда усмивка. Лицето ѝ се разтяга като акордеон.

Както после се убедих — усмивката американците за нищо я нямат.

— Благодаря за поканата...

— Искам да ви покажа част от нашия район, но преди това, мога ли да ви наричам на малкото име...

— Ама, разбира се — отвърщам. Тя да не мисли, че в България все на фамилни имена се обръщаме.

Както вероятно читателят знае, американците не обичат големееенето, пред имената си не слагат нито фирми, нито тежки обръщения. Те чисто и просто ти произнасят името, обръщат се към тебе само три минути след запознанството така, като че сте си пили пиенето от младини и сега, като сте се срещнали, не знаете къде да се денете от радост...

— Аз съм Анжела...

Анжела е на около шейсет години. Журналист и писател, както ми се представя. В Америка писателите не се гнусят да се наричат журналисти, както е, да речем, у нас. Пишеш ли — писател си... Няма тежки комисии, които да решават писател ли си или не. А това пък, един писател да решава с рецензия дали книгата на друг писател да се издаде или не, това един американец, и с изваден нож да излезеш насреща му, няма да го проумее. Читателите, издателите и времето имат думата. Те казват каквото трябва да се каже за пишещия човек. А у нас, като умре т.нар. писател, на паметника му чак е написано: Иван Драганов, писател. Да не сбъркат живите — и ако не са го чували, да знаят, че е тяхна грешката. Анжела ми се представи като писател по научните въпроси... Тя ми показва нещо като село, нещо като квартал, нещо като нашенска вилна зона. Всъщност тя ме развежда в един типичен американски град. Независимо че съм в Чикаго, тук небостъргачи няма. Небостъргачите са на четиридесет мили от нас, на брега на езерото. Там е и най-високият небостъргач в света — 453 метра. Въртах се половин час горе на терасата му и гледах. Докъдето ти стигат очите, все град, свършване няма, не стига окото, слабо е... Оттам се виждат добре отсечените конуси на темето на няколко сгради, които се отопляват от слънчевите лъчи. В Америка вече има много такива сгради... Строени са за търговски цели, за банки, за други административни нужди — имаше и сгради с апартаменти под наем. Вътре, както е навсякъде в подобни сгради, е пълно със зеленина и свежест и ако не знаеш къде си, спокойно можеш да се объркаш — в ботаническа градина ли си, в развъдник за цветя ли. И хич не ти се вярва, че си в центъра, в най-задръстеното място на тоя известен бандитски град.

А тук, в тая част на Чикаго, където ме развежда Анжела, тревата вече е набола. От къща до къща разстоянието е една малка ливадка, а тревата е такава, че и в дъждовно време да стъпиш на нея, пружинира като изкуствена — и ни кал остава на обувките, ни стъпките ти потъват в нея. И тя, както би казал Алеко, бамбашка...

Още не познавам Америка, но съм почти сигурен, че този квартал е строен, за да го показват на такива като мен. Или пък тук живеят от ония 5%, които държат 90% от богатствата на страната. Улиците широки, къщите ниски, на един велосипед да се качиш, главата ти ще стърчи над половината от тях. И много трева и дървета, които вече се приготвят да цъфтят. Ето един от стотиците супермаркети — ниска и широка сграда, пред нея наредени коли — все нови, все лъскави. По-нататък Анжела ми показва няколко ресторанчета — малки, уютни. Абе, девойко, иде ми да кажа, това вилният район на Чикаго ли е или рекламното табло, за да скриете с него „задния си двор“.

— В Америка такова понятие „вили“ няма — казва жената. Аз съм пътувала и в Европа, и в Африка и зная на какво вие казвате вили. Това тук са обикновени къщи, в които живеят обикновени хора. Оттук отиват на работа, тук вечер се връщат. Богатите имат къщи по крайбрежията в курортните места, а най-богатите — и на френската Ривиера или в други курорти по света. Но те са артисти, известни писатели, бизнесмени, а тук — казва тя — е Америка, типична Америка...

... Ако това тук е типична Америка, тогава аз съм типичен НЛО. Тогава необикновената, богаташката Америка какво е?... Да не би на нея асфалтът по улиците да е с примеси от сребърен прах?

После обаче видях с очите си. Мине работният ден, дойде вечерта, централната част и на Чикаго, и на Лос Анжелос, и на Ню Йорк се опразват, даже запустяват. Става студено, безлюдно, колите с бизнесмени и чиновници се оттеглят към края на града, където те живеят, а билдингите остават сами, с пазачите си, с полицията си, с алармените инсталации, със светещите цяла нощ лампи. Винаги съм го знаел — улиците на един град са много тъжно нещо, когато са обезлюдени. Така видях да изглежда и страшният с финансовата си мощ и сила Уолстрийт, в който само един етаж от тия билдинги да рече

да кихне към България, за една нощ ще станем Швейцария... Да кихне, ама не киха по такъв начин и към такива като нас Уолстрийт...

Та тези ниски, удобни къщи били типичната Америка. Едноетажната, както вярно, много вярно, са я нарекли Илф и Петров. Полека-лека вече си обяснявам защо са толкова големи градовете на Америка. Защо, американец ли си, трябва да имаш кола. Как може да е другояче, когато американците, с много малки изключения, не живеят в билдингите, а в ето такива къщи, широки, по 250–300 квадрата всяка. Турете до къщата два-три гаража и си представете като каква територия трябва да държи един град като Чикаго, с девет милиона жители, като Лос Анжелос, за който, за да го пресечеш с кола от единия до другия край, ти трябва един ден време...

Като гледа човек нощем Америка отгоре, вижда, че голяма част от нея е осветена. Това са нейните огромни, средни и по-малки градове. Разстоянието от къща до къща е голямо, следователно и най-малкото село по територия е колкото един наш среден град. В този смисъл голяма част от американските градове съвсем не приличат на градовете в другите страни. Как се оброжда тази територия без кола?

Големите градове, разбира се, имат метро, автобуси, и все такива, каквито у нас имаше доскоро само в ЦК. Като си представя един луксозен, удобен и чист американски автобус, и го сравня с тия, с които се пътува в София — до „Младост“, до „Люлин“, до околните села, виждам разлика, равна на разликата между мерцедес и трабант. Но в една такава, разпръсната Америка, колкото и много да са автобусите, си трябва коли. Ще попита читателят: ами децата, които още нямат право да карат коли, с какво ходят на училище. В цяла Америка има специални „басове“. Те обикалят квартали, далечни ферми, събират децата, откарват ги до училището, което може да е на 15–20 мили далеч, след учебния ден ги връщат обратно. Те са жълто означени и са от малкото автомобили, които ползват предимство.

Макар че е много пръсната, Америка продължава да строи на един етаж. Защото къща на земята е удобна къща. А земята са имали и сега си имат в изобилие. Известно е, че големи територии от Америка още нито са населени, нито дори усвоени. Нека ѝ е лошо на Америка с този резервен заден двор, нека я плашат ония трудни и страшни въпроси, които полека-лека стискат за врата цялото човечество — глада, пренаселеността, екологията. Затова и автомобилната

промишленост е толкова развита, че всяко дете от пет години нагоре, стигат ли краката му до педалите, вече кара кола. Затова и тук на колата се гледа, както всяко българско дете гледаше някога на кончето си от слънчоглед... Затова и в Америка никой никого не проверява, като си кара колата — има ли книжка, кога я е взел, изтекъл ли му е талонът и т.н. Работи, които на нас са ни дошли до гуша... Даже за такива подробности, като кога изтича срокът за изплащането на данъка, собственикът не е и длъжен да помни — те са написани на номера на колата. По тези причини обаче пътищата заемат една значителна част от територията на Америка. Понякога те са двупосочни, но когато свързват по-големи градове, са многоредови. От всеки град се извиват поне десетина-двадесет изходни артерии, увили го, оплели го, сякаш искат да го изсмучат. Навързани с подлези, с надлези, със събуеи, с хайуей — взеха ми здравето: колата ли по-напред да карам, или да гледам картата — накъде ми е посоката и надписите кой уей накъде води...

Анжела още иска да ми показва — ето тенис кортовете на квартала, ето училището, пълно с весели деца, които се гонят, както се гонят децата навсякъде по света. Аз все ахкам и охкам, а ми иде да й кажа — стига ми това екскурзоводство, води ме вече у вас, запознавай ме с мъжа си и вади шишенцето, каквото и да е то... Че съм вече и прегладнял.

Анжела като да чете мислите ми.

— У дома ви чака голяма изненада... — Зъбите й, недокосвани от зъболекар, пак блесват и аз злобарски си мърморя: бива ги тия американски зъболекари — чене да ти направят, да се снимаш с него... И тая се покиприла с ченета, пък ще ми флиртува отгоре.

Мълча, като ще ми прави изненада, да я прави по-скоро.

— Да не се уплашите — казва Анжела, — седем жени ще бъдем. И само вие мъж...

Те ти, булка, Спасовден, казваше един мой селски, като дотам докараше работата...

Седем жени! Българинът с две като остане, се чуди какво да ги прави, на мен седем ми събрала...

Слаба светлинка минава през главата ми; ала светлинката бързо угасва — по-млада и по-хубава от себе си Анжела няма да покани. Може да е сто пъти американка, жената си е жена.

Както обаче скоро разбирам и както още много пъти ще го разбера, в Америка жените и дума не дават да им се спомене за старост, ако не са надхвърлили осемдесет години! Каквото искате, това си мислете за тях. Този факт е по-верен и по-сигурен от собствените им имена. Че се правят още и на палави и даже, когато се пенсионира, стават още по-палави, отколкото на младини са били. И тъй като, едно на друго, това са гледани жени, хранени със здрава храна, спали на чист въздух, не са висели по опашки по два часа сутрин и два часа вечер, не са познали в никаква степен сладостите на еманципацията, ами са си гледали семействата и къщите — палавеят не, ами се имат за най-млади и най-модерни момичета: обличат се с цветни дрехи, кокетничат, флиртуват. Такава една девойка, минала шейсет и пет, такива ми ги въртя в Санта Фе, че няма как да не разкажа някой ден и за нея... Разликата между българската жена и американката в това отношение е колкото от Мисисипи до Перловската река в София. Нека не ми се сърдят българките, че ще кажа нещо, което те по-добре и от мене знаят: колко уморени са от живота. Гледам ги, мили мои познати, имат — нямат още петдесет години, а някои от тях са си направили вече бабичките — прегърбили се, свили се, побелели, проскубани, опразнили пазвите, изкривили краката. Блъскало ги ТКЗС-то, блъскали ги децата и на децата — децата им... Цял живот пестили, цял живот недояждали, за каква любов и за какви флиртове ще ти мисли тая жена, за каква радост и наслада оттук нататък, когато вече е надникнала над гроба си...

Нямах си работа пред тия седем жени, та рекох, че петдесетте години в България са си вече една сериозна възраст. Щяха да ми издерат очите... Тъй ги гледах, иначе ги гледах, и килограмите им теглих, и прошарените им коси, грижливо скрити под боята, и бръчките, опъвани от даровити масажистки, и като ги слушах да ми чуруликат и да ми доказват колко шейсетгодишната жена е жена, че и повече жена била от трийсетгодишната, нищо друго не ми оставаше да мисля, освен че американците трябва да са мъже на квадрат. А ние, българите, със световната си известност на полови атлети, да вземем да се гръмнем. Колко мъже има в България, които, ако не са нещо сбъркани, ще посегнат на шейсетгодишна жена. А тия тук една през друга ми пеят, че истинският живот на човека започвал от петдесет нагоре... И онзи мой приятел — Евънс, фермерът от Тера Хота, една

вечер като подкачихме подобна приказка, и той се зае да ми доказва, че истинският живот на човека започвал от петдесетте нататък. Приказваше и ми показваше трите изкуствени зъба, които тая сутрин, докато закусвал, паднали, и се вайкаше, че сега сума време и пари ще потроши, докато ги направи. Ако и на това се казва истински живот... Като съпоставя техния оптимизъм с тъжната истина, че у нас след петдесет-шестдесет години животът е само грижи, болести и тревоги, става ми мъка. Те започват там, където ние свършваме. По-късно получих известно обяснение и на тази американска странност. До петдесет години те само работят. Оттам нататък започва за тях животът. Затова правят работи, които другите ги изживяват на двайсет, трийсет или четиридесет години. И естествено, на нас ни изглеждат смешни...

Както му е редът, Анжела ми показва цялата си къща. Така правеха и другите мои домакини, които в следващите седмици посетих. Ето това е нейният кабинет, ето това е едната гостна, ето там е зимната гостна с камината, тук е нейната спалня, там е на мъжа ѝ, ето кухнята — голяма, обзаведена, ето едната тоалетна, ето другата. Стая за гости, които могат да преспят у тях, още една спалня... И всичките покрити с мокет, също тъй чист, както е навсякъде в тая държава, и също тъй разноцветен. Като стъпиш — меко, тихо, няма къде повече. После Анжела ме въвежда в холчето, където ще се черпим. Ето, за този миг очакван от България бия път... Наредени чаши, чупи се светлината о тях, на слънце става. Точно в този момент започват да пристигат гостенките на Анжела. Влизат през две минути, като че ли стоят на опашка вън, та като ме представи Анжела на едната, другата да е готова.

Седим сега в един хол с хубави столове, всяка от дамите се е настанила най-удобно, всяка от тях държи в ръката си чаша шампанско. В България това питие не го и поглеждам, но тук, като няма друго... дано е поне повечко. Друго е, като жулне човек няколко чашки. И куражът му кураж, и самочувствието — самочувствие.

Американците не обичат да се докарват. Те, както ние казваме, говорят „едно към едно“. Няма го у тях нашето „тебе гледа, мене види“... Непосредствеността е едно от най-забележителните им качества. Непознаващите се един друг американци много лесно влизат в разговор. В това отношение те нямат нищо общо с англичаните, а и с

никой друг народ. Първо се питат кой откъде е. Единият като каже: „От Айова“, другият веднага отвръща: „Охо, от Айова, бил съм там.“ Или: „Охо, Калифорния... О'кей... А вие?“ „Аз пък съм от Нигерия.“ „Откога сте тук?“ „Баща ми е дошъл като дете. Тук съм роден.“ „Вие тук ли сте роден?“ След това си говорят кой къде е бил по Америка, а докара ли я човек до такива разговори, оттук нататък за всичко вече могат да си говорят.

Поради това първото затруднение се появява, когато една от шестте лелки ме попита откъде съм. Казвам — от България, и реакцията ми е вече добре позната от Алековите описания. Стоте години разлика, която ме дели от неговото посещение на Америка, с нищо не са променили работите. И много други работи са си дотам същите, че чак се обърквам, като му препрочитам книгите. Върви ли времето, променят ли се хората?... Аз — казва една от интелектуалките, защото те до една бяха журналистки и писателки, — да си призная, бях много слаба по география... И изобщо, в нашите несериозни училища география много-много не се учи... Вие в миналото немска провинция ли сте били или английска? Българите католици ли са или протестанти? Друга се опитва да мине за по-образована: Не, България беше по на изток, руска колония, нали?

— Не е чак колония — казвам.

Тия мили американски интелектуалки съвсем искрено не познават нито България, нито Европа. За тях светът това е САЩ, а Европа е някъде далеч, отвъд океана, един континент от по-втора ръка, с който могат да си направят някой майтап при подходящ повод. Пита ме едната каква е била България преди войната (те така и делят историята — преди и след Втората световна война) — кралство или република? Бърка я, както и навсякъде — с Румъния. Невежеството ѝ дотолкова ме дразни, че ако ще тя да е около шестдесетте, изглежда ми на сто... Чули са обаче, че с комунизма в Източна Европа вече било свършено, та ме питат: У вас има ли такива събития като в Унгария?... Това е третата, която се представя за драматуржка, чиито пиеси се играели в доста американски театри.

— Не са точно такива — казвам внимателно и доста злобарски оглеждам кривите ѝ крака...

— Кои са все пак съседните страни на България — пита ме най-невинно сега пък домакинята. — Приготвих глобуса да разгледам къде

е България и го забравих. — Тя изтичва към съседната стая така, че отново да докаже, че американката, на колкото и години да е, все си е младо момиче. Връща се с глобуса. И за нейна чест много бързо намери България, прочете вярно имената на съседните страни, изненада се от това, че си имаме море, с което си спести петнадесетте години, които се бях приготвил да ѝ прикача... После глобусът премина у другите жени, които за по-лесно го въртяха, като го бяха облегнали о гърдите си...

Ето съответното описание, което по този повод намерих в пътеписа на Алеко „До Чикаго и назад“: „Приближих се и аз до чиновника. Той ме попита как ми е името. Като чу с окончание «ов», той измърмори:

— Вие сте русин.

— Не, аз съм българин.

— ?!...

— Българин съм, от България.

— ?

— Бългериън — извиках аз натъртено, понеже започна да ме сърди невниманието на този американец. Глух ли е? — Бългериен!

— Унгария — повтаря ми той...

Каква ти Унгария! България! На Балканския полуостров! Мене и яд ме хваща, и досмеша ме, като гледах как напрягаше паметта си тъй да си припомни — аджеба где ли ще бъде туй царство? Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежа не чул даже името на България...”

Ако не бях казал от кого и кога е написан този текст, щеше ли уважаемият читател да предположи, че е писан преди сто години! Не са ли досущ същи и сега българските вестници? Не се ли съсипват те и днес от хвалби — колко голяма е популярността на България и най-вече на българската политика. Стига поредният вожд и учител на българския народ да кихне, според нашите вестници и светът, и Америка стават на крака, гръмва телевизията и вестниците им изнасят на първа страница събитието, извършено от световноизвестния наш политически мъж. И не е ли това именно комплексът на ниския мъж, да изглежда по-висок, на малкия народ — да не пада по-долу от големите народи.

Само че, макар да са минали сто години от това знаменито Алеково описание и вестниците у нас да са същите дори с езика си, когато трябва да се хвали или оплюва този или онзи, то все пак за сто години се е появила и известна разлика. И не е без значение тя да се знае...

И аз, както навремето и г-н Алеко, по десет пъти на ден се налагаше да обяснявам от коя държава съм. Да казвам, че следвах най-различни реакции, е излишно. От „А, много хубаво“, до недвусмисленото изпразване на очите от всякаква мисъл и понятие за коя държава може да става дума; от пълното незнание къде се намира тази държава, до бъркането ѝ с Турция, Гърция, Югославия или Румъния, което в един момент все пак взех да възприемам като израз на уважение към нашата страна... От всички стотина души, с които съм се срещал, само един ученик в малкото градче Санта Фе знаеше коя е столицата на България, кои са съседите ѝ, колко е територията ѝ. Даже кои са нашите два най-силни футболни отбора. Познанията на това момче до такава степен ме просълзиха, че бях готов да стана и да го целуна по умното чело, ако да не бяха родителите му, та не знаех как ще изтълкуват това ми поведение...

Има обаче една малка част от гражданите на Америка, които знаят коя е България! И още работи знаят, от които ми беше и срамно, и страшно. И когато ми ги казваха в очите, се червях, а когато беше тъмно, имах желание да съм негър. Болни са тия истини, но от това, че ще ги крием от себе си, те не стават по-малко болни и обидни...

На няколко пъти в „Ренд Корпорейшън“ и другаде, къде пооткрито казано, къде по-любезно, мнението за България беше твърде лошо:

— Вие никога не сте имали самостоятелно управление — или сте при немците, или сте при русите...

— Вие посегнахте на папата. Това никой американец не може да ви прости. Още повече, като се знае какви набожни хора живеят тук.

— Къде са ви доказателствата? — питам и съм готов като Н. Хрущов в ООН-то да възпретна ръкави или да събуя обувката...

Вместо отговор идат още аргументи.

— България участва в търговията с оръжие, подкрепя и явно, и тайно терористични режими и организации...

— Трафикът на наркотици е официална държавна политика...

Тези думи са дезинформация, те са клевета — иде ми да изкрещя.

— Това са факти и толкова по-зле, ако българският народ не ги знае. България насилствено смени имената на турското население... В наше време такова варварство никоя държава не може да прости, още по-малко Америка, която пък и никога не може да го разбере. Тук живеят стотици народности и националности, никой на никого не е сменял насила имената.

— Такава държава в съзнанието на Америка не може да бъде нищо друго освен изостанала, нецивилизована, варварска...

Боли, как боли!

Иде ми, както Георги Димитров, да се изправя на някой площад и да кажа високо, силно, така, че да ме чуе цялата тази Америка и другите Америки наоколо. Моят народ не е дивашки и варварски. Българите са хора добри и търпеливи. Ако има диваци и варвари...

Тук замълчавам. Не смея да продължа. Едно, че никой не ми дава думата на никакъв площад, друго, че е по-добре да си държа езика зад зъбите, защото ми предстоеше връщане в България. Зная ли кой ще спечели изборите?...

Думата дума отваря — започнах от екологията, до какви опасни изречения стигнах. И опасни, и болезнени. Само се питам — в какво е виновна самата България, защо от толкова изпратени тук български момчета никой не се е изправил и не е защитил държавата си. Нали има и ООН, и други институции, свободна Америка е това, не е отдел „Пропаганда“ на ЦК — каквото ти каже, това пишеш...

Тези въпроси са за утрешния ден. Ала едно, струва ми се, безспорно разбрах — ако не се очистим, ако не си измием очите, утрешният ни ден в Америка няма да е по-добър от днешния и вчерашния... И това е екология, само че по-друга, макар и не по-малко важна от въздуха, който дишаме, и от водата, която пием...

Седемте дами се наредиха на масата, на мене дадоха централното място и макар и на американска земя, аз отново почувствах какво хубаво нещо е пашалъкът...

След тия думи започнахме разговор, какъвто най-върви, когато един мъж е със седем жени и когато и той, и те за нищо друго вече не стават, освен за разговори... Има ли планини в България, височки ли са? Имаме ли театър? Натам натиска питанията си дребничката

авторка на пиеси: какви са основните сюжети — любовни или политически. Има ли чуждестранни туристи в България?

И още подобни, сърцеубийствени въпроси идат, от които човек с основание, ако слуша нашия разговор, може да се запита — така България ли по-добре опознава или Америка... Ами младите хора — с какви идеали живеят, употребяват ли опиати, разрешена ли е у нас любовта преди брака. Как е с пушенето младежта ни? Работи ли върху себе си, учи ли... Давам от оптимистични по-оптимистични отговори. Макар че с лъжа не зная някой да е прокопсал. Малко ли години се лъгахме, че сме от добре по-добре, а докъде я докарахме? До оная двестаметрова опашка, която и сега, като пиша тия редове, се е извила пред супера през улицата отсреща, вързала се е на флъонга, удвоила се е и пак не ѝ стига място. Тия хора чакат не, както може да си помисли някой, за билети за концертите на Доли Партън, за да видят изящната ѝ усмивка и не по-малко впечатляващия ѝ бюст. Чакат те и години още ще чакат за месо, за хляб, за малко сирене и ако е рекъл господ — за парче салам...

Дъвках аз думите, спирах ги, заканвах им се да се натискат зад зъбите ми, защото после мамицата им ще разкарам — като си останем насаме в хотела, — какво толкова напират да разказват колко масово се пие и колко още по-масово се пуши у нас, колко най-масово не работим, да не говорим за предбрачната любов, тъй като никоя от тия лелки — интелектуалки няма да повярва и да разбере това, което бих ѝ разказал...

Защото в Америка, в тая пропаднала Америка, всички тия работи с пиенето, с пушенето, а и с т.нар. предбрачна или извънбрачна любов стоят по стъписващо друг начин...

Стигаме до темата за жените в България. Помагат ли им вашите мъже — питат ме...

— О, нашите мъже са големи кавалери — казвам...

— А много ли са красиви вашите жени?

Мислено отвръщам: сто пъти са по-красиви нашите жени, като ви гледам и седемте, от всяка да събера най-хубавото, зор ще направя една средна българка. Но това не го казвам, защото жените ме питат най-възпитано и най-внимателно слушат отговорите ми...

— А образовани ли са?

— Уха! Образовани, и най-вече еманципирани!... Като връх на всичко са образец на пълно въздържание — не пушат, не пият, нито пък за друго им минава през ума.

Домакинята неочаквано ме пита:

— А вие типичен българин ли сте?

— Ще ви кажа, ако вие ми кажете — типични американки ли сте?

Едновременно всички извиха глас. Като че някой ги дръпна с въженце...

Не, не ми трябваха особени усилия да разбера коя е най-често употребяваната дума в Америка. Не ми беше особено трудно обаче да разбера и коя е най-нелюбимата дума на американеца. Това е думата „типичен“...

Как ли не си кълчих езика, как ли не го въртях, за да задам все пак един въпрос — от тия, дето ние много ги обичаме и без които не минава анализът на едно литературно произведение и на един пътепис даже — кое е най-типичното в Америка... Е, тъй като ги попитах американците, сякаш ги боцкаш с игла по дупето. Тези сдържани, мъдри и нравствени хора веднага излизат от кожата си.

Това е комай единственият случай, когато те няма да започнат да отговарят със своето любимо „О'кей“, а ще извият първо очи, после глас, което, съчетано с думите, които ще последват, ще означава възможно най-голямото удивление от въпроса ви: „Ама какво говорите, сър?“ Или: „Вие, сър, наистина ли мислите, че в Америка има нещо, което е типично...“

— И все пак, няма ли нещо, което да ви прави човече американци, отколкото французи, поляци или чехи, да речем. Кое е най-типичното, най-общото за американския живот?

Този въпрос го задавах поне десетина пъти на най-различни хора... И никой въпрос не е предизвиквал такова непонятно за мен стъписване...

— Ама тук всеки е различен — отговаряха ми навсякъде.

Или:

— Ама за какво общо може да се говори в Америка, ха-ха.

— Ама ние да не сме комунисти, та да имаме общи работи...

— Нашата страна е осигурила възможността на всеки да бъде индивидуалност. Това е най-голямото социално завоевание в

Америка...

Става ми ясно защо такива думи като общо, еднакъв, типичен могат да извадят от равновесие всеки американец... Нещо повече, едва ли ще се намерят по-обидни и по-неподходящи думи в човешкия речник за американеца от тях... Мисля, че страхът от общото е един от трите комплекса на американците.

Индивидът, индивидуалността!

Това е цялата основа, азбуката, носещата греда на американското мислене.

IV

... Американците, за разлика от всички други народи, никак не се впечатляват от появата на чужденец между тях. Може би защото Америка не е нищо друго освен една най-голяма многотия от чужденци. В крайна сметка, с изключение на индианците, тук всички са чужденци. Това не толкова надменно, колкото най-безразлично отношение към мен в първите ми срещи с американците доста ме гнетеше. Представят ме на еди-кой си г-н, той си приказва със секретарката си или пък с моята придружителка — според това, е кого му е по-интересно. Дали защото толкова си обичат Америка и смятат, че извън нея всичкият останал свят е нещо като II, или III качество? Макар че в Америка подобно понятие — I, II, III качество, просто на никого нищо не говори. Има едно — стоката е качествена или не е...

Затова с известно нетърпение очаквах да отида в средните щати, във фермата на семейство Евънс в Тера Хота. Няма как, мислех си, в тая далечна провинция ще ми се радват не, ами на ръце ще ме носят. Българин е това — чужденец. Даже мислите ми отидоха по-далеч. Както вече десетима дни пътувам, както ми омръзна да се пера, сега тая американка там — фермерката, или слугите ѝ ще ми барне ризите, ще ги пере до скъсване. И ще се гордее, и ще се хвали на съседките, че е прала дрехи на европейец, на българин!...

Още повече че, когато на летището в Чикаго казахме къде отиваме, момичето, което, оправяше билетите, доста се смя. „Че кой пътува за Тера Хота! Там отиват само хора, които имат роднини или търсят работа. Но туристи като вас — никога...“

Сега е времето, мисля, да кажа няколко думи за чикагското и въобще за американските летища. Защото мисля, че на летищата и в самолетите те прекарват повече време, отколкото, да речем, в кината, театрите или на разходка по улиците, взети заедно.

На това чикагско летище за пръв път видях два самолета да кацат едновременно. И нашият един, та три... Който малко или много има

представа от полети, знае какво значи това... Сградите на летището от земята не могат да се видят. Човешкото око не е устроено за такъв тия пространствено обхващане на света. Летището има петдесет ръкава. Всеки от тях — по тридесет терминала. Иначе казано, само на това летище слизат или се качват пътници от хиляда и петстотин самолета едновременно. Извървах един такъв ръкав от край до край. На трийсет места от едната или другата страна „гейт“. Всеки „гейт“ (врата) е с различен цвят. А в средата на този дълъг, кажи го, безкраен коридор върви тротоар. Подвижен тротоар. Качваш си багажеца на него, ако въобще се налага да имаш в ръката си багаж, прикачваш се и ти до него и се возиш... Кеф... Това тротоарче те отвежда от единия край на ръкава до другия...

Терминалите и ръкавите, гледани отгоре, приличат на лъчите на слънцето. Между лъчите му се настаняват самолетите, всмукват си хора и назад, назад, докато побарат пистата...

Забелязвам тук сакати хора в колички. В България е изключено неподвижен човек да пътува сам. В Америка е най-обикновено нещо. Срещу три долара веднага при тях, щом самолетът спре, цъфне едно усмихнато момиче. То поема количката, то откарва човека до другия самолет, до таксито или докъдето той пожелае...

В Америка има над петнадесет самолетни компании. Всички те си имат свои самолети, свои терминали, свои стюардеси, свои ресторанти, свои закони.

Опитах една компания, нещо не ти хареса — не излетял както трябва самолетът, следващия път — другата... Всяка с нещо свое дърпа клиентите — една с храната, друга с хубавите си стюардеси, трета с по-ниските си цени, четвърта с изключителната точност на полетите си... Важното е пътникът да се прибере, да му се стигне до кесията и да се пипне доларчето. Ама не с шашми, а с високо, още по-високо, най-високо, свършено отношение към тебе — пътника. Ха върви при такава конкуренция си гледай през пръсти работата, да те видя къде ще осъмнеш. Оказа се, че всяка кампания си има и свои писти за излитане. А пък всяко градче, стига да е колкото Троян, че и по-малко даже, си има свое летище.

От Чикаго за Тера Хота ще летим с едно малко самолетче — да го прегърнеш, едва ли ще се покаже нещо от него. А имаше и буря по пътя, та то се бори горкото, слиза ниско, въздига се нагоре, бра душа,

но издържа — живи и здрави ни закара до летището в Индианополис. Като кацнахме, да го прегърна, не посмях, но да го погала с най-дълбоко възхищение и благодарност — осмелих се. На летището ни чакаше човек. И той от „доброволците“. През деня бил по работа в Чикаго, докато ние летяхме тия 450–500 километра със самолетчето, той ги пропътувал с кола, за да дойде да ни посрещне, както е уговорено, на летището... На другия ден сутринта отново щеше да се върне в Чикаго, да си довърши работата...

На всичко отгоре беше ни чакал цели четири часа — колкото беше закъснението. Човекът ни качи в хубавото си микробусче, емнахме се с него през нощта. А в душата ми вълнения, отиваме във ферма! В прочутите американски ферми! Каква ли е пустош тъдява. Какви ли зайци са се навъдили... Дано се окаже барем ловец домакинът, иначе ме чака жива скука...

Вместо да се вкопчи в мен обаче, посрещачът си подкара приказка с придружителката ми. Познатата американска песен — откъде е, идвала ли е тъдява?... Е, и с мен обелва по някоя приказка, ама това — да се облещи отпреде ми от щастие, че се е запознал с моя милост, да тича да ми отваря вратата, като слизам или се качвам в колата му, да ми показва всяко храстче по пътя и да ми обяснява историята на всяко камъче... Пътищата, по които пътувам, за моя изненада са от хубави по-хубави, все осветени, все асфалтови. И аз доста се почудих като каква ще е тая ферма, по която се стига по път, на който и самолет може да кацне... По едно време колата спря. Отпреде ми осветена, голяма къща. Показаха се домакините. Чакам да го видя фермера как ли е издокаран, с широка шапка, както си го представях, с едри плещи, с някой камшик в ръката... Вятърни мелници са се въртели из главата ми. На вратата на голямата, както ми се виждаше, двуетажна къща се показва човек на около петдесет години, със сив анцуг, като че ли правен в „Стоян Юруков“ — Пловдив, до него фермерката, която също тъй доста по-различно си представях, само не и в анцуг и по чорапи.

Има си хас, викам си, тия да ме емнат още тук, на тревата, да се събувам...

Стиснахме си ръцете и от тревата направо се озовахме в нещо като хол. Вместо да се разтичат, вместо трапеза, както бяхме изгладнели, да сложат, подвиха крака на фотьойлите и ни заразпитваха

сънено как сме пътували, защо сме закъснели... Ама това, да те попитат вечерял ли си, щастливо ли ти е на стомаха, не! И те си подкараха приказката с моята придружителка — откъде е... Като им каза пък, че е от Калифорния, че като се емнаха да приказват каква земя има в Калифорния... На руски турист му говори за стоки и цени, на американски фермер за земя. Как на тази калифорнийска земя всичко растяло, как едно време фермерът, като бил по-млад, смятал там да купува ферма, но тогава нямал пари, когато пък имал пари, вече не му се напускали тези места... Мене никакъв ме няма. Такъв им е редът, успокоявам се, първо приказките, после не се знае с каква трапеза ще ме сащисат. Като ще наизвадят шунки, колбаси, пастърми, суджуци, че като ще отворят избата с вината, както съм пресъхнал и прегладнял, до сутринта мога да изкарам. Не ни поканиха никъде. Изба за пиене нямаше. А от това, дето го мислех, че два-три дни ще си поживея, както ние си го разбираме живота — в ядене на хубава мръвка, в опитване на хубаво винце, в разходка по-после из имотите, остана само последното...

Хубаво се спи във фермерска къща. Снощи побъбрихме десетина минути най-общи приказки — как съм пътувал, харесва ли ми Америка? Както винаги досега се случваше, за България пак не стана дума... Взех да свиквам с мисълта, че Америка си е страна, която знае себе си, руснаците, японците и обединените германци. Оттам нататък познанията й за останалия свят са нещо, без което може...

Часът е седем местно време, по това време навсякъде по света е редно да се става, ала знай ли им аз навиците на американските фермери, държава ли е като света Америка?... Оглеждам стаята — богата, подредена, и което ме учудва, леглата, завивките, постелките на пода са като навсякъде. Двайсетина хотела вече са ми бръкнали в джоба, тая къща на фермера не пада по-долу от тях. Трите звезди ги държи и е готова да протегне ръка към четвъртата...

От стаята ми води врата към банята. Тихо и безшумно се промъквам да не наруша спокойствието в къщата. Виж, банята е за повече от три звезди... Пред голямото огледало, където моя милост след малко ще се изправи да се обръсне, е поставена малка паста за бръснене, ножче еднодневка (в България с тях изкарваме и месец), неразтворен скъп сапун, нова четка за бръснене, а до нея сгънати няколко съвършено чисти и пухкави кърпи. И над всички тях бележка,

написана чисто и четливо, макар и с ръка, на която краснописът не е първа грижа: „Добре дошли в нашия дом. Бог да ви дари с честити дни при нас. Докато сте тук, всичко в този дом е ваше.“ Ще кажеш — дреболия, а е приятно...

Докато се бях радвал на луксозната баня, вън бавно беше идвало американското фермерско утро. Вдигнал плътно спуснатата завеса на прозореца. И видях фермерска Америка... Сънна, мъглива. Сякаш и самата природа днес за никъде не бърза. Докъдето ми виждат очите, е равно, докъдето е равно, от земята се издига фанара като една безкрайна завивка от влага, която земята издишва. Небето сиво, тежко. Сякаш не е началото на март, а дълбока и тъжна българска есен. В тая утрин сякаш и земята я боляха зиморничаво кокалите и скрита под мъглицата, тя не бързаше да се разшава... По едно време мъглата се разреде, появиха се купчинки дървета... Нещо шавърникаше из тях, насилих очи да преброя здрачината... Огромно стадо сърни се заизнизва иззад дърветата и бавно потегли през дългата угар. Една, две, три... къде в тая китка се бяха сврели тия грациозни цветя на природата. Не зная колко бяха — сто ли, двеста ли? Нишката, се проточи и преряза прерията. Още бутнах пердето встрани, още натиснах нос о стъклото. Ловджийската ми душа се развълнува, сърцето заудря, помислих, че ще счупя стъклото със сърце, ако по-силно се притисна о него.

Толкова много сърни, в такова безкрайно поле, съм виждал само в Добруджа. При залез-слънце. Не стадо, цял облак сърни пасеше сред равното, самотно и потънало в светлина поле. Като че сърните на цяла Добруджа бяха събрани на това място. В средата на стадото свети слънцето, около него рога, гора от рога и гърбове, изрязани на хоризонта. Наближаваме ги е кола. Наведени над покаралата пшеница, те още пасат. Гледката е за очи, а не за дуло, а ние държим пушки... Още малко, още малко да попасат и... една вдигна глава. След нея останалите двеста... Като че всяка от тях имаше в ноздрите си тръба и с нея предупреждаваше останалите. Главите закриха слънцето. Толкова трая видението. Стадото се разтягаше, опъваше, пулсираше в далечината. Сърни ли бяха в полето или миражи...

Пусто и самотно безкрайно поле. В полето кола. В колата двама души с пълни очи и празни раници...

Толкова дава природата. И не на всеки.

... Бавно-бавно се загуби в далечината огромното стадо американски сърни. То разроши плъстите на влагата, размести облачетата, налягали върху земята, някъде на края на света се въздигаше слънцето и гонеше тази зиморничава гледка на някогашната прерия...

На вратата се почука плахо. Беше жената на фермера. Една спокойна, наспала се и за никъде небързаща жена, дошла да ме покани на закуска. Слизаше по дебелото дървено стълбище и говореше сънено. Мъжът ѝ бил излязъл рано — всеки момент щял да си дойде. Помолил да го извиня, че не ме е дочакал да се събудя. Жената ми показваше къщата си — една огромна баня на долния етаж, два хола, разделени от вътрешна стълба — летен и зимен, и огромна кухня. В нея още по-огромна печка. Само тя заема мястото, колкото една средна по размер панелна кухня у нас. Жената дълго ми обясняваше качествата и възможностите на печката и прибавените към нея домакински прибори. Да казвам, че нашите български жени още сто или двеста години няма да се изправят до такава печка, ми се струва излишно. На мен ми е трудно дори да я опиша...

Не ахках и не охках от възможностите и удобствата на печката — няма да се оставя да ме вземат за такъв простак, я. Не задавах и въпроси — тежко гледах в едно нямо объркване: колко много е направено за удобството на жената... Дойде фермерът Евънс — Стив Евънс. Сега го огледах по-добре — петдесетгодишен, добродушен, външно мек, вътрешно стегнат човек... На главата му имаше червена шапка, с каквато, както после разбрах, ходят производителите на царевица в тази „ерия“ (район). Собствениците на ферми за коне са със зелени шапки. После срещнах и хора с бели. Те пък отглеждаха соя. Докато Джейн Евънс правеше закуската — бекон, наденица, яйца, палачинки, топло мляко и някакъв сладкиш, Стив ме поведе из къщата си.

— Видях сърни — казах му. — Много сърни, и ловната ми кръв се подпали...

Стив ме погледна:

— Джентълменът ловец ли е?

— О'йес — отвърщам, — джентълменът е ловец...

Стив ме вика с ръка да го последвам. Ето какво има той за тези сърни. И сега не само кръвта, цялото ми същество се разклаща. Защото

— ни повече, ни по-малко — той ме въвежда в своята недотам малка оръжейна работилница. Три бойни пушки с оптически мерници. Две ловни автоматични пушки също с оптика, няколко флоберки, една тежка пушка, с каквато Хемингуей и Пенчо Кубадински трябва да са гърмели по слоновете и лъвовете на Африка. И цял склад патрони. И работилничка за патрони.

— Това — казва Стив — е моята „ерия“! Тук никой, освен мен не идва. Преди да се оженят, синовете влизаха. Сега всеки си има дом, всеки си има свое оръжие. — Той ме поглежда. — Така е, като се оженят синовете...

— Сигурно тук всеки фермер ловува, когато си иска! — изказах аз едно социалистическо съждение.

— Не можем да си позволим такова нещо, сър — отвърна искрено Стив. — Природата си има закони. Те трябва да се спазват.

Кратката надежда, че още днес или утре ще се видя в ръка с една от тези тънки и силни пушки, угасна тъй бързо, както се роди. Още един път ще се убедя, че не във Франция а в Америка някой пръв е казал „Законът си е закон“.

— Искате ли да разгледате земите ми — пита фермерът. — Интересува ли ви това?

— С най-голямо удоволствие — отвръщам. По лицето на Стив се разлива доволна усмивка.

От прага на съседната стая в приземието той пак ми маха с ръка. Тук е вторият хладилник на къщата. Той също е голям колкото една средна панелна софийска стая. Тежките му врати се отварят автоматично, лъхва ме дълбок хлад и потиснатите миризми на провесени бутове месо, на замръзнало грозде, на домати, на разни плодове, големи количества масло, сирене, жамбон, дори хляб има замразен. От тавана на хладилника висят суджуци и тежки пастърми, наденици и всякакви колбаси. Ще спра дотук. Изреждането по-нататък е светотатство срещу моя изгладнял народ...

Връщаме се назад по стълбите и отиваме на закуска. Мисля си за хладилника и за къщата това, което вероятно и вие!

Охо, има изненада! На закуската са поканени синовете и снахите. Масата е наредена в неголяма дневна досами кухнята. Пред всекиго чиния и прибори, в средата специално приготвен хляб и всичко останало. Само сосовете са пет-шест вида. Веднага след представянето

ми на цялото семейство като по даден знак всички сядат. Настъпва тишина. Поглеждам Стив — той е сложил ръце пред себе си и е навел глава. Жена му също, една от снахите — и тя. Другите са положили мълчаливо ръце на масата. Главата на семейството тихо чете утринна молитва: „Благодарим ти, Отче наш...“

После около голямата тежка маса започва шетнята на вилиците, лъжиците и ножовете. Сега можем да си говорим за всичко. А аз отново усещам ранено националното си самочувствие...

След закуската тръгваме към имотите на фермера. Синовете и снахите се разпределят по колите си — те ще ни чакат днес или утре да наминем край тях. Ние със Стив отиваме към гаража. Колите му са три — един голям шевролет, един по-малък форд и една кола за обикаляне на имотите. Тя е нещо като джип, нещо като ленд-ровър, нещо като елегантна кола...

Стив изкарва шевролета, значи днес ще го даваме тежкарски, и го приближава до съседния навес. Оттам откачва помпа и я пробожда в хълбока му... Това са собствените му цистерни с бензин. Има си фирма, която обикаля фермите и зарежда цистерните. Стив може и да е в къщи, може и да не е — уредът показва колко литра има в резервоарите. Ако преждевременно привърши запасите — може да позвъни. След не повече от час този скрит в земята резервоар ще бъде пълен... Разплащането става в края на годината. Така, както знаете, е и в България...

Сега — Джейн отзад, ние със Стив — отпред...

— Джу ноу (Ду ю ноу — знаеш ли)... — Стив слага това „Джу ноу“, кажи-речи, пред всяко изречение и на мен ми трябва доста време, докато разбере тази типично американска Стивънова реч.

— Да видим ли първо машините?

— О'кей — казвам.

Оттук нататък Стивън става екскурзовод в собствената си ферма. Джейн си мълчи на задната седалка — тя имаше думата сутринта, докато бяхме в кухнята. Когато става дума за работи, които са от женска компетенция, мълчи пък той. По всичко личи — здраво семейство, живеещо в духа на някогашните наши патриархални традиции!... Когато говори с мен, Стив много често се извърща към Джейн и казва: „Нали така, мам?“, или: „Прав ли съм, мам?“, или:

„Мам, мисля, че не греша, ако кажа“... Колко мило беше това тяхно уважение един към друг! Колко умряло е то по нашите земи...

Евънсовата къща е далеч от най-близката друга къща — на петнайсетина мили. Всъщност точно там живее един от синовете му, който заедно с бащата на жена си има ферма за състезателни коне. На двайсет и пет мили има малко селище от други десетина къщи — леко построени — това са всъщност магазините, които обслужват работещите в околните ферми.

Скоростта по пътищата тук е 45 мили. Както е и навсякъде в Америка, където има ограничение — то се спазва. Съклет ме хваща, като гледам този широк, безлюден път и тази мощна и луда кола. Иде ми да седна зад това лъскаво кормило, пък ще видиш ти правилник... И като гледам, ни КАТ има, ни доброволен сътрудник...

Стив не помръдва и милиметър повече от указанието. Тъй и де последния си час в Америка не разбрах за какво са им на Американците толкова мощни коли, след като и този супер шевролет, и една социалистическа запорожка да имаш — все за едно и също време ще стигнеш, закъдето си тръгнал.

Като изключим пътищата, които си правят сами тежките машини, с които се работи във фермите, всички други пътища, свързващи дори и най-малката керемида с големия свят, са асфалтови. Асфалтът е равен, трапчинка по него с лупа не можеш да намериш. Равна е и земята, докдето стига око — все едно се вижда. Тук-там дървета, тук-там — постройка, и оттам нататък — пак равно...

— Оттук започват моите земи — казва ми по едно време Стив и спира, за да слезем. — Осемстотин декара. Докато бяха при мен момчетата — работехме ги само ние. Сега държа двама работници. Единия го бива, ала другият не обича машините. — Стив стъпи на земята си, изправи се, въздъхна и с някакво свое вътрешно озарение вдигна поглед. Докъдето стигат очите — все негово... Сила, каква сила е то! Беше го познал Захари Стоянов това човешко копнение, което дава най-много душа на човека — „Малко да е, мое да е“... А това наоколо беше негово, без да е малко...

— Ти, Стив, богат фермер ли си? Осемстотин декара земя много или малко са?

Стив ме поглежда, мисли сериозно и сериозно отвърща:

— Среден. Но толкова земя ми стига. — Той се навежда и гребва от земята. Стиска я, разтрива я, после отваря шепата си и пак я разглежда. — От мен да го знаеш, по-хубава земя на този свят от тази няма! — Пуска шепата пръст и я гледа как пада. Леко си отърсва ръцете една о друга — той знае, че тази земя не може да го изцапа.

Скоро стигаме големите хангари. Тук са машините му. Какво чудовище е една от тях! Голяма е колкото нашенска плевня. Стив започва да се качва към кормилото и това му отнема доста време. Когато е вече в кабината, той отваря и другата врата и ми казва да се кача. Пъшкам по стълбите и едва го чувам, като ми говори.

— Тази машина върши осем операции — и ми ги изрежда. Висока, кокалеста, машината още мирише на боя. — Няма и година, откак съм я купил — Стив се надвиква с ехото на собствения си глас в голямото хале. — Двеста хиляди долара съм броил. Ама пък е машина...

Той слага ръка най-бащински ту тук, ту там по металните части и го прави със същата обич, както одеде държеше шепата земя. Гледам зверилището, само гумите му са два пъти по-високи от мене, докато се изкатери до втората седалка, на един по-страхлив човек от височината може да му се завие свят... В кабината има телефон. Поглеждам телефона, поглеждам Стив.

— Джу ноу, с тоя телефон говоря с моите „брокери“ (комисионери) в Ню Йорк и Чикаго. Аз си ора или сея, те следят курса и ми съобщават — толкова е курсът, казват, вдигайте цената, отвърщам. Оттук мога да говоря с цял свят. Искаш ли да се обадим на твоите хора в... в — как беше... Унгария...

— България — поправам го, без да разбере от реакцията му дали поправката ми имаше смисъл...

— Много пари ми струва този телефон, джу ноу. Но и много работа ми върши.

Да беше само телефонът... Да кажа, че кабината на тази машина беше една цяла електронна зала, няма да е в никакъв случай пресилено. Образованието на Стив, както сам той се изрази, беше „лимитейтед“ (ограничено). А как се оправяше с тази супертехника?...

Когато машината навлезе в нивите му, компютрите казват всичко, което може да каже една най-модерна лаборатория за една почва. Колко е влагата, на каква дълбочина, колко и какъв е съставът ѝ, най-

подходящо ли е времето за посяване на царевицата, какъв е съставът на солите, минералите, основите, киселините.

То се знае, не пропускам случая да задам моя глупав въпрос:

— А казва ли ти машината, когато нитратите са повече в почвата?

Стив ме поглежда, като че ли току-що съм го напсувал.

— Какво говорите, сър? Такова нещо тук е невъзможно!

— Я да видим — намига ми след малко Стив — какво е останало за пийване... — Той натиска бутонче — пред мен зейва хладилник и което е не по-малко важно — добре зареден... Стив отпушва две метални кутийки кока-кола и ми подава едната. В другата камера има плодове. Отваря и нея да види „дали е останало нещо“ и ми подава праскова. Нито е замръзнала, нито е топла...

Америка, Америка...

С тази машина — чудовище Стив извършва и наторяването на земите си. Показва ми механизма за разпръскването на тора — триста метра нашироко ръси машината — колкото един хеликоптер...

— Трудно ли се кара, Стив — питам като малко дете, застанало пред играчката на приятелчето си. Стив мисли малко.

— Искаш ли да опиташ? — Той натисна някакъв бутон на таблото, огромната врата на хангара се разтресе и заотстъпя.

— Я да видим сега — като два месеца не е работила...

Стартер като стартер, двигателят прикиха, задави се, загасна. Като гледаше ту приборите, ту мене, Стив опита пак.

— Ще вземе да не запали — казва той добродушно, — та да ме изложи.

Като деца са тези американци!...

Машината не го изложи. Двигателят се затресе и затихна. Стив включи на скорост, ауспусите зареваха, огромното туловище пристъпи и подаде глава през отвора.

— Ела — каза Стив и ми отстъпи мястото си.

На по-висока машина не съм се качвал. Толкова високо над земята кормило не съм държал. Струваше ми се, че оттук мога да видя не само осемстотинте декара земя на Стив, но да разгледам и цяла Америка.

Така... Амбреаж, първа скорост, газ. Лостът намери мястото си, като че се наместваха не желяза, а с ножче режеш мармалад...

Машината се поклати, някъде дълбоко под мен нещо се вкопчи, колелата — тежки, огромни, повече от три метра в диаметър — се завъртяха. Карах най-новата, най-скъпата и най-съвършената селскостопанска машина на Америка! Както ми каза Стив, тя почти сама оре, сама сее, сама окопава, после сама реже и обелва царевиците, които ще пораснат утре след вимето ѝ. По-нататък ще видя камионите — тия толкова чешитлийски американски камиони, също последен модел на империята „Доч“, които ще лаят след машината. От едната страна единият ще поема царевицата, другият — силажа. И нека пак кажем: всичката тая работа — брането, засяването, окопаването, обелването и откарването на царевицата, я вършат най-много трима души...

Тук навярно е мястото, ако беше жив Сашо Сладура, този фатално подранил чаровник, да каже: „Как си ти, другарю кадровик?“

Другарят кадровик нищо няма да каже, нито ще повярва на това, което разказвам. На него шапката му ще е тясна за онова, което са направили американците за земята си. Защото по едни данни пет, по други седем процента от населението обработва земята на цялата тази безкрайна Америка...

Паралелът с една планинска страна, каквато е България, разбира се, е абсурден. Ала като оглеждам след този „тур д’овас“, който правя с орящия хеликоптер, останалата техника на Евънс, разбирам, че и абсурдът, дето е абсурд, може да се побере под шапката на схватливия българин. Само че, за да стане това, на него винаги са му трябвали три неща: интерес от една работа, държава, която да не му пречи, и малко парици за мая. Ала той никога не е имал достатъчно нито от едното, нито от другото... С какво друго този добър американец Евънс е по-горе от него? Само с едно — това, което българинът никога не го е имал, той никога не го е нямал...

Няма да разказвам за тракторите — разни видове, нито за всевъзможните прицепи към тях... Преда да се заема със слизането от високата машина, Стив пак рови в хладилника — искам ли още една кока-кола. От този супер комбайн ми стана толкова горещо, че не една, две ще цапардосам. Стив ми подава отворената кутия, от която излиза гънка пара, после ми смига и като поглежда към кротко стоящата долу мам, отдръпва едно перденце от лявата ми страна. Ох, мамо мила! Не били еднакви хората по земята ли? Лъскава, тънка и примамлива, зад

завеската кротува с все оптиката и куршумите си хубава пушка бойлия. Както Стив си работи и си пее, стига да се вдигне отпреде му я глиган, я сърна, я заек — тъй както е на високо, — ще му избяга друг път.

Дълга беше тази разходка из земите на Тера Хота. Стив ми разказва как е започнал да се създава... Баща му бил свещеник в едно селище на четиридесет-петдесет мили оттук... Имали съсед. Богат човек, но нямал деца. Стив му поправял по-леките повреди по машините. Като остарял съседът, вече богат и уморен, се преместил в Чикаго... Една част от земята си — около петдесетина декара, оставил на Стив. Други петдесетина декара му продал с голяма отсрочка в изплащането. Започнал със сто декара. Работил, изплащал, още откупувал. Виж, кризата го смазала. Потънал. Ала бавно, бавно, с много работа и ум — ето го. Осемстотин декара... Той казва това и се кръсти, окото му плава към небето, където е неговият бог — сега вече е богат, здрав е още, има добра жена — и той погалва „мам“. Не са лоши и момчетата, нито жените им — господ да им даде радост — казва Стив...

— А къде отиват камионите с обраната царевица — връщам го аз във фермата му.

— Ще ти покажа и това!

Бавно оглеждам това богатство от машини, струващо петстотин, може би и повече хиляди долара. И само като си помисля, че на десетки километри оттук няма жива душа... В България една нощ да преседи това чудо на къра, сутринта Стив ще му намери само джантите... Не споделям на глас това си българо-американско опасение.

Стив иска да ми покаже и един друг такъв гараж. Той е по пътя ни. Ако нямам нищо против, разбира се...

Какво ще имам против? Ако имам, то не е срещу поканата му и срещу богатствата му. То е против някои работи в България.

Минаваме през нещо като село, нещо като малко градче. Тук ще обядваме — в ресторантчето.

За този обяд по американски няма да разказвам. Салати на корем, сандвичи също тъй предлага ресторантът, ала няма нито една ракия, да речеш, нито бутилчица винце, както съм се пригласил. Но това, което ме гръмва, е, че няма и чаша бира...

— Поне за гости на градчето нямате ли? — питам една бяла, сресана, чак стерилизирана сервитьорка, която, вместо да ми даде една немска бира, ми показва, че някога на младини е научила три немски думи... Американците, ако знаят случайно и една дума на чужд език, много обичат да го покажат...

Ала по отношение на бирата жената е направо стъписана от въпроса ми.

— Тук не се помни да е употребяван алкохол от четиридесет и повече години — казва тя...

Откак съм се събудил тази сутрин, си представям каква софра ще спретне Джейн, какви вина ще извади от дълбоките си изби Стив...

— В тази „ерия“ — казва вместо нея Стив — не се пие. Тук живее населението омиш...

— Какво е това население — почти съм готов да го напсувам тоя омиш. — Аз, като живея в България, някои от чужденците съобразяват ли се с мене?...

— Скоро ще ти ги покажа — казва Стив. — Много са интересни.

— Е, какво като живеят?... Те ли командват тук или вие — американците...

— Те са най-старите обитатели на тези земи. Дошли са някога от Пенсилвания... Законите са техни...

— И те като не пият алкохол, и една бира даже, вие какво?

— И една капка даже...

— И никога не са пили?

— Никога — отвръща Стив. — Те са много нравствени, достойни хора...

Къде намерили да ме пратят американците.

Евънс нагъва сандвича си, пие от голямата си чаша, пълна с лед. Виж, лед никога никъде няма да пропуснат да ти сложат. Не една чаша, ами цяла кана — пребеляла и премръзнала — пред теб винаги има...

— Ти, Стив, да не би също да си въздържател?

— Пълен — казва Стив... — Никога не съм пил, нито пушил. И мам също. И децата... И всички тук наоколо в тази „ерия“...

Стив много обича думата „ерия“. А аз вече съм на път да я намразя...

Преглъщам. Това поне в България съм го научил. И думи съм преглъщал, и глупави началници, и бездарни величия над главата си. И

съгласия, и несъгласия... Ако нещо истински мога, и аз, и българският народ — то е да преглъщаме.

Както разбирам, и в това отношение тук, в Америка, е тъкмо обратното: ако нещо истински не могат и, мисля, никога няма да го могат американците, то е точно това — да преглъщат, когато не са съгласни...

Пак подкарва Стив шевролетчето със скоростта на трабантче, пак минаваме нови километри — тук къща на фермер, там в далечината — друга... Стигаме малко селце — оттук семейство Евънс пазаруват.

— А омиш? — питам. — Те къде са? Тия ваши въздържатели.

— Ще стигнем дотам — казва добродушно Евънс.

Да спестя и сега на моите гладни съотечественици и видяното в тези няколко магазинчета, изтъпанени не на Пето авеню или на Бродуей, потънали в лукс и разкош, не в Бевърли Хилс или в търговския център на Вашингтон, а тук, в самото сърце на Америка, където още мирише на конски фъшкии, където още се мержелеят в прериите опашките на койота и нощите още пазят силния вой на всякакъв див животински свят, бродил до неотдавна тук и неохотно отстъпвал на човека местата си...

Убеден съм, дистанцията между нашите страни и Америка е колкото от шевролета на Стив до слънчогледовите кончета, които като деца в онова „проклето“ минало яздохме... В магазините тук има всичко, което го има някъде по земята. Независимо зима ли е тук, пролет ли е или е лято. Америка е толкова голяма, че нея календарът изобщо не я интересува... Някъде е зима в тая огромна страна, някъде е пролет, другаде отдавна е лято... В това отношение Америка и Съветският съюз си приличат. Мисля, че и по отношение на мярката, с която мерят света, си приличат... Ала оттук нататък започват разликите. И боя се, те са доста повече от приликите...

Не искам да описвам тези хранителни магазини. Зная, че в този момент, в този критичен час на България, това е светотатство... Макар че също тъй е светотатство да се крие от нашия народ цялата истина за тази супербогата и супер уредена държава...

Паркингът пред магазините е огромен и безплатен. Затова с колата отиваме до следващия магазин — за дрехи... Той държи площ също десетина декара. Толкова голям е и другият — за промишлени

стоки. И онзи, в който се продават камиони. И онзи — за изумителните селскостопански сечива... И другият...

Да спрем по-добре... Не всичко, което стига до очите, е полезно за душата...

— Стив — питам аз, за да задуша бунта на съвестта си, — когато ти се повреди някоя машина, кой ти я оправя?

— Джу ноу... Недалеко оттук има служба за обслужване на фермерската техника. Счупва се нещо, както съм в полето, извиквам по телефона човек от тази служба, горе-долу му казвам каква е повредата... До един час трябва да дойде. Ако точно е разбрал — носи частта със себе си. Ако не — сам се ориентира какво му трябва и отново звъни в службата си. Оттам му я пращат. Най-често ремонтът става на място. Така не се губи време... Джу ноу, би било много страшно, ако в сезона ти излезе от работа някоя машина — той чука на главата си. — Досега не се е случвало за повече от един дообед...

Одобрително кимам с глава, а то се знае — Друго си мисля: да ми падне на мене тоя фермерски баровец в България, да потича един месец по резервни части, да поноси подкупи и рушвети, да се покланя на този склададжия, на онзи... ще му омекне бързо темето. Ала за съжаление не той е в България, а аз съм в Америка, и засега, като го слушам какви ми ги говори, омеква моето...

В някои работи Стив е направо чешит. Където види човек по пътя — поздравява го. Където настигне човек — свирка му и със знаци го пита иска ли да се качи в колата му. Види ли трима мъже някъде да си говорят, спира до тях и той. Казва своето „Хелоу“, завързва се нещо като разговор от рода на „Как е работата, какво ново, живо-здро ли сте, какво става по света“ и т.н. Хората му кимат любезно я с радост, че са се срещнали с него, и аз разбирам, че Стив е уважаван и обичан човек навсякъде в тази „ерия“.

Стигаме два големи силоза, толкова големи, че щъкащите между тях работници са дребни, като че ги гледаш от хеликоптер... Тук Стив слиза от колата си, ръкува се и води един по-дълъг разговор с момчетата. Те са, които приемат неговата царевица, тук престоява тя, докато дойде влаковата композиция и чрез специални вакуумни респиратори изсмуква зърното от силозите и го вкарва във вагоните. Работата, която вършат момчетата, е да нагласяват тръбите и да натискат копчетата... Сега е мъртъв сезон и момчетата почистват

силозите. Стив ходи около тях, оглежда, тупа ги одобрително по рамото...

Радостта, че са се срещали, е изписана по лицето на всеки от тях.

В България да сте виждали скоро хора, радостни от това, че работата ги е събрала?...

Стив се чувства като собственик не само на тази земя наоколо. Той обича и въздуха наоколо, и небето отгоре, и камъните — доколкото в Америка могат да се намерят камъни, и тревата, и всичко, което му дава самочувствието на човек и стопанин.

— Джу ноу — обръща се след малко той към мене. — Уморен ли си?

— От какво — питам го. — Ти ме возиш, ти разговаряш с хората...

— Тогава да минем край един от синовете...

Това е синът, който държи заедно с бащата на жена си ферма за състезателни коне. Фермата е от петдесетина коня, които се дават под наем за участие в регионалните или в щатските състезания. Дават се под наем и двуколките им, с които бягат конете. Най-добрите коне ги купуват. Един кон струва между десет и дваисет хиляди долара — повече от една японска или американска кола. Откога не бях влизал в конюшня. Удари ме позната и далечна миризма на фъшкии, на конска пот, ако красотата има миризма — и нея добавете...

Десетина изящни коня стояха прави в своите клетки, сватът на Стив чистеше животните, които ту присвиваха уши, ту ги оперваха. Той ги потупваше по задниците и ги караше да се отместят. Какъв типичен американски фермерски юнак е сватът на Стив! Като ни видя, той остави лопатата и излезе изпод навеса. Изправи се разкراчен — както стоят американците по филмите. Допушваше цигара, като я стискаше с палец и показалец, както пушат нашите бараби и слабите актьори в киното, когато играят мъжкарски роли...

— Приятел от България — каза небрежно Стив и кимна към мен.

Браво, запомнил е откъде съм. Сватът подава ръка:

— Ай ем Питър...

От вътрешността на навеса се обажда синът на Стив. Той ме вика при него...

Влизам под навеса и оглеждам конете. Питър върви до мене и с гордост ги потупва, като ми казва имената на всеки от тях... Ето нещо,

което не съм виждал досега. Кон, легнал на земята, както лежат кравите и биволите. И четирите му крака са бинтовани, изпод бинта влажннее някаква мазилка.

— Втори ден лежи — казва синът на Стив. — Толкова е уморен! Спечели първото място преди два дни в Чикаго... Десет хиляди долара... — И той се навежда и го потупва. Животното гледа умно и питащо... — Преуморен е. В Америка, първото място никога не е шега.

— А как отивате до Чикаго оттук — това са петстотин мили, ако не и отгоре, само на едната страна?

— Понякога със самолет — казва Питър, като премества тежестта на тялото си от единия крак на другия, — понякога с камион. Десет часа е пътят...

Гледам ги, слушам ги тия, както изглежда, не особено богати хора, обичащи животните, обичащи работата, обичащи живота такъв, какъвто е той в Америка — пълен с труд, с коректност, с добронамереност... И пак ме налитат въпроси. Защо имаме само едно-две стопанства за отглеждане на тези толкова скъпи коне? Защо не внесем от тия най-добри породи? Защо не се хванаха повече хора вместо в Кремиковци, където цялата ни държава се продъни, да се бяхме заели коне да гледаме... Ала това са вече въпроси за вчера. Няма на кого да ги задам. Както се видя, в България до вчера всички бяха безпогрешни, днес всички са невинни...

На стотина метра оттук са кобилите с малките жребчета. Двайсет ергенашчета бяха отделени в друга сграда. С немирните си копита са разбили земята и е кално. Синът на Стив обува ботуши и влиза в оградата, за да подгони ергенашчетата. Да ми напълни окото иска момчето. Питър е отстъпил крачка назад, разтворил е крака, за да ми покаже колко стабилно може да се стои на американска земя, и пак е стиснал с два пръста цигарата. Ергенашчетата навирват опашки, сурват се на една страна, после на друга. Нито имат какво още да си правят лудостта, нито знаят как...

Една кобила ще се жреби тая нощ. Идвал тази сутрин ветеринарен лекар. Бременността е нормална, вимето е паднало, нощес трябва да се чака раждането.

— Няма да се спи — казва Питър и клати глава. И аз си спомням какви вълнения настъпваха в нашата къща, когато наближеше да се

тели биволицата... Дни наред преживявания.

— Ще спим, ще спим — казва синът на Стив. — Тоя чарк ще ни обади каквото трябва... — Към хиър (Ела тук) — казва ми той и ме вика с ръка.

Кобилата е доста наедряла и диша тежко.

— Когато се жреби кобилата — казва той, — тя навежда главата си ниско. Довечера ще я докараме ето тук — и той ми показва малка котурка. — Ще ѝ вържем главата до този кол... А това е чаркът. — И той показва ламаринен съд. — Щом кобилата започне да се жреби, тя ще наведе главата по-ниско, ще натисне тази мембрана с муцуната си и при нас в къщи ще започне да звъни. Тогава ще викаме лекаря...

Младият фермер е особено горд, че е успял да си достави този чарк, доволен е и тъстът му, че зетят така бързо и с мерак подхваща работата във фермата.

Няма ли за вас дискотеки и кръчми, ами тъй сте се хванали с тая работа!...

Оглеждам се дали някой не чу балканските вълнения на душата ми...

Над равната прерия пада лека и топла вечер. Тук-там по пътя минаваме край ниски едноетажни и продълговати къщи. Те са на хората, които работят по фермите. Пред къщите — коли. Никъде огради, никъде дувар, никъде табела „Забранено е“...

— Тук имало ли е някога кражби? — пак приближавам до нашите географски ширини разговора аз.

Когато ще отговаря на такъв въпрос, Стив става неочаквано сериозен.

— Какво говорите, сър?... — Изумлението му от въпроса ми е повече от очевидно. — Откак се помня, за кражба не се е чувало в тази „ерия“...

— И у нас е така — казвам. И разбирам, че съм се пренесъл в трихилядната година.

Пристигаме в дома на Евънс. Настроението на Стив и Джейн е повече от добро. Обходили сме днес много места, срещнали сме се с много хора, свършили сме и работа... Колко хубаво е у дома — говорят и очите, и ръцете, и движенията на тези хора...

В земята на Америка са вкопани много човешки богатства. И мисля, че нищо не може да ги изкорени от нея. И слава богу...

Преди да паркираме колата, пак се сещам за онези интересни хора — въздържателите омиш, които Стив обеща да ми покаже... Десетина хиляди души били в цяла Америка. Ала живеят само тук, по тези земи.

— А, омиш — казва Стив и се усмихва добродушно. — И утре е ден... Америка не може да се види наведнъж...

... Със седемте булки още поприказвахме за България. Мобилизирах всичките си речникови запаси и всичката си фантазия да им нарисувам една държава, каквато никога не е имало и никога няма да има навярно на тези географски ширини между Черно море и Югославия. Давах си сметка, че изпълнявам една най-родолюбива задача...

— Много се радвам, че имате такъв народ и такава младеж — казва домакинята... Ето защо искам да включа и вашата младеж в нашето екологично движение...

— От Европа — продължава тя — участват поляци, чехи, германци, французи. Нямаме само българи и албанци...

— Какво е вашето движеше — питам...

— Движение за екологическа защита... — Тя скача пъргаво и леко, отива й усмивката на тази жена, както, впрочем, отива на всички американци. И аз, ща не ща, пак ще се отдалеча за малко от екологията.

В Америка не е възможно да разговаряш с човек и той да не ти се усмихва. Ако видиш двама американци да разговарят и да не се усмихват, това е сигурен знак, че всеки момент ще се сбият. Това закон ли е, по рождение ли са такива, полицията ги задължава — не зная. Намръщен американец не видях, американец да се задавя от смях — също... Мярка и очарование във всяка усмивка. Даже попитах:

— Абе у вас, американците, да не би в училище да е въведен предмет по усмихване...

Поглед, недоумение...

— Ами никъде по света хората не се усмихват толкова много, колкото тук, в Америка. Това — казвам — никой европейец няма да го повярва, ако му го кажа...

Какво могат на такива приказка да отвърнат американците, освен отново да се усмихнат. И този път с основание. И видях колко хубаво нещо била усмивката. Особено в магазин като влезеш, в банка като

идеш, в автобус или в такси като се качиш! Това е друга от най-превратните представи, които сме имали ние за онзи далечен материк...

... Домакинята се върна и незабавно ми връчи съответната литература по въпроса за екологията. Както, междувпрочем, винаги правят американците. Да не смееш да попиташ нещо. Незабавно те отрупват с всевъзможни писания по въпроса. Във всеки голям магазин, банка, билдинг, библиотека, музей до вратата има карта, която или портиерът ти подава, или е сложена така, че да ти извади очите, ако нещо си разсеян. На нея са описани етажите, помещенията, службите, вместо да питаш и да разпитваш и да губиш времето на другите, хващай и чети...

— Ще чета — казвам на домакинята — в хотела. Вие просто ми разкажете какво мога да направя аз за вашето движение...

— Това е международно движение, което се зароди тук. Всяка страна си има свой център, обменяме информация как те се борят (както виждате, и в Америка се борят) за опазване на чистотата на въздуха, реките, земята... Организираме проверки... Държим будна обществената съвест в която и да било страна... Бяхме в началото няколко души доброволци. Сега в нашето движение участват над пет хиляди интелектуалци, предимно студенти, от цял свят... Вие нали имате студенти — пита ме тя... Кимам утвърдително... — Ето, тях трябва да запалите... Нека ми пишат, аз ще им отговоря, така ще започнем. Ще ги включим в екологичното спасение на света...

— Но какво могат да направят едни български студенти.

— Много — казва тя. — Всичко...

Тая жена хабер няма от нашите балкански нрави. Абе това да не ти е Америка... У нас има поговорка, по-стара и от Америка: „Кучето си лае, керванът си върви...“ А тая оптимистка продължава:

— Вашите студенти ще правят проверки на водата, въздуха и ще ни изпращат информация... Кое правителство ще си затвори очите, когато знае, че истината за бездействието му ще срещне неодобрението на целия останал свят... О, господине, нашето движение е много силно. И ще е жалко, ако само България и Албания останат извън него...

Пак България, пак Албания! Доскоро там притурваха и Румъния... Сега я преместиха в друга група и само ние двечките с

Албания вече си правим дружинка в групата, за която светът не пази най-топлите си чувства...

Като се върнах в България, позвъних в „Екогласност“ и разказах за интереса на американската „Екогласност“ към включването на българи в нея. От другата страна ми отговори:

— О, че ние сме много известни в Америка...

Българинът ли няма самочувствие!

Разделих се с дамите. Часът е девет и половина, съпругът на домакинята не се появи, явно интересът му към моята българска милост не беше особено голям, Анжела свърши своята доброволческа задача. Дамите искат да си направим снимка, за тях, въпреки всичко, аз, българчето, си оставам едно любопитно изкопаемо, за което ще забравят още преди да са се прибрали у дома. Правим снимката, една по една те се ръкуват с мен — добродушно, чистосърдечно. После, с известни усилия, вкарват наедрелите си тела на предните седалки, коланът автоматически ги опасва и като ми помахват с ръка, потеглят... Ние да изпращаме американец, а?... Представете ли си как цялото село ще излезе. Домакините ще бършат сълзи, съседите ще изкривят очи от любопитство и завист...

V

Американците имат странния навик, щом се срещнат, да си казват: „Добър ден“, „Добър вечер“, „Добро утро“ или едно обикновено „Хай“. Ако са познати, иди-дойди, но и непознати като са, пак се поздравяват. Това, дето се казва, да го видиш и да го не вярваш. Влизаш в асансьора на хотела, вътре си стои някоя лелка или чичко, още не си се огледал, и ти кимват с глава, одма чуваш едно „гуд морнинг“... Хайде де, викам си, да не сме пили едно кафе сабайле, да не сме окъснели някъде по кръчмите снощи, или съм ви дал пари на заем, та такова внимание... Ние откога и познати, и непознати не само не се поздравяваме, ами, ако има как, като се срещнем, да се напопържаме... И най-често го правим — ако невинаги на глас, на ум — задължително... Хеле пък, откак станахме многопартийна държава и се политизирахме, това да ти каже някой „добър ден“, да ти се усмихне...

И тая американска любезност на няколко пъти аха да ме вкара в беля.

... На летището в Тексас беше. Какви ли не страхове брах в този още по-бандитски град и от Чикаго. Тука, както се знае от нашите вестници всеки втори, ако не и всеки първи човек, носи пищов на задника си, и ха нещо не му харесаш, вади го и си гърми в тебе, като че ли са пали цигарата. Казват, и жените били с пищови, и те — ако нещо така... като едното нищо те думват...

Изправил съм се аз и оглеждам текущия народ, ама доста плахо... Тексас, както се знае, е царството на животновъдите. Поради това каубои, гаучовци и по летището колкото щеш... Същите са, каквито си ги знаем от филмите — с огромни шапки, половин метър насам, половин нататък. Имаш ли такава шапка — чадър въобще не ти трябва. Да се скъса да вали, под шапката и наоколо е сухо. Обувките им са с дълги носове, каквито едно време се мяркаха и у нас, някои от тях са и с позлатени железца отпред. Сигурно с такава обувка като те ритнат от тебе човек вече не става. На всичко отгоре и с висок ток...

Още като се качихме на самолета в Сан Франциско, тия гаучовци го напълниха и всяка страх в душата ми. И да не ги познаваш, видиш ли бавната им, разкратена походка, тесните, впити в бедрата дънки и тая огромна шапка, не се колебай — тия от две работи сигурно разбират — от крави и от пищови.

Много им се искаше да огледам двама такива юнаци, но една дама ми се изпречи пред очите. Откъдето и да я гледаш, все жена... Хем ми се щеше да ѝ се порадвам, хем бера страх. Де да зная, ако бръкне в пазвата си, няма ли да извади някой колт и още тука да ме направи на кайма. А жената, като видя, че я оглеждам, цъфна в усмивка и ме пита: „Мей ай хелп ю?“ (Мога ли да ви помогна нещо?) Де го чукаш, де се пука...

После и на други места, и в други градове си патих — ха си погледнал човек, ха те е попитал: „Мога ли да ви помогна нещо?“ Оттогава оглеждам отдалече американския народ. Наближа ли го, свалям погледа си, щото или ще поиска да ми помогне, или ще ме поздрави...

Ами в магазин като влезеш... Не те чакат да прекрачиш — скочило момичето върху теб, цъфнало в усмивка и в поклонче: „Гуд морнинг, сър. Мей ай хелп ю?“

Трябва да призная, че голямо дуене се дуех първите дни. Тия американци, викам си, са страшни. Неслучайно толкова писане изписахме срещу тяхното вездесъщо ЦРУ. Навред се вре, всичко знае. Ето сега, викам си, навсякъде е изпратило агентите си да предупредят; тъй и тъй, ще дойде един българин, като го видите, любезната с него, защото идва от източните страни... А както е известно, те едно гледат, после друго пишат за нас...

Затова взех да нагаждам номера и аз на ЦРУ-то. Тръгвам по една улица, после неочаквано се отбивам в първия магазин. Или пък се метна на първия автобус, който ми зърне окото... Хайде сега да ви видя. Ала в автобуса черният на кормилото незабавно се обърне към мен и блесне с белите си зъби, разтегне дебелиите си устни и фъфли своето доста неясно „Гуд морнинг“...

Влизах в какви ли не ресторантчета, в какви ли не магазини от малките, от ония, върху които и самолет може да кацне — историята една и съща... Значи, казах си, няма какво — предупреждена е цяла Америка... появя ли се, темане и внимание, докато ми се свят завие...

И трябва да призная, че ми се зави. Като слизаш, да речем, от самолет и трябва да се пренесе багажът ти, на минутата не, на секундата край тебе застава един от тия униформени посрещачи и изпращачи по летищата, гарите, хотелите и ти пробутва една количка отпреде: „Моля, господине...“ Или онова: „Мей ай хелп ю?“ Пренесе ти багажа, докъдето трябва, пак ти се поклони. Е, срещу долар, разбира се. Но да не би пък хамалите по летищата в целия останал свят, намирисващи на плодове още от разстояние, да са възпитаници на колежи за благородници.

Посред нощ кацнахме в Чикаго. Сега, викам си, отиде конят в реката... Самолетът беше закъснял поради буря — в Чикаго бури и виелици в небето и около езерото колкото щеш. Сега ще ме одруса някое шофьорче на такси, та свят ще ми се завие, и за да се отвие, трябва да изкарам най-малко два-три диетични дни. Бяха ми казали, че ще ме чака рейсче — то щяло да ме откара право в хотела ми. Стига само да съм кажел кой е хотелът ми и всичко щяло да бъде „о'кей“. Ще ме откара, ако съм дошъл навреме. А аз дойдох с два часа закъснение. Посърнах, както посърва всеки българин, като му бръкнеш в джоба, особено пък ако там е преспала валутка... Никакво съмнение — ЦРУ и тук си беше свършило работата. И даже пределно ясно разбрах защо, стане ли дума в България за нещо, което е точно, което без грешка е извършено, ние винаги казваме, че това е пръстът на ЦРУ... Ето и сега — докато съм стиснал десетина долара и целият съм в смут ще ме оправи ли тази сумица, или за още толкова ще трябва да пребледнея, една мулатка иде към мен...

— Аз съм шофьор на автобус от фирмата „Хертц“ — казва. — Мога ли да ви помогна нещо...

Ще си умре американецът да ти помага, види ли те нещо да се умислиш...

Щом си с автобусче, може, викам си, не, ами и оттатък...

— Към хотел „Холидей“ отивате ли? — питам...

— Разбира се, господине. Това ли е багажът ви...

— Това е — казвам и поемам в едната ръка двата куфара, в другата още два... Момичето ме изпревари... Ама мадамка... Тая две нощи да я изтървеш в леглото си, на костилка ще те намерят... Грабна куфарите, докато я видя, метна ги в багажника на автобусчето си. Понечих да ѝ помогна с другите, дръпна ми ги от ръцете, натовари и

тях — аз едва ги вдигам, тя ги мята, като че ли са пухени възглавници. Гледах я отподир и като сваляше багажа. Хич и не ѝ минаваше през ум да се прави на мадама. Защото тя беше на работа, а в Америка на работа ли си... Да имаше, да имаше, двайсет и две-три годинки, с тяло на баскетболистка, силно и гъвкаво. Море, пак си мисля — на това маце приятелче да си му, другарче, ако някъде те погнат да те бият — да те опази, ама съпруг... А иначе гадже, както обичат да казват тарикатите, и хартисва...

Дотук добре върви работата. Ами тия вътре в автобусчето като ме емнат — къде съм се шматкал досега, а те стоят и ме чакат... Представете ли си в България, ако трябва посред нощ толкова време да дремеш в един рейс и да изчакваш някой си хапльо, на когото му закъснял самолетът. Тежко и горко и на майка му и на шофьорката...

Влизам, готов за кръгова отбрана. Вътре топло, но не е лисичарник от цигари. Даже въздухът е прекалено чист. И което ме стъписва, че чак се повалям на седалката: чакащите — всеки както намери за добре — един с думи, друг с глава, трети е вдигане на ръка, ми казват своето: „Гуд морнинг...“ И веднага ме подеха — тежко ли е било пътуването, страшна ли е била бурята... ами откъде е господинът, от коя страна идва. Че като последваха ония — „О’кей“, „О’кей“, „вери гуд“, когато казах колко отдалече, чак от българските социалистически земи, ида...

Зад гърба ми в тъмното някой ме потупа по рамото...

— О’кей, българин, аз имам приятел от България...

Не знаят къде е България, а? Ето го човека. И България знае, и приятел си има... Че като ми додража... Ако имаше как, в тъмното бих се обърнал да му отправя една топла социалистическа благодарност. Или пък, да речем, да напиша едно писмо до колектива, в който работи този образован и честен труженик на Америка.

Докато възприемах първите си впечатления от това среднощно запознанство с Чикаго, той разказваше на всички своята история с приятеля си българин...

А аз гледах навън, бързах да попия всяка гледка на този замръзнал във февруарски студове град, защото това беше градът на Алеко. Всеки момент очаквах да зърна тежките пушеци, да ме ударят в носа гадните миризми на издигащите се в небето кланици, където изгарят кръвта, костите и рогата на заклания добитък. Да видя

озлобени, мрачни като славата на този град хора... Все ми се привиждаше, че гангстерите хей сега ще излязат от потайностите на нощта, ще пресекат пътя на рейсчето, един ще свие мадамката, другите ще извадят тежките си колтове и ще кажат: „Горе ръцете!“ Беше нощ, беше ледено и снежно, къщите и сградите, край които минавахме, изглеждаха зловещи. И аз се навеждах в поклон, макар че това беше един треперещ поклон, пред вярното описание на Чикаго от миналия век... Ето там виждам дъсчена барака, това са жилищата на бедни хора, по-нататък тъмна постройка. Ако има в нея хора, навярно са толкова бедни, че нямат пари и една лампа да оставят да им свети. По едно време съвсем нагазихме в тъмнина, ето сега, викам си, ако има да става нещо, ще стане... На гангстерския свят сега му е времето... Кой знае в какви бардаци са пили, сега ще излязат да направят някое алайче, ние сме им добре дошли... Стискам по-здраво куфарчето си, препотява се ръката ми, чак изтръпва, оглеждам крадешком съседката до мене, онзи зад мен отворил една уста и разправя ли, разправя, другите от време на време се смеят... Този смях взе малко нещо да ме успокоява. Тях щом не ги е страх, аз защо пък тъй съм се уплашил...

Ето я историята, която този млад човек зад мен разказваше. Тя недотам величае българското полово и национално достойнство, ама не е пък и чак такава орезилителна, че човек да я прикрива. Лежал човекът преди години в канадски затвор. Бил учител в Канада, но не си уредил престоя... Спипали го, една годинка му хързунали. Ала, не щеш ли, един ден в затвора докарали нашето момче, моряче от Варненските морски сили... То пък, докато товарели и разтоварвали кораба, си хванало една мадамка — канадска девойка от френски произход. И мадамката му се усладила, и водката, която девойката държала в бащините изби, и месата, и всичко, което в тази част на света има в изобилие, че нашето момче решило да се жени. Корабът тръгнал, заминал, то останало. Радвало се дип добре на водката и на момичето, един господ знае от кое му е било по-хубаво, докато го спипала полицията и му лизнала една годинка. Момичето идвало всеки ден да го вижда, годеник е това — родината си е жертвал за нея. А наоколо бели и дебели канадски снегове...

— Играехме пинг-понг с него — казва американецът. — Гледам го, по едно време взе да се умисля. Момичето зачести да идва по два пъти на ден, морякът не става по-весел. И един ден ми призна:

— Много е хубаво — вика — тук. Магазините препълнени, каквото ти трябва — има го. И момичето ми е добро, ама на мен ми е много студено. Ние, българите, сме слънчев народ — не сме за тия студове. Щом ме пуснат, ще се върна в своята слънчева Варна... — Иначе този българин беше доста симпатичен — заключи съседът ми и ми удари още една длан по рамото...

Не знаех дали да се смея, дали да кажа нещо осъдително, дали да гледам тъпо отпреде си...

Скоро стигнахме. В разринатия сняг между високите билдинги на Чикаго рейсчето се провря и спря пред един силно осветен вход. Това беше хотел...

Момичето и сега скочи чевръсто. Пак така чевръсто пое и куфарите, постави ги на входа, хлопна вратата на багажното отделение и ми каза своето: „О’кей...“

Учителят слезе от рейсчето, разпери длан срещу мене, направих същото и аз, дланите ни се удариха във въздуха, както съм виждал да правят във филмите златотърсачите на Джек Лондон, тупна ме отново по рамото и ми пожела, хубави дни в Америка...

Ставаше дума за това, че американският обслужващ персонал истински обслужва... Никъде не видях — било в такси, било в хотел, било в рейс, било във влак, — пътникът сам да мъкне багажа си, да го товари и разтоварва, а шофьорът в това време да си мечтае или да си намира, работа около кормилото. С това глезене на човека до такава степен свикнах, че когато отпосле трябваше да си товаря багажа сам в Париж на едно подобно автобусче, а шофьорът си приказваше най-забавно с една приятна госпожица, усетих дълбоко и стъписващо разликата между Европа и Америка...

В тая страна не видях хора, които да се блъскат, да се пререждат, ако, недай боже, някъде за нещо й за минутка се образува опашка. Дори на самолета като се качват — стюардесата кани най-напред възрастните и болните, ако има такива, после майките с децата, после — отзад напред, по реда на местата — пътниците. Най-после влиза първа класа. Ако, недай боже, някой някого пререди, някой някого бутне или с нещо притесни, то следват такива извинения, такива съжаления, че да ти се поиска отново да те бутнат... Никога през моите дълги пътувания, не видях хора бързащи, а още по-малко —

изнервени. Как си правят сметката, как си гласят работите, че на всичко отгоре пък и да не изглеждат като хора, които имат страх от нещо или за нещо — това си остана голямата тайна за мен. Спокойствие, сигурност, ред, уважение, към човека... Това ли е наистина Америка, лудата, пияната, дрогираната, човеконенавистната, капиталистическата Америка?...

Не, казах си, не можа да бъде. Трябва по-внимателно да гледам. Може всичко да е баш така, ама пак, викам си, не е вярно. Номера са тия някакви, които аз, чужденецът, не мога да схвана, ама има време, цял месец е напреде ми — все ще й видя истинското лице на тая държава... И реших — мерне ли се пред очите ми американец, на който да му хвана вяра, да го питам...

Такъв ми се мярна, един професор с дънки, с маратонки, с яке, както е облечена цяла Америка. Професор от университета в Мисисипи... И историк отгоре. Задавам въпроса си: Тук, казвам, се е събрал народ от кол и въже. Че идват и най-образованите европейци тук, викам, идват. Но нали идва и целият боклук на Латинска Америка — него какво го правите, че се претопява, че става друг човек... Споменавам Латинска Америка и в душата ми нахлува една далечна, забравена песничка от зората на нашия социализъм. Пееше я Лея Иванова след връщането си от беленския лагер. Пееше тя песента за Чико от Порто Рико, дошъл в Америка беден, гладен, петимен да види долар в ръката си.

Милата и горда Леа! И нея бяха накарали да пее разобличителни англо-американски песни.

Професорът опипва очилата си, забелязал съм, когато един поучен човек вземе да мисли, преди да говори, винаги си опипва очилата.

— От една страна, тук са много силни английските протестантски традиции — казва той, — които боготворят уважението към човека. От първостепенна важност обаче са условията, които позволяват или не позволяват на човека да бъде невъзпитан. Кой преуспява в американското общество: първо онзи, който много работи. Трудът е координатната система, върху която е разположен американският начин на живот. Да работиш много е най-важното, но не и единственото условие за успех. Трябва да имаш уважението и признанието на другите. Кое то пък означава, че трябва задължително да си честен, коректен, добронамерен — и със съседите, и с хората, с

които си в делови отношения. Да имаш, както тук е прието да се казва, безупречна репутация в обществото, да участваш в доброволни движения. Лошото настроение е за в къщи. Отидеш ли на работа в лошо настроение, всеки ще познае, че нещо я в личния живот, я в бизнеса не ти върви. А не ти ли върви добре бизнесът, клиентите ще го усетят и ще се дръпнат. Ако имаш акции на борсата, курсът им веднага ще спадне. И ти си вече готов да се спуснеш надолу по своята житейска стълбица... У нас не е прието също така — продължава той — човек да е с широки пръсти или да демонстрира богатството си. Ако сте забелязали, американците пестят, много пестят. И когато малко имат. И когато повече имат. Дори когато са много богати. Това е условен рефлекс. Храна в Америка не се хвърля. Можеш ли да спестиш долара — пестиш го. Видят ли те, че не уважаващ долара, смята се за лош тон...

Пестеливостта на Америка е нещо много особено. От една страна, средните спестявания в Америка са едни от най-ниските в света — около 10%. В Швеция те са два пъти и половина повече. От друга пък, не съм виждал някой, който толкова да си прави сметката. Ако може едно кило домати да се купи с 20 цента по-евтино, американецът ще отиде в магазина, където цената е по-ниска. Ако качеството на виното в ресторанта е едно и също, той ще поръча по-евтиното. Бакшиш на обслужващия винаги ще даде, но той няма да е с един цент повече от онова, което е обществено прието.

... Във Вашингтон вечерях с една дама, която много беше ходила по света, много беше видяла. Посланик в Израел, в Мексико, в Унгария — бивша красавица, сега сладкодумна и мъдра жена. Тя не успя все пак да си изяде големия шницел, който ѝ донесоха. На нейните години не бива да се яде много месо. Но тя беше американка и знаеше, че да се плаща за нещо, което не е използвано докрай — не бива. Помоли келнера да увие остатъка от шницела в пакет. Келнерът донесе пластмасова кутия, с панделка превързана, само гдето една розичка не беше боднал. В нея, сгънат, пригласен, беше остатъкът от шницела, който висшата американска дипломатка се канеше да отнесе в къщи.

Е, всичко бях видял по света — това не. Трябва доста големи очи да съм оперил, защото бившата посланичка рече:

— Доги бег... (За кучето.) — И като прочете недоумението в очите ми, тя разказа историята на една друга дама — било някога, в

оная далечна Америка, — на която ѝ досвидяло да си остави цяло парче бифтек. Та тя искала да си го занесе в къщи, но като я било срам, казала: „За кучето.“ Тази фраза станала знаменита. Нещо повече, тя станала смисъл и символ на прословутата американска пестеливост.

Много пъти после видях — пръча ли си американецът вечеря, или просто сандвич, ако не може да я изяде, каже: „Доги бег“, увият му я, сложи си я в чантата. За по-после, за у дома, за когато огладнее. Никакъв срам, никакво неудобство.

Така се убедих в това, което е знаел още пра — пра дядо ми, когато е казвал: „Който не носи кърпено, и ново нима да облече.“

И още: пилеенето е белег на простотия, на комплекс за малоценност, на беднота.

Американците не лишават от нищо душата си, но никога, не я пресищат.

В достигането на тази мярка навярно се крие степента, до която един народ се е цивилизовал. Ала как да пазиш мярката, когато си гладен.

Как да не преядеш, когато това, което днес го има, утре го няма...

Прощавай, професоре. Отклоних се. Да си продължим приказката за правилата на живота. Макар че въобще не се отклонихме от нея с моя разказ.

— Идват тук такива нискообразовани хора от Мексико, от Перу, особени проблеми в някои щати създават порториканците... Една част от тях следват тия правила, те преуспяват... Другата... Другата е дъното на Америка. Там — сред тях е престъпността, там са силно разпространени наркоманията, проституцията, кражбите, убийствата...

— Те голям проблем ли са за Америка?...

— Голям, разбира се! Много голям...

Ето, мисля си, един американец, който казва цялата истина. Защото и телевизията като отвориш вечер, пак това ще видиш. Тук убийство, там кражба... По късно се убеждавам, че между американската и нашата българска представа за голям и малък проблем има доста съществена разлика... Ако човек гледа редовно американската телевизия, никакво съмнение няма — ще остане с впечатлението, че това е страна на престъпници, наркомани, долларомани и нищо друго... Същото се отнася в голяма степен и до

киното. Стане ли някъде в Америка убийство, още същата вечер започва разследване: причини, характер, подробности — как станало, защо станало. Кражба като стане някъде — пак... Катастрофа като стане, ето ти телевизионните оператори, като че са все американски роднини на Ванга, та предварително залагат камерите на завоя или на отсрещната страна, където ще стане убийството, и чакат... Подробности, подробности, очевидци... Кой е виновен, кой не си е свършил работата, кои са първостепенните причини кои видимите, кои невидимите... Абе, хора, мисля си, къде няма катастрофи, къде няма убийства и кражби — защо си тъй резилите всяка вечер, а понякога и вечери поред, държавата... Ако не знаете как, елате при нас, в България, ще обменим опит, ние да ви научим на малко демагогия и лъжа...

Процес се водеше в момента за историята е продажбата на оръжие за Иран по време на войната. Разпънаха го Рейгън. Когато е бел президент на Съединените щати, не са го толкова показвали по телевизията и вестниците, както сега, докато даваше показанията си пред съда... Не могат ли да го вкарат в някоя болница, мисля си, да му отделят на човека един 13-и етаж, па каквото каже, към „секретно“ да мине... Сутрешните емисии, обедните емисии, вечерните: тъй казал, иначе казал... И на мене взе да ми омръзва все това да слушам. Че ако работата опира до продажба на оръжие, ние да не сме пасли трева в това време... Ама да сме изправили държавника си пред телевизията, тъй да го разчекнем, че чак на Христос да заприлича...

Ние си щадим държавниците. Правят, струват, купуват България, продават я, в крайна сметка все невинни, все непогрешили.

Защо, попитах веднъж, телевизията толкова ревностно търси и показва престъпността... Не преиначава ли по този начин истината за Америка, не прави ли картината прекалено черна?

— Това — отговаряха ми — е най-лесният начин да се прави интересна програма. А и американците в някой отношения са като децата. Те много обичат да коментират, да осъждат, да дават своите преценки за едно или друго в обществото:

А криминалната тема поддържа обществената съвест нащрек, това е безусловно.

— Има и друга причина навярно — казва професорът. — Като се показват толкова много кражби, убийства, изнасилвания, пожари, се

оправдава големият бюджет, който отива за поддържането на полицията. Много по-голяма полиция пък наистина увеличава сигурността на живота в Америка.

Още една малка разлика с Америка. Там преувеличават престъпността си, ние я крием!

Този разговор го водехме в университета „Мисисипи“ — съвсем недалеч от мястото, където се е родил и починал брилянтният майстор на словото Уилям Фокнър...

Питам още професора:

— Вие като сте тука Югът на Америка, как сега стои въпросът с негрите. Наистина ли вече не ги потискате?... Наистина ли на съмване и на мръкване се обяснявате с тях в любов и безметежен расов мир...

— Тук е Югът, тук е люлката на робството казва професорът. — Тук, както никъде другаде, хората са били рязко разделени на черни и бели... Белите са „англото“ — така тук наричат първите колонизатори, черните са негрите... Тук е било забранено негър да влиза през главния вход на хотелите, да седи на една маса с белите, да се вози седнал в трамвая. Но това е било. Такова нещо вече никъде няма в Америка.

... В Лос Анжелос имах късмет. Заведоха ме в най-новата, „кристалната църква на Америка“, богослуженията на която се предават всяка неделя от 36 телевизии.

Тук слушах и гледах поканената като „събеседник по желание“ Роза Паркс. Стара е вече тя. Много стара. Като говори, гласът ѝ трепери. Тя е обаче същата, която в щата Алабама не станала от мястото си в автобуса, за да седне на него бял мъж... Арестували я, после я освободили, нейният пример бил сигнал, че на дискриминацията времето е вече изтекло!

Джон Кенеди довърши делото на Роза Паркс...

— Робството свърши още с Линкълн — поправя ме професорът. — Той го отмени. Ала тук, в Южните щати, то продължи да съществува като някакво наслоено отношение към черните до шейсетте години, когато снови, категорични закони пелената беше окончателно дръпната. Оттогава във всичко и навсякъде те са напълно равноправни граждани. Кметовете на Лос Анжелос, на Вашингтон са черни, черни има навсякъде, където има власт и администрация. Осемдесет процента от хората в полицията са черни. Некоректното

или надменно чувство към тях е останало вече само в няколко южни щата. Но и там то е много приглушено. То по-скоро е едно ехо от миналото... Вие бяхте ли в Литъл Рок... — попита ме той.

— Бях — отвърнах. — Това е в съседния щат, Арканзас.

— Може да се каже — добави професорът, — че Литъл Рок бе последната крепост на расизма. Тя падна. За расизъм като държавна политика вече е абсурдно да се говори.

— А в отношенията между хората...

— Виждате ли — това е една светая светих за всеки отделно. Там няма правила...

Професорът леко присвива очи:

— Много от негрите в този щат обаче не искат и да сменят начина на живот, който са живели дедите им. Ако тръгнете из щатите Тенеси, Мисисипи, Алабама, нашият университет се намира на границата на тези три щата, а река Мисисипи върви между два от тях, ще видите в немалко бели семейства черни прислужници. Това е столетна традиция — нито белите могат без своите черни, нито пък черните искат да променят своя живот. Тъй са живели прадедите им, тъй бащите им, тъй искат и те... Но това са напълно равноправни членове на семействата, между тях съществуват едва ли не роднински чувства. А това не е робство, нали?...

Този разговор го продължих и друга вечер, когато бях поканен пак от прочутите американски „волонтиъри“ в Мемфис... Това беше, освен всичко друго, вечер на голямо объркване на пътищата. Увидя ми се Мемфис със своите „хай уей“... Надолу, нагоре, наляво, надясно, напред четиридесет мили, а бакалъм — по някоя друга стрелка вдясно, предните гуми на колата, ако бяха българско производство, щяха да се ожулят от връцкане насам-нататък. Появиха се в устата ми полека-лека и всички български псувни, препотяхах се, очи разчетворих да гледам едновременно и указателните надписи, и колите пред себе си. Само това ми липсва — да ударя някого... Не попадам и не попадам на съответния „уей“... От тази вечер, да ви кажа, намразих тази дума... А че няма и как да попиташ — вляво, вдясно от тебе вървят коли, свистят гуми, бабки, старчета, мадамки, ама как да спреш. Ха си спрял отстрани, ха е цъфнала полицията. Тук, както ще стане и по-нататък дума, тя се появява за броени минути... Да спреш отстрани в резервното платно е извинимо само в случаи на повреда. Тогава

полицаят ще дойде и без да го молиш, без да си почуква палеца със замбата, без да те гледа надменно, хвърля горната дреха и се емва да ти оправя колата. Ако си спрял по други причини, за полицията това означава, че имаш лоши намерения. И този път душа да ти е яка... Така че въртя като въртоглав кормилото и сам не зная какво да правя. Кое е по-лошо, минава ми през ума, че изобщо нямам хабер как мога да се върна в хотела. Напред не зная накъде, назад — още по... А като слезеш пък встрани от уеите на някой изход, да речем, към някоя бензиностанция, та там да попиташ или да позвъниш по телефона, то после е не по-малък проблем да се върнеш там, където си бил. Ето, това не й харесах, ама хич на Америка... Ала Америка не съществува нито да се харесва на мене, нито на нашия класово — партиен подход, а да се харесва на себе си, поради което се наложи три пъти да излизам от уея и, срам, не срам, на три бензиностанции да питам и да разпитвам. И накрая да тегля един телефон на непознатите хора, които от час и отгоре вече ме чакаха за вечеря — Тъй и тъй, тяхното балканско гостенче е объркало конците, които като сто размотани кълбета са оплели този иначе не толкова голям град... Стойте там, — казва ми гласът в мембраната... — Ще дойда да ви взема... Слава богу, човек излезе. Окачвам слушалката и бърша мъченически пот от лицето си. Притварям очи, а в тях — стонове, мигачи, фарове, подлези, надлези, вие ми се свят...

Откъде да съм знаел, че моят домакин тая вечер ще трябва да извърти петдесет мили, умножете го по едно цяло и шест километра, за да видите колко път му дръпна на едната страна, после още толкова на другата, за да ме посрещне. Скъп гост, няма що!...

Но не по-малко трогателен случай имах и в Салинас няколко дни по-късно, когато закъснявах за летището, а отново дълбоко и трайно обърках пътя. Нямах никакъв шанс за малкото време, което оставаше до излитането на самолета, да се оправя сам. Излязох встрани от платното и магнах с ръка на първия камион.

Стотици видове са камионите в Америка. Най-различни марки, най-различни конструкции. А този беше един стар, много стар форд. Човекът, който стоеше зад волана, също беше стар. Може да беше на около осемдесет, може и повече. И приличаше поразително на Фернандел.

Фернандел спря своя стар камион. Цялата машина се раздруса, разскърца, заохка, имах чувството, че само още няколко такива спирания ѝ трябваха, за да каже: дотук бях... Горедолу така изглеждаше и човекът. Вратата на камиона вече не можеше да се затвори и той я беше вързал с тел.

И в Америка телта значи нещо, както се вижда, не само в България.

Човекът се зае да ме упътва, а аз гледах ту него, ту камиона му. Най-малко петдесет години те бяха живели с камиона си един до друг, един за друг и като че бяха се сраснали. Бялата коса на стареца беше част от изтърбушеното електрическо табло, кривите вече пръсти на ръката му като че бяха се схванали о кормилото и не можеха повече да се откопчат. Краката му като да не можеха да се отлепят от ожулените и изкривени в единия си край плочки на педалите. Къде ли не бяха пътували тия старци, какво ли не бяха работили? Отдавна и на единия, и на другия им беше дошло време за почивка. Но бях сигурен, че без камиона си старецът не можеше изкара и година. Ала и без стареца си камионът не щеше да измине и 100 км още.

Скоро, много скоро единият от тях щеше да изостави другия. Не можех да кажа само кой пръв...

Американският Фернандел дълго ми обяснява къде да завия, кой път да хвана, колко по него да карам, та после отново да се отклоня. Ала погледът ми изразяваше не само празнота, но и известно отчаяние, че няма да се справя с положението си. Тогава старецът махна с ръка да го следвам. Моторът изхърка, скоростите претракаха, старите предавки се захапаха, камионът отново тръгна.

И ме води този стар човек 45 мили — ни повече ни по-малко... Отклони се на едно място, а на мен ми посочи с ръка пътя. На фона на минаващите край нас нови, лъскави, мощни машини старецът и камионът му бяха истинска архаична гледка от миналия век...

Останах сам. Скоро щях да бъда на летището, а онзи стар камион с онзи стар човек, който толкова път извървя заради един непознат, онази уморена ръка с изкривени пръсти, които ми махаха за сбогом, и досега са в душата ми...

Доброто не се е свършило по земята. Само че един въпрос ме мъчи: колко души в България щяха да направят като стареца?

... Стоя пред бензиностанцията и чакам! Мина още един час, бензинаджията ме пита откъде съм, накъде съм... Чудя се да издавам ли гордото си национално присъствие, или по познатия начин да топя югославяните... Човекът ме кани вътре в бензиностанцията, предлага ми кафе... Благодарим... Стига, дето ми даде телефона си. Ние в българските бензиностанции какви милни очи въртим, ако трябва до тоалетната да идем... А за кафето ще почакаме още... По едно време спря една не много голяма кола, от нея слезе черен човек, огледа се и тръгна към мен... Давам знак, че съм още жив, и също слизам от колата. По очите ми личи, че аз съм този, когото чака, по неговите — че такова безпомощно говедо като мен търси. Европа, а! Един адрес не мога да намеря...

— О'кей — казва той, както казват всички американци, преди да започнат разговора, и ми подава ръката си... — Ай ем мистър Кросли...

— Ай ем мистър Семов — казвам... Нито се хвърли на врата ми този човек, нито слово за добре дошъл произнесе, нито се хвана да ахка колко път е бил до тук, докато ме намери, та да разбере и аз на какви жестове са способни американците... Онова, което бях забелязал вече, че американците никак не се впечатляват от чужденците, отново е налице. Че няма и повече приказки.

— Следвайте ме — казва той. И седна зад кормилото си. Аз седнах зад моето...

Сега пък нов късмет. У негри ще прекарвам вечерта... Сам не зная какво точно усещам, ала ме човърка нещо отвътре. Да са ми неприятни черните, не са. Да имам робовладелческа кръв в потеклото си, засега такива данни няма. Човекът изглеждаше мек, даже ленив, но не това ме дразни. С прошарената си къдрава коса даже е симпатичен. А какво тогава ми има — питах се, докато карах колата след него... Питах се и отподир, когато прекрачих прага на къщата му.

Типична Америка, типични американци, живеят далеч от града, макар че и дотам все е град... Пръснат, нисък, въртим, сучем, колите постепенно се разреждат, докато съвсем намалеят. Ето и неговата къща. Като всички други — на земята, широка, с вече известните 200–300 квадрата. Отпреде й няколко коли — това са другите гости, външната лампа свети, както светят лампите пред нашите селски къщи, когато чакат гости. Спряхме, излезе стопанката, подава ми ръка,

казва своето „уелкъм“ и ме кани вътре. Вътрето е една подредена маса, която стои и ме чака. В холче, което е в ниската част на къщата, са насядали още седем-осем черни. Само черни... Запознавам се, бърбяр извинения, препотпявам се от това, че тъй достойно представих българската техническа мисъл.

Както винаги беше досега, и тук домакините имат точна информация какво екземплярче от екзотичния свят на Изтока им е изпратил господ. В информацията за мен пише какво съм работил, какво сега работя. Какво съм завършил, каква е жена ми, какви са децата ми, на колко съм години, къде съм роден, къде живея... Имам ли написани книги, какви са те... Малко, спретнато портретче... Тъй че няма какво — не съм по-долу от тях, мисля си, турско да стане. Я да се държа по така!...

Домакинята се оказва приятна шейсетгодишна жена — в Америка, както се вижда, моето нежно число е от шейсетте нагоре...

Първата мисъл, която ми минава през ума, като малко нещо овладявам положението, е, че тук сега, при тия черни, няма как да не се разквасим и освежим... Историята обаче скоро се оказва същата, както навсякъде — една бутилка шампанско за десетина души... Ако искам, тази половин чашка мога да си я целуна, ако искам, мога да си я пазя за снимката, която ще направим, преди да си тръгна...

С тези хора — меки, добри, възпитани не в първичните партийни организации или в курсовете на АОНСУ, водихме всякакви разговори. Ние, мъжете, прави, а жените седнали. Близваме — да ме извини читателят, но това е най-точната дума — малкото съдържимо в големите чаши и засега разговаряме най-общо.

Къде вече съм бил, какво съм видял, какви са впечатленията ми от Америка...

На свой ред питам аз:

— Вие еднакво откровено ли разговаряте по вашите си проблеми, когато сте сами и когато сте с чужденци?

Доста непонятен за американското мислене въпрос.

Отговарят ми:

— Разбира се, ние за всичко говорим открито. А у вас, ако човек говори срещу правителството, срещу държавния глава, какво става?

— Отива в затвора — отговарям искрено. — Едва преди месец отменихме този член от конституцията.

Така казвам, но зная, че този „член“ по българските земи всъщност никога няма да бъде отменен. На власт ли е българинът, обича темане. Излезеш ли насреща му — милост няма...

Иначе много обича да говори за демокрация, за Европа, даже повече и от самите американци.

— Кой решава дали да се публикува една политическа книга?

Да му отговарям ли, или пак да се пиша патриот.

Все още сме прави, оглеждаме се любезно...

Аз обаче продължавам да недоумявам защо тия хора не са сложили на масата една бутилка водка, че да ми се напълни окото, да ми се развълнува кръвта, да извадят от тия салати и селъодки, каквито има колкото щеш във всеки магазин и съвсем не обръщат джоба ти наопаки. Па да ги ударим чашите, да звъннат, па тогава да видиш дружба между бели и черни... Какъв опит имаме ние в това отношение, натрупан със съветските хора... Няма как — дъвча ръба на чашата и бистря тънки разговори... Както и другаде, приказката тръгва откъде съм, каква е моята страна.

Преди да тръгна за Америка, знаещи хора ми казаха едно важно правило. В Америка се говори открито и прямо. Колкото по-направо стигаш целта, толкова американецът повече те уважава... От такава гледна точка трябва доста уважение да съм натрупал в Америка, защото твърде направо си поставях въпросите. А и няма въпрос, по който може да се каже, че съм проявил вродената си деликатност...

— Тук само аз съм бял — казвам... — Това израз ли е на вечния антагонизъм между белите и черните в Америка?...

Поглеждат ме... Кой ще вземе думата... Следва онова, което и другаде видях. Мъжът — предполагаемата глава на къщата, държи централно място на трапезата, но вечерта е в ръцете на домакия. Мери Кросли е учителка. Тя говори така меко с мене, като че съм неин ученик, който все не може да разбере какво го питат. И така приятно се усмихва, че скоро онова чувство към черните, което одева не знаех какво е, като се срещнахме с мъжа й, и което и сега не зная точно какво е, вече се топи и губи...

— Отдавна — казва тя, — много отдавна, отпреди сто години, този проблем не е същият... По-скоро той вече въобще не е проблем на белите, а на нас — черните...

Целият съм слух и с претенции за най-внимателния слушател в тази част на земното кълбо.

— От една страна, проблемите на черните се дължат на по-ниското им образование — продължава тя...

Поглеждам я, погледът ми задава въпроси.

Жената продължава:

— По исторически причини една немалка част от черното население и до днес е в по-бедните слоеве на обществото.

За да им покажа колко възпитам човек съм, оглеждам добре подредената къща — демек, за каква бедност говорите, моля ви се.

— Нас не гледайте — казва жената и много внимателно погалва чашата си... — Поради тази икономическа изостаналост мнозина от черните не получават добро образование и работата, която вършат, е с по-ниско качество... Ние сме учителки. Мъжът ми е счетоводител, Чарлз — казва тя и кимва с глава към другия джентълмен, който леко се покланя — е зъболекар. Неговата дъщеря — тя посочва към една по-млада дама — е също зъболекар... Но ние, може да се каже, сме преуспели хора. Е, не кой знае колко...

Не ровичкам тази тема. Това, на което те му викат средно или под средното положение, за нас в България е едно супер богатство. Кой българин, ако има такава богато обзаведена къща, три коли и едно камионче отпред, няколко телевизора, хладилник с десетина килограма замръзнало месо и още толкова плодове и зеленчуци, два пъти по толкова салами, суджуци и шунки, кой, пак казвам, ако е достигнал това имане, няма да се смята за богат и пребогат... Един такъв да имаме, сто пъти да са го описали вестниците. За тях това е минимумът или малко над него. Поради което пак съм слух по негърския въпрос...

— Има и друго — казва жената. — Особено в Алабама, където формите на робството бяха най-жестоки, е останала една психологическа нагласа, която ни е помогнала да оцелеем... Оттогава идва известната поговорка — черното е хубаво — „блек из бютифул“...

Щом си черен, това е достатъчно, за да бъдеш харесван от другите. Трудно ми е да кажа доколко тази философия ни е помогнала, доколко ни е навредила. Защото много хора ѝ вярват и до днес. Много хора живеят според нея. И не учат, и не се стремят особено много да се издигнат в обществото... Вие ще бъдете в Ню Йорк, нали?

Кимам с глава.

— Там, в Харлем, в Бронкс, ще видите — цели квартали, големи колкото Мемфис, в които никой не работи и не иска да работи. Живеят от социалните помощи на държавата. Дъщеря ми — виждам гордост да напират в думите ѝ — работи в телевизията...

— Така ли — казвам... — О'йес...

— Репортер е в Ен Би Си...

— Така ли — пак казвам и извивам глас, вече като истински американец. — Но това е много добре...

— Тя живее в Ню Йорк — отново показва нескрита вътрешна, и не само вътрешна, гордост майката — и познава живота на черните. И не се страхува да ходи там...

Какво значи това „там“, ще разбере истински, като отиде в Ню Йорк... Сега само запомням начина, по който тази интелигентна жена означил мястото на негърските райони в Ню Йорк...

— Знаете ли — казва тя, — че цели поколения, в цели родове от негри, никой никога не е работил...

Правя вече недвусмислена балканска физиономия, което най-добре ние изразяваме с две думи „Хайде бе...“

— Нещо повече — продължава жената, — мнозина от тях не познават и някой, който въобще някога да е работил, па било и един час...

Правя си моята физиономия още по-силно, чак разпервам ръце и едва не събарям една кана, сложена зад гърба ми...

— А от какво живеят?...

— От социалните помощи — казва тя...

Пускам в действие класовия анализ, на който винаги съм бил бог:

— Значи това са част от безработните, от високия процент безработни, с които е известна Америка...

Жената ме поглежда, поглеждат ме този път и другите. Кое аз тълкувам като изненада от това, колко образован човек е влязъл в къщата им...

— Може би не е съвсем така... — уклончиво отвърща пак жената.

— Да кажа аз — намесва се за пръв път съпругът ѝ, който предпочита да мълчи и добродушно да гледа пред себе си... — Те са

безработни, наистина, но те не искат работа...

В разговора се включва и зъболекарят, който е една много дълбока генна смес... Както много смесена ми се вижда и една от другите учителки. Тя не е на повече от трийсет и пет и дето се казва: черна, черна, ама си я бива. Не се знае кога, къде бабите и прабабите им по нивите на тази богата земя са прегрешавали — кога волно, кога неволно, с белите си господари. Или пък са се женили за бели, та смесването е продължило доста поколения. Сега и зъболекарят, и учителката по формата на лицето си, по телосложение бяха направо бели, елегантни хора — той даже си е англичанин, висок, сух, само цветът на кожата му е мургав...

— Какво могат да правят хора, които не работят и не искат да работят — казва зъболекарят, — освен престъпления... Докато тук, в нашия щат Тенеси, черните работят. Престъпността е ниска. Даже много ниска.

— Дъщеря ми казваше — включва се пак домакинята, — че много от черните в Ню Йорк не са излизали от своите квартали никога.

Така ми каза и един полицаи от Чикаго, когато една нощ с него и колегата му гонехме престъпници. „Много от тях, и той сочеше негърски квартал, не познават изобщо Чикаго. Те не излизат из града. Живеят си тук. Тук си правят престъпленията, тук се женят, всичко е в квартала. Много от тях не знаят кои са родителите им, защото майките им раждат, без да се женят... Това са млади хора, които растат без семейства. Тяхното семейство е бандата, към която принадлежат, а шефът на бандата е и баща, и майка...“

Вечерята — най-типично американско ядене, — печени ребърца и пилешко месо, приготвено очевидно за госта, е вече към края си.

След вечерята домакинята ни кани да се качим на горния етаж на къщата, където ще ни покаже един филм и някой от репортажите на дъщеря си... Както виждате, нищо ново... И тук, и навсякъде по света телевизията е сила. И майчинството си е майчинство. Никак, ама никак не ми се гледаха репортажите на дъщеря и, ама ха де... Горе, в малка уютна стаичка, разположена на полуетажа, ще си пием кафето. Счетоводителят е вече седнал, дори не съм забелязал кога ни е изоставил, за да си пусне телевизора и да си гледа баскетболния мач... Не се и извинява за това...

Филмът на дъщерята е за борбата на черните за равноправие... Някои от кадрите са отпреди сто години, други от по-близкото минало. Познат, банален, бих казал, филм. Това, което ме впечатлява, е, че точно него ми показват... Значи нещо някъде си го има...

Още ще гледам, още ще питам...

Часът е девет и половина. Времето ми изтече. Утре трябва точни ръце и чиста глава, защото рядко, много рядко е да видиш недоспал американец, със сенки под очите, с разсеяно изражение на лицето. Здравите начала на американския начин на живот са се отпечатали най-напред върху лицата на хората...

Разделяме се е ръкостискания и леки поклони. Гостите остават вътре прави, аз излизам, сподирен от домакинята донякъде, от домакина — до колата. Той пак ще повтори онова, което ми казаха и фермерът в Тера Хота, и седемте интелектуални в Чикаго, и докторът: „Винаги сте добре дошли в нашия дом, пишете ни, и ние ще ви пишем... Благодарим за честта, че сте отделили време за нашия дом“ — и пак така, като че ли утре ще се видим отново, си казваме: „Бай, бай...“ Колата провира фаровете си по обратната плетеница от пътища. И когато оставам сам в нощта, сред шишовете на подканящите ме да бързам и да не променям непрекъснато посоката си коли, аз съм почти сигурен, че отново ще се объркам, но съм поне по-спокоен. Който и основен „уей“ да хвана, държа си само него, все ще стигна града...

Преди да разкажа още за черните хора на Америка, ще посоча едно интересно изследване, свързано с проблема женска красота. 70% от американките, минат ли четиридесетте, смятат за нормално и дори задължително да си направят пластична операция. Това не е никакъв проблем, освен финансов.

75% обаче посочват, че след като са сменили цвета на косата си, интересът на мъжете към тях определено е нараснал, при това предимно при изрусените жени.

— Защо? — попитах една дама.

— Знае ли ги човек мъжете защо повече харесват русите...

— Може би — казвам, — защото са твърде много черните мъже...

— Може би — казва тя...

Негърките обаче не могат да се изрусят дори и да искат. Макар че интересът на мъжете към една хубава негърка едва ли особено се

влие от цвета на нейната коса...

Черните във Вашингтон са повече от белите. Да не казвам пък, с риск да обидя другата половина, че те са и безспорно по-хубавата част от населението на града. Жените са хванали цаката на своите диви и непокорни коси и са ги оплели на плитки. Косата на днешната негърка вече е покорена от стотици плитки. В джунглата на негърската коса са прокарани пътища, станало е някак си по-светло, по-подредено. И мъжете негри си имат своя мода. Те пък се подстригват високо. На някои от тях косата им е направена като навес, иди ще бъде по-точно, ако кажа, като каскет... Този каскет няма късане, няма износване. Може модата на каскета да се промени за това си има бръснари — ще прекроят косата и тя пак стане такава, каквато негърът я иска. По-голям проблем е да се прекрои това, което го няма. Това са тъжни мисли за мене и за моята коса, та тях ги отминавам... Видях стъписващи в изящността на облеклото и физиката си негърки. В района на Бевърли Хилс, най-богатия квартал не само на Лос Анжелос, но, както казват, и в света, се нагледах на хубави черни момичета, на достолепни дами, яхнали изящни бели коли. Негрите традиционно боготворят белия цвят. Черната жена се вози (ако кесията ѝ позволява това) в бяла кола. Черните шофьори на автобуси, чиновници, портиери са задължително с бяла риза и най-често с червена вратовръзка. Каква сила иде от тия хора, каква власт на човешкото тяло, каква мощ на плътта и страстите. Мисля, че без черните Америка би била една много сива и дори невзрачна страна в много отношения. Черните разбират това. „Блек из бютифул“ не е измислено случайно. То, освен нуждата да се оцелее в миналото столетие, в днешното е родило и едно силно обратно самочувствие — не са единици черните, които сега гледат на белите така, както някога те са гледали на тях... В един супермаркет във Вашингтон момиче продаваше само на черни, като на мене и придружителката ми демонстративно не обръщаше внимание. Бялата жена се разсърди, но забележката и бе деликатна. Момичето продължи да си дъвче дъвката. Четката за зъби, която купувах, не бе поставена пред мен внимателно и с усмивка, както навсякъде става в Америка, а подхвърлена. Точно както в български магазин. Погледнах това момиче в очите. Не прочетох в тях изгаряща любов към белия човек. Този едва ли е единственият подобен случай, навярно другаде също се случва.

Огромно негърско население има във Вашингтон, Чикаго, Тенеси, Алабама, Южните щати. Друга е картината по западния бряг, където са Невада и Калифорния. Там преобладават белите, предимно „англото“...

VI

Китайците са друга съставка на тази огромна и многонационална американска държава. Странно звучи, нали, когато един чист китаец се изправи пред теб и ти каже — аз съм американец. Гледаш го от горе до долу и от долу до горе, дори и гащите му да съблечеш, все е китаец. А ти казва „американец съм“. Погледнеш улицата: пагоди, еркери, навеси, китайски ъгли на къщите — с вързани очи да влезеш, не можеш да сбъркаш, че това е китайска търговска улица, че тия крачещи или застанали зад стоката си продавачи и купувачи са китайци. А самочувствието им американско. Дълго не можах да проумея как става това омесване, как една националност се пренася чак от Китай в Америка, как си опазва езика, цвета на кожата, навиците, с които хората живеят в Китай, и в същото време ги омесва с навиците и правилата на живот в Америка, за да се получи това тъй неразбираемо за нас, европейците: „Аз, китаецът, съм американец.“

Може да се каже, че всеки голям град си има своя китайски квартал, своя японски квартал, своя гръцки квартал, а от не много отдавна вече и своя корейски квартал. Ходих из всички тези квартали. Японският квартал на Сан Франциско също си е със своя физиономия трудно можеш да го сбъркаш с друг. Той може да се сравнява само с Акихабара в Токио, макар че къде е онази техническа лудница, къде е това спокойствие тук. На Акихабара магазините са така препълнени с електроника от всякакъв вид, че на целия останал свят, ако някой реши да му подпали магазините, тези на Акихабара стигат, за да не се усети въобще, че някъде е имало пожар... Тук, в този или по-точно в тези квартали на големите американски градове, живеят предимно японци. Говорят си на японски помежду си, дойде ли бял или черен, засъсква в устата им английският. Едни го знаят много добре, други горе-долу, има и трети — тях не ги очаква светло бъдеще, ако няма кой да работи вместо тях, те изобщо не го знаят... Очите дръпнати, косата лъскава и черна. И всички те се пишат, тупат се по гърдите, самообявяват се за американци. Американското знаме се вее над покривите на ниските им

и спретнати къщи и светът да се обърне наопаки — ново земетресение да раздруса този взет от божиите селения град — Сан Франциско, те никога вече няма да кажат — аз съм японец...

Ай ем америкън...

Заплеснах се по маслините в едни гръцки магазин, който се намираше в съседство с корейския квартал... Тия нови преселници през последните три десетилетия до такава степен са надули кварталите на Лос Анжелос, Сан Франциско, Бостън, Детройт, че хора, които само преди десетина години са били тук, се хващат за главата... Ето, казваше ми един американец, когато за последен път бях там, наоколо имаше поле... А сега е град. И то град, който, ако пеша му тръгнеш, вземай си два месеца отпускат.

Нашествието на чужденци от цял свят продължава с пълна сила и днес в Америка и тя, колкото ѝ да се замисля дали да не спре чужденците, толкова и се гордее. Защото не отиват другаде, ами идват тук. И който дойде, не се връща...

Та онзи грък, като видя, че се загледах в едрите като яйца маслини — извади десетина в една чинийка и я тури отпреде ми... Тъй направи и с една бабка, която се загледа в суджука му — рязна и едно басъмаче, че чак на гърба си усетих завист, загдето вместо в маслините не бях и аз заковал око в суджука.

В американските магазини е напълно нормално, ако ще купуваш храна, да я опиташ. Това, че си хапнал суджук, колбас, праскова, краставичка или че си му ударил чашка от виното, което си решил примерно да купиш, това съвсем не означава, че си длъжен да го направиш.

На два пъти аз например по този начин доста сито се наобядвах и почерпих. Представете ли си тия магазини да бяха по-близо до Балканите!

— Вие сте грък, нали? — писах се аз познавач немедленно.

— Аз съм американец, сър...

— Искам да кажа, дошъл сте от Гърция?

— О'йес!... Дядо ми е роден в Кавала... Вие били ли сте в Гърция, сър?...

— О'йес... — бия на американско и аз...

— Харесва ли ви Гърция?

— Божествена е — казвам...

— Аз също много я харесвам, сър...

Гъркът рязва от същия онзи суджук две тънки парченца, отваря бутилка (познайте какво) — „Тракия“, „мейд ин България“, прибавя малко сиренце — бяло, котленско сирене, налива чашата ми.

Пия и благославям американеца от гръцки произход. И се радвам, че балканската сянка държи влага чак тук, на другия край на земята...

Ала в същото това време отправям недотам благопристойни послания към своята високоразвита индустриално-аграрна държава.

Кремиковци! Девня! Радомир! Правешки бабаитлъци! Смрад и пушеци!

Ето каква трябва да бъде България! Ето какво трябва да произвежда.

Та търся аз, като ходя из тази земя, оная стъклена, алхимична паничка, в която дядо господ слага китайци и корейци, японци и англичани, върти ги и ги омесва, после им запали огън, та ги досвари, и се получава нещо, което никъде по света го няма. Като го остави да изстине и да се подкваси всичкото това чудо, ето ти американеца, ако някой изобщо може да ти каже какво точно е той. Кожата същата, каквато е била на предците, лицето — същото, някои от обичаите — същите, езикът, едно на друго — и той, а духът, трудовите навици, начинът на живот — вече други.

Ай ем америкън!

И разбрах, докато се питах и си отговарях, струва ми се, нещо много съществено. Само бедните и гладните народи са потънали в политически, национални или религиозни страсти.

Богатството няма националност, няма религия!

Много фалове направих една вечер от това, че все ги мислех тези японци, китайци или индийци за японци, китайци и индийци...

В програмата ми беше записано: „Вие сте поканен от д-р Маруах и съпругата му на вечеря в 19 ч. Адресът е: ...“ Четох името, зверих се... нищо определено не ми казва, освен това „доктор“, което ми дава една малка и все пак твърде неясна картина. В програмата още пише, че пътят до къщата на доктора е час, час и петнадесет минути с кола.

Тръгнах по-рано, пътят вървеше все покрай океана и тази част на Калифорния е може би най-хубавото място в Америка. Океанът, който с такова нетърпение очаквах да видя, тихо лежеше отпреде ми. Водите

му кротко гаят брега на огромния Лос Анжелос, по цялото му протежение са израснали високи средиземноморски дървета, кипариси преди всичко. Те пък предават усещането, че не си в Америка, а в Малта или в Гърция. По брега на океана — плажове, по плажовете — тичащи хора, други тук-там са полегнали върху дървени скари. Още е зима, макар че слънцето вече се усеща, тук зимата е като нашата напреднала пролет. Къпещи се обаче няма, или поне аз не сварих да ги видя.

Хубаво, много хубаво... Къщите и хотелите, едно на ръка, булевардът чист, тревата вече зелена, кипарисите като току-що излезли от бръснар — подстригани като новобранци. Оттук като хвана пътя, знаей, че ще ме заведе там, където е къщата на доктора. По този път обаче не съм минавал. А обичам, както всеки, мисля си, обича, крайбрежните пътища. Гледам картата, по пътя ми се редят едни имена, претоплям се от радост — къде съм?... Над мене, по на юг, все по този път, е Сан Диего. Нещо съм чувал, нещо съм чел за него, фантазии бродят всякакви из главата ми. Възбуждащи са имената на тия далечни градове, в които не си бил, а дали в учебник по география, дали във филм или в приятелска приказка, градът се е докоснал до теб, станал е някак си твой... Ето Санта Моника. Тук, в тази Санта Моника, трябва да хвана пътя по крайбрежието. Гледам картата, идат още такива имена. Санта Барбара, Санта Мария, целият поменик на светиите си е турил испанският бог по това крайбрежие. И на светийките си също... Те ли не знаят къде да си изберат да живеят. Санта Круз! Какво пък за него знаей, откъде съм го чувал. По-нататък са Сен Луис, Сен Джонс, Сан Франциско! А малко по-нататък идат Монтрей, Салинас! Прочитам и изтръпвам... За тях вече знаей... Нима са толкова близко, нима ще ги видя?...

Спирам дотук, укротявам сърцето си, прекъсвам и описанието на крайбрежния път. Когато човек ще кара кола в непознат град, когато пък ще кара кола по американски пътища, както съм чувал какви касапници са... Все ме беше страх как ще я подкарам тази кола, която информационната агенция ми предоставя... макар че доста бабички видях в коли, и все си казвах — чак такова нищо ли съм, една бабичка може да кара кола в Америка, аз се страхувам... Криво-ляво, измъкнах се от Ситито и доста свит и смачкан, стъпих на „уея“... Какво става? Колите не фучат, колите не ме издухват от платното, че не ме даже и

толкова задминават... Колите, които дни наред вече гледам и във Вашингтон, и тук, в Лос Анжелос, са много покорни пред човека, невероятно покорни... Пак се питам някаква грешка да няма... Няма грешка. Едно знаем за Америка, тя друго излиза... За движението в Америка, за битката между човека и автомобила, спечелена от разума — ще пиша отделно... Сега само отбелязвам, че моето смачкано самочувствие бавно се възвръща. Пътни знаци сочат четиридесет и пет максимална скорост и са укротили автомобилонаселението така, че за мене не е никакъв проблем да стана част от него... Карам и гледам наляво, където е брегът, където е океанът, където са вилите... Пак бъркам — това не са вили, и аз където отивам, не е вила също. Това са къщи. Тук си живеят хората. Това е все още град Лос Анжелос, дълъг и широк, край няма... Скоростта от 45 мили позволява да караш и гледаш. И аз карам и гледам... къщите са скрити в зеленината на брега, сякаш са обърнали гръб на пътя, по който вечер си идват обитателите им, остават една нощ насаме с водата и далечината, за да поемат на другия ден пак по същия този път. Където има ресторант или хотел, над къщата е вдигнат светлинен знак. Другото е все гръб, скрит зад дървета, зад пълзящи растения, зад непознати за нас, европейците, зидове, свързани, омесени с къщата, включени в архитектурата й...

На всичко отгоре трябва да следя и номерата... Целият този може би най-дълъг крайбрежен булевард, който достига чак Сан Франциско и още продължава, е все така... Тук-таме някъде се покаже незастроено място, заливче синне пред мене, покаже се водата — дълбока, спокойна и тиха. Отговаря си на името океанът, няма що. Нито веднъж не го видях да се размърда, да надуе дробовете си, да подхване платната на лодките, кротко пасящи по синята му покривка. Водата е равна и заспала, като че ли не е вода, а много голямо платно, с което е загърната тази земя. После пак се появяват скритите в зелено сгради и колите, спрени до тях. Ако се гледа брегът откъм водата, той е осветен и ошарен така, че прилича на най-фантастична картина от стъкло, алуминий, тухли и светлини — зелени, червени и какви ли не още... Има си хас моят човек, който ме е поканил на гости, да се окаже фукара и да е купил някоя къщурка някъде из лозята. И да ме кани мене и други такива като мене, белким и той с нещо влезе в окото на комшиите... Ама късмет ще извадя, ха...

Така излиза — засичам една стрелка, която сочи надясно. Високо на един баир, доста далеко от водата, се виждат сгради... Моят късметец пак не ме забрави както се вижда... Такъв ще да е, вече не се съмнявам, и моят американец — фукаричка...

Спирам пред къщата, отпреде ми на минутата се появява домакинът — една доста дръглива физиономия, облечен е в простичка риза, едно на друго, такива му бяха и гащите. Гледам лицето му, на индийско бие. Досега само индиец не бях стъпквал по пътя си. Хвана ме яд — къде съм тръгнал да бия този път, заради този оглозган индиец, паяжинясал от глад... Че на всичко отгоре, вместо да ми удари едно темане, ми нарежда къде да сложа колата си, като че тая поляна отпреде ми е паркинг пред НДК, сакън да не сбъркаш къде си спрял и да заемеш мястото на някой член на Политбюро... Е, ще спра, където ми казва. Аз съм човек от социалистическия свят, с нареждания и команди къде да си паркирам колата, къде душата, къде мисълта няма да ме учудиш! Вървя след него, той ме въвежда в една широка стая, натрупана от двете страни с разни малки скулптурки, както ги гледам — глинени. И много! Не е, да речеш, сложил върху един сандък една-две, както слагат хората, а чак го е затрупал. Преддверието, през което минаваме, е полутъмно, но безвкусицата, когато я има, се вижда и на тъмно. От другата ми страна пак такива сандъци, и те с такива богове — от глина, дебели, тлъсти, разплъскали се върху сандъците. Къде съм виждал подобни скулптури? — В Китай, в Зимния дворец!... На простотия на квадрат ми мирише тая къща, но друг изход нямам — дошъл съм вече... Завиваме вдясно, още един такъв сандък, и той затрупан — оттук нататък вече е по-широко. Канапе, масичка отпреде му, отстрани още столове и фотьойли. Тук малко по бива. Индиецът мърмори нещо — ала да си кажа, тоя тюрлюгювеч, в който ме въведе, толкова ме потисна, че дори не го слушах... На всичко отгоре ме остави сам, запиля се нанякъде... Вдясно се отвори врата, на вратата застана момиче... И първото нещо, което каза, беше: „Ама защо държиш човека на тая светлина?“ И натисна ключа. От този момент, точно както става в приказките, се озовах в друг, съвършено различен и непознат за мене свят...

Момичето беше с толкова големи и красиви очи, че просто онемях... Толкова красива индийка нито съм сънувал, нито съм

виждал... Беше облечена светски — в панталони, с тънки терлички, с още по-тънка блузка...

На светлината тази част от хола се оказа нещо съвсем различно. Половината от метала, който можах отподир да огледам около себе си, беше сребро... А ония там чирепи, които така презрях на влизане, се оказаха огромни златни композиции — толкова злато, колкото само върху тези няколко сандъка имаше, да беше се кротнало в нашето национално съкровище... Къде съм, наистина?... Какви са тези хора?... Как стана така, че се топнах от студено в топло. И къде изчезна домакинът с простичкия си панталон или и това ще се окаже някаква игра... Момичето седна на фотьойла срещу мене и много топло и предразполагащо каза: „Татко се извинява... Ще закъснее с петнадесетина минути... Заседанието в общината продължило повече от предвиденото... Аз ще ви правя компания, докато дойде. Нали не възражавате...“

Да казвам ли какви огньове минаха през тялото ми и колко пъти се напопържах, задето се писах тъй набързо познавач на бедно и богато, на мизерия и лукс. Оказал се бях не в бедна, а в безкрайно богата къща, в каквата скоро, много скоро ще разбера, кракът ми не е стъпвал, нито някога повече ще стъпи. Смущението ми е толкова дълбоко както от красотата на момичето, така и от килограмите на онова злато, което е натрупано на три-четири метра оттук, че не смея да помръдна. Не зная, милият аз, как се приказва в такава къща, как се стои... Уж минавам за човек, пообиколил света, а тук защо ми пресъхнаха устата, защо се такъв вцепених? Като ледено кристалче се стопи всичкото ми самочувствие. И да скриям сега, и да премълчавам, че от мене не остана нищо, ще се забележи и от кораб, ако сега в океана минава такъв. Добре, че оня, на когото предвидих неизбежна гладна смърт, иде пак... и как, мислите, иде... Иде и носи тежка табла. А в таблата — водка: „Смирноф“, „Руска“, „Горби“, „Финландска“. И не както е бивало досега, по десетина грама, колкото да подмокрят дъното на чашата, а цели-целенички бутилки. Иде ми да скоча и да ти погаля. Тях по-напред, после — него... Ще скоча, ако смея да пошавна... До тях уиски — американско, английско, шотландско. До уискито — бяло вино, френско, до него — червено, калифорнийско... И бутилка някаква с италиански ликьор се мъдри върху таблата. Ето, една от тия бутилки ще ми умие очите пред това момиче — една чаша

да дръпна, и ще ме видиш ти мене аз ли съм... Ще видиш ти чак толкова ли нямам самочувствие, смущавам ли се от такива незаконно забогатели американци. Минутка само... Соча бутилката „Смирноф“, зад гърба на човека се подава жена, тя носи чашите, леда, газираната вода — „Ако джентълменът желае“... Джентълменът е по чистото питие... Налива ми индиецът чашата и чака да дръпна ръката си. Няма да я дръпна, бате. Налей, налей по-ячко, няма да обеднееш... Ха бакалъм. Спрях го някъде високо над средата на чашата, от кумова срама...

Той слага отстрани на малката масичка цялата тази сладка сергия и изчезва. След минутка пак иде... Цяла тарга с мезета окачил на рамото си — кеф ти гръцки фъстък, кеф ти шамфъстък, кеф ти всякакви други, от знайни и незнайни земи плодове... Кеф ти... ох, мамо... откога такова нещо не съм виждал — чинийка чер хайверец, чинийка червен.

... Имах един чичо. Беше от най-бедните в селото. Когато съм писал тук-таме, че по нашия край имаше хора, на които през ушите човек вестник може да чете, него съм имал предвид. Свит, мълчалив човечец... Ала като го почерпеше някой в кръчмата, като светнеше една-две ракии, от него по-голям в селото нямаше... Та сега, като отпивам от водката, като гледам момичето отсреща, което е разредило една чашка уиски, като усещам как чашата в ръката ми подменя кръвта, си мисля, че е вярно, дето казват, че кръвта вода не ставала. Но че водката става кръв, съмнение няма.

Открехвам полека-лека приказката. Иде ми езикът в устата вече, усещам го, че се разшава. Вратата, от която излезе това чудно създание, се отваря пак — още едно момиче, не е от същата класа, но то пък е силно в усмивката. Още попълнения се появяват: двама млади индийци. Те са със своите си индийски шапки — вили и повивали отгоре си плат за десетина ризи. Сядат и също вземат чаша. И те са по водката. Най-послед да попадна на европейци. Ха сега да ударим чашите, ха по едно „наздраве“ да кажем... Че като ми дойде едно вдъхновение... Та Радж Капур, та Рита, та „Бродяга“, че „Два акра земя“, че „Господин 420“... С всичкото таза познание за индийската култура направо ги сащисах... Единият от тях запя мелодийката от „Бродяга“, като си опомни, че била от „Два акра земя“. Не е, казвам, не е оттам песента. Тя е друга... И даже я затананиках... Хубава работа,

казва хубавицата и се смее. Европейците повече от нас знаят песните ни...

— Тоя филм мина оттук за малко — заоправдава се певецът...

Още ги сащисвам с познания за Индия: Тач Махал, Агра, Мъртвият град, Червената крепост, милионерите Тата... Какво си мислят те?

Какво си мислят точно, не разбрах, но със сигурност разбрах, че моите познания не само не ги сащисват, но не ги и толкова интересуват. А на мене един от тях да ми каже нещо хубаво за някой от световноизвестните български режисьори, един да ми спомене Варна, одма сълза ще прокапе от око̀то ми...

— Ние не сме били в Индия — казва хубавицата и аз събирам очи... — Татко беше няколко пъти...

— Че как...

— Ами ние сме американци — запява същата, вече позната ми песен момичето...

— А Индия — бия право в националната цел.

— Ние обичаме Индия — казва момичето, — аз все се каня да отида там... Даже вече говорихме с годеника ми...

Казва годеника ми и част от милата ганьовско-албертосардиевска наивност се попилява на секундата в душата ми... Момичето скача и донася снимката на годеника си. Знаех си, че е някакво прасе. На хубавите жени мъжете винаги са били подлеци или прасета... Че и с очила на всичко отгоре. Също индиец... И всички тия тук, наоколо, индийци... И той бил лекар, като баща ѝ. И около мен тия също са лекари. И техният баща. И дядо им... И на домакинята, която още не се появява, баща ѝ...

— Виждам — казвам, — че пазите традициите си!

— Това е прието в Америка — в къщи човек може да пази спомените от дедите си, тук свободата е пълна. Ние всичките сме сикхи, навярно и внуците ни ще останат сикхи, ние спазваме често обичаите на нашата национална кухня. Затова и нашият готвач е индиец — това, което са забравили бащите ни, дедите ни, ето, той го припомня...

— Тази вечер вие ще опитате националната кухня...

Бащата, един възрастен, вече шейсет-седемдесет годишен индиец, дойде със закъснение. Със запознаването той се включи в

разговора. Направи го със същата непринуденост, с която си поиска чаша бяло вино.

— В Америка всички хора са равни — каза той. — Равенството е заложено в конституцията — тя е, която обединява всички народи и народности и ги прави американци. Тя и правилата на живота...

— Кои правила — питам — най-вече ви правят американци?

Човекът поглажда брадата си, бавно, без да бърза, отпива от чашата е бяло вино и като преценява, че вече е време за отговор, казва:

— Всеки е свободен да прави всичко, стига да не нарушава конституцията и да не пречи на другите хора да правят същото... Ако ме разбирате — това е правилото номер едно... Спазва се като най-свят закон на тази земя... Установено още от Линкълн...

— А конкуренцията — казвам аз, подготвен до немай-къде от литературата, която съм изчел по въпроса.

— Конкуренцията е само начин, по който човек се показва и доказва кой е и какъв е. Важното е условията за всички да са равни...

— Но те не могат да бъдат равни за всички. Ето, вашата дъщеря не може да бъде равна с едно момиче от бедно семейство. Началният старт е различен...

— Не съвсем — казва той. — В Америка не е прието родителите да обезпечават децата си. Това е най-лошият урок, който може да им се даде. Децата започват да работят самостоятелно още докато са в университета. Деветдесет процента от студентите се самоиздържат... И много рано заживяват самостоятелен живот... И много рано научават правилата му... Който не умее да се бори, тук пропада. Който не спазва правилата на борбата — също...

— А кои са правилата? — питам пак.

— Ще ви кажа някои от тях — отвърща индиецът... Младите хора наоколо мълчат и само тук-таме добавят или уточняват нещо. Видях, че уважението към този, който говори, е правило в Америка. Особено пък, ако той е по-възрастен:

— Ето някои от тези правила — казва човекът: — Да се даде възможност на всеки да пробва силите си. Равни шансове за всички.

Скептично отминавам „равните шансове“. Той продължава:

— Добродетелност — да даваш сили на обществото, без да ти се плаща за това...

Правя физиономия...

— Вие безплатно ли лекувате?...

— Не. Но много от моите доходи, понякога до два-сет и пет процента, отиваха за благотворителни цели...

— Като например?...

— Аз съм нещо като заместник-кмет на Лос Анжелос, така да се каже, на доброволни начала, макар че ме избират. Отговарям за духовните, културните движения. Строеж на театри, на опери, опазване на старини, на църкви. Сега идвам от такова заседание — трябва да се започне реставрацията на една стара испанска църква. Трябват пари — тия пари ще ги даде не общината, нейният бюджет не е голям, а доброволците...

Кимам като човек, на който всичко му е ясно, макар, че точно тези 25% от доходите на един лекар в Америка хич не ми се побират в главата. Това са много пари. И доброволно да ги харижеш, за нашите български политически мозъци, такива, каквито са те през последните десетилетия — това си е жива баламурщина, ако не и нещо по-страшно... Пет лева да им се изгубят, милицията на цял окръг ще вдигнат на крак. Е, имаше някога и в България благодетелни хора. Църква построят, училище, преди да умрат, напишат: парите ми за такава и такава обществена цел...

Ала какво може да се очаква от една държава, ръководителите на която смятат, че доброволните дарения обиждат могъществото ѝ, от една партия, която в това вижда заплаха за строя...

Ето го пак комплекса на малкия човек и на малкия политик. Ето го това много българско „Ама какво ще кажат хората“...

— Да ненавиждаш — продължава индиецът — лъжата, лицемерието, клеветата. Да не се разглезват хората — това е железен нравствен кодекс...

Споменава той клеветата и аз пак подрипвам. Като зная как ние, българите, я ненавиждаме. Ако пък наближат избори, както е сега в България, човек от банята да не излиза, все ще е омаскарен.

— Личността трябва да владее до съвършенство три неща — продължава индиецът, — характера си, езика си, поведението си... Има и още — добавя той, — но това е — казано на латински — „Кондицио синекванон“. Спазваш ли тия правила, ти си американец и Америка е твоя. Оттук нататък можеш да имаш какъвто искаш цвят на

кожата, да говориш какъвто искаш език, да изповядваш каквато щеш религия или идеология... Не ги ли спазваш...

— Пропускам нещо важно, струва ми се — казва старият индиец и пак рови с ръка вече напълно бялата си брада. — В нашата страна е много важно човек да брани честта си, както да брани и честта на Америка! Вие виждате как всички обичаме нашата държава, виждате колко знамена има навсякъде — все символ на тази патриотична привързаност...

— Даже се питам — казвам компетентно аз, — кое е повече пред домовете в Америка — знамената или баскетболните табла...

Човекът се усмихва:

— За съжаление аз не играя баскетбол, но дъщерята, бъдещият зет, ето тези юнаци — и той показва двамата атлетични индийци, — те играят...

В Америка — наистина, ако не пред всяка къща, то на три къщи пред една, било на вратата на гаража, било отделно, било на вратата на конюшната или на магазина, има ли 3 квадратни метра свободна площ, спокойно гледай нагоре — няма как да не видиш баскетболно табло. Детето започва да кара кола и да играе баскетбол още същия ден, в който вече може сносно да си казва името и играе, докато е ученик, докато е студент, че нерядко и по до късно. Баскетболът е национална болест за Америка. Само че единствената болест, която дава здраве. И понеже отворихме дума за здравето, и понеже съм в лекарска къща, нека за него кажа още малко.

Грижата за здравето на американския поданик е грижа номер едно... Освен че играят баскетбол, освен че не може да се мине ден, без телевизията да покаже поне три мача между университетски отбори, освен че тази игра там е достигнала такава зрелищност и майсторство, че много често се съмняваш — тези, които играят, нормални хора ли са или някакви извънземни същества, дошли на американска земя, за да покажат какво могат. И къде-къде назад в баскетболното си развитие е целият останал свят. Сравнението между европейския и американския баскетбол е като сравнението между шевролет и запорожец. И което не по-малко удивлява — вместо да ходят по купони, да пият водка и да се друсат, студентите в Америка играят баскетбол, та се късат. Едни играят, другите, хилядите, които не са достигнали до отбора на колежа или университета, присъствуват на

тренировките и мачовете на своите тимове. Има ли тренировка, залата е точно толкова препълнена, както когато има мач. Тук обаче са и професорите от колежа или университета, тук са твърде често и меценатите на отбора. Съдбата на този спорт е свързана с престижа на училището, с неговата популярност. А тя в Америка се плаща скъпо. Така, освен за майсторството, човек трябва да отиде на един баскетболен мач, за да види една традиция за здраве, за джентълменство, да се наслади на една силна и красива Америка. И преди всичко млада!

Баскетболът е едната болест. Но Америка има и втора...

Американците много тичат за здраве... Рядко е да се срещне оял се, лоясал човек по американските улици. Макар че и такива има. Рядко, много рядко е да се види човек със сенки под очите, недоспал или препил. Рядко, много рядко е да се види умърлушен човек... Или пък човек, дебело облечен. Къде ли не студовах из тази американска земя първите десети дни, и особено когато бях в района на Чикаго и Бъфало, на път за Ниагарския водопад. А те, представете си, по една ризка, в най-добрия случай — с по едно яке отгоре. Да ти стане студено само като ги гледаш. Температурите нулеви, много често под нулевите, и черни, и бели, че дори и жълти — тънко! Като че ли пестят и от дрехи... Здравото тяло — здрав дух!... Както виждате, пак наш лозунг, само че ние отдавна превърнахме и него в празна пропагандна тенекия, а те го спазват и му дават живот и видение всеки ден... И тия видения са пред очите — на всяка крачка и по всяко време.

Гледах ги в Сената във Вашингтон в часа на обедната почивка — стотици: и по-млади, и не съвсем млади, а и вече мои набори, вместо да се кротнат пред някоя по-тлъста пържола и да забършат по две-три бири, да отпуснат няколко дупки на колана, да се усетят хора, те тичат... В черни, плътни, прилепнали по тялото анцузи, с лъскави трика, целият този народ хуква в обедната почивка — провира се между колите, пресича улиците, държи си тротоарчето, всеки си има маршрутчето, което трябва да пробяга. Дори в Ню Йорк, в най-задръстеното от коли време, авенютата са пълни освен с всичко друго и с тичащи хора. Дори когато е студено, толкова студено, че трудно се диша, виждаш млади и, пак повтарям, не само млади хора, зачервили лица; кой, когато намерил време — един рано сутрин, друг в обедната почивка, трети вечер, четвърти късно вечерта, когато му се появил

свободният час — тича, тича Америка. И дъжд да плющи над главите им, и ветровито и студено да е, и буря да се вие, хиляди хора са на улиците и в парковете... Това е нещо като религия, като опиум, който държи телата изправени, мускулите стегнати, тлъстините степени и очите бистри... Тича, тича Америка. Не зная как се справя с теориите „за“ и „против“ тичането. Ние много обичаме да изнамираме на всяко нещо, което не ни се нрави — оправданието, че и дори съответната научна теория. Изглежда, американците и в това отношение са по-изостанали и от нас, защото, вместо да се занимават с истинската наука — трябва ли или не да се бяга, полезно ли е или не за сърцето, — просто бягат...

Едно от условията за преуспяване в Америка е да изглеждаш здрав, силен, достолепен. Да излъчваш съдържана увереност. Да си в чудесно настроение. Усмивката, зъбите, цветът на кожата да говорят повече от думите. И не само душата, но и тялото ти да пращи от здраве и порядъчност. Мърляв ли си и духовно, и физически, то няма как и в бизнеса, и във всичко друго да не си същият. Огледайте сега хората, които живеят или работят около вас, и сами си отговорете как стоят тия работи в България... Час и половина сутрин отделя една от най-гледаните телевизионни програми, за да поддържа спортната форма на Америка... И такива момичета са избрали, че човек не само от кревата, но и от гроба си ще скочи, за да порипа малко с тях... Така примамливо са направена тия програми, такава красота има в женските и мъжките тела, такава музика и такъв подбор на упражненията, че те викат, подканят, подкрепят те и те тонизират с думи, с възгласи — дърво да си, канапе да си, нощна лампа, преди малко загасена да си, ще заподскачаш с тях.

Американските момичета, освен че нямат сенки под очите, нямат най-често и грим. Доколкото се вглеждах в ръцете им — видях, че те не слагат и маникюр. Когато една жена много работи или просто работи, маникюрът едва ли е най-удобното нещо за ръцете и... Още повече, когато критериите за женска красота съвсем не свършват там, където започва агресивната европейска козметика. Здравият, спокойният живот се усеща, или по-скоро трябва да се усеща, във всичко у американеца. Затова и средната продължителност на живота там е над 75 години.

А смъртността ври децата — най-ниската в света!

Ще ме извини моят домакин — индиецът, загдето още малко време ще го оставя да си поглади брадата и да си поприказва със своите племенници, преди да сме седнали на трапезата, нагласена по индийската традиция, за да кажа още малко за външния вид на американците, нещо, което толкова силно ме впечатли още в първия час на пристигането ми. Това са зъбите на американския поданик. Вглеждах се умишлено и упорито навсякъде, където това беше възможно, стига да не припомня на Америка, че съм приятел на Ганьо... На всички американци зъбите са като на най-известните киноартисти, които познаваме, ако не от другаде, от снимките. Гледам и не намирам с подръчната ми пропагандна информация никакви обяснения на този изумяващ медицински факт. Тия хора, още детето преди да се роди ли, му слагат изкуствени зъби, и как става това? Мълча и гледам, гледам и мълча. Ала и най-бетонираният шоп да е на мое място, и той повече няма да издържи и ще се попита: той ли нещо не е в ред, или тука има нещо, което по никакъв начин не ще да се побере в шапката му... Стигна се дотам, че само зъби, бели, равни, чисти, подредени, с шублер мерени, строени като образцово парадно поделение, бяха в очите ми. Това, дето го приказвам сега, може да не ви се вярва, може да ви се струва преувеличение, ала то и на мене не ми се вярваше. Дори и сега, няколко месеца след като съм се върнал, все си мисля, че такива хора не съм срещал, така ми се е сторило...

Един ден, срам не срам, престаших се, попитах жената, която ме придружаваше. Тя ме гледаше не по-малко учудена...

— Това ли — казва тя — ви направи най-силно впечатление в Америка?... — И се учудва на мен точно толкова, колкото и аз на тия съвършени протези, които виждам, където и да се обърна. — Ами грижата за зъбите си е грижа за здравето — казва тя. И аз, ха да й отвърна, че това у нас го знаят и кравегледачките, но премълчавам... — То — тя мисли още — може би се дължи на многото сокове, от всякакви плодове и зеленчуци, които пием тук. И сигурно още се дължи на храната...

Не ме задоволява доникъде нейният отговор. Никакво обяснение не ми дава той. Даже съм убеден, че ме лъже, че прави пропаганда на Америка. Тия, викам си, са до един с ченета, колко му е — Америката ли не може да направи едни съвършени порцеланови или пластмасови ченета. Вади зъбите, слага ченета и се блещи отпреде ти, а ти —

честният социалистически труженик, търсиш отговор, правилен отговор...

И когато няколко дена по-късно бях поканен на вечеря у семейство Кросли, в Мемфис, и когато стана ясно, че не един, а двама зъболекари има отпреде ми, веднага си поставих въпроса. Приличащият на англичанин зъболекар, спокойно обмисли отговора си.

— Ние се грижим за децата, от най-ранна възраст — започна той. — До завършване на средното образование и в университета грижата за зъбите е неотменно социално задължение на държавата... По-нататък вече не. По-нататък зъболечението се заплаща — при това доста скъпо. И за него няма социални помощи, както е за останалите медицински грижи...

И този отговор не ми изглежда убедителен, защото, колкото и да се вглеждам в хората, особено когато ми се усмихват, изваден или развален зъб не виждам, зъб с пломба дори ме забелязвам... И за мене си остава моето си, най-българското обяснение, че тия, Американски зъболекари са богове на ченетата и нищо друго... Добре де, ама пък досега никъде не съм виждал деца с ченета, както не съм чувал, на ченета да се слагат телчици!... А всяко трето дете от шестгодишна, до шестнайсетгодишна възраст носи в устата си много изящно направени метални скобички, които изглеждат като сребърни точици върху зъбите на детето... Така и крив зъб да се появи, тия телчици го изправят и подравняват с другите... Теорията ми за ченетата се разклати, но не рухна...

— Ами протезите? — не се стърпях аз, и извадих българската деветка... — Тях къде оставяте?...

— Протези се слагат много рядко — казва ми зъболекарят... — Само в изключителни случаи...

Тъй си оставам с недоизяснен отговор и със стъписващото впечатление за зъболечението в Америка. По-късно, в Тера Хота, в Далас, и Бронкс, видях, че не в цяла Америка е така. И негри без два, три и повече зъба видях, и хора с лоши зъби, ала това бяха все пак редки, твърде редки случаи... Те и сега не могат да скрият впечатлението, силното впечатление, че на американците зъбите им са, както ние обичаме да казваме, когато нещо много ни стъписа, „като на кино“... И сигурно този показател повече от всички други, много

повече дори от космическите, технологическите и какви ли не още постижения в тази страна, показва степента на нейния жизнен стандарт...

Защото, когато една цяла държава дотолкова може да отделя внимание и грижи за зъбите си, то ясно е до каква степен тя се е оправила с другите си проблеми.

Извинявай, доктор Маруах, че ти дойдох на гости, а пак хукнах по Америката... Доктор Маруах ме кани в съседното, продълговато помещение, където е наредена маса за десетина души...

Докторът заема централното място на масата, както правят всички американски глави на семейства.

И както всяка глава на семейство, доктор Маруах прибира смирено ръце пред себе си и тихо, ненатрапчиво, казва своята кратка молитва. Сутрин тъй, за обед тъй. И вечер...

Сега можем да ядем.

Вече се появява и съпругата на доктора. Въздебела индийка. Признавам, доста ме огледа и мисля, че също тъй бързо ме претегли колко тежа. Отдадох го на обяснението, с което докторът извини закъснението й, че жена му имала днес бъбречна криза, сега идвала от лекар, ала болките й не минавали... Трябва да имаше нещо вярно в това, защото тя не остана на вечеря, а леко кимна с глава, като за извинение и се оттегли. По-късно ще се убедя, причината за това бързо изтегляне на жената едва ли ще е била само в бъбреците, когато разбере кои и какви са били най-често другите гости на доктора. С нея, за мое дълбоко съжаление, се оттегли и хубавата й дъщеря и аз оставам в компанията главно на мъже. За вечерята идва и братът на доктор Маруах — бащата на тия, двамата юнаци. Той също е лекар... Чалми се въртят от двете ми страни — само аз е плешивата си глава ги гледам и си мисля колко хубаво е да си индиец и да си носиш един такъв пояс, винаги навит на главата. Ще те познае човечеството, че си плешив, друг път...

Вечеряхме по-скоро в мълчание, отколкото в шумна разговорка, както става нашето българско госте. Ние по-добре да не каним хора, ако целият блок или махалата не разбере, че ни е дошъл кефът... Като по даден знак всички станаха и напуснаха местата си. Поглеждам си часовника. Вече е станало десет и тридесет. Значи всеки момент и тук ще ми изсвирят „сиктир марша“.

Всяко правило е изключенията си. Освен много богат, докторът се оказа и прозорлив човек.

— Да пийнете нещо, желаете ли?...

— Какво предлагате?... — питам.

— Всичко! — отвръща докторът...

— Как така всичко?!...

— Сикх! — обръща се той към готвача си, — води ни към избата!

... И вижда окото ми гледка, от която краката на минутата омекват. Изба като изба, ала вътре, за разлика от нашите изби — пълно... Ред вино, ред концентрати... черни, червени, колкото бутилки, толкова цветове по тях. Концентратите от цял свят, от всяка държава. Виното също. Където се произвежда вино, от него има тук... Ходих из този магазин, зверих се, ахках, онемявах, приказвах си сам, докато ми дойде на ум да покажа, че и аз от цивилизована страна идвам:

— А българско питие, някакво, имате ли?...

И предвкусам как слагам индиеца до стената, и му изкарвам богаташкия въздух — хайде, като си толкова могъщ, да те видя имаш ли от нашите прославени вина, от нашата перловска ракия и крайбрежни коняци, по които, както знаем от българската преса, въздиша целият туристически свят. А напоследък, особено ние, българите...

— Имаме ли, Сикх? — пита небрежно той...

Сикх мълчи, ходи известно време напред-назад, оглежда дългите хладни рафтове... И хоп, извади никаква бутилка и гордо я носи, като че това е семейният герб и сега ще ми го връчва.

Няма лъжа, няма измама — човекът носеше бутилка „Троянска“...

Домакин ме гледа като какви очи ще облещя сега, но аз не облещвам никакви очи, защото съм сконфузен, покорен и дори унижен от тази непонятна, далечна за мен и моя народ многотия...

— Искате ли? — пита ме домакинът... — Сикх — обръща се към човека, който още държи бутилката, и не знае сякаш какво по-нататък да прави с нея, — сипи една чаша...

Съвземам се, колкото да откажа. Съвземам се, защото още смайване ме чака.

Тръгваме двамата из къщата, всичкият останал свят вече се е оттеглил в покоите си, домакинът иска да ми покаже владенията си, както правят ненатрапчиво, но задължително всички американци, когато имат гости... Прислугата изтичва пред нас, минаваме през кухнята — „кабинета“ на Сикх, както казва докторът... Кухнята е колкото едностаен наш апартамент, ако не и по-голяма, с пособия и съоръжения в нея, които не е по силите и познанията ми да проумея точно за какво служат. Но че всяка дейност е до полудна автоматизирана — печене, рязане, варене с пара, без пара, горно, долно, отвън — навътре и отвътре — навън, в това съмнение няма. После влизаме в личната картинна галерия на доктора. Тя, меко казано, се оказва по-богата от много обществени галерии по света: няколко оригинала на Пикасо, до него Ел Греко, Рембранд, Гойя, после идват модерни художници, които, то се знае, аз не познавам... Картините стоят при определена температура, за тях е поставена специална климатична инсталация. Спираме пред голямо табло от снимки... Това пак е едно весело табло, каквито има и в много български къщи. С една малка разлика — в нито една българска къща няма да се видят точно тези хора, които виждаме тук... Това са част от другите гости на доктора... Хората, с които той си е прекарвал, два пъти седмично вечерите, както ми казва. И ето защо имало оригинали на Пикасо... Защото самият Пикасо се е снимал тук, в този дом, седял е на тия мебели, на които преди час седях и аз, ял е може би със същите прибори... По-нататък виждам на таблото и други, добре познати на цял свят лица: ето я, доста весела и явно в палаво състояние на духа, самата Елизабет Тейлър, друга снимка — устните ми леко пресъхват Жаклин и Джон Кенеди, недалеч от тях е третият от братята Кенеди — сенаторът Едуард... Охо, идолите на моите младини — Джони Холидей и Елвис Пресли. И тъжно мисля, че никога няма да мога да се възползвам от тая човешка и топла покана — да му гостувам, когато поискам, каквато ми отправи докторът. Какъвто да стане светът, той винаги ще се дели на имащи и нямащи. И аз поне не виждам никаква възможност да сменя категорията си... Самият Радж Капур, без Рита, която вече е починала, е тук. Театралното съзвездие се попълва още е Клаудия Кардинале, Виторио де Сика, ето я знаменитата Доли Партън — „американската усмивка“, известна вече и на България. Ето го и моя любимец Стайнбек. И той е опитал от водките на доктора. Има,

разбира се, и други знаменитости от политическия, деловия и артистичния живот на САЩ и на света, но тях аз по-малко или съвсем не познавам...

— И всичките тези хора са били тук? — едва казвам, и разбирам сам, че въпросът ми не е въпрос...

Докторът кимва... Мисля, че това е моментът, когато моето самочувствие е било най-смесено. И радост, че съм между тия хора, и дълбоко прозрение, че това е случайно, че е миг, че завесата пред мен е вдигната само за секунди, за да се затвори пак завинаги и безнадеждно.

Като ме държи леко за лакътя, докторът ме повежда към другите територии на своя дом и още говори по повод моя въпрос. Били са, как да не са били. Нали трябва контакти, нали приятелството трябва да се поддържа. Нали това е животът... Той стиска още по-чувствително ръката ми — знак за приятелство.

— В моя дом, за моя дом, вие вече сте като тях... Тук винаги ще бъде отворено за вас и вашето семейство. Каня ви с жена ви!... Когато искате, за колкото време искате...

Няколко мълчаливи крачки, тъжни крачки. Нима той допуска, че аз някога ще мога да се възползвам от поканата му.

— Това е друго много важно правило в нашия живот, което пропуснах — казва докторът и ме извежда на чист въздух, — да цениш и браниш приятелите си... Който има приятели, има всичко...

Казва той приятели, а мене неочаквано ме смъдва. Сещам се отново за България, за моята България, в която довчерашни приятели, съпартийци, съидейници, сега се цепят по шевовете. Политическите различия, балканските страсти, такива огньове са запалили в квартали, по махленски пейки, в домовете на хората, че не зная, докато се върна, ще остане ли човек неопушен и приятелство неизгоряло... Има ли партизанлък, българина за приятелство не го търси.

Даже питам:

— А политическите различия не влияят ли на приятелството?

Докторът спира бавената разходка, когато говори, той се обръща към теб и те гледа в очите.

— Ако политиката може да развали едно приятелство, значи то не е било приятелство. Някоя политика или партия не може да стои по-горе от човека. И силата на Америка е в това, че тя позволява на човека

да бъде достоен. Не ти харесва една партия, отиваш в друга, не ти харесва един град, отиваш в друг, дразни те съседът ти, сменяш го. Затова съм убеден, че политиката е начин на мислене, а приятелството е повече — то е и чувства, и отговорност, и морал! О, това е най-великото нещо — казва докторът.

Чистият въздух, на който излизаме, ни предлага изумителна гледка. Друг, много друг изглежда светът гледан оттук наистина...

Наоколо е градина с алеи и с най-различни беседки по алеите. Около тях извират светлини. Те сякаш никнат и се плъзгат по изболата вече зелена трева, изпод краката на столовете, на масичките — ту поголеми, ту само за двама или трима, цветовете са червени, сини, жълти, а зеленото на тревата се подсилва от зелените светлини и аз не зная на нереална феерия ли ми прилича всичко това или на килим, силно шарен, както го тъкат по Южните земи на България нашенските жени. Голям, проснат на десетина и повече декара място, страх те е да стъпиш върху него. Присядаме на меки, удобни столове, пред нас в ниското е океанът, уморен от деня, отпуснал се в краката ни да подремне. На всичкото отгоре, изгрява луната. Сега и Океанът сменя цвета си — от тъмна, далечна сянка, той става сребрист, сякаш поспрял вълнението си, да си почине, преди да тръгнат водите му в свои далечен път. Градината на доктора ми изглежда като откъсната от оня свят. За особени заслуги, дали към хората, които е лекувал, дали към американската култура, дали е бил в добро разположение изобщо, сигурно е, че дядо господ е бил бодър, в най-щедро разположение на духа, щом е откъснал този кът от именията си и го е харизал на индиеца. Не ми се тръгва оттук. Цветовете ме омайват, водата долу ме вика!

А има още изненади: вместо тях да гледам, ни в клин, ни в ръкав, аз питам: Защо все пак, всички живеещи в Америка, обичате да казвате, че сте американци. Ето, вие сте индиец, а казвате — американец съм... Не е ли това измяна към родината.

Човекът мълчи, зная, сега ще вдигне ръка към брадата си, ще я потърка малко, па тогава ще отвърне:

— Родината на човека е там, където му е добре. Преди пет поколения са дошли тук дедите ми. Бедни, гладни, самотни... Тръпнали от нищото, Америка всичко им дала. И преди всичко

самочувствие. А това, приятелю, е много важно: държавата ти да ти дава самочувствие.

А моята държава дава ли ми, питам се? Досега ние не сме имали последователна политика по националното си самочувствие, (а още по-малко по националния въпрос), защото, вместо да хвалим народа си и човека, ние винаги сме хвалили ръководителите му. Хеле пък ако трябва за след Девети да говорим.

В Америка е обратното. Националното самочувствие се укрепва чрез почти хроническото недоволство и критика на ръководителите и държавата. Така върхът слиза по-ниско, а низините отиват към върха в себеусещането си!

Докторът продължава:

— Америка дава всичко на онези, които искат да работят, които могат да работят и които имат духа на неспокойствието... Ето, виждате — и той посочва с ръка наоколо, — аз съм роден тук, тук са родени децата ми, това всичкото е мое... Къде е родината ми?...

Той мълчи, аз мълча. В такива разговори, многото приказки са излишни.

— С каквото мога, с каквото трябва помагам на Индия. Кое е по-добре?

Като направи няколко крачки, той пак спря, и ме погледна.

— Кое е по-добре: да си беден в Индия или богат в Америка?...

— Всички индийци ли в Америка са богати?

— Богатството е относително нещо. Но всички, които познавам, живеят достойно. Аз богат ли съм?...

— Това ми се струва безспорно — отвърщам...

— Богатството не бива да е самоцел. То трябва да е резултат... Целта е човек да създава. Да създава добро, да създава пари, да създава здраве, да създава духовност... Всеки, каквото може в тази държава, трябва да създава. Само злото — не...

Тази философия е наполовина индийска, наполовина американска.

— Аз не забелязвам богатството си, и не зная богат ли съм — продължава той. — Онзи, който почне да забелязва богатството си, още повече пък да го показва — той... — докторът търси думата, — той ще загуби обществена привлекателност...

Доктор, а какъв хубав израз намери. Обществена привлекателност! Мисля си, знаем ли ние какво значи това. Откога у нас не се държи на нея. Откога тя е заменена от партийни пристрастия и идеологическо поданичество.

Тези мисли докторът ги произнася бавно, като че се страхува да не се счупят. Така ги и поставя пред мене, да си вземам от тях. Колкото мога, каквото мога... За колкото съм скроен.

И аз се силя да вкарвам тази далечна философия на живота в натрупаните в душата ми схеми — сухи, неоросявани от такива мисли, главата ми се съпротивлява, трудно си намират място думите му, трудно разместват моята домашна балканска подредба на добро и лошо, на прочутото наше „класово и надкласово“... Нещо ще свърша тук, нещо ще остане и за отподир — като се върна, че и за по-дълго...

Скоро ще си тръгна. Дойдох за малко, потопах ръка в този космос. Ще се върна в моите земи объркан, изненадан, преполовен. Подобно нещо съм усещал, когато от село дойдох в града, и от мен стана нещо средно. Нещо, което вече не е за село, но и за града не става. Така и ще си отида оттук — като ония момичета, които само за една нощ са преспали при могъщи и богати любовници и на сутринта са се оказали пак там, където до вчера са били...

Не зная дали спомените винаги обогатяват. В много случаи те разкриват бедност...

Докторът отваря странична врата — излизаме под светлината на още лампи. Това е корт... червен корт, на който той и племенниците му играят тенис... Отстрани седалки, столове, масички, барче. И си представям гостите му, нещо повече, представям си красивата му дъщеря, като играе, а ти, гостенинът, седиш на пейката под чадъра, пиеш си разхладителното, подледено плодово сокче и гледаш...

Не свършва още разходката ми с доктора. Кое то ме учудва, той не ме пита за България. Знае ли за нея нещо, не знае ли. Отварям на няколко пъти дума. В България, казвам, ние също имаме много хубави кортове! Докторът отминава моята родолюбива информация, и ме отвежда до... своите конюшни... Преди нас е минал пак Сикх, пак е запалил лампите. И сега, на смесената им с луната светлина виждам десетина-петнадесет коня...

— За езда — казва докторът... — Хубава стока... Ако имаме повече време, щяхме да пояздим...

Винаги бързам като пале. Ала, като няма с какво друго да покажа, че и аз съм човек, как да не бързам.

— Като дете много яздех...

— А сега защо не яздите?...

Не отговарям на този въпрос.

Оттук започват вече другите имоти на доктора, където може да се яздат коне, да се правят дълги разходки и уикенди, в далечината се виждат гори, но аз повече не гледам и не питам...

Видях, каквото видях, усетих, каквото усетих, почувствах се, каквото се почувствах...

Голямата къща на доктора вече спи. Вече е полунощ. В домовете на богатите и времето не е същото. Никой не ме изпраща, освен доктор Маруах, и Сикх.

На двора, под светлината на луната, се разделяме.

Докторът ми стиска ръката, пожелава ми приятно прекарване в Америка и кой знае защо, на раздяла казва:

— Всички хора по земята са еднакви... Когато пожелаете, тия врати са винаги отворени...

Дали тоя човек наистина чете мисли...

VII

След ден трябва да напусна Лос Анжелос. А не ми се мърда оттук... Този град има своя магия, макар че е така с всички американски градове. Те дотолкова не си приличат един с друг, че трудно можеш да, ги объркаш. Освен с това, че държат човека до себе си, завладяват го, и ако той не е прекалено традиционен, правят го свой. За американците е непозната нашата балканска, да не говорим за българската привързаност към къщата, към родното място, към дръвчето, край което си израсъл, или кладенчето, от което си пил вода. Един американец, който през живота си не е сменил три къщи и три града поне, не е американец. Бизнесът го насочва към едно място, старостта си прокарва другаде. Поради което американците непрекъснато се местят от един квартал в друг, после от един град в друг, а твърде често и от един щат в друг. Америка непрекъснато сменя жилището си, непрекъснато се движи... Не зная това само достойнство ли е?

Докато съм в Лос Анжелос, си мисля, че ако съм американец, никога няма да напусна този град... Докато стигна до Сан Франциско, Вашингтон или Ню Йорк, когато ще помисля същото...

Лос Анжелос е огромен град. Както всички големи американски градове, той има своя билдингова част, в която на мене поне ми беше студено. Ходих из нея, гледах нагоре, чувствах се едно нищо долу, стиснат от високите, отвесни стени на тесните улици. И все имах чувството, че както си вървя, някой от високото да хвърли една тресчица, тя толкова ще се засили, че като падне върху главата ми, от мене ще остане само едно мокро петно, което минаващите чиновници ще изтрият за половин час с обувките си...

Банки, банки, банки... Нищо повече, от банки... И тук, и във Филаделфия, и в Чикаго. Те движат цялата душа на Америка. Купуват, продават, дават заеми, предлагат кредити, ипотекират, отлагат плащания, моите думи не стигат, а и световите ми не стигат, за да кажа колко много работи върши една банка. Трябва ти къща, банката ти я

купува. Искаш да я продадеш и да си купиш нова, банката ти намира новата и ти продава старата. Разликата в цената те превръща в неин дължник... Не зная колко са американците, които не са длъжници на банките... Дотрябва ти кола, банката е насреща, поиска ти се нова, банката пак... Земя искаш да купиш — ето я банката, предлага ти и земята... В Америка всички вземат заеми и кредити. Купуват каквото им трябва, гонят модата, изпреварват я, във всичко това и над всичко това стои банката!

Тя е най-вездесъщият посредник в този толкова жизнен, несекващ, неуморен и несвършващ финансов и стопански живот, за който и от който, смея да кажа, ние хабер си нямаме...

Съдбата на всеки американец, малко или много, е свързана с банката. Там си държи парите, там си държи мечтите, там си получава надеждите от едно качество човек да стане друго, там свършват огорченията и разочарованията му... Или оттам започват. Затова денем в тях е много оживено. Нощем тия хиляди видове хартии, в които е събрана съдбата на Америка, почиват. Почиват стаите, почиват компютрите. Умират сякаш билдингите — някой избутва живота оттук към другите квартали, където доларът не заспива...

Всъщност доларът и той е една тъмна Индия... къде ходи, къде се крие и как точно командва всичките тия десетки милиони американци, за да направят само това и точно това, което той им нареди, трудно се разбира от такъв като мене.

Никой в Америка не носи налични пари в джоба си. Няма го нашенския портфейл — дебел, издут, хладилник идеш да си купиш — вадиш пари, броиш, докато ти изтръпнат пръстите. За кола тръгнеш, торба пари носиш... В Америка народът и на обед като седне, и в магазина като влезе вади една тънка, метална пластинка, господ знае каква магия е тази пластинка, на нея името ти дори не пише. Подаваш го, ако ще да си на канадската граница, ако ще да си в Ню Мексико — при индианците, в техните магазини за грънци или за черги, картончето си има някакво номерче. Видях как го пъхат в процепчето на компютъра, процепчето му казва нещо, шепнат си с пластинката, но аз не чувам или не разбирам какво си шепнат, после продавачката, сервитьорката, касиерката и прочие, ти подава пластинката, слагаш си я в джоба, пито-платено... Оттук по неясни и невидими пътища тръгва сигналчето, че господин еди-кой си, е изял една мексиканска

подлютена шкембе-чорба (тя е досущ като нашата), изпил една бира, хапнал от мексиканските меки хлебчета — върви сигналчето през градове и села, през електроники и компютри, минава през спътници, оброжда света, докато стигне до „Банк ъв Америка“ или до „Сентрал банк“, или до някоя друга от стотиците банки, и там се записва точ в точ моето разходче. С това картонче във всеки ресторант, във всеки хотел, във всеки магазин си плащаш не само обедчето, преспиването или топките за тенис, които си купил, но ако дотрябват пари — ей така, на такъв като мене да му залепиш о челото двайсетина долара, или в брой да си купиш билети за метрото, това картонче кара всички да му се подчиняват, да се съобразяват с него, диван чапраз да му стоят, докато каже — дотогава. Който плаща музиката, той я поръчва... Това е единственото правило, за което не са нужни изключения, които да го потвърдят.

Нищо и никаква ламаринка, три на четири сантиметра... А знае, както се вижда, всички езици, познава всички вкусове, командва и се разпорежда с всички хора... Имаш ли нея, Америка е твоя. Който и да си, какъвто и да си, все едно къде те е заченала майка ти, Америка е една и съща за всички. То те прави равен и с най-богатия, и с най-знаменития. Стига онова, което се крие зад нея, да е толкова, колкото в сметката на най-богатия и на най-знаменития. Защото в Америка няма други привилегии. Единствената привилегия е в тайната на това картонче. Тя обаче стига и хартисва. Цените в хотелите са еднакви за всички — тук няма цени за чужденци и за американци... В самолетите също няма места за чужденци, нито пък в ресторантите или по паркингите... Дори няма по какво да те познаят, че си чужденец. Щом си имаш това картонче, ти си равен на всички, дори на боговете. Доколкото в Америка може да се говори за друг бог, освен за бога — долар!...

Това картонче най-често замества и паспорта. Американците нямат паспорти, освен когато пътуват в чужбина, следователно те ги издават не за себе си, а за такива като нас, които без паспорт не могат да си представят човешкия живот. Шофьорската книжка е документ, с който навсякъде можеш да се идентифицираш. И тава картонче. Всеки американец има или едното, или другото. Най-често всеки има и двете.

Та ето тия високи, билдингови сгради, пред които съм застанал, се занимават с едни такива работи... Какво става в техните

вътрешности, всеки може да се досеща, но никой точно не знае, с колко много такива картончета трябва да приказват компютрите, разположени във всяка стая по десетина, на всеки етаж и в цял квартал. И в хилядите квартали на цяла Америка...

Каквото става там, става. Важното е, че на човек му е удобно... Представете си я сега тази гледка в България, представете си опашките и документооборотът, който пада, ако ти трябва кола, къща или каквото там още си решил да купиш или свършиш...

Ето, май че стигнахме до най-голямата разлика между Америка и България във времето на социализма. Целият смисъл на човешкия живот в Америка е да се изкара долара. Спечели ли се той, всичко друго ти принадлежи. Оттук и култът към него. Защото единственият проблем е да се добереш до него: оттук и всемогъщата му сила.

Дотрябва ти кола — вдигнеш телефона или кажеш на момчето, което ти носи куфарите — докарват ти я.

Не ти харесва тая, докарват ти друга...

Дотрябва ти хотел, пак същото. Билет за самолет, жена, паста за зъби, място за къща, всичко, което се купува и продава под слънцето, е твое... Целият ум на човека, следователно цялата негова фантазия, талант, мощ на духа, предприемчивост, схватливост, трудолюбие, гъвкавост, прозорливост отиват не да виси по опашки, да прави събрания и да се занимава с предимствата на социализма пред капитализма, а да получи това доларче... По-трудолюбивите, по-умните, по-способните и повече рискуващите, получават и повече. Другите се стремят да правят като тях. Така един от въпросите, който толкова ме мъчи — защо Америка е толкова напред, като че ли получава отговор. Защото е сложена още в самото си начало, още в пелените, когато е била, на разумни начала. Енергията, сивото вещество на тази държава да отива за съзидание. От всички други грижи, освен личните — любов, болест, мъка, ревност, щастие, тъга, от всичко друго човекът е свободен! Коя друга страна, кое друго общество така си е прищипорило хората да създават, а с другите им грижи е натоварило цял ред служби...

У нас да получиш лева, е само едно от условията, за да живееш. Освен него, трябва така наречените „връзки“. Енергията на човека, освен да работи за пари, много повече отива за тия връзки — с кмета, с партийния секретар, с месаря, с книжаря, с майстора, да ги ухажваш,

да ги коткаш, да се унижаваш. Много често може да се живее и без пари. Ако имаш пост — и кола, и вила, и курорт, и обзаведен апартамент, и пътуване в чужбина, не е нужно и да посягаш към кесията...

Ето я разликата: за да имаш в САЩ, трябва труд, фантазия, риск, борба. У нас се иска много по-малко — преданост към Партията и Правителството!

Малка разлика, а докъде ни доведе.

Може би затова Алеко бе казал: „Кога ще живеете бе, хора!...“

В един момент американките спират да работят. Всеки си решава кога. В един момент те казват: достатъчно труд, започва друг живот... Тогава те се емват да пътуват и напълват нашите европейски хотели с учудването си от това, което сме ние и нашите очи с изненада от това, което са те. Сега те обикалят Америка и света.

Американците хвърлят всичките си нравствени и физически сили да работят, докато си създадат онова обществено и материално положение, което да ги задоволява. Когато се пенсионира, те се впускат в живота и са доста смешни. На първо място, с любопитството си към най-прости и банални работи. Ако са в ресторант, те искат всичко да опитат. В това отношение гастронимите французи са където по-срамежливи. И като децата на всичко се възхищават. Една счупена тояга да видят, снимат я. Край един съборен зид да минат, ще си вземат бучка вар — с чувството, че вземат от сърцето на историята. И пълно навсякъде с туристи американци, натоварени с фотоапарати, бинокли, раници, всевъзможни наръчници и указатели, които не слизат от ръцете им!

Това са годините, в които, след като вече са подредили децата си и са се освободили от грижата за тях, американците твърде често се женят отново... Те вече имат свободно време, постигнали са целите си, още са много здрави... Това е времето, в което те най-масово се посвещават и на доброволни дейности за едно, за друго... Сега те гледат стари и болни хора, които нямат пари за приюти, приютите в Америка са скъпи и наистина са за богатите. Тогава отделят от времето си и предоставят колите си, за да придружават такива като мене... Тогава четат, много четат, и правят туризъм...

Тръгнах си от Лос Анжелос, а изприказвах толкова приказки, само и само да постоя още в него...

Питаха ме, като се върнах в България, колко получава в Америка един физически работник.

Отговорих, че в нашия смисъл на думата, физическа работа там няма...

— Как — попитаха ме, — ако, да речем, трябва дърва да си нареже човек...

— Ако трябва дърва да си нареже — той си има резачка, малка, лека, всяка женска ръка може да я държи. И на ток, и с двигателче... Скръц, скръц, като че са восъчни дърветата, така ги кълца. Стоях един ден в Сан Франциско и вратът ми се схвана да гледам как се строи билдинг... Бяха стигнали вече доста голяма височина, но движението наоколо не беше отцепено с червени въжета, околните улици не бяха преградени, нямаше доброволни отрядници с ленти през ръцете, нито десетина милиционери, които да пазят. Колите вървяха по всекидневните си пътища, огромни машини, с цели стени от стъкло и алуминий пристигаха, още по-огромни кранове, високи повече от сто метра, вдигнати толкова далече, в небето, че не се вижда краят им, ги захапват и възнасят. Възнася се към бога цялата стена от стъкло и алуминий. Срещу нея свети слънцето, поглъща го матовата светлина на тъмните стъкла, а аз като момче — българче си мисля, сега да вземе това чудо да се откъсне от тия петдесет-сто метра, докдето е стигнало, па да видим какво ще стане.

Не се откъсва, върви нагоре, стига на мястото си, там хора, дребни като птичета, го наместват, после започват да завързват скоби и болтове, докато вадиш — иде другата стена... Сутринта минах и доколкото отдолу преброих, започваха четиридесетия етаж, то ще рече, работеха на сто и двадесет метра височина. Вечерта, като се върнах, етажът беше завършен, наченат беше следващият. Една билдингова сграда от петдесет етажа, се строи за не повече от шест месеца... Къде ни има Америка време да си задръства движението с камиони, с товарни материали, с въжета за повече време... И не можеш, като видиш всичко това, да не извикаш: „Как ги правите тия работи бе, хора?...“

И да извикаш, няма кой да ти отговори. Тия хора тук работят, не дават интервюта за предимствата на капитализма пред социализма...

Студени са и да има как да им избягам на тези билдинги... Недалеч, на границата, където те свършват и започва нормалният град,

е хотелът ми. Ще им избягам и ще отида на брега на океана. И там хотели, колкото щеш. И не са по-лоши от този тук, а че са и по евтини, а това е предимство, което особено ценя. Ето защо, преди да напусна Лос Анжелос в тая му част, правя една последна разходка в ситито, влизам в холовете на няколко банки, оглеждам с наслада озеленените им подземни или първи етажи и партерите, пълни с цветя — саксии, градинки, цели дървета. Между тях има пейки, масички, тече вода... Понякога чешмичката прилича на нашенските, понякога фонтани пеят в ушите ти, понякога водата тече по стените наоколо — стига прагчето, направено от човека, поразбие се на воден прах и пак си потече надолу... Цветя и вода, цели квартали са построени така. Архитектът на всяка сграда си е пробвал фантазията. Една гледка с една не се повтаря, една водна каскада с друга... коя от коя — тия градини на закрито — са по-хубави. И кой от кого е взел идеята за тези водни каскади — американците от японците ли, японците от американците ли — не става ясно. И в Япония те в такова удивление и възхита ме хвърлиха...

Особено красиви бяха тия каскада във вестник „USA Тудей“ — там, разкошното фоайе на огромния билдинг... Това там не беше водопад, а водна атракция... От три етажа падаше водата, на няколко места я спираха неголеми прагове, навиряваше се и пак преливаше надолу... А ние, хорицата, влизаме в ниското и гледаме нагоре, откъде иде тая вода, която малко, съвсем малко напръсква човека, та не само да я види или чуе, но и да я усети. Стълби няма до горе. Няма и асансьори. Встрани от водопадите ескалатори, стъпиш отгоре им, измъкнат те...

И тук, в Лос Анжелос, и навсякъде, където има хора, работещи в тия билдинги, градините са задължителни. Висящи, падащи, ниски, високи, с огромни цветя, с ниско подстригана тревица... Дишат гърдите чист въздух, отмаря окото... Най-често обаче приземните етажи на билдингите са заети със закусвални, с малки ресторанчета, които много често са наредени едно до друго. Ето го китайското, държи два метра и прави десетина-двайсет вида ястия, до него японско, корейско, индийско, мексиканско, гръцко... Слезе служителят от сто и петдесетия метър на билдинга, хапне от едно, от друго, ако пък не е гладен, излезе вън, поразтъпче се. Някъде продават само плодове, другаде само салати. Десетки видове салати може да види и

да опита човек. Първия път направо пощръклях — от коя да избира, какво по-напред да хапна. А че и едни италиански наденици като цвъртяха пред очите ми, а че едни червени репички и един лучец като видях подстриган, подравнен, с едни чисти листенца. Още ги усещам в корема си... Лос Анжелос, как да го забравиш!...

Ала и друга интересна гледка предлагат билдингите. Все едно дали си на Уолстрийт, дали в Чикаго, Лос Анжелос, или Сан Франциско. Само във Вашингтон билдинг не търси. Там по-висока сграда от Сената няма. Забранено е със закон. Затова пък, където и в града да застанеш — Сената, Белия дом, и задължително мемориала на Линкълн, трябва да се вижда. Нашите прославени архитекти поне това правило да бяха научили или поне да го бяха отстояли — та Витоша поне, Сините камъни и Пловдивските тепета отвред да вижда човек. В тая бетонна и панелна сивота, които ни е сграбчила душите, и това стига!

Особено интересни ми се видяха терасите пред билдингите, с поведението на хората в тях по обедно време... Едни от чиновниците изхвърчат от билдингите едва ли не по бански. Докато им трае почивката, те ще гонят някой тротоар, парк, или по-тиха улица да каляват мускулите си... Други пък излизат на въздух, както са си, с черен костюм, с бяла риза, с вратовръзката. Разхождат се бавно, с тежест, ръцете им са облежнати о тялото, леко обърнати с дланите навън, крачката — типична чиновническа, сервилна, ако няма началник наоколо, наперена ако няма... Гледах ги тук, в Лос Анжелос, гледах ги във Вашингтон, гледах ги и дори в Мемфис. Все същите. Това са единствените господа в цяла Америка, облечени в костюми. Иначе цяла Америка е нещо като битак за дънки, якета и маратонки, само че облечени от хората, а не струпани на купчини за продан. Чиновникът презира дънките. Костюмчето, ризката, черните обувки са неговата мода... Няма разкопчана риза, няма разхлабена вратовръзка. По двама, по трима се разхождат, приказват си, усмивка и благополучие на всяко от лицата — символ и гаранция, че на тези хора банковите операции им вървят от добре по-добре... Гледах ги с много смесени чувства на Уолстрийт. Тая уличка, която в нашите представи е свързана с гангстери, кожодери, убийци на прогресивното човечество, славата на която иде от детството ми със съсъка на змии, с лая на жестоки кучета и с виенето на вълци, с рева на лъвове и с кръвожадания

поглед на тигри, тази уличка не е голяма — триста и отгоре нещо метра. Тясна, ала опънала нагоре небостъргачите си, едва-едва, като едно процепче, се вижда небето... синя драскотина между покривите им. А тук са събрани две — трети от мощта на света. Тука всеки един от тия господи с костюмите, с тая, убиваща ме от смях походка — чинна, раболепна, една грешка в моливчето на тия господи в плюс или минус, една държава затрива... Много от тях не влизат в ресторантчетата и закусвалните, с които е пълно наоколо. Те си вземат сандвича и излизат на въздух... Приличието го позволява... Никой от тях не пуши, никой не държи в ръката си халба бира... Долу, между тия сгради, те са нищо, ако не е костюмчето им — ново, скъпо, последна мода. И обувките им, лъснати така, че всеки български ваксаджия и всеки японец ще им завиди. Какво има да ми се толкова докарват — хора, досущ като мене... Само че, като възседнат асансьорчето след малко нагоре, към бюрото с компютъра, разликата дотолкова наяква, че не мога да я опиша, нито дори да си я представя...

Някъде билдингите имат близнаци. Два еднакви, симетрични, или както тук е прието да се казва — огледални. На петия или на осмия етаж гледаш — тенис корт... По обяд или привечер там се разиграва топка... Другаде има висящи градини, накачили се на високото и отгоре като ги гледа човек, да отмарят окото, и отдолу.

На тия билдингови квартали само гюрултията им е голяма. Като изключим Ню Йорк, който главно на билдинги е расъл, и донейде Чикаго, другите градове можеш пеш да ги обродиш, без да капнеш от умора, както ние, българите, правим, идем ли в чужбина.

Истинската големина на американските градове започва извън тая архитектурна шизофрения.

Извън билдингите си Лос Анжелос е вече истински град. С къщите от по двеста квадрата, проснат, разлял се, наистина няма край. Все го оглеждах и все се питах: на какво ми прилича? Целият е обграден с планини. Невисоки, по-скоро ниски, но много разлати. Като че ли някога, в далечни времена, тук е била една-единствена планина, но дошъл дядо господ, вкарал един от най-могъщите американски булдозери и започнал да разравя. Разравял наляво, разравял надясно, отворил равно място за десет града като София. Тъй оставил разринати пръст и камъни, отподир те обрасли с гъста зеленина и станали ниски,

лесно проходими планини. До там, до равното, бил на първо време градът. Ала после къщите се покатерили по ридовете, залели ги със зеленина и с пътища, че прелели. Нощвите се оказали тесни за Лос Анжелос. И оттам нататък във всички посоки продължил да расте градът. Само към брега се спрял. Защото Тихият океан не пуска по себе си нищо друго, освен хора на лодки... Докъде се простира Лос Анжелос, тъй и не можах да разбера — стигнеш донякъде с колата, изкачиш един от тия хълмове, речеш — сега ще му видя края, погледнеш пред тебе — пак същото, стигнеш дотам, докъдето виждаш, и пак погледнеш, края го няма, пак град и пак отива, докъдето ти стигат очите...

По тази причина в Лос Анжелос таксите почти няма! Това е една забележителна негова особеност. Къде ще ти излезе сметката, с такси да идеш от едно място до друго в този град — планета. Дотрябва ли ти превоз, вземаш кола под наем — за един ден, за два дни, колкото стоиш тук, толкова. А тия пък, които са си оттук, на тях таксите не им трябва — те си имат коли...

Още първата вечер веднага след пристигането си, дето се казва, не съм още огледал хотела, не съм му се нарадвал, мисълта, че съм толкова близо до Холивуд, не ми дава спокойствие. Във Вашингтон, когато правехме програмата още, пощръклях. Домакините ми казваха: „Може да си го спестите Холивуд, ще останете разочарован...“ Море, викам си, разочарован... На цял свят мадамките натам им дърпа окото, все там им е душата и сърцето. Аз ще съжалявам... Ще съжалявам, ако не ида...

Намерих го на картата. Намерих и „уеите“, по които, ако взема да пресичам това градище, мога да стигна до него... Един квартал минавам, втори поемам, ето ти сега корейския квартал, ето ти до него японския, после по една права улица цепя към виждащия се в далечината хълм. На хълма, който има силни очи, и който може да разчита букви, колкото една американска къща високи, пише: „Холивуд“. Ще съжалявам, а...

Какво ли е сега там, в Холивуд. Какъв ли живот кипи? Има си хас да изпусна нещо, докато стигна.

Стигам... Ама дали това е Холивуд, много такъв един ми се вижда... Нито Шарлей Темпъл, нито Джони Холидей ме посрещат, нито пък голи момичета, тръгнали да показват телата, или бикините

си, като по нашите плажове след 10 ноември, белким някоя от тях утре осъмне звезда. Не виждам и тия световноизвестни режисьори, които все си ги представях да крачат важно насам-нататък по улиците и като съзрат мадамка, която ще им свърши работата в бъдещия филм, само я посочват с пръст: ето я новата звезда.

Нищо такова около мене няма. Явно, не е тук центърът, сърцето на Холивуд. Кой ме знае къде пак съм се объркал. Свалям стъклото, минава човек:

— Извинете, Холивуд това ли е?

Човекът махва с ръка наоколо, показва ми — триетажна сграда, на която пише: „Апартаментите на Холивуд“. После и едно кино ми посочва, но и то по нищо не се отличава от кино „Изток“ и ме оставя в най-дълбоко недоумение... Това ли е прославеният кино рай, за който съм чувал, тук ли се правят премиерите на филмите, произведени в Холивуд, тук ли се поднасят цветята на новите кинозвезди, тук ли те влизат простосмъртни, а излизат безсмъртни. Ега ти, ако е това... Толкова път да бия...

Човекът може да си приказва до утре, че това е Холивуд. Щом не отговаря на моята българска представа, значи не е. Пак подкарвам вляво, вдясно, още напред, към светещия на хълма надпис, ха пак назад към киното. Ниски сгради, ниски къщи, малки кръчмички и хотелчета...

Че като ще е такава провинция тоя Холивуд, едно стъргало поне няма ли, да си оплакне човек окото. Вечерта обаче е пуста. Ни звезди, ни полумесеци, малко нещо започва да превалява и аз свивам към колата. Като няма голи момичета, поне да не си намокря дрешката... Не, няма да се оставя да ме гавне така Америка, утре сутринта пак съм тука...

Сутринта съм наистина пак тука. Муси се отново нещо времето, има си хас пак да завали и да ми убие разходката по тия улици, по които е минала световната хубост и слава... Един път ми е стъпил кракът на мене тука, и един дъжд да развали работата и да ме лиши от този контакт с историята...

Не! Днес картината е по-друга... Макар и не съвсем. Който, като мене, е очаквал, че ще види някакви модерни сгради, супермодерни студия и важни филмови господа, лъже се. Тъжно ми е да го кажа, но Холивуд е засега повече история и колкото повече върви часовникът

му, толкова повече история ще става. Телевизията е ударила дълбоко в слабните филмовата индустрия на Холивуд и каквото било преди петдесет години, сега не е... Показват ми три големи халета, каквито и в Европа, че и в България могат да се намерят, два киносалона, каквито и в България има колкото щещ, и един тротоар, по който се стига до едно от кината, където също стават премиерните прожекции. Виж, такъв тротоар никъде другаде в света няма. Пак се сетили американците. И те повече от нас знаят как се прави история. Ние, ако я имаме, гледаме да я затрием, те, като я нямат, гледат да си я създадат.

Тротоар като тротоар — с плочки, но на плочките имена... Ето, когато станала звезда Елизабет Тейлър, тук на плочката издълбали името ѝ и годината на нейното изгряване. По-нататък е името на следващата звезда, може да е мъж, може да е красавица, била от Америка, била от САЩ, била от Европа...

Навел съм се и разчитам имената. Имена, без които няма кино, без които няма история, без които няма представа за женска и мъжка красота. И усещам нещо да ме претопля. Уж е една нищо и никаква тротоарна плочка, а не е. Защото оттук наистина тръгва история. И тая история ще става все по-история, защото, колкото времето ще ни отдалечава от онзи миг, когато човекът е издълбал с длетото името, толкова повече паметта и споменът ще качват цената си...

Има и празни плочки, оставени недописани. Те са за бъдещите звезди, които ще излязат оттук. Представяте ли си, колко ще струва след години едно парче от тази плочка, ако не дай си боже, българи нахлуят тука и рекат да заменят плочника с мрамор... Колко му е, в разрушаването на историята си имаме такъв огромен опит... Навел съм се и чета: Сидни Поатие, Марлон Брандо, Клаудия Кардинале, Джак Никълсън... три крачки още. Тук се спира, тук пише — Мерилин Монро. По-късно видях, не само тук, на всички възможни места в Америка е поставен портретът ѝ — голям, среден, огромен. Руса, много руса, най-русата жена. Сладка, много сладка, най-сладката. Мерилин, по Мерилин, най Мерилин...

Символът, самочувствието, най-голямата кино гордост на Америка.

Навсякъде около мен такива четци. Ала преобладава японската реч, японците са навсякъде в Щатите, и не както най-често се виждат пенсионери, ами и млади: студенти и ученици... И китайци вече има, и

те са доста многобройни групи... Свършено е, завинаги е свършено с класовата изолация. Между тях — моя милост... Веки извадил апарат, на човеко туристическо население, се падат най-малко апарат и половина... Носят си японците и камери, на всеки трети, комай, камера. Такива, каквито още няма и в нашата държавна телевизия...

Навели се и снимат имената, ще ги отнесат в далечните си страни, ще се съберат с приятели... Ето, това е Холивуд!...

Още има от Холивуд... До едно от двете премиерни кина, са наредени плочки. Очертало се е малко площадче. Тук, на всяка плочка, вместо имената, звездите са отпечатали обувките и дланите си. Едри, мъжки ръчища, нежни малки токчета, отпечатали отпред ходилото, отзад токчето, до него — дланите на звездата... Имена са това... Тук войната между камерите и фотоапаратите избухва с такава сила, че от всеки апарат излиза огън. Добирам се е триста зора до тия стотина плочки. Апаратът ми нещо засича и по проверената метода, аз вадя тефтерчето. Къде-къде е по-сигурно... Хм, един от тези звезди е накарал и коня си да стъпи върху плочката и да се отпечата копитото му. Аз лично не го познавам, но знаещият кинонарод наоколо твърди, че благодарение на този кон, той станал световно име...

Конят да си намери човек!...

Притичват все пак мадамчета, едни по-разголени, други пък като ханъми — от горе до долу покрити. В ушите ми напират палава полска реч... Група шведки, имат — нямат, осемнадесетгодишни, също кандидатки за плочките, се изсипват от скъпо волво. После, като пак заситни дъждецът, още една група се сурна край мене — весела френска компания. Те пък се спасиха от дъжда в хотела, който снощи бях видял — „Звездите на Холивуд“... Тук се дават апартаменти под наем на новодошлите отвсякъде девизи да си пробват крачето става ли за плоча. Крачето си ли пробват, таланта ли, това не е достъпно днес да го узная, но такива момичета, охарчили бащите си да съберат пари до Америка, да наемат хотел или някой друг да им го наеме, да се повъртят тука, докато им трае меракът за световна слава — че има, има... Както е навсякъде, където се снима филм, където се печелят пари и където човек, ако не друго, то поне може да се тръкне о славата.

Ослушвам се за руска реч, но както може да се предполага, не я чувам. Вместо Холивуд рускините са имат Шукшино, а тук все още

рублите не вървят.

Тези момичета по цял ден се въртят около някое от останалите там десетина филмови студия, там ги поема опитната ръка на асистенти, менажери, директори. Цедилото е дълго... Момичетата предлагат кое каквото има, докато стигнат до режисьора, ако въобще им излезе късметът до него да стигнат... Някои обаче са стигнали... Много от имената по плочките са минали точно по този път...

Наоколо изниква гора от чадъри, но аз чадър нямам, колата ми е далече и това, което чевръсто правя, е да откроя подслон — едно барче точно отсреща, на тротоара...

Барчето е старо, много старо. Човекът в него също. Той отдавна е минал осемдесетте и макар че си има отмяна, седи в ъгълчето, оглежда хората, промърморва от време на време нещо и като, че пак задрямва. Един американски Калмук, само че по-стар от нашия... Този човек се оказва цяло съкровище, много видял, много помни... Изправям се до дървения тезгях, върху който младият му наследник пързулва чаши със сокове и сандвичи. Тук също има подписи... Даже тук са повече, много повече, отколкото на тротоара или на плочника пред киното... Нямам работа, колкото и да е странно, няма и хора, и с позволението на стареца започвам да чета имената... Любезни хора са американците, нищо не им струва да влязат в приказка с тебе — да те разпитат, или да ти разкажат това, което те интересува. Старецът знае всеки подпис, знае и съдбата на всеки, който се е подписал... Той е тук от шейсет години. Като от тях се махне времето, когато е отивал да подремне малко в стаичката отзад, другото време от живота си го е прекарал все тук... Барчето му, от шейсет години работи денонощно... Старецът помни някои от най-големите звезди, кога за пръв път са дошли тук, как са изглеждали. Шарлей Темпъл — какво скромно и плахо момиченце била. Ами Бриджит Бардо?... Джони Холидей е извъртял мощен подпис в края на тезгяха, той пък там обичал да си пие кафето — облегнат на стената... Ами Бети — казва той, и аз трябва да се досетя, че става дума за Елизабет Тейлър. — Горката — мъжът ѝ почина, сега чувам и тя... Може би няма да я видя повече... Не е минавала години оттук...

Бъдещите звезди много обичали това барче. Снимат, каквото снимат, дойдат за един сандвич, за едно кафе или сок, тук се

запознават един с друг, оттук обратно пак на снимки... Идват никому неизвестни, отиват си светила — цял свят ги знае.

— Е, не ме забравят, когато дойдат насам, отбиват се, носят ми и подаръци...

Той трудно се изправя, ала все пак се изправя, и ме вика с ръка. Заобикалям барчето и влизаме в задната стаичка. Тук виждам наистина много подаръци, наредени, надписани — кога са подарени, от кого. И откъде ли не! Ходили по света звездите, завръщали се и като се сещали за него, купували му, каквото се досетили... Толкова години ги е хранил.

— Та това е цял музей — казвам. — И друг такъв на света няма...

Старецът тъжно се усмихва. Рядко, много рядко е да видиш американец, който се усмихва тъжно...

Сядам на едно столче, на което той казва, че обичала да сядат София Лорен, и отпивам рядкото кафе... Няма ли сега кой да ме види, кой да разкаже после...

Топло и тъжно е в своето историческо величие това старо барче. И старецът, който е част от него... Елате, господине, казва ми той, пак елате, ако съм жив...

Американците винаги канят. Ние пък, българите, обичаме да обещаваме. И за едното, и за другото не се искат пари!...

VIII

За това, което сега ще разкажа, трябва не само пари, но и думи. Думи, които да покажат онова, което не се вижда на всяка крачка по земята. Лично аз героично скърцах със зъби и се заканвах: „Само да ни паднат един ден тия американци.“ В други случаи казвах: „Ега ти, това не може да бъде“... в трети изохквах или тъпо мълчах. Ние открай време ненавиждаме богатството и богатите, поради което общото ми състояние може да бъде определено като един свещен гняв от всичко, което предстои да видя. Казаха ми, че като свърна от Холивуд към хълмовете на Лос Анжелос, ще нагазя в най-богатата част на света. Тук, в този хълмист, силно озеленен район, живеели най-богатите хора на земята. Това, в което живеят тези най-богати хора на земята, по нашите географски ширини се нарича вила. Сто пъти ме поправяха американците, че жилищата, в които те живеят, не са вили, а къщи. Оттук, както и от другаде, където живеят американци, за никого не е проблем да пропътува шейсет-седемдесет мили и да отиде на работа... Най-богатите американци, като тези, които сега ще оброждам и оглеждам, имат по още едно, или две жилища — било на океана, било в Ню Йорк или в Европа. На Джейн Фонда например й напилах една от къщите в Санта Барбара — малко, ама като китка градче, цъфнало на брега на Тихия океан. Други имат апартаменти в Париж, около Ваграм или Гранд З'арме, трети по лудите курорти на Ривиерата. Отвън като ги гледа човек, трудно може да разбере какво представляват тези къщи. Още по-трудно — как живеят тези най-богати хора на земята. Карат ли се, мълчат ли си, как изглежда тяхната семейна клетка сутрин, как вечер. Ако се карат, за какво им са кавгите... Това, което се вижда с просто око е, че улиците нямат номера, нямат и имена. Пред скритите в зеленина къщи са спрели коли — преди да ги вкарат или току-що изкарани от гаража. Много от тях са големи, макар че големите коли в Америка вече са малко. Повечето от тях са вносни. Видиш ли американец с ролс-ройс, мерцедес, ягуар, волво, БМВ — в най-горния ред на петолинието го търси, че и отгоре.

Някъде мерцедесите са по два пред къща... И всичко по тях лъщи, та се къса. Честно казано, в Америка мръсна кола аз тъй и не видях... Видях кола със счупен фар, с ударен калник, ръждясали, прогнили коли също видях... Дори питах полицаите, с които обикалях онази нощ Чикаго — как така позволяват кола без стопове да се движи. Това в България да е, нашите катаджийчета до девето коляно ще те гонят, сто акта ще ти съставят, а ако не спреш возилото, и затвор те чака. Тия вдигат рамене... Ама това е право на човека, казват, той да си решава каква да е колата му. Не е работа на полицията да определя кой в каква кола да се вози.

Силно недоумение бразди мисълта ми...

— Ако направи нарушение — казва полицаят, — ако мога да го докажа, тогава — да... Но ако няма нарушеше...

Пак правото на човека. Пак тази тема за неговата супер свобода... Започват да ми омръзнат тия американци. В нашия свят ми е дошло до гуша от предимствата на социализма над капитализма, тук от радостта на човека от свободата му.

Та в този рай, в който съм сега, такива проблеми няма. Няма такива коли, няма, то се знае, и такива полицаи. Най-хубавото е, че няма и такава пропаганда. Секретни пазачи, секретни инсталации, не се знае какви бижута, ценни книжа и прочее богатства охраняват. А отвън гледано — като че си в парк с широки алеи... Тук-таме ме стигне кола, внимателно, да не ме притисне, отминава, втренчвам очи вътре, какви са тия хора, от друга планета ли са, като са толкова богати... Нищо не ми казват. Нищо не отвърщат... Само колите лъщят, та се късат, и са нови, нови, като че тази сутрин са ги купили от нашето УБО...

И на още нещо ми напомня този район. На вилната правителствена зона в Драгалевци. С тая разлика, че там пази милиционер с автомат, и ха си объркал нещо пътищата, ха те е заковал на място. Но иначе всичко си прилича. Не сме били американци ли?... Тук-таме се вижда някой зид, покрив или калкан. Нагоре по хълмовете картината е същата... Къщите са скрити в бреговете и зеленината. На един завой изхвъркна топка за тенис и се удря о колата ми... Не се вижда да има корт, а точно корт има там, зад зеленото, откъдето дойде топката... И плувни басейни има. И градини всякакви. И паркове за

разходки... И още всичко, което могат да измислят човешката фантазия и доларът...

Четири часа обикалях този квартал... Докато се изморих да се разминавам с тия лъскави тенекии и с тия, съблечени по ризи господата вътре... Някои от тях такива големи коли имат, че задръстват пътя от една пряка до друга. Като ги гледам, мисля си, че вътре освен телевизор, което се вижда и по антените, освен барче, освен телефони, барем два-три, нищо чудно в тия дълги и винаги черни бизнесменски коли и маса за пинг-понг да има... Прави си бизнеса човекът, говори си от колата с целия свят, пък току каже на охраната си — я дай да му хвърлим едно пинг-понгче, докато си стигнем банката...

Тук има къщи от малтийски и от гръцки тип, испански къщи, английската къща е доста масова. Но имаше и къщи, като че бяха от Жеравна пренесени... Само дето жеравненските са целите открити, а тия тук скрити, да се скъсаш от мерак, не можеш да видиш как се съблича комшийката и като какъв цвят е комбинезонът ѝ, кога вечеря и кога се буди. Но в нашите по-богаташки вили, оградени с огради и — високи телове, да не би пък да можеш!...

Сбърках пътя, от голямо катерене и спускане и вместо в моята си част на Лос Анжелос, се озовах в друга... Гледам надписа на улиците, гледам картата и разбирам, че съм далеч, много далеч от хотела. Така попадам в квартала, за който казват, че бил най-богатият и най-скъпият в света. Тия баровци, на които отвън им оглеждам къщите, тук идвали на пазар...

Не беше кой знае колко, да речеш, голям този квартал... Виж, магазините и цените в тях бяха големи... Най-добре е дотука да спра. Да се въртна назад и повече нито дума... Като Луи дьо Фюнес — ни чул, ни видял. Да се въртна, ама не се врътвам, защото това е прочутият квартал Бевърли Хилс. Защото, я ми се мерне вече някога пред очите, я не...

И два дена да се въртя с колата, то се знае, място без платено паркиране няма да намеря. Чикаго, дето е голям колкото половината България, такова място няма, та тука ли? Затова, със съответната душевна болка, отброявам доларчето, после още едно, мушкам ги в процепчето на апаратчето, един час ми е гарантиран. Ако, точно когато изтича последната минута, не съм тук и ако ме спипат, глобата се пише

с толкова цифри, че ако още веднъж се повтори — с нея лека кола на старо мога да си купя!

Около мен колите не вървят, а шиткат; вътре дами и господа, малко от по-друго качество от тия, които съм виждал досега... Спрял съм си колата далечко — едно, че там таксата е по-ниска, и друго, защото, както едно вино дали е добро се познава на другия ден... така и един град се опознава, като ходиш из него пеша.

И хопаллааа... един колан, обикновен мъжки колан, ме придърпва към витрината и не толкова коланът, колкото цената — дванайсет долара. Ще ги дам като нищо, да се знае, че и аз веднъж през живота си съм купил нещо оттам, откъдето купуват най-богатите хора.

Че една красавица ме поема с усмивката си още от вратата, няма защо да разказвам. Че ме хваща внимателно под ръка и ме пита какво иска господинът... И като оцени с най-опитно ухо състоянието на моя английски, одма ми предложи своя приличен френски... Смут в душата ми... Такова мило посрещане, от опит зная...

Коланчето — ситно пристъпвам аз... И го посочвам с пръст на витрината. Жената казва нещо на друго момиче, то се появява на минутката с моето коланче от дванадесет долара в ръка. И аз просто трябва да отброя парата, и коланчето от змийска кожа след малко ще опаше панталона ми...

— Колко? — питам пак, за всеки случай...

— Сто и петдесет долара, господине... — казва момичето и го поставя в такава скъпа и изящна опаковка, че само нея мога да подаря в България като армаган...

Да ви кажа, че тази цифра ме удари като талпа по темето, ще ви прозвучи банално. Че се усетих готов първите 100 метра от този магазин да ги пробягам за по-малко от десет секунди — също. Истината е, че известно време не можех да издам никакъв членоразделен звук!

И другата истина е, че когато дойдох на себе си, в състояние да кажа вече името си и някои други подробности от националната си принадлежност, бях доста далеч от това магазинче...

В следващите дни пак наминавах към този квартал, но като наближех магазинчето, свивах вдясно, обикалях го отдалеч и някъде много по-нагоре отново излизах на същата улица...

Така видях глинена лампа от френски произход, светила, както пишеше, на Людовик XIV — нищо кой знае какво, глина и свещ вътре, десет хиляди долара... Тук видях обувки — само господ може да каже от каква кожа са, — също в най-модните френски, италиански и немски магазини, които имат филиали тук, за хиляда долара... Тук пак видях сладкарница, цялата в сребро — от съдовете, приборите, чашите за кафе, до ръбовете на столовете и масите... Тук видях дамски бижута по тридесет, четиридесет и сто хиляди долара...

Само храната, както навсякъде в Америка, колкото и продуктите да бяха от най-прясно и чисто производство, беше на все същите достъпни и ниски цени...

И което беше още по-същото, отколкото навсякъде — усмивката, любезността, страшното спокойствие, с което този свят те огражда отвсякъде.

Ще се разделям вече с Бевърли Хилс. За мен той ще остане един сън... Бил ли съм, видял ли съм... Или просто съм си представял, че и такива места има по земята! Ще трябва да се разделя с този разглезен квартал, а не се разделям. Прав беше чичо ми, като казваше, че от хубав живот и чиста ракия никой не бягал...

Още ще повървя нагоре, до края на тази улица като стигна, ще кажа: „Сбогом, прощавай, хубава Яно. И не те ли е срам, американецо, до такава степен да се разпищолиш?...“

По-нагоре виждам голям магазин... Универсален, доколкото в Америка подобно понятие някому говори нещо... Три момчета в ливреи, негър с висок цилиндър, със силно лъснати черни обувки и с бяла риза, като че, преди да я облече, я е сравнявал с отколешния сняг по нашенските балкани. И като се убедил, че ризата му е по-бяла, облякъл я...

Тия негри пред големите хотели и магазини, на летищата и гарите са едно истинско удоволствие за окото. С какъв мерак си вършат работата, с какво подчертано внимание и с какви изискани жестове, които идват да кажат на тези, които са наоколо, и на света, че нищо на тази земя не е по-важно от това, което те правят. Целите в черно, освен ризата. На колана им, както на повечето американци, висят десетки ключове. Всеки от тях е като братовчед на св. Петър... Американците използват коланите си за какво ли не. На тях майсторите електричари и дърводелците закачат всичките си

инструменти. Ходи си работникът, след него, или по-точно на колана му, висят инструменти за основен ремонт. Де що има портиер и полицаи, те също по целия си колан са наредили ключове или инструменти, които висят по тях като шарени, къси роклички. Негрите пред хотелите също така държат и по една свирка, като змиеукротители. Само че те не са змиеукротители, а таксиукротители... Както си е с пелерината, отворена и развята на вятъра, като надуе негърът свирчицата си, минава ли такси наблизо и е празно, свива насам и кове спирачки на почетно разстояние, така че негърът да го види. С властен жест той посочва мястото, където таксито точно трябва да спре, поема багажа на човека, заради който е свирнал, небрежно слага задължителния долар — бакшиш в джоба си, отваря вратата на таксито, затваря я, така ниско и дълбоко, с такава силна чупка в кръста се покланя, че едно голямо, черно „Г“ остава отдирае ти. И ако ще ти от дън душа да си презрял буржоазния префъкът, колкото и да си наясно с класово партийния подход — иде ти да се мляснеш по красното чело и да се поздравиш, загдето майка ти те е родила, за да доживееш до такава почит...

После негърът се изправя, оглежда достолепно околността, повереното му хотелско или летищно имущество — до появата на следващия пътник или на следващото такси... Така цял ден, така цял живот. Старанието и самочувствието, с което тези хора вършат работата си, ме увери още един път, че в тази държава няма унизителен, няма привилегирован труд. Труд ли е, за уважение е! Работа ли е, трябва да се извърши най-професионално и с най-голямо удоволствие! И не видях никой да се намръщи, като се обърнеш с въпрос или за помощ към него, не видях някой да си върши работата, а да гледа другаде. Всеки работи така, като че от това зависи животът му. Както е и в действителност! Убедих се, че най-голямата радост за американеца е да го забележат, че си обича работата, а ако пък получи признание или похвала, че е висок професионалист, по-радостен и щастлив от него няма. И това се отнася до всякаква работа. Гледах ги тия професионалисти по улиците, в ресторантите, в приземните етажи на билдингите, пълни е ресторантчета, кафенета, градинки. В старата поща на Вашингтон, освен двайсетте ресторантчета, имаше и концерт на музиканти доброволци... Хората си хапват и ръкопляскаат. Свирят час, приберат инструментите, мястото им заеме друг оркестър. И той

безплатно свири час. И трети иде. И тъй цял ден. Какви музиканти — любители при това! Такива „любители“ в България стотина да имаме, ела ти, гърко, или югославянино, приказвай с нас...

Та разказвах за изкуството на метачите. Тая работа в Америка я вършат предимно мъже. Как вървяха тия чистачи, как не оставяха хартийка да се заседи повече от две-три минути на земята, с какви красиви движения на метлата я прибираха, после пък как в по-големите кофи, сложени край масите, където хората оставяха найлоновите кутии с бивши салати, сандвичи и всякакви местни и други удоволствия, завързваха найлоновите пликове, напъхани в кофата, как ги измъкваха и поставяха в една количка, как на тяхно място през десет минути слагаха нов, чист, красив плик от тъмен найлон. И самите те, колко чисти и прилично облечени... Ала само мъже. Америка смята, че все пак жената не е създадена да чисти публични места...

Негърът в онзи магазин в Бевърли Хилс чакаше някой да потърси такси и той веднага да надуне свирчицата си... Другите две момчета друго чакаха... Появи се кола, от колата слезе жена... Тя не извади ключовете от таблото, нито се огледа къде да паркира... Само слезе и като каза „добър ден“ на момчетата, влезе в магазина. Едно от тях незабавно зае мястото ѝ на кормилото, колата зави надолу, към подземния паркинг... Моя милост — след жената. На пръв поглед магазин като хилядите американски магазини. Не е възможно в един да има нещо, в друг да го няма. Различни са само производителите и цените. А стоката, като я гледаш, по-добре да си затвориш очите, и преди да си дойдеш в България, да си забравил какво си виждал... Нагледах се на магазини и вече омото ми не ловеше разликите. Ала реших да тръгна след жената. Беше, както я гледах, набор — имаше ги петдесетте като едно нищо, ала беше още изправена, в походката ѝ имаше много спокойствие и вътрешна увереност. Вървеше, както вървят всъщност всички жени в Америка. Явно, за разлика от мен, тя не изпитваше страх някой да не ѝ извика: „Ама къде бе, другарко, не виждаш ли, че щандът е в ревизия... Ей, този народ без очи е останал..."

Или пък някой мъжага, небръснат, още махмурлия, да се провикне отзаде ѝ: „Ало, малката, не виждаш ли, че сме в почивка сега... Да ти купя едни очила, ако трябва..."

Жената вървеше, аз я следвах на почетно разстояние, сподирен от двоен страх — едно, мен да не ме емне някой, какво пък аз търся в този магазин, като в джоба ми се прескачат само десетина долара, друго, да не би пък тя да си има охрана... В Америка съм се наслушал за какви ли не тайни сигнализации и охрана на човека, от силно развития престъпен свят...

Жената спря в салона за бижута... Дълго оглежда едно, после второ... Около нея бързо се натрупаха продавачки, заизваждаха от различни кутийки и други бижута. Одма кова око и аз в едни дънки... Що не взема, барем като сме тука, да опозная цената на дънките. Цяла Америка е в дънки, не е ли време и аз да се поамериканча малко... Поамериканчих се, няма що... Забол, не забол поглед в дънките, и не толкова в тях, ами в цените им, ето ти ги не едно, ами две момичета цъфнаха до мен. Че като плиснаха онези бели зъби отпреде ми, като ми се заумилкваха, „Какво иска господинът?...“ „Какви дънки интересуват господина?...“ Абе какви дънки ме интересуват! При тия цени, нищо не ме интересува... Седим си и си блеем...

Ала вече малко поамериканчен, отвръщам, като също сипя усмивка, възкисела: „Аз само гледам..."

Докато в Америка се престраших да го казвам това изреченице — „Аз само гледам“, докато повярвах, че като го кажа, нито ще ме напояржат, нито ще ме натирят, че тук не е панаир, нито стадион, та да ходиш като халтав и да гледаш, без да купуваш, зор видях...

Момичетата ме погледнаха, пак усмивка се сипна отпреде ми и както навсякъде другаде става, се оттеглиха към своите места около касите, да не се натрапват на клиента, да не го притесняват.

Дамата избра бижутото, извади онова ситно картонче, лизна го електрониката, прибора си го и тръпна към горния етаж. Там, сподирена от своето разузнаване и от моя милост, купи някакъв много лъскав куфар, с разни дръжки и колелца по него, но дори не го и пийна, само го огледа, кимна с глава — „о'кей“, демек... Оттам влезе в отдела за хранителни стоки. То не беше отдел, а нещо доста по-друго... Огледа, без да ги пипа, доматите и каза: „Един килограм"... После отиде при краставиците, и там каза: „Един килограм“, после — репички, други зеленчуци и плодове, на които аз дори не зная имената. После спря при месата, суджуците, пастърмите, тук многотията беше толкова голяма,

че за малко щях да я изгубя. Показваше стоката и казваше от кое колко иска. Нищо повече... После се повтори оная работа с картончето...

Каза номера на колата си и тръгна обратно... Излезе жената, подире ѝ моя милост, в качеството си на тъмен балкански субект... На изходната врата на магазина, колата я чакаше. Вътре бяха поставени покупките, опаковани, превързани с панделки, с цветя върху панделките... Гледам и разни мисли вече минават през главата ми... Усещам, че намразвам Америка.

Префъкут... казваше в подобни случаи бай Пенко Шейтана. Ще си плати един ден сметката Америка за това си разпищолване, ама да видим кота ще е...

Още ми се ще да постоя и да погледам, защото и негърът, и двете по-малки негърчета до него, и слизащите от колите, и качващите се в колите, са гледка и половина.

Приличам на куче, което обикаля около касапница. Знае, че месото е прибрано и мръвка никаква няма за него, ама се върти.

Ще се разделим с квартала, ама още не. Защото на улицата ме настига огромен ролс-ройс, какъвто никога не съм виждал. Дръжките на вратите му са позлатени. Позлатени са и някои от металните му части. Стъписан е чак моят приятел Смит, с който днес се разхождаме...

— Това не се случва всеки ден — казва той... И обобщено посочва колата и пространството около нея.

Ролс-ройсът не само ни настига, но и спира. Зад шофьора, както в много американски коли, има стъклена преграда... Шофьорът спря колата небрежно, на средата на улицата, чевръсто слезе от мястото си и отвори задната врата... Хвърлям светкавично българско око... Вътре седалки за още шестима души, всяка седалка като балдахин, а в краката — скъпи килими... Боже, боже... какво друго мога да кажа?!... От тротоара, съвсем близко до нас, се отделят две по-възрастни жени и три млади, направо невзрачни момичета. Те сядат на задните седалки, шофьорът с поклон затваря вратата и заема мястото си...

Явно гледката не се вижда всеки ден, дори и тук, защото и други такива като нас спират крачката си, за да огледат колата, която бавно се отдалечава...

Боже, боже... пак напират български възгласи в устата ми! Кому е нужно всичко това? На кого са му потрябвали тия златни дръжки, тия

блестящи сребърни гривни на фаровете, тази цялата позлатена, правена на ръка кола?!...

— Може и това да видите — и Смит посочва другата страна на улицата.

Това, което Смит посочва, не е кола. Това е една бяла лястовица. В нея черна перла — красива мулатка! Бялото и черното са се вързали в една картина, от която няма откъсване на окото. Колата спира недалеч от нас, мулатката слиза, но не отива, както аз правя, да постави монета в апарата за паркиране — тя явно може да си плати глобата... Какво по-напред да гледам — бялата, изящна линия на колата, правена като че ли само за тази жена, изящната линия на тялото ѝ ли, родено като че ли само за тази кола... Газелата се отдалечава и влиза в магазина отсреща... Нима тя сама прави покупки си? Нима въобще тези изящни ръце се докосват до онова, което е съдено на простосмъртните... Моите сетива са дотук. В този квартал, сред тези хора, аз нямам сетива за повече. Не че ги боготворя, не че им се покланям. С просто око се вижда, че сме хора от различни планети. Има ли живот извън земния? Ами то на самата ни земя има поне два живота, и две цивилизации... които не могат да контактуват помежду си, чиито сигнални системи са различни.

За нашия си свят, жив и здрав да ни е, и ония — с ролс-ройса, и дамата в магазина, и тая райска птица тук — всички те са преситени, от гледна точка на нормалния разсъдък, в цялото им присъствие има нещо нереално, нещо хипертрофирано...

Но как ли пък ние, другоезичните и другопланетните, изглеждаме на тях. Те какво ли пък мислят, като гледат, ако въобще някога са гледали или чули за нашите жени-героини. За комбайнерките, трактористките и кранистките, накачили се вместо в такива скъпи коли, в магарешки каручки, с изкривени от работа ръце и гърбове, угаснали от умора на предългата опашка за хляб, за добре очистен от парченце месо кокал, за прах за пране и за сапун, срещу които ги принуждават да гласуват за тази или онази партия!

Драстично е това съпоставяне. Страшно е.

Пъдя мислите, които налитат в главата ми. Пъдя ги, но те не се махат. Къде отива тази жена, с кого ще се срещне сега, кога ще си лепне да спи, с кого. Като се събуди, към книга ли ще протегне ръка, към вестник ли... Въпроси, въпроси, на които моята бедна селска

мера, откъдето съм дошъл чак тук, трудно дава отговор. Не, чуждо ми е това безумие, това самозабравяне от имане, това незнаене за какво по-напред да се хвърлят милиони и милиарди натрупани долари, след като на мене не ми достигнаха сто и десет долара да си купя коланче...

Не зная как се чувствам. Вроденото ми презрение към капитала не е достатъчно, за да си отговоря на такива въпроси... Всичко това е вече извън границите на моята България, извън страниците на книгите, които съм прочел... Извън обещанията, които пленумите и конгресите ми даваха за светло бъдеще...

Откак съм в Америка, за пръв път виждам, че тя ме избутва встрани, изправя ме пред въпроси, на които моята европейска, балканска и българска представа е безсилна да отговори.

Кому е нужно това?...

Мулатката излиза от магазина и ме сварва на същото място на тротоара с моите си размишления, сяда в колата, сподирена от цяла сюриса усмихнати лица, лъснати равни зъби и поклони, като под тел прекарани... Колата се отдалечава, хората още се покланят на дима, макар и пречистен и невидим, който е оставила отдире си.

Най-добре е да си хвана пътя към хотела, да си пусна телевизийката. Ама ха де, душа се къса, крака не се късат от тая улица... Свивам по друга. И там същото... Най-известните френски магазини, най-известните италиански, най-известните германски... Имена, богатства, от цял свят се събрали тук, изживяват, както се вижда, своя най-висш и последен стадий...

Минавам край сладкарниците на тукашния хотел „Шератън“. Както предполагах, вън няма ценоразписи. В ресторанти, пред които няма ценоразписче, или пък магазин, в който стоките нямат написани цени, по-добре не влизай... Такава една улица има в Ню Йорк — 57-а, или 58-а, ако не се лъжа... магазин до магазин е цялата. Ала в нито един магазин, на нито една стока няма да видиш цената... Тава, както разбирате, е за такива като мене, да се подлъжат, да поискат стоката и после да ги ударят... Ала на мене български приятели ми казаха за тая работа и аз, докато ходих по тая улица, нито веднъж не влезнах в проклетите им магазини. Откъде ще зная няма ли да ме хванат на сила, да ми натъпчат една стока в ръцете и като не я искам, да извикат полицията и да ме снимат с нея... Зная ги аз какви провокации могат да извъртят на един беден, но частен социалистически труженик.

Ала на тази улица, както и на Пето авеню, именно узнавам още една от големите истини за Америка. Че нейната сила е в слабостта ѝ, или че нейната слабост е в силата ѝ. На тази улица много от магазините през два-три месеца сменят собствениците си. Мнозина се явяват, купуват, фалират. Нов кандидат се появява. Победи и поражения. Борба навсякъде. Това е слабостта на Америка. Мисля, че по-вярно е, ако се каже — в това е силата ѝ.

Щом искаш да си тук, трябва да си всичко!

... Когато човек ще прави престъпление, в главата му нахлува един бръмбар, подпалва кръвта му и той нито гледа, нито чува оттам нататък. Аз до престъпление не докарах работата, ала пък до един тънък резилец, разбира се, отново стигнах...

Срещу мен е сладкарницата на „Шератън“, в сладкарницата седнали възрастни хора, пият си кафенце, от това рядкото, американското кафенце, хапват си разни пастици, приказват...

В тоя баш богатски квартал, мисля си, не може да е такъв боклук кафето, не може да няма поне еспreso. И се престаствам да вляза, като се оглеждам със свойствената си за нашите географски ширини подозрителност и неувереност. Виждам празна маса, ала както е навсякъде в Америка, никой не ме остави да си шаря с очи и където ми е кеф, там да се цопна. Елегантен мъж, с папионка, до него мадамка с тънко минижупче, одма удариха поклон отпреде ми — и това беше първото засмъдяване, че пак нещо обърквам конците.

— Плийз, сър...

— Кафе — казвам..., — имате ли еспreso кафе?

— О'кей, сър... къде желаете да седнете? Тази маса там?... — и ми показват маса във вътрешността. — Или тази тук, до прозореца, маса за двама, маса за четирима?...

Посочвам прозореца и масата за двама, както се пее в песента, те ми удрят още един кръст и ме повеждат...

Значи тук има еспreso... До такава степен се вълнува душата ми от сърдечното посрещане, че чак не забелязвам кога стигам до масата, кога мъжът дръпва стола назад, когато друго девойче плава отпреде ми с все същата цветна градина на устните си и слага прибори отпреде ми... Не забелязвам, че и чашката, в която ще си пия еспресото, е сребърна. А че и чинийката. И ръбовете на картонената или по-скоро кожената папка с менюто — също... Можете ли да си представите,

като каква беда усещам, че ме грози... За едно нищо и никакво еспreso, не се знае за колко дни напред ще ми изгорят дневните...

И пак тъй: срам — не срам, резил — не резил, ще трябва да бия отбой...

— Екекюз ми, сър — казвам с една милна, възгорчива, възкисела и възсмутена усмивка. — Бих искал само кафе...

От ясно по-ясно ми е вече, че тук съвсем не е място, където такива като мене се отбиват само да изпият кафето си. Ала човекът съвсем не ме наругава, съвсем не се нацупва, не се и усмихва снизходително и иронично на празния ми джоб... Покланя се пак така, като че съм му поръчал цяло войсково поделение най-скъпите напитки, и се оттегля със същия поклон, с който би посрещнал навярно и самата госпожа Буш, ако и тя като мене си пада не по американското кафе, а по еспресото...

Изпих си кафето, отброих един долар бакшиш и по-бързо, отколкото е нужно, се изметох от тая сребърна сладкарница. Ала и сега, както много пъти вече досега, докато излизах навън, все имах същото онова, ненапускащо ме чувство, откак съм в Америка, че ще ми извикат зад гърба: „Абе, селски, ти къде се намираш... Кого разиграваш да ти чиракува тук за едно кафе...“

Нейсе, никой не ми извика, никой не ме върна да дам обяснение, не чух и псувня да ме сподире...

Боже, колко наплашени хора сме вече!

IX

Фриско! Така любовно и гальовно американците наричат Сан Франциско. Там ще тегля тегела си днеска и аз. Сутринта плащам хотела си, едно от момчетата пренася куфарите ми и срещу задължителния долар, ги реди в багажника, после изкарва колата и ми държи вратата отворена, за да седна...

Трудно си пробивам път, докато стигна океана. Движението не е тежко, но Лос Анжелос е много голям и вероятността да сбъркаш посоката не е по-малка. По този път вече веднъж донякъде съм минал. Сега Санта Моника ще гоня, затова се въздигам по няколко „уея“, слизам по други. Зная, че всеки миг ще се скрият зад гърба ми, в огледалото за задно гледане, „високите близнаци“ — небостъргачите на „Банк ъв Америка“! Там целият този делови свят сега продължава да си прави бизнеса, да прехвърля пари, да дава заеми, да взема заеми, да продава и купува имоти, да ипотектира, да тича към борсата, телефоните приказват с целия останал свят... Друг живот, чужд за мене! За малко не залепвам колата о багажника на някакъв спрял отпреде поради задръстване шевролет и така, с нещо смесено между псувня и въздишка, че ми се размина белята, се разделям с билдингите на Лос Анжелос...

Гледам пак номера на улицата, гледам картата, няма какво — право там, в сърчицето на Санта Моника ще ме отведе тая улица... Оттам ще хвана крайбрежния път, за който казват, че бил царят на всички пътища в Америка, и довиждане, Лос Анжелос! Голям град си, голяма работа. Покланям ти се, загдето си толкова красив, толкова богат и толкова гостоприемен...

Още малко, и ще се блисне океанът. Ала минута преди да хвана крайбрежния път, виждам табелка — сочи към самата вода. И без да ме кара някой, без сам да зная защо, тия състояния на човек са трудно обясними, иска ми се за последен път да постоя за малко край водата, да погледам брега на Лос Анжелос. Кварталчето, край което минавам, е възбедно. Къщите са стари, уморени и което е по-лошо, занемарени.

По улиците вече се вижда неприбран боклук, босоноги дечица с неизмити крака се гонят, стари негърки викат след тях...

Тук по-лесно намирам място за паркиране, няма ги и тия жестоки апарати за таксуване. Спрях колата, пред мене младо момиче натъпкваше своята кола в редицата от други коли и дори със знаци ми помогна да паркирам. После влезе в малко дворче и се зае да отключва вратата. Ключът заяде... Момичето ме погледна: бих ли ѝ помогнал?...

Не съм дип по ключалките, но тази молба на момичето ме учуди. Толкова ли това момиче не го е страх от престъпници, че чак ключа ми дава. Ами ако извадя едно ножче и те бодна в гърленцето бе, девойче... Че знаеш ли ме ти мене какъв съм, що съм, да не би на челото ми да пише, че идвам от социалистическа страна, където, както се знае, живеят най-честните и хармонично развити личности... Това беше първият ми ум. Ала българинът си има и втори. Тая, за да ти дава ключа — ми казва той, има нещо... Кой кани случайни хора да им отключват къщите?

О, опорочено мое съзнание! Момичето държи ключа и ме чака.

Ключът наистина заяждаше, ала в коя българска ключалка ключът не заяжда. Понатиснах, превъртя се. Момичето влезе вътре, но не ме покани, а пак застана на прага.

Ще си поставя аз моя въпрос, няма какво да му мисля...

— Вие може би сте студентка — казвам, вече успокоен, че нищо страшно няма да ми се случи...

— Студентка съм — отвърща непринудено тя.

— От Лос Анжелос ли сте?...

— Не, господине, аз не съм американка. Аз съм от Гватемала... Тук уча медицина...

— Далечко ви е университетът — заключавам като печен американец.

— В този град всичко е далече, — казва момичето. Освен океана — и ми показва водата, която е на тридесетина метра. И добавя: — Нали имам кола!

Поглеждам така наречената кола. От американска гледна точка тя е много стара. Мерена с българска мярка, става и за изфукване пред по-завистливи роднини.

— Сама ли живеете в тази къща?...

— Не, с приятелка. И тя е в Медикъл скуул. Но сега е на работа... — Правя моята, ошлайфана вече, балканска физиономия, която изразява най-дълбоко учудване.

— Аз също работя!... В едно барче — момичето ми се усмихва... — Защо се учудвате...

Не й отговарям, нито повече питам...

Скоро ще науча, че и от Гватемала да си, и от Гваделупа, и от Пето авеню на Ню Йорк, и от Колорадо, нещо най-обикновено в Америка е, стане ли младежът или момичето на шестнайсет години, т.е. добие ли право на шофьорска книжка, бащата да му купи кола. Ако е богат бащата, купува нова и скъпа кола. Ако не е толкова богат, по-стара и по-евтина.

С подаването на ключовете на колата, в деветдесет процента от случаите, той казва на сина или на дъщерята: „Довиждане, желая ти успех и щастие по твоя житейски път. Когато искаш, идвай у дома, но вече с предизвестие... Ако не ти се идва, пиши...“

Макар че Америка е безупречно уредена страна по отношение на телефоните, нейните поданици много обичат писмата. Писмото е най-често използваното средство за общение между баща и синове, между майка и дъщери, между фирми и работещи в тях. То, струва ми се, е последната съпротива на Америка пред нейната единствена, но много страшна болест — отчуждението.

Друг въпрос е, доколко е само американска болест. Като ни гледате как си приказваме с това непознато момиче, сигурно си казвате: абе за какво отчуждение говориш? Мисля, че тук, на тая толкова българска уличка, му е мястото да кажа няколко думи за тая болест.

Срещата с непознат американец винаги ти оставя впечатлението за една откритост, коректност и дружелюбност. Ако в отношенията ви по-нататък няма друг интерес или друга причина познанството да продължи, то там си и остава. Колкото и да сте си станали симпатични. Американците не познават преструвката. Те не познават и лъжата. Защото на тях просто не им се налага да лъжат. Няма за какво.

Не я познават, но не я и прощават. Ето мен например ме предупредиха още на втория ден след пристигането ми: „Вие сте тук за 30 дни. За всеки ден имате средно по 120 долара. За какво ще ги харчите, си е ваша работа. Но ако решите да съкратите престоя си —

останалите долари трябва да ги върнете. Те са ви дадени, за да живеете с тях в Америка, а не в България!“

Не ми и мина през ума да хитрувам. Компютърчето ще ме настигне, където и да съм!

Американците нямат обаче нашите сантиментални славянски души, макар че и американците, както и руснаците, много обичат да носят значки, надписи с името си, окачени на ревера, или по двадесет пъти на ден да казват: „Аз съм Джон.“ Няма го у тях — срещнали се двама непознати, харесали се, удрят си по една ръка на рамото и отправят крачка към първата кръчма, а оттам, в късна доба, и към дома на един от двамата. Това в Америка може да се случи само като най-рядко, почти сензационно изключение. Така, че ние с това момиче може и много да се харесваме един друг, можем още да си поговорим каквото го попитам, изключено е да се преструва, да се прави на нещо или да ме излъже. Но оттук нататък, нищо повече в нашите светове няма да се случи. Американците трудно правят нови познанства, трудно допускат до себе си... До изрядност коректните един към друг колеги може не месеци, а години да работят един до друг, без нищо да знаят за себе си, освен това, което е нужно за работата. Свърши ли работният ден, всеки си отива у дома, за да дойде утре пак така бодър, усмихнат, коректен... Семейството затова е крепост!

Любимият ден на американеца е петък. Даже едва ли ще е много пресилено, ако кажем, че той живее и работи, за да доживее до петъка. До уикенда. Всичките останали дни на седмицата съществуват заради него. Сега — или лежане и безделие, или четене, или туризъм, или приятели, или ски и сърфинг, и всичко, което го има по света.

Един познат българин, лекар, поканен на работа като специалист в една американска болница, ми се оплака: първите месеци, когато пристигнал, му трябвали пари, кола да си купи, апартамент да наеме. А като момче-българче, смятал, че е задължително да покани колегите си на гости у дома — да пийнат, да се поопознаят... Но като не му достигнали парите, пак като чист българин поискал на заем... Всичките му колеги казали, че в момента нямат у себе си...

— Американците не дават пари на заем — каза той. — Сто пъти се убедих... Не е, че нямат. Щом си на работа, не може да нямаш. Но не дават. Два долара на заем, са два долара. Два долара в оборот са много повече!

— Защо са така свидливи. Това — питам — го забелязах и аз.

— Начин на живот. Всеки сам. Американският индивидуализъм не е от най-хубавите... Но те пък също тъй и нас не ни разбират, като гледат как пилеем парите...

— Отидем на обяд — казва той, — изключено е някой да ти плати обяда, освен ако не те е специално поканил и не изразява по този начин специално внимание към теб... Ама това, да ти каже „Хайде, сега да черпя по една бира“ — мъртво!...

— Обяснението какво е?...

— Те цепят долара на косъм, преди да го похарчат. Нищо ненавиждат повече от пилеенето на цента.

Да се спести, ако може да се спести. Това е религия. Култ, пред който те оставят всичко друго настрана.

— Много им е дал господ — казва лекарят. — Премного. Но ги е лишил от онази тънка жилка, която имаме ние, славяните, и която според мен прави човека...

Мълча, не го оспорвам. И не искам. Защото мисля като него. Той обаче още имаше нужда от изповед, защото още казва:

— За година и половина най-трудно свикнах с отчуждението. Първите месеци самотата на вечерите ме смазваше. През деня работех, ала вечер в осем и половина, в девет, те заспиват. По-интелигентните не гледат и телевизия. Даже я ненавиждат. Имат ли свободно време, хващат се да учат нещо. Понякога все едно какво — важното е да се учи, да не се тъпче на празни обороти, да не се пилее напразно времето. Нали те са казали, а не друг „Времето е пари“. Това е другият култ на Америка. И за приятели, за такива нашенски познанства, за мастичка в кварталната кръчма, нито имат време, нито навик...

— Добре, а защо им е толкова да учат.

— Винаги нещо търсят — каза той. — Ген. Или нов спорт, или нов занаят, или друга професия, или някакви курсове... Затова са винаги заети. Затова са толкова отчуждели. Затова чакат петъка. Тогава стават хора като хората...

— А за любов кога имат време? — питам го.

— Любов — само в семейството — отвърща ми той напълно сериозно. — Докато имат семейство, имат го, както пише по книгите. Те и тук не знаят, какво е фалш, какво е лъжа. Флиртовете между колежки и колеги в една болница или в една фирма, са изключени.

Такова нещо ще звучи като сензация и дълго ще се разказва, ако някъде се случи. Най-често, и двамата биват помолени до десетина, дни да си потърсят друга работа...

Добре, казвам, че поне в това отношение не сме американци. Представяш ли си, как цяла България непрекъснато щеше да си търси работа?

... Благодаря на момичето за паркинга пред къщичката ѝ, оставам с моите си мисли и тръгвам по брега. Тук поне е весело... Крайбрежната улица се оказва и театър, и търговско средище. Тези веселящи тук са също студенти, ако се съди по възрастта и заниманията им. Един е застанал на колене на постамент и държи в особено положение ръката, главата, тялото си — той изразява скулптурна фигура... На кого иска да прилича — не мога да позная. Около него са се събрали десетина други млади хора и го оглеждат. Нито едно мускулче не трепва на тялото му, изваяно и застинало точно така, както би направил от камък скулптурната си работа един майстор. А понеже по-голям майстор от природата няма, мускулите и вените по ръцете на този добре развит човек са така изпъкнали, че усещането за изящество е пълно... До него встрани, дискретно сложена шапка. В нея — долари. Всички са по един...

Подминавам го, някак си смутен от това застинало в неподвижност човешко тяло и с усещането, че ме гледа или ми се смее. Сам не зная защо. По-нагоре, на асфалта, е разположен голям касетофон. До касетофона човек с цигулка. Това е вече оркестър... В определени моменти, човекът-оркестър намалява касетофона, тогава се засилват звуците на цигулката в ръцете му, после нейният съвършен звук се изравнява с мелодията, идеща от касетофона. И той, както и онзи, който прави скулптури, като че е сам под небето. Касетофонът му изобщо не се надсвирва и надвиква с околния шум на движещи се нагоре и надолу по улицата млади хора. Той свири за себе си... Ето го отново правилото, основния закон на Америка — можеш да правиш всичко, което не е забранено от Конституцията, при условие, че спазваш главното — да не пречиш и да не притесняваш останалите... С този закон под ръка, продължавам да оглеждам тази неподозирано любопитна улица... Наближавам някакъв смешник. Той си е направил трибуна и разправя, както личи по лицата на слушателите му, весела история. Гласът е плътен, добре обработен. Може би е професионален

артист. Извиква от публиката момченце, разговаря с него, прави фокуси, после се премията на подиумчето, като да имитира някого... Публиката избухва в смях и аплодисменти. Кажете още няколко думи, публиката пак ревне и ръкопляска. С нея се смее и той. Получава се нещо като самозадвижващо се колело на смеха. И после ще го забележа. Американците ценят чувството за хумор и у себе си, и у другите, и никога не пропускат случай да го възнаградят... Не му разбирам думите на този актьор, по-скоро са ми интересни тези, зяпнали го най-сърдечно очи, оградили отвсякъде подиумчето му, и техният чистосърдечен и неподправен смях. Такъв, струва ми се, е и доларът, който мнозина от тях поставят в деликатно приготвената встрани празна бонбонена кутия...

Още отминавам... Тук вече ще налетя на друга гледка. Млад мъж, имащ-нямащ трийсет години, е седнал по турски на тротоара, пред него сандъче, върху сандъчето нарисувани карти и зодиаци. Най-отгоре е написано: „Стефан предсказва бъдещето!“ До Стефан е клекнала девойка. Стефан е разперил картите и държи ръката ѝ. Тъй се гледа... Без да го хващам за ръката, без да му хвърлям карти, на нещо познато ми бие този Стефан. Дори като оставим настрана името му... И воден от нашенските си, марксистически и материалистически представи за човешкото щастие и благоденствие, изпитвам тъга... Поглеждам към дъното на улицата, пълна с хора, и все едно, че ме очаква там някой, извиквам на чист български език: „Идвам, почакайте ме малко...“

Стефан светкавично вдига глава, погледът му става бърз и остър, после се навежда още по-съсредоточено, като че сега точно ще каже, каквото има да каже, на момичето. Стефане, Стефане, къде те е вятърът отвеял чак тук, на този далечен, тихоокеански бряг с това сандъче отпреде.

Макар че, ако си работно и честно момче, и ти ще си стъпиш скоро на краката!

Отминавам го потиснат. Балканската сантименталност ли се обади, нашенски мъгляв хуманизъм ли или една недотам обистрена философия за сполука и несполука в живота. Зная, че сега ме гледа, дори усещам очите му в гърба си... Защо не го заговорих? Защо го отминах, като че ми е враг или от второ качество човек! Балкански

чеда си оставаме... Дори и в Америка, на лосанджелиския бряг да сме се срещнали...

Отивам още по-нататък. Там снимат филм. Както се снима по цял свят. Статистите се държат, като че светът им принадлежи, другите пък, които няма да се обезсмъртят в най-близко време, им завиждат. И там — поразсъблечени девойки, които се погледват около мъжете, облечени като древни воители. Както навсякъде, където има театър, кино и пари. Видях още веселяшки студентски групи, видях продавачи на какво ли не — нещо като нашенски битак, и тръгнах обратно. Навсякъде — толерантност, ненасилие и ненатрапчивост. Нещо, което откривах и другаде, където попадах сред много хора. Вървя назад, всичко и всички са по местата си. И малките магазинчета, извадени на уличката, и „скулпторът“ с тялото си, заел сега друга поза. И цигуларят е касетофона, и... Само нашето момче беше прибрала сандъчето... Дали то ме позна, дали се изплаши, аз да не го позная, и като си дойда в България, както ние обичаме да правим, да започна: „Абе знаете ли вие кого и къде видях?“ Познавач на родната земя ще трябва да беше този Стефан...

Отзад вече остават палмите на Санта Моника. Подстригани, като млади войници, високо, високо, по-точно като някакви дервиши, само на върха на главите им е оставена косица... Назад са вече крайбрежните хотели и ресторанти. Избирам не широкия и прав път, който води към Сан Франциско, но за сметка на това минава далеч от океана, а тръгвам по тесния, пълен със завои, на места изкачващ се до две хиляди метра височина в планините, после бързо слизащ и залепващ се о океана калифорнийски път... Колко е живописен този „нъмбър уан“ на Америка!!!

... Който е казал, ако не си видял Калифорния, нищо не си видял, умен човек е бил...

Дали защото ми е вече мъка за България, дали защото Калифорния толкова ми харесва, ала ми се ще да кажа, че от всички земи, които обходих из Америка, Калифорния най-много прилича на България, или, което е същото — България най-много прилича на Калифорния... Това, от гледна точка на географията, на красотите, на пиршеството на природата. Иначе си има разлики и те далеч не са толкова малки...

Оглеждам сега на дневна светлина и на слънце обърналите гърба си към мене къщички, хотелчета, къмпинги, мотели, оглеждам и покатерилите се нагоре по хълмовете къщи. И тук те не са строени на гъсто, или на тясно. Тясно и гъсто в Америка няма. Като изключим донейде Ню Йорк. Ала, както казват американците, Ню Йорк не е Америка. Или пък, ако е Америка, то това е друга Америка...

Не съм вече така напласен от американското движение. Съвсем не е такава касапница, каквато си го представях и каквото искаха да ми го внушат, че е, и хора, които не бяха помирисвали Америка. И аз пак разбирам, колко велика сила е пропагандата... Преди да се порадвам на калифорнийското крайбрежие, искам да изкажа думи за благодарност на организацията на движението в Америка, към което се отнасях с такъв страх и подозрение, на нейните катаджии и полицаи, на американските шофьори, които, без да ми свиркат, без да ме псуват, без да ми показват ту един, ту друг пръст на ръката си, ми позволяваха да си карам колата и да разглеждам в най-тънки подробности тая богата и красива земя.

Първата ми силна изненада иде от ограниченията на скоростта. В тая опакована в пътни магистрали, в двупосочни, и с по няколко платна Америка, максималната скорост е по-ниска, отколкото е в България... Да ми го беше казал някой, аз също можех да му покажа някой от пръстите на ръката си, ала на себе си човек как да ги покаже... На най-големите, най-широките, с по седем платна на едната и седем на другата страна пътища, допустимата скорост е петдесет и пет мили. Речено в километри, то е деветдесет и осем километра в час... Ама, била ти колата хиляда конски сили, ама била тя фолксвагенче от костенурките (такива в Америка има доста), ама бил си депутат, сенатор, шериф, кмет — бъди си в кметството и шерифството си какъвто щеш. Тук ти си точно като всички, и най-голямата скорост, с която можеш да се движиш с автомобила си, е тази — петдесет и пет мили. Освен ако не е казано, както става на всяка крачка, четиридесет и пет мили, дори тридесет и пет мили скорост, която пък е задължителна за градовете. Умножете си го по 1,6 и ще получите в километри какво може и какво не може да прави с колата си един шофьор в Америка!...

Ала това, което може да стъписа един такъв като мене, който иде от страна, където законът е „врата у поле, къде минават само говедата“,

е, че американците на всичко отгоре, спазват тази скорост. И я спазват навсякъде, и не винаги от страх, че полицията може да ги спипа. В градовете никъде не чух дори на шега спирачка да изсвири, защото на шофьора се наложило внезапно да спре. А внезапно спиране се налага — пешеходците са по-малко дисциплинирани, ако трябва тази катаджийска дума да употребя, отколкото в България. Пресичат си доста своеволно, даже моята водачка пък смяташе за особена гордост, да пресече, където ѝ е най-удобно на нея. Все пак не бива да се забравя, че произходът на нейните деди иде от Трънско, което си има своето генетично значение...

Толкова кесим пресичаше тая жена, че се наложи да ѝ направя забележка. На която тя отговори: „Тука е така — шофьорът пази пътника...”

— Ама има пешеходни пътеки — казвам. — Те за кого са?

— Нека си има — отвърща ми тя. — Шофьорът е длъжен да спре.

— А не е ли длъжен, тъй както пресичаме, да ни тегли по една майна и до утре по същото време да са ни червени ушите. Шофьорът, дори когато е американец, е човек.

— Той е защитен човек — казва тя. — А пешеходецът не е.

И тъй не се разбрахме до края. Не всички американци, разбира се, пресичат, където им падне, но което е вярно, макар и да не е за вярване, не чух никой да мърда недвусмислено устни в колата си по адрес на неправилно пресичащите, нито пък видях да отвори прозорчето и да те поразпита за майка ти, за сестра ти, или поне тебе — къде си тръгнал като кьорав, от кое село си дошъл в града или пък във вашето село не си ли чувал за светофари — и прочие богати на словосъчетания и мъдрости въпроси и отговори, които ние, българите, в изобилие знаем. Вглеждах се в лицата зад кормилото, когато им се налагаше най-непредвидено да спрат. Всякакви имаше — от иронични, до любезни: моля, заповядайте, минете, като сте решили оттук да минете, до трети, които спираха колата си, без външно нещо да изразяват.

— Не мислиш ли — рекох на жената един ден, — че колкото и да се почита човекът в Америка, колкото и да го бранят законите, тия в колата все пак си казват нещо наум за нас...

— Може — каза тя, — ама едва ли... Това е прието в Америка. Това не е Европа...

Отказвам се да съдя кой крив, кой прав. Мога само да потвърдя, че с движението в градовете е така. Пешеходци ходещи, бягащи, в хубави анцузи, по леки фланелки, по спортни гащета — колкото щеш, крамоли, неразбории, и свиркащи полицаи няма... Аз не го разбрах как става това. Отнасям го към една от най-привлекателните, но и най-необясними особености на Америка — някакъв много висок знак за нейната цивилизованост. Защото, изглежда, тук още с майчиното мляко се засмуква чувството, че да имаш кола, не значи да имаш нещо повече от другите. Че като си се качил в тази кола, си също нещо повече от онези, които не са в кола... А у нас колата е все още, и десетилетия още ще остане, белег за надбягване по стълбицата — кой си ти, кой съм аз... Колата и скоростта, с която тя се движи у нас, е доказване колко пари бият джоба ти, колко връзки в милицията или в съда имаш — та и да нарушиш закона, да можеш да се справиш, все едно, че муха е кацнала на калпака ти.

По тази именно причина в Америка не е толкова трудно да се кара кола... Ама объркал си пътя... е, не е дотам приятно да пресечеш на хиляда автомобила платното, да ги накараш да натискат спирачките си, само защото не знаеш накъде да караш. Ала натискат спирачките. Не е кой знае какво изключение даже да се видят два автомобила, спрели за миг на платното — единият пита другия, другият го упътва... Налитащите отзад рядко свиркат или се сърдят. Знаят, че и с тях може да се случи...

Нещо, което на мен лично много пъти ми се случи...

По тая причина, дори когато си се натъпкал в многоредовото движение и трябва, да речем, да минеш вдясно, да пресечеш останалите шест реда, достатъчно е само да дадеш съответния мигач... Цялата колона отзад, хиляди автомобили, намаляват скоростта и ти отстъпват. Правилото е едно. И бих казал, то е велико правило. Задният пази предния. Няма други забрани, няма уговорки. Защо бе, другари от КАТ, не го въведете и у нас това правило, ами ни подлудявате със знаци, тестове, закони и закончета, които и самите вие трудно научавате. По-трудното не винаги е и по-разумно.

Е, видях, че и американците нарушават правилата за скоростта. Беше при едно краткотрайно включване в големия път Лос Анжелос —

Сан Франциско. Моята красива панделка се отдели от крайбрежието и се преля в голямата артерия... Пред мен, зад мен, в този вечерен час имаше хиляди коли. Така, събрани заедно, те, изглежда, се чувстваха по-безопасни и сигурни, защото бяха вдигнали скоростта на шейсет мили, и колкото и съвършена да е американската полиция, тя трудно може от тия хиляди хора, в това най-натоварено време да хване за ушите един и да каже: „Вие, сър, защо карате с превишена скорост?“ Това го знаят и шофьорите, и полицията, и като че ли между тях има взаимно разбирателство — на най-големите магистрали, в най-голямото движение, нарушаването на закона се приема за допустимо... И аз карах, ама нали ме бяха наплашили с тази американска полиция, що страх брах, да не цъфне от небето, да се спусне някое хеликоптерче, да сграбчи баш моята колица и да каже: „Я бе, европейце, ти американските закони за нищо ли го нямаш. Че цяла Америка, чуе ли я тази дума — закон, ъ се разтреперват гащите, та ти ли... Ние в тая държава, както сме събрани от кол и въже, ако не си спазваме законите, ако не си треперим над конституцията, докъде ще я докараме...!“

Страхът от полицията в Америка е силен. Както бих казал и обратното. Страхът на полицията от обикновения гражданин — също... Трудно обяснимо на пръв поглед, но е точно така...

На друго място ще разкажа какво е отношението на Америка към алкохола... Истината е, че видях американци да пийват и да сядат зад кормилото. Това пък ме изуми... Аз и в България под заплахата на ножа, не смея да изпия една бира и да подкарам колата си, те, дисциплинираните — го правят... Разбира се, първото нещо, което разбрах, е, че те пийват по една бира, а не десетина, по чашка-две вино, а не бутилка, защото просто толкова си пият в Америка... Но полицията не ги закача. Защо? Този разговор го подхванахме оная нощ, когато в колата на Чикагската полиция и аз гоних престъпници.

— Защо — казвам — вие не проверявате за алкохол... Дори не мога да повярвам, че не правите такива проверки...

— Правим много рядко — казва ми единият от тях...

— Едно, че катастрофите по тази причина не са много... Второ, че в Америка не се пие... Има и една трета, може би най-важна причина — каза полицаят... — Ако проверим шофьора за алкохол, то

трябва да стане само ако имаме стопроцентови доказателства, че е пил. Тези доказателства са в кръвта. А кръвта се проверява в болницата.

„Както е и у нас, мисля си. И ми става драго, колко много чак приличаме на американците.“

— Ако се окаже, че процентът на алкохола в кръвта е под допустимия, ние понасяме всички последици за това, че сме наскърбили човека. Тогава, вместо него, законът наказва нас... Ако гражданинът е по-честолюбив, отиваме и на съд... Главоболията ни стават прекалено големи. Тук да си полицай, е колкото престижно, толкова и неприятно... Защото човекът, личността е много силно охранявана от закона.

Както много пъти обаче имах случай да се убедя — полицейската институция в САЩ е белег за сигурността на гражданина. Появи ли се полицаят, честният гражданин може да се чувства напълно сигурен и защитен...

Да кажа, че съм разбрал всичко това, ще е пресилено. У нас и да те набият момчетата, няма кой да им върже кусур... А тия тук — личността, та личността!

Излиза, че многото демокрация се обръща срещу себе си. Да се докаже една вина, се събират толкова доказателства, от толкова страни, че потвърждаването ѝ се превръща в абсурд — всяко възражение предизвиква нови доказателства и факти. Обвинението на личността в престъпление или в нарушаването на законите в Америка е сред най-трудните дейности. Цялото законодателство на тая страна е направено така, че да улеснява не обвинението, а защитата на личността! Лесно ли е да си полицай в такава държава? Въпрос, с подсказан отговор.

Недай си боже обаче полицаят да е сигурен, че си нарушил закона, белезниците се появяват на минутата върху ръцете ти и оттук нататък, само господ ако дойде, може да ти е на помощ. Няма „сухо“ да прошумоли, няма обещание, няма „Знаеш ли ме кой съм аз?“... Не казвам, че нагоре, високо във върховете на небостъргачите, нещата и в Америка, както и във всяка страна, не са толкова чисти и прости, ала долу, в ниското, е така — пипне ли те за нарушение полицаят, спукана ти е работата. Глобите са също така дебели... И много силен джоб трябва да имаш, за да можеш да им излезеш насреща. Врътне ли се бурканът на полицейската кола, значи наистина нещо сериозно е станало, движението веднага се укротява, свива се встрани и дава път

на колата... Никой не е толкова бърз в Америка и не пристига толкова навреме на местопроизшествието, както американската полиция. В деветдесет процента от случаите, в населените местности тя пристига на местопрестъплението за не повече от трийсет до шейсет секунди... Няма никакво съмнение, че става дума за свършена, за безупречна организация. Ще се отклоня от красивите хълмове на Калифорния, покрай които минавам, от гледката на ранча, на огромни пространства, вече зелени, по които пасат крави, а от другата им страна са ниски и широки къщи и брегове: ту застроени, ту още празни от човешко нашествие. Ще се отклоня, за да довърша разказа си за оная нощ, която прекарах с чикагската полиция...

Чикаго е разделен на двадесет и пет района. Във всеки район по всяко време на денонощието, четири коли кръстосват улиците и държат под наблюдение местата, където се събират хора или където полицията знае, че нещо нередно може да се случи. Всяка трета минута, тайна, или явна, полицейската кола минава навсякъде, където има и най-малко съмнение за възможно престъпление или нарушение на реда... В една такава кола, по предварителна договорка още от Вашингтон, трябваше да се кача и аз... Шефът на отделението ме оглежда...

— Гангстери ли очаквате да видите? — пита той...

Усмивам се, но не му отговарям.

— Много ви е остаряла представата за Америка и за Чикаго. Тук отдавна няма гангстери...

Не споря. С американски полицаи, казват, не се спорело. Той извиква един едър мъжага, показва ме и му нарежда да намери следващата дежурна двойка, която да ме качи в колата си. Здравенякът се оказва от немски произход. Облечен е също в дънки и с яке, макар че бързо забелязвам под якето пицкова... Това, което обаче още забелязвам, преди да се появят мъжете, с които ще преброждам това свърталище на американската престъпност, е че във фоайето, където се развиват всички видими действия на пристигащи и тръгващи полицейски двойки, където е шефът, където е заместник-шефът на поделението, където е и телефонистката, се появяват полицаики! Ама полицаики, а! Едни са в униформа, други не. Мургави, черни, бели... И те се движат на двойки, както ми се струва, правят и мъжете. Има обаче и смесени двойки, ако трябва да се отиде на някое по-специално

място... Вършат си работата по приемането и предаването на дежурствата без много приказки, сякаш и тая работа са я напълно автоматизирали.

Наред с пистолетите, които обаче висят по тях, всеки, има-няма оръжие, задължително има радиостанция.

Никой не ми обръща повече внимание. Скоро се появяват и двамата младежи, с които ще пътуваме из бандитския град.

— Страх ли те е? — питат ме, като казват преди това своето „хелоу“, и аз не зная сериозно ли говорят с мене, шегуват ли се...

— Може да има и стрелба — казва единият — и от непроницаемостта му лице не ми става ясно сериозно ли говори, шегува ли се с мен...

— Готов ли сте? — пита другият.

Кимвам с глава и преди да тръгна след тях, подписвам подадената ми от шефа декларация, че не носят отговорност за живота ми между толкова и толкова часа, когато ще бъда с тях.

Подписвам, не без известно потръпване на ръката.

Нещо повече за моите спътници в нощните бури на Чикаго. Аз съм висок 1,80 м, но стигам до раменете им. Тежа 90–95 кг, но се нанасям на две-трети от техните гърбове. На разсъмване, когато ще се приберем, си правим снимки за спомен. Те един до друг, аз в средата. И сега като гледам снимката, хваща ме страх — тия само да се попритиснат малко, и от мен ще остане само конфекцията на ДИП „Витоша“...

В нещо като двор е паркингът с колите. Бива си ги колите. Бащата на жена ми, като види нещо, за което няма други думи, казва: „Супер“... Едната беше дамска кола. Бяла, елегантна, ниска... явно тия полицайки, като се докарат по-хубаво, с нея могат да отидат навсякъде, без на някого да му мине и през ума, че в тая кола не се е настанила богата и пребогата булка. По някое време през нощта ми ги показаха... След като бяхме обикаляли вече няколко часа, двамата мои телохранители посочиха една кола.

— Тази кола е наша — казаха. Беше бляскаво елегантна. Вътре в нея стояха също така елегантни и красиви две момичета...

— Какво е това, тук? — питам...

— Скъпо нощно заведение — отговориха ми... — Тия в другите коли са проститутки.

— А има ли много проститутки в Чикаго?...

— Какво значи много?

— Ами спрямо броя на населението, да речем. Както е например в Европа, във Франция, или в другите градове на Америка.

— Въобще в Америка са малко... Тук проблемът за хляба не стои, както в Европа. Те са добри момичета. Ние не ги преследваме, освен ако крадат...

— Приятели ли сте с тях — питам наивно...

— С много от тях — да. Те ни помагат — казва откровено той.

— А публични домове има ли в Америка?

— Официално не. Законът ги забранява.

Не задавам въпроси повече. И тук, както навсякъде по света, полицията „работи“ с този контингент...

Това, което по-нататък ме удивлява обаче, е, че ние обикаляме цели осем часа без спиране или почти без спиране един от двайсет и петте района на Чикаго. Момчетата са много здрави и млади. Имат висше образование, държат се коректно и с внимание към моя милост. Очите им виждат работи през нощта, които на мене и през деня очите ми да извадят, пак няма да ги видя. Имат добри семейства и си ги обичат. На единия съпругата му е от полски произход, така че той е виждал живи хора от нашите страни. Другият е от немски произход, но отдавна няма никакви връзки с никого от тази част на Европа. Сам той в Европа не е идвал. И аз съм първият европейец, с който разговаря... Единият казва:

— Вие бяхте откъм страната на Москва, нали?...

— Да — казвам, — от тая страна бяхме...

— Има ли промени във вашата страна?

— Има — отговарям...

— С комунизма е свършено, нали?...

Макар че съм в американска полицейска кола, оглеждам се, когато трябва да отговоря на такъв въпрос...

Често срещаме още такива коли, действащи в този район. Примигват си с фаровете, понякога спират, казват по две-три думи, и пак тръгват...

Караме си колата и си приказваме. По нея няма никакви знаци, че това е полицейска кола. И те са цивилни.

— Че вие така — интимнича аз, — леко въоръжени, сте много лесни, ако ви нападне някоя по-сериозна банда...

— Все ще успеем да се обадим по радиостанцията къде сме. Това е достатъчно...

— А дотогава?

Единият ме побутва настрани и вдига седалката. Цял склад с оръжие има под мене...

— У нас се говори, че в Америка е по-лесно да си купиш оръжие, отколкото сладолед. Вярно ли е това?

Снизходителни усмивки, пъплят по лицата им!

— Поне 30 най-различни и трудни за получаване разрешения са необходими, докато стигнеш до оръжието.

— Но ако има реална опасност за живота ти, и можеш да докажеш това — по принцип покупката на оръжие е възможна — добавя другият.

Изведнъж колата рязко дръпна. Полицаят спря да ми дава разяснения по въпроса за оръжието, наведе се пред себе си, извади лампа за секунда, не видях къде я включи, лампата се завъртя, сирената писна, движението се разрина...

Не разбрах как ги повикаха... Както светна, тъй и угасна лампата, колата забави ход. Радиостанцията изломоти нещо.

— Това пък какво беше — свойски попитах.

— Крадец. Но вече заловен.

Като гледам как е прошнурован, прономерован, шит като с шевна машина от гумите на тези коли градът, ми става ясно защо гангстери в някогашния им вид, трудно може да има...

Кварталът, който следят моите хора, е беден. Испански, порторикански и негърски райони. Ето двама, притичващи в полумрака — порториканци...

— Това е място за педерастии — казват те. — Това тук е човешкото дъно.

— Не ги ли преследвате?

— Не нарушават закона — отвърщат ми. — Стига да не убиват, да не крадат.

До полунощ минаваме вече десетина пъти покрай тия ниски бараки. Вали сняг и е студено, та нощта не е за такива като мене. Макар че аз се вълнувам... Усещането ми, че съм в един съвършено

друг свят, че всеки момент могат отнякъде да започнат стрелба по колата е толкова живо, че няколко пъти, без да ме видят момчетата, пресмятах как при първия изстрел ще залегна в краката си. Още повече че, както те ми казват — негрите и порториканците много крадат и много се избиват...

— Кое е престъплението, за което най-много преследвате — питам.

— Търговията с опиати — отвръщат... — Ето ги...

При тези думи, сърцето ми блъсна в гърлото. Колата се сепва от монотонния си ход, рипва направо и пресича празното пространство пред една градина, насочва се направо към входа на голям жилищен блок, после скочи от тротоара и спря. Скочиха и те. Всичко стана толкова светкавично, че нито видях какво стана, нито разбрах.

Вратите на колата зееха отворени, момчетата пред мене бяха извадили пистолетите си, ония — две млади негърчета и едно по-голямо, с подута долна устна, бяха вдигнали ръце... Опипвах ги внимателно... Под шапката на най-високия намериха пакетчетата...

Единият държеше насочен пистолета към тях, другият извика кола по радиостанцията... Прангите бяха вече върху ръцете им...

Колата пристигна по моя преценка след около минута. Докато тя дойде, се водеше следният разговор:

Полицаят:

— Нали последния път се разбрахме...

— Разбрахме се — отговори другият...

— Сега вече няма на кого да се сърдиш...

— Не се сърдя — отговаря той. — Ама и ти няма да ми искаш много...

— Не искам аз — знаеш. Аз само ще те предам в техни ръце...

„Техните“ ръце именно дойдоха така скоро. Настаниха ги на задната седалка. Новодошлата кола потегли тъй бързо, както се и появи.

— Говорите си като приятели — казах, когато всичко свърши и може да се каже, че дойдох на себе си...

— Ако не бяхме ги спипали, щяхме да си останем приятели. Ние ги познаваме. И те ни познават, колкото и да сменяме колите.

— А как видяхте, че продават опиати...

— Знаем местата, където търгуват. Те се крият, но в тия входи, съберат ли се трима-четирима... И те ми показват тъмните входи на високи, тухлени сгради.

— Не смеете ли да влезете вътре? — Защо ги дебнете само вън.

— Трябва да имаме неоспорими доказателства, че продават опиати. И трябва да ги хванем на място. Такъв е законът.

— Това техни жилища ли са?

— Това са общински жилища... Тия никога не са работили... И родителите им също. Ако имат родители. Много от тях не знаят кой е баща им, коя е майка им... Живеят на групи и на банди. Получават социални помощи, хранят се в църквите или в общински столове... Много от тях не са напускали никога квартала. Те не знаят дори, че има и друг свят. Чикаго дори не познават.

Ето го най-после черния, долния, страшния свят на Америка. Целият съм в него и из него...

— Вижте — казва единият и насочва фаровете към друга тройка... — Те са от този блок... Вижте им шапките и козирките. Има право да ходят само с козирки, обърнати към тила. Обърнат ли ги напред, това е предизвикателство срещу бандата от другия блок, която има право да си носи така козирките. Това е смъртно предизвикателство и нерядко така и завършва... А онзи блок — и те ми го посочват — е населен с черни — те пък си носят козирките настрани...

Мисля си, че вече могат да се успокоят всички, които в България очакват да прочетат за задния двор на Америка... Ето го. Високи, тухлени блокове с изпочупени прозорци. Тук-таме светлина. Ниски къщички, пълни с порториканци — момчетата на Леа Иванова, които все нещо притичват от една къща в друга, от един бордей до магазинчето, което цяла нощ работи...

— Негрите се избиват, тия тук се крадат, казва полицаят.

— Не можете ли да се справите с тях — питам... Имате страшна организация...

— Искат да живеят така. Така живеят... Не търсят работа, не им се работи. Има, както виждате, къде да спят. Има какво да ядат. А като извършат някоя кражба, и пари за опиати си набавят...

— Колко социална помощ получава един такъв, като тези, гдето ги арестувахте...

— Безплатна храна, безплатна квартира, ето в тези жилища. И според щата, от пет до десет долара на ден...

— Че това не е малко — казвам. — С това може да се живее.

— Именно затова не работят — отвръща ми полицаят. — Е, ние какво можем да направим. Щом са граждани на тази държава, те са независими. Свободни хора. Пази ги самата конституция. Ако искат, тук ще спят. Ако искат, на тротоара...

— Видях ги във Вашингтон — казвам.

— Тази нощ е много студено, но и тук ще видите. Искате ли?

Кимвам... Колата запраща със своята висока скорост нанякъде. Минаваме железопътни прелези, чикагски прелези, прелезите на Алеко... После слизаме в някакво подземие, дълги, тъмни и безлюдни складове. Страшно е тук. Все ми се струва, че както фаровете на колата пипат ъглите и скривалищата, ще видя насочено срещу нас оръжие. Колата спря до кашон от картон. Отвътре се подават крака, става ми страшно.

— Какво можете да направите на този човек?

— Нищо — отвръщат ми. — Не нарушава закона, спи си...

— Дали е мъж, или жена?

— И мъж може да е, и жена — отвръщат ми...

— А защо не спи в ония общежития, които вече видяхме...

— Много от тях не желаят. Тук, когато искат, си лягат, когато искат, стават. А там са по няколко в стая...

Обикаляме с колата това подземно пространство, което в други времена е било огромен склад, но сега е празно. Броя до десетина, скрити в ъглите и спящи в кашони хора. Някои се поразмърдват от светлините, други не пошавват...

— Пияни ли са — питам.

— Може би — отвръщат ми...

И макар че ми е доста тягостно, усещам, че ми се иска да изпия до дъно горчивата чаша на Америка.

И казвам това, което най-малко съм очаквал, че ще събера смелост да изрека:

— Възможно ли е да влезем в помещенията, в които спят...

— Нямаме право — отвръща полицаят... — А да влезеш, без да те знаят кой си, е рисковано.

Това, което не се престаствавам да го направя тук, правя с огромни стракове в Сан Франциско.

В Сан Франциско съм настанен в хотел, който граничи с района, където имало, както казват, най-много педерастии в света. Даже ме предупреждават по съседната улица да не минавам. Оттам започвал техният район... „Техният“ район, според мен, започваше от моя хотел... Сутрин, като станех, в този много весел и палав град Сан Франциско, поглеждах към улицата. Точно отсреща имаше заведение за порнографски филми и за „масаж“, както съобщаваше светлинната реклама. Забелязах, че в него денонощно влизат и излизат някакви хора. Гледах ги как изглеждат. Бях убеден, че тия, които влизат, не са кой знае колко любители на „масаж“ и порнофилмите. Или, че поне ги бяха изглеждали по няколко пъти и знаеха наизуст всяко действие в тях. И макар че заведението работеше цяла нощ, собственикът му едва ли изкарваше много... Преди да влязат, те първо се застояваха вън и все нещо се оглеждаха. После влизаха, особено рано сутрин, за малко и отново излизаха. И пак тъй. Дълго стояха по двама, по трима, и гледаха ту на едната, ту на другата страна на улицата, като че все очакваха някого. От своя прозорец ги наблюдавах и аз... Стояха, стояха и после тръгваха нанякъде, ходеха донякъде и пак се връщаха... Имаше между тях и бели, и черни. На стотина метра по-нагоре рано сутрин се събираше друга групичка. Пред един вход, на самата улица пък спеше една млада, бременна мадама. Като се разсъмнеш, тя прибираше картонения си балдахин, сгъваше внимателно и чувала и ги връзваше с канап... След това седнаше върху багажа си. Скоро се появяваха и другите. Само те си знаят откъде идваха... Заставаха на входа, пушеха — виж, те пушеха, приказваха си като хора, които се познават, но не са си много интересни, и все чакаха нещо... Какво чакат тия хора — мислех си, — своя изпуснат влак за живота ли, автобус ли... Някои обаче идваха и с коли, паркираха колите и също заставаха пред входа — Само за секунди една сутрин влязох в банята и преустанових наблюдението си. Когато се върнах — нямаше ги... Докато се чудех какво стана и как стана, че така изчезнаха, появи се още една такава девойка, от заведението срещу хотела ми излезе черен, отиде към въпросния вход и влезна вътре... И девойката влезна след него...

В следващите дни картинката се повтаряше...

Кръстих се в банята една сутрин, молих се на бога — и на нашия, и на американския, и към самия Маркс се обърнах, да бъдат всички с мене, и се претраших... Пресякох улицата, в известен смисъл се простих с околния свят, огледах се, прекрачих входа... Беше свежо преметено, което много ме учуди... Нагоре водеха стълби, както е във всяка жилищна кооперация, пред мен имаше врата... Ха де?... Не ми се вярваше тия хора да отиват нагоре по стълбите, огледах држката... пипали я бяха много ръце... Погледнах си облеклото. Дънки, яке, маратонки, както са облечени всички в Америка. Хайде сега, стига си треперил. Като си дошъл дотук, продължавай... Натиснах држката, страх по всички линии върви до мене, вратата се отвори... Вътре беше полумрак... Маси, столове около тях... Мирис на цигари и на още нещо, което ми беше непознато... Това бе някакво заведение...

На най-близката маса до мене — двама черни се бяха прегърнали... По-нататък две девици също бяха облегли глави и пушеха. Имаше и няколко маси, на които бяха насядали смесено — и мъже, и жени... О, небеса, добре, че ви има... Никой не ме погледна, никой не прояви интерес към мене... В дъното на заведението имаше бюфетче. На бюфетчето няколко чаши, и поднос с кафе, които димяха... Зад барчето стоеше човек с неопределена възраст и навярно също тъй с неопределени доходи... Виж, той единствен обърна известно внимание на моя милост... кимна ми с глава и каза своето: „Гуд морнинг, сър...“

Ох, сър... Сърът не знаеше какво да прави по-нататък. Ако седна на една от свободните маси, какви ще ги дъвча след това... Като се върна обратно пък, ако някой от тия скочи след мене...

Кимнах на бармана, с вид на човек, който търси някого, но не знае точно той кога ще дойде, и въобще ще дойде ли, и побързах да попирам същата тая држка, в чистотата на която бях се усъмнил... Сблъсках се с двама други ранни посетители, които в този момент влизаха. Измъкнах се, никой не извика след мене, никой не ме догони...

Вън беше слънчево. Слава богу, размина се. Качих се бегом в стаята си, превъртах за всеки случай ключа, и чак сега се заех да анализирам видяното...

Това място явно беше сутрешното сбирнище на част от т.нар. подземен свят. На една много малка част. Ходили, къде ходили, през нощта, правили каквото правили — сутрин те се събираха тук. Едни и същи, кажи-речи, все по едно и също време. Запомних им лицата, дрехите, походката... Петдесетина души — не повече бяха. Но идваха всяка сутрин. Това като да бяха техните летучки, планьорки или петминутки, преди да започне работният ден, преди да им дойде времето да се поразмърдат. Нещо да потърсят за хапване, нещо за пийване или просто да застанат по улиците, по ъглите, да извадят найлоновата чашка, в която са изпили току-що кафето си, и да я протегнат. Никога натрапчиво, никога досадно... Колкото и да са гладни, колкото и да им се е допило или да им трябват пари за друго, тук по улиците, на публичните места, натрапчивостта в просенето или насилието са нещо много рядко. Един поглед, един умоляващ жест, подсказващ, че много добре ще направиш, ако пуснеш някой цент в кофичката, но никога повече... Ако пуснеш, ще ти благодарят, ако ги отминеш, нищо няма да ти кажат... Така е навсякъде. Изключения не видях и слава богу...

Ала такива просещи хора наистина има. В по-голямата си част те не са възрастни и безпомощни, а хора в разцвета на силите си — между тях имаше и красиви, просто красиви жени на трийсет, трийсет и пет. Видях ги, както си спят на улицата, още в картонения си балдахин, и когато се събудят и оправят тоалета си — пак тук, на тротоара, и малко по-късно, вече протегнали бялата найлонова кофичка... На Пето авеню една такава девойка просто ме възхити... Това беше една от онези сутрини, когато исках да хвана Америка по пижама и станах рано, за да видя като как изглежда в пет и половина-шест сутринта този прочут град на милиардери и бездомници...

На Пето авеню, на средата му баш, на тротоара, една такава девойка вече се беше наспала, но очевидно още не ѝ се измъкваше от топлото чувалче. До нея димеше кафе, значи все пак беше станала, купила си беше от близкото барче кафе, върнала се беше да си долежи лежането, пиеше си кафенцето и четеше книга... До нея, встрани, стоеше найлоновата кофичка, а до нея надпис: „Бездомна съм, ако обичате — помогнете...“ В кофичката имаше вече няколко монети... Ходих си по това прочуто авеню, оглеждах магазините, едни в момент

на отваряне, други, както вече стана дума, изобщо не бяха затваряни цяла нощ, цяла седмица, а може би и десетилетия наред.

Това авеню проверява силите на американския търговски дух. Тук устискаш ли, тук задържиш ли се, оттук не те ли изрита конкуренцията и не опразни ли банковата ти сметка, прави си паметника приживе — има защо!

След половин час се върнах. Движението на хора по тротоара се беше засилило, макар че колите в Ню Йорк не спират цяла нощ. Ала с мръкването пешеходците оредяват, през нощта са единици, по това време, в което реших да огледам Пето авеню, те отново ставаха повече: магазини, барчета, ресторанти, кафенета, хората започват работата си, както е навсякъде по света.

Ако ме попитат какво е Пето авеню, в никакъв случай не бих казал, че това е едра от най-красивите улици в света. Дори само за това, че аз не знам точно какво е красотата. Но съм сигурен напълно в друго — че това е една от улиците на света, където най-много се работи.

Девицата беше прибрала вече своята спалня, беше се пооправила и трябва да призная, изглеждаше отлично. Изненада ме това, което и другаде видях — тя не чакаше полицията да дойде да я изгони от тротоара, а сама, щом прецени, че движението на хора нараства, стана и започна да скатава своето скромно спално помещение.

Случих се пред Белия дом на два пъти, когато президентът Буш излизаше с автомобила си, за да ходи по своите си, президентски работи. Тук, появата на президента по улиците далеч не е като появата на президента по софийските улици... Няма ги тия мощни стракове и тия, дважд по-мощни охрани... Неслучайно и самата сграда на Белия дом, всеки божи ден, освен когато някакви много важни дипломатически дейности са се наредили, е отворена за такива като мене — да застанат на опашка, да минат прегледа за оръжие, както е навсякъде по летищата на света, оттам през приемните, холовете, че дори и покрай спалните на бившите американски президенти. Това е първата опашка, която виждам в Америка...

Ето къде е отмарял Рейгън с Нанси. Ето и част от нейния гардероб. Ето в тая част пък на Белия дом е жилището на Кенеди, ето ги макетите на Жаклин и Джон, ето спалнята им... Тук се задържам повечко и пускам в действие своята българска фантазия като как е било

и що с тази красива ирландка... Ето синята приемна, ето червената, ето бялата... Няма блясък, няма фукарлък. Просто, удобно, практично. И тук действа с пълна сила това вездесъщо правило, този велик законодател, подчинил целия живот на американеца. Не е голям Белият дом, дума да не става — за десетина минути го обхождаш. Всяка наша бивша партийна резиденция го бие по всички линии. И те пускат навсякъде, с изключение на спалните и работните помещения на действащия президент — това би било съвсем голяма демокрация... Не те пази и люта, настръхнала и подута от пищови и кобури полиция... Женици, усмихнати, любезни, пред всяка спалня ти кимват с глава, ако попиташ нещо — отговарят ти. Толкова...

Американският данъкоплатец е крайно мнителен и любопитен. Той винаги иска да знае къде отиват парите му. Моля, заповядайте! Ето така живеят твоите президенти, така са се обзавели. Ето така работят сенаторите, ето така спят, ето им ресторанта, в който се хранят — ако искаш, и ти заповядай. Че даже и аз един ден подреждам лакти на сенаторската маса, даже с жив сенатор говорих. Хора като хора, които гледат работата си.

В „Гласът на Америка“ също имаше такива мнителни данъкоплатци. Появяват се и казват — искаме да видим къде ни харчите данъка, който плащаме за радиослужбите на Америка! — Моля, заповядайте! Специални хора затова стоят и чакат, за да ви покажат всичко...

Друг въпрос е, дали всичко ще ви покажат...

Но това е характерно за Америка — всеки гражданин да може да подложи на контрол всяка публична дейност или институция. Това е негово свещено право и на никого не му минава и през ума да го лишава от него.

Освен когато мястото или дейността са наистина неподходящи за публика. И американците много често се ползват от това си право да надникнат навсякъде. Това увеличава личното им самочувствие на граждани, социалния им престиж, доверието им, че държавата си е наистина тяхна...

Една демократичност, която в България няма да си пробие път нито много скоро, нито много лесно!

Отминаваш спалните, камините, сякаш току-що загасени, за да излезеш на парадния вход, където, то се знае, лично аз не изпускам

случай да снимам. И снимката, по липса на друг фотограф, я прави полицаят, който е на пост... Демагогия — ще кажете! Вие казвайте каквото си искате, аз си имам снимка, правена от американски полицаи!...

Та отпред, извън желязната ограда на Белия дом, има широко авеню, край него лежи голяма поляна, която, освен с историческото си величие, е забележителна още с това, че на нея няма нито един надпис: „Забранено е“, „Не гази тревата“, „Глобата е...“ Не само защото от другата страна на поляната е Сенатът... Такива заповедни текстове в Америка изобщо няма. По това авеню дни наред минавам и спирам око пред малкия семеен лагер на двете двойки, разположени тук — едната е бяла, другата — черна... Спят си точно пред Белия дом! Студено е през тези първи дни на престоя ми. Даже много. Доста съм се пооблякъл. А тия, колкото и да са калени американците, спят под открито небе... Минавах оттук и по-късно вечер, когато те вече бяха заспали — добре натъпкани в чувалите си, постлали под себе си картони... Сутрин ставах, събирах всички този багаж, подреждах го, и вадех стативите. Стояха тук и си рисувах...

Имах един комшия, седне си отпред пред тях на пейката, извади една бира, и я тури до себе си... Мине някой, попита го какво прави:

Той погали шишето и отвърне:

— Пия си бирката...

И тия тук — рисуват си...

На два пъти се случих, когато президентът на САЩ излезе с колата си и мина покрай тях. Махна им с ръка. Те, от своя страна също се усмихнаха на президента, също му махнаха с ръка... Свои хора!

Нито те направиха забележка на президента, че минава край техните спални помещения и ателиета, нито пък той им направи забележка — баш тук, пред центъра на световната политика ли, в центъра на света ли, са намерили за нужно да си прекарват нощите! И да резилят Америка... Какво да правиш!... Свобода на личността!

За политика не ми се пише. Ала не мога да не разкажа за една неделна утрин, точно където е „иглата“ на Линкълн — наред голямото зелено пространство между Капитолия и Белия дом. Тук американците обичат да излязат в неделен ден, да седнат на тревата, да извадят топка и да си поиграят на волейбол или на бейзбол... Десетина момчета

хвърлят бумеранг, той иде донякъде, върне се. Никой на никого не се кара, никой на никого не прави забележка...

В Америка, убедих се в това, е недопустимо някой да си присвои правото да дава ум на другия, да го поправя, да го съветва какво може и какво не! Това не ти е София, и още повече Москва, където хората толкова обичат да се съветват и поучават...

В Америка дори полицията не си позволява да прави забележки. Ти сам трябва да знаеш кое е позволено и кое не! Полицията не е създадена да поучава хората...

В един такъв позатоплен, поразмразен пролетен ден, на тая голяма поляна пред Сената беше излязъл и президентът с мадам Буш. Разхождаха се, около тях се трупаха хора, те разговаряха с тях, после отминаваха... Спираха ги други. И с тях говореха, после отидоха при група деца, президентът демагог взе да хвърля бумеранга на децата!

Гледах всичко това и с много класова омраза си мислех, някой от тия, безработните и бездомните, сега да му опъне куршума, да го попита човек къде е тръгнал да демагогства из хората. Ние да не би да си нямахме „човек от народа“, който, като тръгнеше из него, три четвърти от този народ все с пицови и автомати беше... А Буш — тръгнал с жена си... То се знае, веднага се появяват и кандидати да се тръкнат о президента, да се снимат с него. А той, се засмял до ушите и позира ли, позира.

Пак американска демагогия... Ала де повече такава демагози да имаше по света, който, вместо да държат речи за щастието и благоденствието на човечеството, да ходят по-често из хората — та и те да не забравят откъде са тръгнали и къде могат утре да се върнат, пък и хората да видят, че президентът днес като е президент, утре пак може да стане като тях.

... Във всички по-големи американски градове има просеци хора. Те осигуряват оная мощна идеологическа храна, с която се храни толкова десетилетия нашата пропаганда. До такава степен, че след едно мое показване по телевизията после, като се върнах в България, и казах една малка част от истините за Америка, се видях в чудо. Като ме емнаха по телефона, че с писма, че по улиците — какво съм гледал, та не съм видял гладните, бездомните, безработните, спина! Що не съм си останал там, като толкова ми било харесало, ами съм се върнал да мътя главите на хората... Не я хваля Америка, успокойте се. Иде ми чак да я

наругая, загдето с толкова години напред ни е избягала, че поне аз и моите деца няма да можем миризмата на ауспусите да ѝ усетим.

Но просеци хора в Америка наистина има... Изобщо те, заедно с безработните, правят около четири-пет процента от населението. Нашата пропаганда дава цифрата осем... Колкото и да изгарях от жажда за обективност, трудно ми беше лично да изброя бездомните. Затова, по-долу ще посочвам американски данни. Мисля, че имам причини да им вярвам повече.

А и в „Ренд корпорейшън“, където знаят, или по-точно са изчислили, около две хилядната година колко ще струва едно пакетче тиквено семе — и у нас, и в Съветския съюз, твърдяха, че процентът на безработните е четири-пет на сто и ето какво ми обясниха, че влиза в тия четири-пет процента...

Една част наистина са безработни. Това са хора, които търсят работа и не намират. Някои от тях току-що са дошли от Латинска Америка или другаде, кои легално, кои нелегално. Мексиканците например идват в САЩ, като преплуват Рио Гранде. Доста рехавите и либерални гранични власти, които по-скоро се разхождат около граничните очертания на Америка, отколкото да пазят някой да не влезе в страната, едни хващат и ги връщат, други пропускат и те си заживяват своя живот в Америка, както намерят за добре. Каквото и да е, в Мексико за цял ден вземат 3–4 долара, тук ги вземат за един час. Идват и от други части света. Много от тях съвсем не знаят английски език и докато го научат, са безработни... Други пък идват без никаква квалификация. Нямали са работа в своите държави, ще мине доста време, докато си намерят работа и тук. Тях много често можете да ги видите с надпис, окачен на гърдите: „Бездомен. Работя само за хляба“ Тези пък, които са ниско квалифицирани или лошо знаят езика — ги наемат за час-два, да свършат някаква временна работа. Ала според последния закон, никой няма право да наеме човек като този от ъгъла и да му плати по-малко от пет долара на час... Един конгоанец ме возеше в такси. Мъчеше горкият доста яко английския между едрите си зъби и плътните си устни. Той също бил безработен седем месеца, докато малко по малко, събрал пари за един стар буик, на пораздърпаната задна седалка, на който се бях разположил. „Тук къщите са много скъпи, господине... Аз вече съм добре, но сега спестявам за къща.“ И той ме поглежда загрижено. Аз му влизам в

положението само донякъде, защото в България пък къщите са много евтини и не е никакъв проблем за трийсет-четиридесет години да спестиш за „едностаен панел“ в „Люлин“... Друга група безработни са временно прекъснали работа: бременни жени, родили жени. В този показател се нареждат и хора, сменяващи работата си, съкратени по една или друга причина, или просто освободени от фалирало предприятие...

Хуманно-нехуманно, жестоко-нежестоко — това е! Тези хора съвсем не винаги са с ниска квалификация. Това твърде често са инженери, икономисти. Но известно време (а не винаги е известно колко), те се оказват също там на борсата на труда! Безработни. И щом са в частна фирма, никакви обезщетения, никакви осигуровки...

Трета група са нежелаещите да работят... Тия са съвсем бамбашка... Това са такива като моите познати от Сан Франциско, привичките на които всяка сутрин изучавах. На тях църквите или общините всяка сутрин им предоставят закуска, обед и вечеря. В Лос Анжелос, след като разпитвах за тези безработни, с които Америка е толкова известна, след като ми разказаха това, което току-що описях, поисках да видя едно такова място, където се храни тази „страшна безработица“ на Америка...

Заведоха ме... в двора на най-близката църква. Това, което ме учуди, бе, че църквата не се интересуваше особено много дали гладните изповядват нейната религия или някоя друга. Условието беше да си гладен. Може и да не си безработен... На една маса, извадена пред църквата, се раздаваха леки закуски от сандвичи, плодови сокове, салфетки... И зад нея с еднакво покорство и божие търпение очакваха реда си будисти, християни, мохамедани, протестанти, католици, хора от всякакви секти, раси, нации и кълчетата от земното кълбо, на които техният бог не е забранил яденето. Опашката не беше голяма, но все пак беше втората голяма опашка, която въобще видях в Америка. Третата опашка, беше за билети за подземните влачета, за космическите кораби и за лодките, тръгващи към разбойниците в Карибския залив — в „Дисниленд“!... Безработните на Америка вземаха сандвича, разкъсваха целофанената опаковка, грижливо отнасяха картонената кутия или найлона до близката кофа за отпадъци, изпапкваха го сладко-сладко — било седнали поотделно на тревата, току-що набождаща в тази част на Америка, било по групички, или

просто прави. А тия пък, на които не им се ядеше толкова рано, слагаха сандвичите в чантата си — за по-гладни времена, към десет часа, да речем... Доги Бег!

Предложиха ми да се наредя и аз на опашката, да ги послушам какво си говорят американските безработни, и аз го направих... Говореха си за времето, за мачовете по баскетбол и бейзбол, за това, видели ли са по телевизията какъв пожар е станал в Северна Каролина. Както бихме си говорили и ние на една опашка, ако не е, че ние, като застанем на опашка, умираме от омраза към света около нас и пред нас...

На обяд същият този народ е пак тук. Ходи къде ходи, проси или подремва, наближи ли обед — тук... Понякога асортиментът на традиционния сандвич, в традиционните пластмасови кутии се разширява с парче бифтек, наденичка, нещо със сос, дори видях любимите в цяла Америка печени ребърца. Има и пластмасови вилички, ножчета, лъжички... И малко хляб разбира се, но не защото им се свиди за хляба, а защото американците съвсем не му налитат... Вечерта отново. И тъй всеки ден. На хиляди такива места в Америка, за стотици хиляди такива момци и девойки...

Тези безработни има и къде да преспят, ако не са решили да прекарват нощите си по тротоарите, като онези, които вече описах. И в Сан Франциско, воден от неудържима амбиция да проникна в задния двор на Америка, след като си плюх няколко пъти в пазвата и проведох няколко разузнавателни разговора какво може да ми се случи, и след като всички ми казваха, че ако не давам никакви „аванси“ (тая дума тук се употребява в същия смисъл, както и у нас), нищо особено не бива да очаквам — престраших се и се гмурнах към дъното на Америка.

Това бяха общежития в района, в който беше хотелът ми. Изработих си версия: ако ме сгепчат в някое кюше и кажат: „Я ела, бацьовото, тук, каквото си закръглено старче, да те поопипаме малко“, каква стъпка да ситня, за да спася своята социалистическа чест и нравственост. Бях решил да кажа, че съм емигрант, от България. Това нищо няма да им говори, но ще го кажа така, че да ги стъписам. Ще кажа още, че търся общежитие, което да ми харесва, и че от кметството са ми посочили това общежитие...

С разузнавателно оглеждане — вляво, вдясно, стигам до едно такова общежитие, което по размери и външен вид не отстъпваше, на

което и да е наше работническо общежитие... Освен че беше тухлено, и вместо с цимент, коридорите му бяха покрити с мокет. Не беше в първа младост мокетът, разбира се, нито пък в най-чистото си възможно състояние. Видях къде влизат мъжете — и бели, и черни, и с недотам мъжествена крачка нататък потеглих и аз... Вратата беше отворена, погледнах вътре... За моя изненада бяха оправени повече от леглата, имаха си и чаршафи, и възглавници. Други пък си бяха тъй, както ги бе оставил негова милост бездомникът, измъквайки се сутринта. Някой още спяха. Не бяха по-малко от двайсестина леглата в тази стая. До някои от тях имаше и шкафчета... По тях — предмети от тоалетен характер. Бих казал съвсем позната картина от кое да е наше общежитие. Върнах се назад, минах край втора такава стая, на нея прозорецът ѝ беше счупен, стъклото бе натъпкано с вестник. Както се вижда, и тия хора тук също бяха чели есето на Чудомир за какво може да служи един стар вестник. Минах край една тоалетна и се осмелих да вляза... Колкото и да не ми се иска да го призная, тоалетните бяха десетократно по-чисти, отколкото коя да е наша публична тоалетна. Даже, ако не е голям грях пред нашето национално възпитание, бих казал цялата истина — и сравнение не може да става...

Откъде и кога е дошъл този култ към чистотата у американците, не зная. Дори и в това дъно, както ние го наричаме?... И не идва ли крайно неудобния за нас, европейците, въпрос: след като мизерията, изметът, дъното на Америка така спи, така се храни и така се облича — къде е всъщност дъното?

Или Америка не е това, за което ние си я мислим или Европа не е това, за което я имаме. Кога и как е станало това разминаване, без ние, европейците, да се усетим къде сме изостанали и докъде в същото това време американците са стигнали...

Наблюдавах една следобедна неделна разходка — американски уикенд, в долината на индианците, недалеч от Санта Фе. Стотици паркинги, в тази долина, сега национален парк, пригодени да спреш колата, да си запалиш огнец (ако си носиш дърва, които се продават нарязани, опаковани, във всеки магазин), да си налееш вода, от течащите навред чешми. Обядват, закусват, отварят пакети, затварят. Гледах ги, да има как да се прекръстят след тях — всички отпадъци се събират в кутии, кутиите в пликове, пликовете в багажника. Там, където бяха правили уикенда, оставаше по-чисто и по-подредено,

отколкото го бяха заварили. Същия култ към чистото видях и около фермата на Джек Лондон, където всеки божи ден идват стотици коли, и в парка, в средата на Вашингтон, където хората, съвсем необезпокоявани от никого, се разполагат на тревата и толкова провизии, кутии — метални и картонени, пакетчета, хартии с всички възможни цветове се попиляват около тях, че битпазар, мислиш си, е къде-къде по-уредено място.

Когато си тръгнат, само тук-там някоя поуведена тревичка, и никаква следа, че тук е имало хора...

Но да се върнем при американските безработни, за които нашият свят доста мастило изписа и доста микрофони изхаби!

Ако има нещо, което съвсем взривява моето чувство за справедливост, то е, когато научавам, че тези бездомни, безработни, наркомани, алкохолици, просяци, педерастии, проститутки, а най-често и крадци — получават социална помощ от държавата точно тъй, както всяка сутрин се нареждат на опашка за сандвича си. В зависимост от щата — едни са по-богати, други по-бедни — на всеки от тях се отпуска помощ между пет и десет долара дневно... Ако българският читател, както той много обича, рече да обърне тия долари в български левове, сметката отиде, та се не видя...

И тъй като пиша тази книга в едно разделно и повратно време, ми иде да извикам: Господи, боже мои, къде е всъщност дъното?

Разбира се, много от тези хора никога през живота си не са работили. Вече стана дума, че много от тях и въобще нямат познати, които да са работили през живота си. Цели квартали такива има... Леност, безделие, до безделието, то се знае — престъпност, наркомания, алкохолизъм, проституция, педерастия, спин, каквото още лошо има, добавете го... Но тяхната драма далеч не е в това, че са безработни. Мнозина от тях, погледнато строго, живеят по-богато, отколкото голяма част от работещите у нас. И въобще препитанието на човека — нахранването и преспиването, както се вижда, не е никакъв проблем за Америка. Проблемът е, че те са извън обществото, извън неговата активност, извън създаването и раждането, извън онзи смисъл на човешкия живот, който ние, останалите, приемаме за нормален и достоен. Истинската им драма е тази. Но това, пак повтарям, е драма от гледна точка на онези, които работят и създават. А дали американските безделници я осъзнават?... Между тях има хора, които

са опитвали да живеят и по друг начин. Сигурно между тях има неуспели хора, хора без късмет. Неподготвени, неродени за борба, слаби, раними или просто неспособни. Има сигурно и талантиливи хора, пречупени от едно или друго в американската действителност. Поради това между тях не може да няма отчаяние. Къде го няма. За всички тях Америка е направила най-простото: дала им е храна, покрив и някой долар отгоре. Онова, за което този долар не достига, те си го набавят — с проституция, с кражби, с убийства. И все пак въпросът стои — направила ли е достатъчно за тях Америка? Не може ли да им даде още шансове, или не иска? Това, че съществуването им е осигурено, добро или лошо, не е съвсем малко. Не гладуват, имат покрив, имат и пара за в крайна нужда. Много от тях имат и леки коли... Но разболеят ли се?... Тогава настъпва наистина тяхната голяма човешка драма. Аз, който толкова се възхищавах на американските зъби, когато отидох в Харлем, в Бронкс, в по-тъмните квартали на Сан Франциско, видях, че работата със зъбите съвсем не е същата. Видях и хора с опадали зъби, особено по-възрастните... Зъболекарите в Мемфис ми говориха, че макар държавата да дава един, все пак приличен процент за социални помощи при лечение на безработните, то при едно по-сериозно заболяване, тази помощ доникъде не стига... За зъболечението пък изобщо не се дават социални помощи. Тогава тук или там настъпват силните старчески драми... Тогава тук или там вече действат онези, стъписали ме с човещината, с мащабите и с вездесъщата си организация доброволни американски движения, които събират пари за лекарства на болни и самотни хора. Тогава такива пенсионирани лекари като моя придружител в Санта Фе, два дни от седмицата разкарват с колата си храна от обществените кухни на тия стари и болни хора... Тогава се задейства цялата система от други доброволни механизми за тяхното подпомагане. Но ако в едно малко градче като Санта Фе това може да е достатъчно, то далеч не може да реши никакъв проблем в Бронкс или в Харлем, където неработещите са стотици хиляди и доброволните движения едва ли ще могат да посетят дома на всеки от тях, дори веднъж на два месеца.

Ако някой ме попита къде ѝ е проблемът на Америка, то аз бих казал — че е тук и никъде другаде!...

И точно поради това сто пъти си задавах въпроса — всъщност толкова ли е бедна Америка, че не може да поеме и това разходно перо... за своите стари и болни хора. Раздава помощи на развиващи се, на пропадащи, на прохождащи, на такива като нас в Източна Европа, загубили 45–50 години в антиамерикански експерименти. Не, не е бедна Америка, това се вижда и с просто, и със статистическо око. Може като едното нищо да поеме тя грижата за своите временни или постоянни безработни. Защо тогава не го правя? Мисля, че Америка би ми отговорила така: ние сме държава, която съществува и прогресира благодарение на труда, на труда и пак на труда. И още: на упорството, на човешкото усилие — днес повече от вчера, утре по-добре от днес.

Високо в планините на Ню Мексико бях. Тук още караха ски, пистата на места беше стръмна.

— Ето я Америка! — каза ми докторът... — Виждате ли я!

— Виждам — отговорих — тежка писта и слаби скиори на нея. Тия без счупени крака няма да се приберат довечера.

— Но това е Америка — отвърна той. — Да победиш, да се одързостиш, да не се уплашиш! Да провокираш спокойствието и сигурността!... — Да, да — повтаряше докторът — това е всесилният дух на Америка! Оставим ли леността, неспособността и некадърността, слабият характер, липсата на предприемчивост, на готовност за риск, на човешката упоритост, на волята да паднеш и пак да се въздигнеш, оставим ли тези човешки слабости да получават пенсия, какво ще стане с Америка? Вие с вашия социалистически експеримент нали точно това направихте? Способните заплащахте така, както и неспособните, работливите, както и мързеливите, умните, както и бездарните, смелите, както и страхливите. Е, докъде стигнахте?...

Тук настава време за размисъл. Всеки може да си го направи. Всеки да си тегли заключението...

Х

С много малки изключения Америка е страна, в която няма порнография!... Хайде сега, ново двайсет — както казват тарикатите момчета. Чак не е за вярване! Поради което, където и когато имам възможност, искам да се убедя — вярно ли е впечатлението ми, че американската телевизия наистина е стерилна като детски пелени, когато става дума да ти покаже нещо разголено, поразсъблечено, подфундено? Така е — това се вижда всяка вечер, с просто око, от стотици милиони американци. Дори направо тъпея... Същото е и във филмите. Сякаш, преди да ги пуснат по американските екрани, са минали през нашите художествени съвети и те са съкращавали, рязали, докато и една целувка не е останала. Тия хора импотентни ли са, все през ордени за девици и проповедници ли са минали работещите за телевизията и в телевизията, тия хора в Европа не са ли стъпвали, не са ли гледали поне френска телевизия, ако не друго? И американките толкова ли нямат хубави крака, че да опънат по едно минижупче, да пуснат по едно деколте нагоре... И през цялото това време никаква, ама никаква друга дума не идваше в ума и в устата ми, освен „стига демагогия — вие ни надминахте“!...

Втречвах очи — скептични, дълбоко мнителни. Гледах как стоят тези работи и в Бродуей, и на авенютата, и в Чикаго, и къде ли не! И по телевизията, и по улиците, народът си е народ, облечен чисто, просто и удобно. И никакъв префъкут, ако пак река да си припомня езика на моя селски — бай Пенко Шейтана.

И никакви познати гледки на уличен секс, на мамещ сексапил, на полуголи момичета, каквито в нашия материк вече има колкото щещ.

После, като се върнах в Европа, като стъпих на българска земя, силно национално самочувствие ме въззе. Нашите жени са къде-къде по-хубави от американките, къде-къде по-свободно облечени и също така къде по-нагласени... Много от тях като че не отиват на работа, а на увеселение, на бал, на ресторант или пък на сватба.

В този смисъл силно сме им избягали на американците. А те — и сутрин, и обед, и вечер, като че ли са все на работа. И понеже там понятията за работа са доста по-различни от нашите, това, както се вижда, дава отражение и на облеклото. Ако има нещо, което веднага бие на очи у нашите жени, в сравнение с американките, освен облеклото — това са очите... Под очите на нашите жени има умора... Сенки има и недоспиване, неотпочинали очи са те... И мъка много често има в тях. Има, разбира се, и поне два-три плана в погледа им... Своето елегантно и скъпо облекло част от нашите жени са го изкарали и по по-различен начин от начина, по който повечето американки изкарват своето дънково облекло. А това, както е известно, винаги дава отражение най-напред в очите... Иначе, по отношение на форми, на красота, на източна нега, ги бием американките, та на изгоряла гума мирише...

Освен че с нищо „по-така“ не ти благва душата американската телевизия, ами до затъпяване повтаря тая превелика американска дума — долар.

Долари сутрин, долари по обяд, долари вечер. Долари цяла нощ. Ако от това си купиш толкова, ще спестиш еди-колко си. Ако там отидеш на работа, толкова ще изкараш, ако тук вложиш доларите си, до довечера двойно и тройно ще ги имаш. Намразих я тази дума и публично тук-там изразих омразата си, както към този, презрян от нашия източноевропейски труженик долар, тъй и срещу всичките 24–25 американски телевизионни програми. Ала американците съответно ми отговаряха: „Телевизията е бизнес... А бизнес без долари няма.“

— Е — казвам, — вие само затова ли сте се родили — за долари... и за бизнес!

— Ние — казват те — не говорим само за долари. Но в Америка има една истина: целият проблем на живота тук е да изкараш долара! Спечелиш ли го, ти вече имаш всичко, което е създадено или се създава на тази земя... За тебе няма затворени врати, за тебе няма граници. Колкото повече долари, толкова повече небе над теб...

И в това отношение Америка е опак страна. Де е да си, да речем, в България. Имал си пари, е добре е да ги имаш, но какво от това. Докато ги изкараш, е един проблем — нито толкова малък, нито толкова лесен. Втори проблем, не по-малък, а често и по-голям, се появява, когато трябва да ги похарчиш, когато трябва да се умилкваш

на продавача на месо, за да си го купиш, в „Плод-зеленчук...“ за да ти дадат по-малко смачкани домати, на дърводелеца, който прави дограмите, на магазинера, който продава резервни части за кола. Да не отваряме приказка, ако става дума за жилище, да се добереш там, какво трябва да дадеш. Ами ако кола ти мине през ума да си купиш, хладилник, телевизор... Ами едни най-прости тухли, ако речеш да си набавиш, на колко хора трябва да пълниш кесийките и да слагаш по шише под седалките на камионите... На всичко отгоре те гледат отгоре — кеф ми е да ти дам, ще ти дам. Не си ми симпатичен — няма... Всички тези особености на българския стопански живот читателят ги знае по-добре и от мене, казвам ги само, за да ги прочете и американецът, който, както видяхте, и хабер си няма от подобни проблеми, а като слепец о тояга се хванал о долара. Долар, та долар! А ето ние колко по-богат социален, психологически и нравствен живот живеем от американците... Прави са следователно всичките, които казват, че американците освен думата „бизнес“ друго не знаят и по тази причина си остават доста по-ограничен континент от нашата стара, всичко видяла и познала Европа...

Ето ги — и от еротичното се лишили в името на своя долар и бизнес... А вечер в хотела какво да правиш? Америка си заспива в девет-десет часа... А аз затова ли съм бил тоя път дотук, за да спя?... Слава богу, в това отношение Сан Франциско беше единственият град, който ми легна на душата. Това не е град. Това е Европа — Париж на Америка е той, Монте Карлото му... Всичко, дето е свързано с весели и палави хора, с ония, на които не им се спи, с ония, на които очите им са родени за живот, а не за сън — всичко това е Сан Франциско. Весел град, живее му се на този град. Че ме и посрещна, както трябва. Включено беше радиото, тъкмо съм вперил очи като какво ще е първото ми впечатление, като как ще го запомня, блисна се най-неочаквано в колата: „Конче вода, мамо...“ Да вярвам ли на ушите си? Познатото гласче от детския радиохор, чак тук, на влизане в Сан Франциско... Ща не ща, отронвам сълза. Намокря коляното ми... Внимателно бърша втората... Песента секва, дикторът каза, че ей тия гласове, които преди година така се харесали на Америка, скоро пак ще дойдат... Ох, родолюбие, ох, балкански сантиментализъм!... Ох, мили български дечица, на вас се падна да носите на гърба си нашите превелики доморасли политици, превеликите наши промишлени и

селскостопански чудеса по света, белким покрай вас някой чуе нещо за нас, някой с нещо обикне България...

След час се настанявам в хотела и между мен и водачката ми, която също си пада по Фриско, избухва лек скандал...

— Аз съм уморена — казва тя, — но вие, ако искате, можете да се поразходите... Само че на север от улицата, на която сме...

— А защо — питам — не и на юг?

— Защото може да ви се случи нещо...

— Така ли, нали сте държава в която редът, сигурността, индивидът?...

— Предупреждавам ви, понеже отговарям за вас...

Прекъсвам я:

— А защо тогава не дойдете и вие с мене?

— За нищо на света не стъпвам там...

— А какво е това „там“, ако не е тайна — питам учуден.

— А вие, като идвате от толкова далеч, не сте ли прочел някъде, че Фриско е градът на педерастите, и... аз просто не зная защо тук ни настаняха — леко, под сурдинка нервничих тя, защото, колкото и да е свободна гражданка, дума не смее да обели срещу своите началства.

... Разделяме се с мълчание. Но на мен не ми се спи... Първа вечер в този, намятан като черга по хълмовете град, а аз ще спя... Обличам се и въпреки заплахата от педерастите, излизам...

Виждам къде са най-осветените улици, натам тръгвам... Вървя, очи на четири, ръце на осем... Слизам по една наклонена улица, каквито са деветдесет процента от улиците на Фриско, светлините се засилват и скоро се озовавам в огромно човешко гъмжило. Широка улица, пълна с народ. По това време такова чудо другаде в Америка няма. Часът е единадесет, а ресторантите отворени, никой магазин няма и хабер да удря ключа, на тротоарите — всякаква търговска дейност. И пак повтарям — гъмжило от хора, както става в Орешака, когато се отвори по Богородица Троянският панаир. Или, както е в неделен ден на битаката в София. Зная, че най-опасното нещо в един град, известен с такива похотливи „батета“, е да се заглеждаш в тях. Ала какво да правя, като, където и да ходя, от всяка друга стока, която може да се види в един град или в една държава, най-интересни са ми хората. Неочаквано чувам френска реч. За първи път, откак съм в Америка, до ушите ми достига друг езиков звук. И изведнъж — тия

мили, палави французи, на които морето е навсякъде до колене... Охо, и германци има... Гърления, силен смях, познат от всички туристически места по света... Е, няма що, в Европа съм, хайде сега по-спокойно... Тази улица, съседните наоколо, целият този квартал е весел. Тук цяла нощ си има живот: кафенета, барчета, ако някой прегладнее, в тях хвърчат, та се късат, мексиканци, японци, китайци, гърци, порториканци, аржентинци, бразилци... Като похапнат туристите, направят едно кръгче вън, на улицата, хайде сега до някое кино. Освен тези ресторантчета, има и други, те са по-скъпи. Но червени фенери и тук не се забелязват, макар че просещите хора точно в този квартал на квадратен метър са може би най-много... Стоят си мадами, стоят си левенти с кофички в ръка, и ако се позагледате било в кофичката им, било в тях, то „Плийз, хелп ми, сър“... започва да се чува около тебе доста често и настойчиво... Няма да гледам тази вечер лица, няма да ме интересуват кофички, казвам си.

Ходя самотен сред това огромно и гъсто стълпотворение, тук животът изглежда много по-различен, отколкото в цялата останала Америка. Някога един мой приятел казваше: две жени и две патки — цял панаир... Бих добавил: и трима французи... Ала самотата си е самота... Отидох до края на улицата, весело им е на хората и тук. Ето ги музикантите — улични таланти, които, макар че за Америка са рядкост много по-голяма рядкост, отколкото за Европа, не липсват и тук... И свирят, та се късат, джаз. Палави немкини подрусват рокче или стържат токче в блус... Според музиката. Бре, ненатанцували се... Що не му ударите и един марш, барем да се знае без всякаква грешка, откъде идвате.

Стигнах до края на квартала, по-точно на тази голяма и палава улица, ала точно там, накрая, взех да ситня крачка. Светлините намаляваха, а групичките мъже се увеличаваха и погледите им взеха да стават доста по-втренчени и закачливи. Я, батювото, назад...

Назад, назад, ала аз съм „балканско чедо на славни деди“... Не знаем ние, троянците, какво е назад... Толкова ли съм страхлив, толкова ли мъжеството ми е на коляното?... Оглеждам улицата, не ми се вижда да е много тъмна. Толкова му е умът на любопитния човек. Ала ние, българите, винаги си имаме и втори акъл, който не закъснява нито секунда. „За какво си търсиш белята? — казва ми той... Видя,

каквото видя, хайде сега да се прибираме обратно в хотелчето, да си легнем мирно и тихо..." Тъй ми приказва той, ала краката вървят...

Леко раздвижване настъпва тук-там сред групичките от мъже, край които минавам. Ще патя... Ала още вървя...

— О, сър, при нас е весело — изведнъж подвиква към мен един доста черен негър, и понечва да ме приближи...

Поглеждам го с възможно най-небрежен и разбиращ поглед и отминавам без никаква сигнална система от моя страна... Ала страх ме свива до вдън душа... Ако сега тръгне след мене... Като съм се обурясал тук, в квартала им, в царството им, в леглото им, дето се казва, какво се правя на това-онова... Ако още малко продължи да върви след мен, няма какво — ще хукна, и бяг, бяг... как беше в приказката?...

Негърът направи още няколко крачки, но за мое голямо облекчение, чувам как стъпките му заглъхват зад гърба ми... И научих нещо много важно. Че тия тук не гонят до дупка, както казва в пряк и в преносен смисъл нашият народ. Това, което научавам, е наистина много важно, ала не по-малко важно е и онова, което решавам, че трябва по най-бързия начин да направя — да се озова на съседната, поосветена улица. Да казвам, че имаше и тук ресторантчета, че имаше и тук тъмни входове, в които виждах мъже да се целуват, че ме спираха още десетина пъти, докато най-после се върнах на спасителната „Бродуей“, е излишно... Като съм дошъл дотук, ще ме спират. Който не иска да го спират и подканват, да не идва тук... Ала Америка излезе и в това отношение цивилизована страна. На „Бродуей“ вече се чувствах спокоен, едва ли не като у дома си... И доста доволен от себе си. Показах се мъж, видях и това „дъно“ на Америка... И най-важното, убедих се, че не са толкова морални, колкото ми се пишат...

Случи ми се в следващите дни да мина още няколко пъти през този квартал, само че с кола. И късно нощем, и дори рано сутрин... Тази част на Фриско се оказа винаги една и съща — не ѝ се доспива, не се уморява. Менят се хората, раждат се млади, умират стари. Същите са само тротоарите, светлините и веселото настроение на този квартал, който, независимо от хората, които животът подменя, като износени накладки на кола, си остава винаги един и същ...

Оказа се, че демагогът-американец си имал още тайни пътища за задоволяване на своето второ същество. Във всяка хотелска стая, то се

знае, има телевизор. И че телевизорът е последен модел, също така мисля, не подлежи на съмнение, както и това, че моделите нови телевизори са много повече, отколкото завивките и леглата, оказали се за моя изненада доста стандартни и еднакви в цялата страна. Поради това, колкото и технически образован да бях, и с пускането и гасенето на телевизорите, както и с крановете в баните — имах известни проблеми... Ала, че има и един надпис, сложен върху телевизора кога дискретно, кога съвсем открито, скоро разконспирирах. Там е написано: „Муви“ (кино), и са посочени каналите, на които можеш да си поръчваш „мувито“... А самото „муви“ е порнография или сексуални филми, и когато на другия ден слезеш при момчето или момичето, което усмихнато и с чар ти отреже квитанцията, трябва героично да добавиш към цената на стаята и дванадесет доларчета за „мувито“... За да се убедиш, че и в Америка я знаят нашенската поговорка за удоволствието и заплащането му... Следващата вечер вече си преценяваш „муви“ ли, или дванадесет доларчета да спестиш и да гледаш скучната американска телевизия, която в леглото те замеря и бие, като че си под душа, със своите десетки, втръсващи от повторение реклами.

Има и трети вариант за прекарване на вечерта в Америка, към които аз най-често прибегвах. Книжката... Затова пък си мислех, че като отида в Ню Йорк, там вече няма как да не попадна в царството на разврата. И то всякакъв. От оня на Уолстрийт — финансовия разврат, до другия от Петото, Шестото, Седмото и пр. авенюта. За Бродуей да не говорим. Там, вярвам, артистките ходят съвсем голи... Ами Харлем, ами Бронкс... Имена, светове... Идвали са до мене от приказка, от прочетено, от разкази на „всичко“ видели и знаещи хора... И колко съм напласен от тях... Харлем, Бронкс... Там, казваха ми, още като се покажеш на улицата, и черният незабавно ти тегли пищова... Затова бял човек в Бронкс не стъпвал, убиват го, само, за да си направят удоволствието. Или пък само защото е бял човек! Колкото и странно да е, и моята водачка, която се оказа, че и по Ню Йорк много си падала, и тя би отбой: „Там не обичам да ходя... Там не е за бели...“ Намирам по телефона един български колега-журналист. Знае я той, Америка...

— О, Бронкс — казва ми. — Какво ще правиш там?... Черните само като видят бяла кола, и такава тапа ще ти направят, че жив няма да излезеш...

— На теб — казвам — случвало ли ти се е?...

— Да ти кажа право, само веднъж ходих малко след пристигането си. Но толкова работи съм слушал за този Бронкс, че не ми се стъпва там. И теб, в никакъв случай не те съветвам да ходиш.

В никакъв случай! Лесно му е на него. Ами като се върна утре в България и знаещите хора, интелегентите, като кажат — тъй и тъй, ти като ходи в Америка, видя ли там гетата, Харлем, Бронкс?... Какво да отговоря?... Не ги видях, защото ме беше страх. Че ти тогава какво си видял, щом там не си бил? А българската интелигенция е такава — тя всичко знае, което става по света, и освен това, ако не си видял онова, което българският интелигент си е наумил, той на момента може да те презре и въобще да му паднеш завинаги в очите.

Е, има и друг начин, знаем го ние, българските журналисти. Като нещичко попрочетем и нещичко като поизмислим — ще стане работата, уж сме били и видели...

Ала и този път се инатя, както и във Фриско, при ония юнаци... Да отида сам в Харлем и Бронкс, то се знае, и през ум не ми минава... Чак такъв герой — опазил ме господ... Виж с някой по-вещ човек... Ала де го?... Появява се. Появява се, гдето най-малко съм го очаквал... Светльо, младо момче, наше, син на мой съсед.

— Колко му е — казва Светльо най-неочаквано, като му казах проблема си. — След час идвам...

След час идва наистина. На задната седалка гледам и жена му. И не само млада, ами и хубава...

— Нея защо я подлагаме на такива рискове — питам... Ала Светльо е смелчага.

— Че аз — казва — в Бронкс си ходя много често...

— И досега нищо ли не ти се случи?...

— Ами, нищо такова, за каквото говорят...

И Светльо пришпорва малката си хонда, която е купил на старо с първата заплата, на това отгоре и с предизвикателен дипломатически номер...

— Карай — казвам — най-напред през Харлем... На него да му видя страшната слава, пък после още по-страшното — Бронкс.

Харлем е огромен квартал. В него живеят предимно черни, но тук-там има и бели, испанци и латиноамериканци предимно.

Изграден някога, този квартал е вече град. Но е строен солидно. Стените на къщите са дебели, тухлени, по много от тях мазилката отдавна е опадала, улиците са по-мръсни, доста по-мръсни, отколкото в Ню Йорк, но не по-мръсни, отколкото в голямата част от българските улици, да речем. Тук-таме имаше гробища за коли — доста опоскани гробища, или доста опоскани коли, което е едно и също... Забелязах на няколко места събрана смет, изхвърлени кашони от магазините, развалени портокали, празни тенекии, неприбрани от колите по чистотата... Видях тук-таме счупени прозорци по сградите. Видях изгорели и непоправени къщи. Из тях щъкаха насам-нататък хора. Имаше немало захвърлени коли, както катастрофирали, както изгорели, поизбутани встрани от пътя, и тъй си стоят — година ли, две ли... Дълго шарихме из Харлем... Но колкото да ходихме, оттук нататък нищо компрометиращо американския империализъм, струва ми се, в тази част на Ню Йорк повече не видях... За сметка на това колективно решихме да видим „Литъл Одеса“... И тя е в Харлем. Тук пък е царството на руските емигранти. Евреи предимно, но не само... И тук магазин до магазина. И тази Одеса е като истинската... Само че черните са по-малко, белите повече. И доста от стоките бият на руско. Всякакви килими, някои от тях, казват, били откраднати, се продават тук, на прилични, за да не кажем, на ниски цени. И сребърни прибори, донесени от „Матушката“, има. И мили матрьошки, и самовари, цяла Русия сякаш се е преселила в „Литъл Одеса“. Говори се на руски, сергиите са излезнали чак на улицата. Не ми стана ясно откъде са купени тези хиляди тонове зеленчук, тези хиляди тонове плодове, това райско изобилие, изсипано в „Литъл Одеса“ на най-ниски цени... Нямаме много време и с бърза крачка оброждаме този руски оазис, където емигрантската мъка и емигрантската надежда са приседнали една до друга. Среждаме типично руско момиче, което я има, я няма двайсет години. Хубаво... Контрастиращо на този общ, сякаш изпран женски фон...

Почти източно тържище е тази „Литъл Одеса“. Само че, понеже е и американско, все пак е доста по-богато и сито и от най-богатите източни тържища. И много по-чисто... Магазините са наредени един до друг в продължение на километри. От едната и от другата страна на широката улица. По средата на улицата са извадени сергиите с всякакви дребни стоки и зеленчуци. Не знаеш къде да гледаш по-

напред. Където погледнеш, все стока. И все хубава. И което е най-обидно — евтина...

Стоят тези руски душици — с еврейска, със смесена, с всякаква кръв — още много, много неусвоени от Америка. И самите те, неусвоили я още. Чуждеещи се, несръчни сякаш в тази страна на динамичния бизнес, носещи дълбоко в себе си руската безметежност и спокойствието на руските пазарища, някаква вътрешна печал, покорена от гоненето на долара, подсилена от неясното бъдеще. Защото тук те са много — десетки хиляди. Едни едва са стъпили вече на краката си, а идват и други... Присадката е трудна. Две епохи... Едната, ще не ще, трябва да отстъпи на другата. Защото е на нейна земя и трябва да живее по нейните закони. А в душата все още, и за колко ли дълго още, живее другата...

Още една руска територия посетихме. На самото крайбрежие на океана, там, където по липса на пясък са наредени дървени скари. Тук бронксчани, харлемчани, а че и нюйоркчани, като се постопли водата и като напече слънцето, идват да му се покажат. Бас слагам, че тези плажове тук са много весели и интересни. Какво кръвосмешение се подготвя по тези плажове, което, ако не още през деня, то най-късно вечерта се осъществява...

Но сега е още хладно. Слънцето е в първа младост, дървените скари са бели, измити, отпочинали си през зимата от боси нозе и от натежали дупета. Назад, на стотина метра, са магазините. По-скоро това са кафенета, ресторанчета, собственост главно на руски бежанци. Сега са празни, макар и отворени. Тъжно и самотно е в тях. Изнесли столове, един до друг са насядали възрастни евреи и си приказват. Стари хора са вече, много видели... Не говорят английски, не. Чист руски и тук, както беше и преди в „Литъл Одеса“... Може да се досети човек какво си говорят тези групички от хора, събрали се по трима-четирима: за Русия, за преустройството. Всеки е скътал своята си мъка, своята си горест по далечната земя... Защо е устроен така светът? Защо тези хора са тук?... Защо родината им ги е така напъдила?...

Ще прием със Светльо кафе. Влизаме в първото ресторантче. Прави, на тезгяха, четирима мъже на средна възраст играят карти. Щом са се хванали о картите в единадесет часа преди обяд, тия са от четирите процента, за които ми говориха в „Рейд Корпорейшън“.

Никой американец по това време няма да седне над купчина карти... Не са и дотам весели лицата им. Дори и на онези двамата от тях, които явно печелеха играта... Говорят руски, ние говорим български. Това не им прави никакво впечатление. Не ни и поглеждат. Щом сме тук, и ние сме като тях. Какво толкова да ни гледат? Ресторантчето е чисто. Много чисто. Тук няма „лабаво“, както казваше Петър Нанков от нашия край... Кафето, което поръчваме, слабо ще напълни джоба на съдържателя, но и три кафета са нещо пред нищото, което е навсякъде около нас. Поради което момичето се усмихва, изслушва ни внимателно, като че ли поръчваме някакви много специални ястия, пак поклон и усмивка и се отдалечава. Ала веднага щом се обръща, съдбата изтрива усмивката му...

Иначе, мястото тук е повече от приятно. Да ходиш по тия скари, да гледаш тая тиха вода, да примижаваш на това първо, уютно слънце... Ако не беше тази тъга в очите на хората...

Оттук ще гоним Бронкс, Лошото е, че бензинът в колата на Светльо свършва, от ясно по-ясно е, че щем не щем, трябва да влезем в жив контакт със страшните обитатели на Бронкс... Въртим се около един площад, празен за този ранен час. И освен един негър с доста нечисти дрехи, нещо, което веднага се хвърля в очи, друга жива душа по площада засега не се вижда. Картината е същата, както в Харлем, само гдето изгорелите и непоправени сгради са повечко...

— Защо в Америка има толкова много пожари? — питам.

— Много от предметите, с които са пълни домовете на американците, са леснозапалими. И някои от строителните материали — също — отговаря Светльо.

Питаме негъра за бензиностанция и дори, за да говори с него, Светльо сваля стъклото на колата си...

— Абе, ти луд ли си — викам. — Не виждаш ли, че тоя, ако не убие днес двама души, не заспива вечер...

— Не виждам — казва той и направо пита за най-страшното: къде е самото сърце, центърът на Бронкс... Негърът обяснява, както всички в Америка обясняват. С усмивка, любезно, като че това е най-важната работа, която има на този свят да свърши... Не изважда нито нож, нито пищов — и аз, свит на седалката до Светльо, тревожно недоумявам защо се бави...

Светльо обаче си приказва с негъра най-приятелски и като получава най-точни обяснения, сме готови да тръгнем...

Негърът обаче прави нещо, което никъде, никога в Америка не видях друг да го направи. Видя, че Светльо пуши, и с доста извинения, го помоли за цигара...

Сега, викам си, ще стане каквото ще стане... В България, като иска някой с някого да се заяде, му иска цигара... Или го пита: „Колко е часът.“ И мадама, който иска да сваля, прави същото... И когато са решили да те пребият, ти искат огънче и докато го подаваш, ти святкат един в лицето... Стана тя, каквато стана... леко поглеждам съпругата на Светльо, която е на задната седалка, и не мога да преценя и тя ли пребеля като мене...

Светльо подава не една цигара, а цялата кутия, негърът се разчеква, усмивката стига до ушите му, бие един поклон, ще счупи павета пред краката си...

И не се случи нищо друго... На бензиностанцията взехме бензин, тук той беше по-евтин отвсякъде другаде в Америка... Оттам по един „уей“, по втори, извъртаме се, лутахме се. И пак гледаме улиците, гледаме къщите, занемарени, направо изоставени, ако ги сравним с онова, което е на десетина километра от тях, в сърцето на Ню Йорк. И с всичко останало в Америка. Виж, ако ги сравняваш с някои наши градове, да ме говорим пък с нашите гета, като „Факултетото“, с онова, което е зад тарабите в Казанлък и в квартал „Тракия“ в Пловдив... О, господа българи, тук е едно място, където паради могат да се правят, където може да се доказва архитектура, монолитно строителство, да се дават примери за световни рекорди жилищна площ на американски каскет от населението... Няма панели, няма бараки... Здрави, макар и най-често безстопанствени, са жилищата... Копките по улиците обаче са по-малко, отколкото по някои централни булеварди на София, а купчините неприбран боклук не са в никакъв случаи по-големи, отколкото са около нашите контейнери в „Младост“, когато „службите“ ги забравят за по няколко дни...

Външно така изглеждат Харлем и Бронкс по това време на денонощието. Нощем не дойдох... Сигурно тогава става, каквото има да става тук... Но ако някой у нас замръкне у „Факултетото“?... И девойче, ако се обърка из бараките, да не би да му се размине...

Четири часа го обхождахме Бронкс. Стигнахме пак до океана, пак видяхме водата. Светльо каза — няма повече къде, няма повече какво да гледаме...

Вечерта пак звъня на моя приятел, който отказа да ме заведе до Бронкс, поради страха от престъпния контингент...

— Не сте попаднали — казва той — на най-страшните места... Имали сте късмет...

Българинът ли ще падне по гръб.

... Връщаме се от Бронкс. Тук-там по тротоарите девойки и младежи си доспиват... Нека си поспят... Двойки и тройки черни си говорят нещо и ни оглеждат подозрително... Един домат прелетя над колата — хвърли го едно малко негърче, но не ни улучи...

По-нататък нагазихме Харлем... Скоро видяхме Статуята на свободата. Видяхме билдингите около Уолстрийт, Старото пристанище, което описва и Алеко... Усетихме острата миризма на риба от някогашни складове за рибни консерви, пропила в дървото и дори в камъка. Минахме реката по най-стария мост — Бруклин бридж, и навалихме към ООН-то. Оставихме колата в един паркинг и без да ни спре някой, без да ни иска паспорт или други документи, се озовахме в едно от кафенетата на ООН... Сменихме един свят с друг... Безкрайно различен! А кой знае, може би не толкова... Приспособяваме се бързо. Това е едно от нещастията на цивилизования човек!

На една маса, недалеч от нас, седнал с двама свои колеги, е албанският посланик. Тук вече има кафе като за мен. Изпивам три, което е сигурен знак за момичето на бара, че съм наркоман. После Светльо ме повежда да ми покаже Централната заседателна зала на ООН! Вън две жени чистят. Вратата, до която сме, е отключена и Светльо прекрачва въженцето, което е опънато, за да не се влиза вътре... Както би го прескочил, ако майка му го е опънала на село, за да си простре прането на него. Смига ми, правя същото след него и аз... Хайде де! Ще дойдем дотук и едно въженце ще ни спре... Отиваме до стола, на който самият Никита Сергеевич си е свалил някога обувката... Навеждам се над банката — слава богу, следа поне тук няма...

Времето е измило и това петно от миналото...

Никой не ни се скарва, никой не дойде да види не слагаме ли бомби под стола, където утре ще седне българската или съветската делегация. О, Америка, Америка... На нас, в НДК-то като влизаме, ни преобръщат джобовите и чантите...

Вие, ООН-то сте си изтървали...

Гледам календара, на 23 март е роден моят син. Тави година ги навършва двадесет. Трудовак е в пловдивските строителни поделения. И той „изплаши“ нашия мнителен социализъм и неговия първи партиен и държавен ръководител. Ще празнувам рождения му ден, както съм си намислил. Ще ходя, където ще ходя, ще потърся в някой магазин вино, ще купя суджучец, домати, сол и хляб. Ще направя в пълния смисъл на думата, българско празнуване. Рожденият му ден ме сварва в Мемфис. Мемфис не е голям град, като някой от тези, от които ида или в които скоро ще ида. Почти цялото население на града и във фермите наоколо е черно, което различава града от другите градове. Иначе Мемфис повече прилича на нашите европейски градове — има си главна улица, и още една голяма улица край брега на Мисисипи... Тя е неговата главна, входно-изходна артерия, а другата е търговската. По нея са наредени магазини, въвн са извадени сергиите (ако употребим тази източна дума) с намалени стоки. Тук е евтино. Даже съвсем. Това е Югът на Америка, той винаги е бил черен и беден...

По главната улица на Мемфис не могат да се движат леки коли. Те пресичат само напъряко, ето защо да вървиш по тая улица е истинско удоволствие. Никой не те застрашава, никой не ти свирка — това в Америка и никъде не става, но тази пък улица изцяло е затворена за движение...

Днес нямам посещения и срещи, ще мога да походя, да погледам града и черните му обитатели... Колкото и да ги гледам, все до един извод ще стигна. Преди мен пък е стигнал доктор Маруах, който, когато ме изпращаше, каза: „Всички хора по тая земя си приличат.“

И негрите в Мемфис са като всички хора. Срещу мен идват трима, носят бира в ръка. Вижда се, че това са физически работници — доколкото такива, в нашия смисъл, тук изобщо има. Трябва ли някаква физическа работа да се свърши, то се знае, ще я свърши съответната машина. Човекът само я обслужва. Даже гледам пред себе си машина за метене на улиците. Черен симпатяга, в добър кеф, си

прави завойчетата с нея. Машината е достатъчно голяма, за да събере боклуците на един среден български град. Симпатягата закача минаващите край него черни девойки, ала тактично и донейде срамежливо, както е всъщност във всяка провинция по света... Те го поглеждат крадешком, но в никакъв случай не се обиждат на закачката му. Също, както е навсякъде по света...

Дотолкова и метенето на улиците се извършва с машини, че в Сан Франциско видях и прахосмукачка на една улица... Доста голяма и доста мощна, държеше човекът силния маркуч и макар че минавах по другия тротоар, на един конец да ми издърпа крачолата. Когато ви казвам, че американците са се самозабравили, имам предвид и тази прахосмукачка...

В Мемфис търговската улица е дълга. И макар че наблизко са Алабама, Арканзас с неговите бивши прерии, Мисисипи, в ситито на града беднотия в никаква форма не се забелязва... Добре нафрахкани са магазините и за хранителни, и за промишлени стоки, а цените тук, като изключим Ню Мексико, са най-ниските в Америка... Стигнах до единия край на улицата, в тази част тя беше безлюдна и безжизнена в припадащата вечер. Много от търговците, изглежда, бяха забогатели и търсеха вече по-големите светове на Америка, защото на много от бившите витрини, висеше надпис: „Продава се...”

Наближава седем. Зная ли пък тук, в тая американска провинция, дали няма да затворят по-рано магазините и празникът ми да отиде на кино...

Ала в кой магазин да вляза, като в който вляза — вече не ми се излиза... Яде ми се, няма какво да крия, нещо като шунка, нещо като суджук, нещо като пастърма — изобщо нещо, което да върви на виното, което също ще трябва да купя... Ето магазин за колбаси. Отвън гледан, магазинът е тесен — витринката му я има, я няма два метра. Някога така са строели не само витрините, но и фасадите на къщите в Америка. В някои от щатите по това, колко метра е фасадата, се определя „данък сгради“. И предприемчивият американец, бил той китаец, японец, или аржентинец, строил малки фасади, а разширявал навътре... До Вашингтон има едно градче, Александрия, по-нататък е имението, в което е роден Линкълн. Целият град е така построен, че фасадите на къщите му са най-тесните фасади в света. Не повече от

метър и половина... Цялото градче изглежда като една детска играчка...

Влязох в един такъв магазин за колбаси и месо... и щях да се загубя... Той беше толкова голям навътре, и толкова пълен с каквото трябва, че се заех... да броя. И преброих — петнадесет вида салами, наредени един до друг, в опаковки от сто грама до килограм... Преброих още десет вида свинско месо — предна част на задния крайник, задна част на предния крайник, ухо, само кожа, само сланина, смесено, с пипер, без пипер, от врата, от гърба, от корема, зад корема... Е, то бива, бива...

По-нататък идат пастърмите... Можеш да си режеш и да опитваш, да харесваш, да не харесваш... Има нарязано от всеки вид, ти само благоволите да протегнеш ръка и да поднесеш нежното червено пламъче на пастърмата до устата си... Тук, при това многообразие от десетина вида пастърми, усещам леко сърцебиене... Луд съм по пастърмата, а сега се обърквам... Като толкова обичаш едно нещо, по какво да познаеш от кое да си вземеш... Най-истинското чувство, което изпитвам, е да имам толкова дълги ръце, и с по толкова пръсти по тях, че да стана нещо като стоножка и всичките тези чудеса да ги сграбча и да хукна с тях към България...

Колебанията и вълненията ми в тази част на магазина бият всякакви хамлетови колебания... Оня се е питал да бъде, или да не бъде... За мене този въпрос беше решен. Че ще бъде, ще бъде, ама от кое да бъде...

Идат говеждите меса... Само шол, шол — ама от плешките, шол — ама от бутоните, още шолове, от още части се редят, само кокал не се мярка и аз направо ги съжалявам тия хора... Те не знаят какво е да идеш в магазина, да ти претеглят на разкривената паланца едни заден волски крак, очистен най-грижливо откъм всякакво месо, па да го занесеш в къщи, па да грабнеш сатъра, докато го съсечеш, за да влезе в тенджерата, съседката отдолу да оглежда панела, дали не се е пукнал вече. Па като пусне една мазнина, па като напълниш тенджерката с моркови, с картофи, с мерудийка, с джодженец — как си ти?

В подобен, войнски ред са наредени по-нататък агнешките меса, овнешките, телешките... Най-накрая идат деликатесните произведения от сърна, елен, маршируват всички възможни филета. Но аз вече съм

дотолюва отмалял от гледки и видения, че се отказвам да стигна чак до дъното на магазина.

Ако някой ви каже, че някъде в Америка храната е скъпа, или дори средно скъпа, или даже малко скъпа, не му вярвайте... Храната в Америка е евтина, много евтина, по-евтина няма накъде... Като влизах навътре-навън из американските магазини, като гледах това, което частично описах, най-много ми се искаше да извикам: как не ви е срам!... Ала не извиках, защото и на влизане, и излизане, все едно дали бях в Харлем, в Сан Франциско, в Санта Фе или в Тера Хота — бях онемял. Поради което Америка не чу моя възмутен глас и моята будна съвест.

Така... Откъм мезето докарахме работата, ала де е да нагъваш суха мръвка, пък била тя и американска, де е да притуриш към нея краставичка, домати, лудец... По магазините на „Плод-зеленчук“ в Америка никога не можеш да познаеш кое време на годината е. Не е като у нас: появи ли се домати, пиши го, април си отишъл. Появи ли се лукът, март е вече в къщата ти, късай календара... Дойдат ли юли-август, оглеждай се за грозде и дини... И в това отношение господ е оцетил Америка откъм прости човешки радости. Американецът не знае какво е да чакаш да излезнат дините, да узрее гроздето, да се зачервят черешите и да си хапнеш с такава сладост, че чак в петите си да я усетиш. Много видове лук има в тези американски магазини... Червени, бели, шарени, зелени, с листа, без листа. В найлонови пликчета — по един, по два, в мрежичка — по десетина... Както и домати — наредени в десет реда и в десет опаковки от най-дребничките, които и да ги глътнеш, няма да се закачат на гърлото ти, до два килограма парчето. Да си направиш снимка с него и после да я показваш на приятели...

Още натежава пакетчето. Нищо... И утре е ден... Ако да съм в Америка, аз съм си българче. Няма муха да ме ухапе, че съм спестил някой долар от ресторантите, в които ми се налага да ходя...

Истинският проблем се оказа онова, което най-малко очаквах... Виното... Сто магазина отпреде ти, сто вида сокове, кока-коли, джусове, „севън ъпи“, какво ли още не, от етикетите и от видовете бутилки можеш да си разцентроваш зрението, а вино, водки, уиски, такива восточни благини — не намирам. Няма как, ще питам. В Америка поне това разбрах — никой не ти се кара, ако питаш...

— О — каза ми един набор, застанал на касата за хранителни продукти, където също убивам половин час, докато реша с какъв хляб да подсладя душата си, — в горния край на тази улица има специален магазин... — Той поглежда часовника си: — Затваря в седем...

— Само там ли?...

— Само там, господине, побързайте...

— В целия град само на едно място ли продават алкохол?... — Почти съм готов да се скарам на тия американски глупости.

— Йес, сър... само там... В Америка не се пие алкохол!

Едва хванах магазина и купих бутилката. Но оттук нататък ще отворям очи на четири, за да видя това истина ли е, или е поредната империалистическа пропаганда!

Отварях ги, гледах. С нови хора се запознавах и сядах с тях на маса. И сам прекарвах обедни и вечерни часове в малки, по-средни и в съвсем престижни ресторанти. И в центъра на градовете, и по към края и най в края, където ходят хора, в джобовете на които доларът паяжина няма да хване...

Едно на друго, картината е същата. В ресторант като са, американците могат да опитат пет-шест бутилки вино, внесено от Франция, Италия и дори от България. Доста често в магазините, в които се отбивах, виждах любимото отечество, представено с бутилка „Тракия“, или бяло „Шардоне“, по четири-пет долара бутилката. Оглеждах се да видя дали зад гърба ми няма някой, да подложи на съмнение психическото ми състояние, и погалвах леко прашния етикет. Къде е дошло, милото българско винце, и то с долара да се бори! Та, американците отварят няколко бутилки, но изпиват една, тази, която след много мляскане, с най-различни физиономии, издаващи вкусовото усещане, осенило устната им кухня, с присвиване на очите, с облизване на езика, ще се решат да изпият. О, да гледаш как американците поръчват вечеря, как избират вино, и как после плащат, си е цял спектакъл, но за него ще стане дума по-нататък.

Ако не им хареса виното или пък не им се пие вино, те може да изпият една до две бири „от малките“. В Америка се продават над триста вида бира, в малки, 250 грамови бутилки — докато й усетиш вкуса, докато я видиш черна ли е, светла ли е, шишето свършило.

След много проучвания установих, че горе-долу също тъй стои въпросът и с прословутото уиски. За което ние знаем, че американците

го лъоскат, както нашенският шоп пие шльокавицата си.

Покани ме един американски журналист в дома си, в Санта Фе. Седна, американецът му с американец, на своя домашен бар, половин час ме разпитва какво уиски повече обичам, английско ли, шотландско ли, или ще приема от американското...

Абе, давай, викам, откак съм тук тъй съм пресъхнал, че не питай. И българско да извадиш, и от него ще пия...

Вади той една голяма чаша, бутилка цяла да излее в нея, място ще остане за още една... Ето го, значи, моя човек... Появи се най-после на хоризонта на пътешествията ми чак тук, в този странен град Санта Фе! Да бях знаел, да бях дошъл тук най-напред и дето се казва, тук да си остана, при нормални хора... Отваря той царевичното американско уиски, ръката му трепери като на свидлив кръчмар — капка да не капне повече от двайсет и петте грама, които въобще не можеха да покрият дъното на халбата. Отгоре й, без да ме пита, изля две газирани води, в това езеро взе, че изсипа и един хладилник с лед, и ми го подаде... Да си студя главата ли в него, или да го пия...

Оказа се, че толкова им е пиенето на американците, които ние броим, че са от алкохолик нагоре. Много лед, много вода и малко уиски... Американската трезвеност е другото нещо, което дълбоко ме впечатлява, че чак ме сащисва. Вярно е, че сериозната работа, която работят не позволява нито пияна, нито мътна, нито дори недоспала глава. Съвсем непривично, просто скандално е, в учреждение, в такси, или дори в автобус, да видиш мътни очи, или да те лъхне на алкохол!... Ала по-вярно от всичко това е, че въздържанието от употреба на алкохол е прераснало в нравствена норма, които цяла Америка безусловно спазва. В 11 ч. вечерта ресторантите затварят, ала в 10 са вече празни. Между два и седем сутринта при никакви обстоятелства и никъде официално не се сервира алкохол. Не е модно, не е здравословно, не е нравствено да се пие!... Толкова. Ето, това ми казваха и което е по-важно, видях го... И в Северните, и в Южните щати, и в Дивия запад, и в цивилизования изток.

Аз не вярвам на очите си, та камо ли читателят да ми повярва. Още повече, като знае как в Европа, и още повече в България, гледаме на пийването. В това число и моя милост. Колкото и когато ми бе дадена и най-малката възможност в Америка да се покажа на какво съм способен, то убеден съм, че със своето най-нормално за

представите в България отношение към чашката, там направо оставих впечатление на алкохолик.

Е, видях и в Америка пияни хора... Може би десетина души за тия тридесетина дни. И жена видях пияна... Но видях също така, как пък нея я гледаха останалите...

И пак ще кажа: как ги правите тия работи бе, хора?... Но и друго ще попитам: а дали пък е и толкова добре, дето дотам сте си вързали кесийката и душата, та една бутилка винце с приятели не смееете да прилеете вечер? Че той, човешкият живот, само за финансови и други успехи ли е създаден, не му ли трябва на човека да си отпусне и той малко гемове, да си позамотае главата, да забрави едно или друго, да се развесели. Защото алкохолът не е направил никого щастлив, но за час-два може да отпусне душата...

Казах щастлив, и се питах през всичките опия дни: като толкова работят, като си сменят през година колите и мебелите, като се местят от един квартал в друг, когато пожелаят, като са им толкова пълни и препълнени магазините, като всичко на Америка ѝ е „най-най“, щастливи хора ли са американците?...

Запознах се с много и различни хора в тази в много отношения възхитителна държава. Гледах ги, слушах ги и се питах — все пак, щастливи ли са! Отминавам ученическата страна на въпроса за щастието — интересува ме доволни ли са, сити ли са от живота си. Кръстосах Америка и по шосе, и по въздух. И в най-големите градове бях, и в самотни ферми. И с наемни работници обядвах, и с милионери. И в отрудени женици се вглеждах, и в жени, никога непознали физическото усилие. Щастливи ли са американците?

Разговарях с един преуспял лекар. Двадесет години не беше излизал в отпуска, да не му вземе друг пациентите, а много частни собственици въобще никога не бяха почивали...

Вярно е, че може да бъде свободен само онзи, който знае какво е свободата.

Но американците свободни ли са?

Цялата система на държавната уредба, на техния начин на живот е колкото велика, толкова и силна... Но поради това, по един или друг начин, всеки е зависим от нея. Всеки има към какво да се стреми, но и какво да губи...

Освен онези, от тротоарите...

И дали употребата, или неупотребата на опиати и алкохол може в някаква степен да даде отговор на подобни главоблъсканици?

В същото време, вместо отговор на тези съдбовни въпроси, смела идея се върти в главата ми. Защо не се споразумеем с американците — да ни приемат нас, българите, за една година време в Америка, да им ошетае пълните магазини, както нашите са празни, да им попием от винцето, да им попеем родопски и пирински песни. И за тях добре, и за нас... Имаме мъже-пиячи и за износ. И девойки също. От всички поколения — и от най-младата ученическа възраст, и от средната, и от третата.

Само от моето село, което в резултат на крупните успехи на социализма, на всички организации и реорганизации в селското стопанство, вече я брой, я не — 500 души, можем да ви предоставим 15–20 изпечени вече, в портрет извадени и по стените разлепени юначаги. Вие може да имате огромни показатели на глава от населението по национален доход, по такива промишлености, по онакива. Ние пък ще бием не само вас, но и цяла Европа, по алкохолик на глава от населението. Това е един друг, мисля, най-красноречив успех на политиката на партията и правителството, начело с...

Нещо да има да кажете! Елате ни на гости в село само една събота (маже и в друг ден), да ви заведем на ресторант. И младежите ни, и девойките ни към 24 часа са употребили толкова концентрат колкото един статистически американец я употреби, я не, за цял живот.

Съвсем сериозно са се заели американците и по отношение на пушенето... Още щом прелетяхме в американските въздушни пространства и макар че бяхме във френски самолет, в самолета излезе надпис. „Вече сме на територията на САЩ, Във всички щати е забранено пушенето по време на всички видове полети и във всички самолети!“

Ха сега де! Прочетох веднъж текста, прочетох го втори път... Нещо ме гавва моят английски... Възможно ли е?... Това е чист абсурд... Че тия хора, ако тъй я карат, ще останат още утре без пътници... За щастие пък да не споменаваме.

Ала както се убедих отпосле, самолетите им не само не остават без пътници, но са и винаги пълни. Летенето със самолет от един град до друг американците го имат за нещо по-обикновено, отколкото, да речем, ако ние се качим в рейса от Троян до Ловеч. Като погледне

човек въздушната карта на Америка, ще види толкова много линии, че те като снопове излизат от всяко що-годе завъртяло площадче градче, и стигат навред из тая огромна страна. Линиите са толкова много и толкова нагъсто, че приличат на снопове от ракети, които военните гарнизони у нас изстрелват по празниците. Чак като иде горе във високото ракетата, се виждат стотиците отделни пътища, които нейните светлини оставят в небето. Летищата са вероятно и най-оживените места в тази страна, а пътищата към летищата — най-натоварените... Всяко летище е един свят, в който всичко има за човека, освен, пак повтарям, онова, което го няма в Америка — конячето, уискито, водката, мастичката.

И никъде, никаква цигара... „Кампанията“ — ето една хубава нашенска дума, която липсва на американския социален и политически език — я е започнал главният хирург на САЩ. Започнал я, както ние казваме, на шега. На шега, на шега, ама на шега тия работи ги започваме само у нас. В Америка от такива шеги не разбират. Сега вече „кампания“ против тютюнопушенето няма. Види ли се човек с цигара, значи това е второ качество човек — бил той мъж, още повече жена. А най-често това означава — човек от дъното...

Е, тогава — рекох пък аз, — не пушите, не пиете, ама опиатите пък ги дънкате, та света сте уплашили! В това ли ви е щастието?

Американците не отричат, че има наркомани в голямата им държава. Не само не отричат, ами тревогата във вестниците, телевизията, радиото е, както ние казваме — „нонстоп“... Специални вестници четох, пръснати по летища, по гари, навсякъде, където американецът отива. Педагози, невролози, политици, сексолози, всякакви „лози“, каквито в Америка също има колкото щеш и за каквото щеш, пишат, съветват, предупреждават, заплашват, мръщят се, надсмиват се, заканват се с пръст, молят се — всичко правят, само и само да накарат учители, родители, просветители, волонтийрси и всички, които могат с нещо — да спрат това зло за Америка...

Злото е голямо. Но не чак толкова, колкото изглежда от американската телевизия, печат и радио... Защото то не е по-голямо, отколкото е в Европа. Шумът, който самите американци вдигат, е много по-голям... Те не крият бедите си, не ги премълчават, не искат по този начин да печелят национален престиж. Напротив, преувеличават ги. За

да държат нащрек общественото мнение, отговорните институции, самата държава...

А ние в Европа ги оплакваме. И ги гледаме иронично...

В списъка на опиатите, които се употребяват в Америка, например се включват пиенето, пушенето, употребата на транквилизатори, самите наркотици в различните им видове. И кафето!!!

Ами ако така постъпим и ние в Европа? И в България? Представете ли си каква ще излезе картинката... Просто не смея да го задам този въпрос... Защото само въпросът е достатъчно страшен, да не говорим за отговора... Ами ако пък към това прибавим нитратите, екологическата си драма, ако прибавим и престъпленията на нашето правителство, и пропагандата около Чернобил, каква ще бъде наистина картинката? Дали ще имаме още сълзи да оплакваме американците?...

Кафето! Това ми беше една друга мъка... Няма кафе като хората американците. Това, което се продава в кафенета, в ресторанти и в хотели, във фоайета — безплатно, платено, това не е никакво кафе, а кафеена вода... В сравнение с тази вода, нашите бармани и барманки, които от едно кафе правят три или четири, са направо едни най-честни и достойни християни. На всичкото отгоре почти навсякъде е написано, че кафето е без кофеин. Взели му кокалцата на кафето, оставили го една гола вода, а колкото останало — посегнали на кофеина... Чаят в Америка е по-силен от кафето. Американците обаче пък не обичат чая...

— Защо в тая работа с кафето чак дотам сте се увлекли? — питам. — Ние в Европа не му ли жулнем до 10 часа сутринта две кафенца, от ячки по-ячки, и следобед още две, деня за нищо го нямаме. Да оправи недоспиването, махмурлука, да прогоним умората от блъскането в трамвая, от висенето по опашки, от политическите страсти, от нямането!...

— Кафето е опиат — отговарят ми толкова единодушно, като че американците са изкарали висшата партийна школа в България.

— И поради това го продават толкова разрежено?

— Поради това — отговарят ми...

Е, има изключения... В Сан Франциско един неделен ден така ми се пиеше кафе, че влизах поне в пет хотела. Във фоайетата на много от хотелите в Америка има барчета с безплатно кафе... Все с надеждата,

че поне в един от тях ще ми замирише на истинско кафе и все питах — еспресо, моля, да имате?...

Еспресо може да се намери, но далеч не на всяка улица, още по-малко във всяко кафене... Като ме видяха, че съм европейец, следователно — мога да се троя колкото си искам, напътиха ме. На еди-коя си улица, на еди-кой си номер, имало един италианец, при него можело да се изпие чашка... Извървах ги пеша тия десетина километра, като едно нищо, но кафенето го намерих... Италианецът, като всеки италианец, се оказа приказлив, че и веселяк. Дъщеря му пък, едно двайсетинагодишно италианче — съвсем. То ми наля кафето, то ми стопли очите. Пак благославях европата.

... Та тъй: тича Америка — и рано сутрин, и в десет часа преди обяд, и в обедната почивка, и рано следобед, и вечер, и късно вечер... Тича за здраве. Вманиачена чак.

Не пуши Америка — ни в самолетите, ни в ресторантите, ни на улицата пак за здраве... И в това отношение се вманиачила.

Не пие алкохол Америка. Кафе не ти дава като хората...

Е, за какво ти е това здраве тогава, като няма е какво да го провериш здраве ли е, или не?...

И за какво ти е това щастие, ако въобще е, щастие...?, ще кажем ние, европейците.

XI

Кога тръгнах за Сан Франциско, а още не съм преполовил пътя. Колоната, в която се движа, ме натиска ту отдясно, ту отляво. Оставям американските шофьори да си карат, както искат, за мене е по-важно да гледам. До мене е придружителката ми, и когато изкачвам един баир, тя ми посочва вдясно от пътя. Доста далече се вижда голяма вила, или замък. Оттук не мога да определя архитектурата.

— Това е къщата — казва тя, — която бащата на Патриция Хърст ѝ построи преди година. Не може да не сте чувал за аферите около нея, вестниците много шум вдигнаха...

Патриция Хърст, Патриша, както я наричаха. Помните ли я? Колко писане изписаха и нашите вестници тогава: докъде докарва капитализмът хората, каква омраза вече е узряла у младите, че дъщерите се изправят срещу бащите. За тази Патриша писахме като за първа наша братовчедка. Тя, дъщерята на един от най-богатите хора в Америка, влезнала в банда — от презрение към обществото. Имаше съд, после затвор. Такива американците, онакива — но щом има нарушение на закона, може и на Хърст дъщерята да си — има съд. А момичето беше много младо, много хубаво, и много предизвикващо обществото... Патриша, като всяка мода мина и замина. Излежа си присъдата, излезе от затвора, ожени се... Вярвам, сега поне три деца е отгледала...

Това възпоминание за Патриция идва неочаквано и паметта ми и също така бързо отминава, като ми оставя познатото нагорчаване за българския интелегентска или полуинтелигентски гений, който най-обича да плаче над чужд гроб, да дава съвети, да слага тежки резолюции — един от най-достъпните начини да се приобщава към големия свят.

Не е ли това отново комплексът на малкия човек, на малкия дух и на малката държава? Да се поизрепчи, да оплусе, та така да се почувства поне равна с тях, ако не и повече. Мисля, че това е и едно от обясненията, защо в нашите български нрави има колкото завист,

толкова и „Кой бе, оня ли...“! С това „оня ли“ ние с най-голяма лекота посягаме и на хора, и на събития от историята си, и на памет, и на паметници, и на минало. Да снижим тях, за да изглеждаме по-висши ние...

Замъкът, или къщата, остава назад, пред мен идват нови хълмове на Калифорния. Набола е вече зелена трева. Тук-там виждам ранча. Едно ранчо, двеста-триста декара, оградено, пълно с крави от породата „Джързи“ — давали висококачествено месо. В средата на ранчото няколко постройките, между постройките на слънцето лъщят коли, кабините на камиони... Конете и кравите обаче преобладават сред другата стока. На едно място видях ферма за ламы. След нея хълмовете започват да се снижават, Калифорния се заравнява, пътят се галне някъде край океана, после пак се свие нагоре и навътре, между меките хълбоци на тая благословена земя, и като изстрелян се вдига на две хиляди метра височина. Минаваме край едно ранчо, в което орят... Мирише на земя. Тая миризма ще я усетя след десетина дни, когато от този, див някога Запад, ще прелетя навътре в страната, където са щатите Илинойс и Индиана. Там някъде в градчето Тера Хота... Там ще се нагледам на ферми, на богата земя, на хора, които обичат тази земя...

Никъде гуреливи места, занемарени, или недай боже — запустели... А колко такива земи вече има в България. Май че те първи съобщават на човека за болката на природата — появи ли се изоставена, закоравяла земя, държавата не е в ред!

Кой да чуе болката на българската земя?...

Високоговорителите на НДК, където правеше конгресите си Партията, бяха по-силни от нейните гласове.

Като че ли сега, през тази ранна пролет, на Калифорнийската земя ѝ е по-драго, отколкото дори на хората, че се е пукнала вече пролетта и хилядите крави, които се виждат, докдето окото стига, с такава наслада чоплят прясната тревица, че човек като едното нищо може да им завиди... Преобладава дъбът, който тук е вечно зелен... На няколко места видях летища — за частните самолети на фермерите. Някои от тях в момента летяха — над мене, встрани, вдигат се, спускат се, играят си с небето и със земята! И с всичко, когато човек докара работите си до собствен самолет!

Богата е Калифорния, океанът ѝ океан, заливите ѝ заливи, земята ѝ земя. И спокойствието ѝ — спокойствие. Отвред иде сила, вечност, вяра, че тази земя може да носи само добро... Че това богатство, което господ го е струпал тука, е само за добри и трудолюбиви хора... Нагазваме в някои от хълмовете с лозя. Каква подредена е тази изба на Америка... Калифорния бие, та се къса, Франция по качествата на своето „Каберне“, „Бордо“, „Божоле“... Каквито вина зная от Франция, същите, няколко дни след като стигна във Фриско, ще ги видя да се продават в тамошните магазини. Само че, произведени в Калифорния...

В околностите на градчето Сонома, недалеч от Сан Франциско, пътят ми отбива към една от стотиците тукашни изби. Беше неделен ден, спокоен ден. Американците идват насам из лозята, ходят си на гости, обядват на открито... И посещават изби като тази, в която отивам и аз. Такива подредени лозя, като че бяха не лозя, а градини — мисля, че не съм виждал. Стоя захласнат — как всеки стрък е обработен, окопан, боядисан с вар, окачен на тел — така у нас се прави само когато телевизията или Тодор Живков ще ходи на посещение в лозята. Такъв стрък какво грозде може да даде! От такова грозде какво вино може да стане!

Преди да стигна до виното, отбивам, за да мине дълга редица от коли.

Американски развлечения. Това са, както разбирам след малко, само фордове стари модели — от 1930 до 1940 година, запазени, гледани, лъснати...

Ето ти я и оная някогашна Америка — колите са малко нещо смешни, малко нещо демоде, малко нещо старчета и бабки. Но от тях се излъчва сила, здравина и не зная защо така го почувствувах — жажда. Жажда да живеят колкото се може по-красиво и по-дълго.

Оная Америка, в лицето на тия лъснати като годени цигани фордове, сега служи за неделни развлечения не на някогашните си собственици, дай боже да са още живи и здрави. Младежта в Америка е намерила в тях своето „ретро“.

Другаде отбих от пътя, за да ме отмине модата на петдесетина шевролета, един и същи модел, само че задните гуми на всичките бяха подменени с по-малки, така, че колите изглеждаха като клекнали жаби, готови всеки миг да подскочат...

И в тях имаше седемнадесет-осемнадесетгодишни юнаци, които, обикаляйки малките градчета около Чикаго, прекарваха уикенда си...

Пътуваме по „Намбър уан“...

Жената отново ми показва нещо в далечината... Слабо виждам... Наистина е далече. Мержелее ми се китка дървета. В един много хубав валог, недалеч от океана, сивеят сгради...

— Знаеш ли какво е това — пита тя...

— Откъде ще зная?

— Това е ранчото на Рейгън!!!

И за това ранчо много писаха едно време нашите вестници. И доста ирония падна, доколкото помня...

Ние си имаме вече къде-къде по-успели овчари, дърводелци и онова, което беше особено престижно за бъдещите политически мъже на България — печатарски работници...

С тях ще се мери някакъв си американски актьор!

Вглеждам се в далечината дали пък няма да видя този не преуспял артист, да дои някоя крава...

Ала и да я дои, толкова е далече, че няма да ми стигнат очите дотам...

Не, не е доил по това време крави Рейгън. Защото след няколко дни го видях по телевизията. Във Вашингтон беше започнало разследването по Иран гейт... Изнасяли ли са САЩ оръжия за Иран, знаел ли е Рейгън и какво?... Беше си следствие и половина. И Рейгън също отговаряше като поп, макар че и досега не зная кой български поп точно пред кого е отговарял така, че да си остави името в приказките ни...

Ами калифорнийските царевици, ами калифорнийските плодове и зеленчуци, за които няма лято, няма зима... Оттук тръгват и объркват на такива като мене календара, по цяла Америка...

Ами калифорнийските коне! Те се отглеждат само за езда и конни състезания. И струват луди пари. Пасяха волно младата трева на групи, на групи, размахващи гъсти опашки!

Затова, като станеше дума откъде е, моята придружителка без колебание, и с особена гордост казваше: „Калифорния“...

И веднага следваше едно:

— О, Калифорния, о'кей... Това е много интересно.

— Били ли сте в Калифорния? — питаше тя...

Отговорът биваше различен. Или следваше искрено и дълбоко съжаление, че човекът не е видял тази благословена земя, явно много обичана от цяла Америка, или пък нескрита радост, че господ му е дал път и радост да види Калифорния...

А пътят ще се откъсне откъм тази ранчова част на Америка и ще се спусне пак към брега. Писано ми било още да си имам работа с американски президенти... Наближаваме вече Санта Барбара, едно не особено голямо градче, събрало красотите на целия свят и за още пита... Тук е един от калифорнийските университети, разположени в най-хубавата крайбрежна част на градчето.

Американските университети имат нещо общо с нашите манастири. Строени са в най-хубавите и живописни места!

Преди да стигнем Санта Барбара, минаваме край оазис от зеленина. Палмите са почти нагазили с крака в океана, да се разхладят малко, и са оставили място, колкото да се провре пътят. Около палмите е зелено, а там пък, където е най-зелена тревата, има ниска, много интересна и много красива сграда — това е хотел.

Аз, разбира се, и сега не знам какво точно значи тая дума красиво. Какво нещо е красивото? По какво се познава кое е красиво и кое не. Дефиниция не съм чел, не съм срещал и хора, които да извадят един метър, и да премерят насам, нататък, нагоре, надолу, и като свършат работата си, да кажат: ето, това е красиво. Красотата си остава нещо, което всеки човек си го има сам за себе си. Кой както си иска, така да го разбира. Нещо като представата за демокрация в България...

Тъй го определям това място аз — за красиво. Защото усещам, нещо в мене се променя, като го оглеждам, като че аз ставам по-кротък, по-добър, по-послушен. И очите ми стават по-питомни, по-укротени и меки, и ръцете ми по-малко нервни. И душата ми не бърза, не недоволства, както е обикновено. А че на всичко отгоре усещам и лекота, гледам палмите, гледам тревата между тях, не много високата сграда наполовина е в зелени цветя, наполовина в прозорци и стени. Към затворения двор води мек калдъръм. До него фонтани, до фонтаните — басейн. Около басейна столове, чадъри, шезлонги... И наоколо пак цветя, много цветя, навред цветя. Хората насядали между цветята, закусват, защото такъв е часът. Пият и кафе. Сигурен съм, че не е от онова, което непрекъснато пия аз. Прекрачвам в двора на хотела, оттам влизам в него. Под краката ми, както навсякъде — мокет.

По него, по него, край столовете, край кътове с други цветя и растителност всякаква, стигам тоалетната. Ще ме извини читателят, че го водя по такива места, като разбере, че ще стане дума за царицата, за министър-председателката, за президентката на тоалетните, ако те имат такива йерархии...

Вляво огледала, вдясно огледала, на пода огледала. И на вратите също. Само че рамките на огледалата и вратите са сребърни, бронзови и дявол още знае какви! Отказвам се да я описвам. Кралиците трудно се описват.

До такава степен се стъписвам от лукса и блясъка, че съм готов да отложам работата, за която съм дошъл тук. За някое от по-второ или трето качество подобно място. Или за някой крайпътен храст... Ала тази тоалетна ми налага да назова един важен извод: по зъбите на гражданите и по тоалетните човек може да познае колко са богатствата и колко е културата на една държава.

Още ходя навътре, сградата още се разпуска, полускрита в градини, висящи, наклонени, постлани пред тебе с пътечки и кътчета, с пуснати отгоре цветя, с покатерили се отдолу. Дърво, камък и цвете. Питам се — има ли по-подходящ материал за красотата? И усещам, че още по-леко ми става, още ведрина влиза в мене. Като че ли подмладявам.

Не било случайно всичко това... Табелка сочи към един от апартаментите... Тук, в този апартамент, е прекарал брачния си месец Джон Кенеди с красивата Жаклин... Сега тук е най-модното място за богати младоженци. Те също идват, за да прекарат като Кенеди брачния си месец... Човек и без млада булка да е тука... Аз казвам на това място „рай“, вие вървете по-нататък... Дори когато младите булки, които след малко ще срещнете, далеч нямат красотата на Жаклин. И дори, когато на сватбените им рокли има надписче: „Ние сме младоженци“... или: „Тук прекарваме медения си месец“...

Това с надписите, кой какво семейно положение има в Америка, е доста разпространено. Другаде видях кола с надпис: „Току-що разведен...“

Добре, че жените още нямат навика на колите си или на роклите си да слагат надпис: „Току-що...“ Тогава картината за семейното и сексуалното състояние на американския народ ще бъде пълна и най-

важното, публична... Нали американците толкова си падат по публичното и гласното.

Кротнах се въвн под една палма, облегнах замечтано гръб о ствола ѝ, като комсомолски кадър в бригадирските времена, и помолих един минаващ да ме снима... Имам си кадър вече от този прочут хотел, единствения хотел „шест звезди“, в който стъпи кракът ми.

Толкова е „изчислено това място“, че една нощ тук сигурно струва няколко мои целогодишни заплати...

Иска ми се да отморим поне един час тук... Ала програмата ме командва и трябва да гоним още днес, след престой от час-два в Калифорнийския университет, другите цели...

Откак съм видял на картата това име — Монтьрей, мира нямам. Запали ми се душата, бръмна ми главата... Монтьрей, Салинас! Ето ги, вече не само на картата ги виждам, ами ми се струва, че докато съм още тук, около това лобно любовно място на Жаклин, на една от високите палми, ако се покатеря, и ще видя някоя от улиците на Монтьрей... И тя сигурно ще е УЛИЦА „КОНСЕРВНА“...

Читателят, който не обича Стайнбек, който по идеологически или други причини не може да му прости писмата до госпожа Алиша, или пък просто, ако не познава книгите му — може да прескочи тази глава. Той може, аз не мога... Защото човек не винаги пише книги за читателите си. Има чувства и усещания, които, и да иска, не може да държи само за себе си... Така и аз не мога да премълча своето пътуване до Кенъри Роуд. Не мога и не искам... Още повече, че извадих душата на домакините си още във Вашингтон. Като че някой подпали фитилче, пъхна го в пазвата ми, и рече: ще гориш чак докато идете там — до Кенъри Роуд. Не можех да си представя, че ще ида до Фриско, ще му оглеждам всичките прочути китайски, японски, гръцки и еврейски квартали, а няма да отвъртя още стотина мили и да ида там, където са живели живота си Док, Големия Джо, Дени, Пилон, където са развявали палавите си роклички момичетата от „Мечешкото знаме“, където е бил китаецът Ли с магазина си, и където често е идвал самият Джон Стайнбек... И те, и аз самият, който в най-любопитни младини чрез тях познах Америка.

Странни са тези усещания у човека и не винаги достъпни за нашите вездесъщи материалистически обяснения на всички и всичко.

Как ли не съм си я представял тази улица „Консервна“, как ли не съм виждал във фантазията си лабораторията на Док и самия него. Как ли не са ми се явявали тези, ден работещи, два отмарящи в странни палавости момчета от улица „Консервна“... И къщата, в която спят, и добродушните им хитроумия — как да минат Ли, китаеца, и разходката с форда, на който работи само задната скорост... О, това е една цяла Америка, която съм обичал толкова много. Без при това да зная защо...

В Монтъррей навлизам късно вечерта. Видях табела, която ми посочи, че скоро ще ме срещнат улиците му... Уж градче като градче, не е голямо — ситито му я държи тридесетина хиляди души, я не. Ала едно градче, което е влезнало в литературата и е обиколило чрез книгите на своя знаменит разказвач де що има паланки и хора, обичащи да четат, вече не може да бъде просто градче... И след петдесетте години, когато излизат книгите на Стайнбек, това вече не е същият Монтъррей. Той става друг...

Вечерта го крие от мене... Гледам номера на улицата, на която трябва да е хотелът ми, а пред мене стрелка — ще ме разчекне. Действа ми като мълния... Вляво именно на стрелката е написано — Кенъри Роуд... Трябва да завия надясно, а ръката, сърцето, душата дърпат наляво... Защото ето я, до нея съм, ха отпусна кормилото и газта, и след броени минути съм там... Изкушението е страшна сила и аз проявявам всичката си воля да не му се подчиня, и да отложам тази радост и ситост на душата за утре... Какво ще видя сега, защо да бързам?... Надясно, като надясно... Ала аз ли няма да се объркам в един Монтъррей, като гледам номера на улицата, която търся, а в душата ми се надвигват имената Кенъри Роуд, Салинас, Пилон, Док... Обърках се, както пише по книгите... Минах някакво осветено пространство, наближих го, ясно е, че ще побългаря вечерта... Да видим кого ще питам сега къде съм и накъде трябва да вървя... Улиците са широки, къщите на градчето ниски. И както е навсякъде в Америка, в единадесет часа вечерта няма да намериш любовни двойки или пийнали веселящи да се прибират от кръчмите, та да ги попиташ за това, което ти трябва...

Осветеното място е корт... Чуваш ли, Джон, твоите бачкатори от консервните фабрики са родили през петдесетте години синове и щерки. И те си имат вече синове и щерки и ето ги, на — тенис играят... Намалявам, ще ми се някое превелико откритие да направя,

за големи социални промени от петдесетте години досега, но този път се озаптявам. В България от социални изводи вече не можем да си вържем гащите. Барем тук да си трая... Ще си трая, ама става вече петнадесет минути въртя кормилото — ни улицата, която търся, ни човек... А тия там няма да си оставят ракетите и да тръгнат да ме водят към хотела. Макар че в Америка това е напълно в реда на нещата.

И ето къщичка, пред къщичката човек, пуши цигара. Насочвам колата към него.

Ризата на човека е чиста, ала това не са ръце, които са държали ракетата... Хванал е фасата с два пръста — палец и показалец, и го пуши точно както нашенски работник, от времето, когато парите не стигаха за повече от една кариочка (ако читателят ги помни). Той пуска цигарата в краката си, понечва да я стъпче, но се сееща нещо, навежда се и я вдига, като се оглежда къде да я хвърли...

Това явно е работник и аз не знаая защо ми става много близък този човек. Не ще да иде това чувство от прославеното единство на българската интелигенция с работническата класа. По-скоро тон много прилича да е от хората на Стайнбек... Човекът се навежда към мене и ми обяснява подробно и внимателно къде да завия, къде да хвана наляво... Приказва ми, ала пак вади цигарите и пали нова. До него борбата срещу тютюнопушенето не е стигнала...

Този човек внезапно и властно ми върна представата, че това е той — Монтъррей, работническият град, на барабите от консервните фабрики, на хората, идващи от далечините на океана с товарни кораби да докарат риба, ако местните рибари не са си уловили, и да откарат изработеното...

На кое българско градче прилича Монтъррей?... На Созопол, ако в Созопол имаше консервни фабрики, и ако в Монтъррей имаше толкова летовници. И ако Созопол не беше така струпан край брега, а пръснат и към вътрешността...

След още два-три престоя по близките бензиностанции, много от които работят цяла нощ — напипвам хотелчето. Точно хотелче е. Ниско, като буква Ш, са разположени стаичките и администрацията му... Плащаш на администрацията, която се е постарала и тук, в тази дълбока провинция, да направи така, че на човека да му е хубаво, палната е камина във фоайето, около камината топли кости двойка

старци, оттук се влиза в ресторантчето. В ресторанта има барче, на барчето — една-две девойки, на масичките наоколо са насядали други — дали са шофьори кавалерите им, дали са моряци, дали са такива като мене, не зная... Вижда се с просто око, както може да се види във всеки, български ресторант, че момичетата са тукашни, а мъжете са само за една нощ. Кое то ще стане видно за уморените ми очи още след малко, когато ще направя опит да заспя под взривовите на силен женски смях, на течащи душеве и на скърцащи легла, които, както е в нашите панели, ме обграждат с недвусмислени шумове от всички страни...

Така е... Като се е писала Америка толкова целомъдрена, че е закрила такива достолепни пристанища на човешката душица като „Мечешкото знаме“, описано толкова топло и с дълбоко почитание към труда на онези момичета, от не толкова стария тогава Джон... сега ще им скърцат креватите, ще им плющят душевете...

Не... не мога да заспя. И не само по причина на момичетата и на шофьорския свят, който използва вечерта, да вкуси малко местна любов... Не, възбудена ми е душата, че съм в този град, където Стайнбек написа вечни страници. Може би дори в това хотелче да е отсядал, може да е идвал дотук на разходка в събота и неделя — неговото родно градче Салинас е на един поглед място... Въз въздуха усещам миризма на рибни консерви и застанал на прозореца на едноетажното хотелче, търся в нощта отиващи или връщащи се работници, все ми се счува глъчка на излизащите от смяна хора... Ала не, не ги чувам. Виждам само крайбрежната ивица от лампи и зная, че оттам нататък е водата — дълга, равна, спокойна. И много голяма, в сравнение с това малко и велико градче, обезсмъртено от Джон Стайнбек.

Сутринта в Монтърей е мъдра... Слънцето напирва в прозорците на стаята, дръпвам завесите, пред мен се плисва една такава чиста утрин, каквито съм имал само в детството си. Вдишвам въздуха на миналото, на младежките си чувства по далечни земи, на първи и силни копнения по непознати светове, на въпроси и отговори — ще ги стигна ли някога, или те ще си останат все тъй далечни и пълни с копненията на ориенталската ми душа... Помамки за мечти и надежди, които най-често не идват в живота на човека...

А ето, аз дойдох... Далечината на четиридесетте години познанство със Стайнбек се смали, сви се. И ето, аз съм тук, близо съм до Кенъри Роуд, до продавачницата на Ли, до... До всичко, което помня. Същите ли са сега улиците, сградите, въпросът чак ме отрезвява... Такива ли са си наистина? Или бизнесът и търговията, както навсякъде става по света, са си взели своето или, което е по-вярно, са им дали своето...

Откъде започва улица „Консервна“, питам първия човек, който ми се явява, когато след петнадесетина минути вече крача из улиците на Монтърей...

— Ето я, господине, тя е пред вас...

Гледам доста смутен...

— Пред вас е, ето там е аквариумът...

Казва „аквариума“ и аз се сецам, че става дума за аквариума на Док... Ала това, което виждам, е цяла планина от стъкло... Такава ли ще е била неговата лаборатория... Глупости... Нали момчетата му изпуснаха една вечер водата и бастисаха в едно пиянство всичката стока на Док... А това тук, ако е все вода и я изпуснеш, ще удавиш Монтърей...

Смутена ми е душата... Пред мен е океанът и оживлението, което настъпва в тази част на градчето, говори недвусмислено, че съм там, където искам да бъда!

Какво е литературата? Какво означава да си голям писател?... Стоял тук Стайнбек, описвал прости хора, прости човешки радости и драми... Прости мечти и прости удоволствия. Един галон вино, едно момиче в кревата, едно пиянство с всичките зулумлуци след него... А сега цял свят иде тук да се поклони на камъка, постлан на улицата, по която са вървели ония бараби, на дървото, което е останало наоколо. И човек е склонен всичките тези най-обикновени предмети и хора да ги обожествява, да ги превръща в светини, до които да приближава със свито сърце и на пръсти. Така съм се чувствал в къщата на Вазов, край вадата, която минава през двора му, така и на чардака на Димчо Дебеляновата къща, откъдето се вижда Копривщица...

Няма по-силно и по-магическо доказателство какво е литературата и какво е големият писател от това, че те кара да опипваш един най-обикновен камък, а да имаш усещането, че се докосваш до сандалите на Христос...

Малкото някогашно аквариумче на Док, се е превърнало наистина в една от най-големите забележителности на Монтьрей... Цялата стъклена планина, която се въздига отпреде ми, сега е пълна с всички онзи океански свят, който е изследвал Док. Сам по себе си този аквариум е едно превисше потвърждение за навиците на Америка да приближава човека до онова, което му носи знание и обич към тази земя. Като архитектура, като обем, като съдържание на морски богатства аквариумът е нещо наистина забележително. Всичко, което го има в Тихия океан, го има и в този аквариум. Дори китове — дели три парчета... Добре, че дойдох дотук, да видя кит... Единият е жив и цепи водата. Другите са мъртви... Как стените на стъклото удържат живия, как е изтръгнат от дълбините си, за да се превърне в затворник на човешкото любопитство, не зная... Дивата му мощ стъписва любителите. И всички други риби са запрени тук... От онази, която я отброява милиметърче, я не, до всички други, които браздят водите на океана. Цветовете на риби, окраски на риби, форми на риби... идва миг, в който природата те превръща в нищо, съсипва те с фантазията си, докарва те дотам, че да разбереш най-важното — и ти, човече, си една от тези рибки, уви, нито толкова красива, нито толкова изящна. Толкова, и нищо повече. И нищо друго... Залите, клетките, малките вътрешни аквариумчета пазят едрите риби да не изядат дребните... Де да си имяхме и ние, хората, такива аквариумчета за човека, ала тогава той ще стане ленив, небрежен, ще отслабнат очите му, мускулите му ще омекнат, волята му ще се състари, душата му ще загуби бодрост...

Нали точно върху липсата на такива вътрешни аквариумчета за човека е изградена философията на живота в Америка. Нали точно строителството на такива аквариуми — за гарантирани бездария, за ленивци на мисълта, за спокойствието на хилави мозъци, — нали то изяде главата на нашия свят...

Стига политика!... Гледай пред себе си... Голям стъклен похлупак е затиснал десетки малки стъкленички: сако, панталони, презрамки. И един портрет на човек с очила. Учен човек. Това е Док!... Каквото е запазено от неговата лаборатория, от неговия аквариум, е тука... Щипки, ножчета, кутия с цигари...

Глупаво се повъртам, като правя онова, което всички в подобно положение правят: опитвам се да запомня видяното, да прелея от

топлината или студа на предметите, които виждам, в паметта си, да пипна някак си, ако мога — този Док...

Вън... в моята развълнувана и смутена душа се промъкват гласовете на студентите. Тия са, които ще спасяват секвоята... Минавам край тях, вървя по улица „Консервна“... Вляво е океанът. На брега, вече запуснати, с остарели ламарини и дървени тараби, изтърбушени, безжизнени, изоставени, умират три-четири фабрични помещения, от които до мене не достига нито миризма на ръждиво желязо, нито на изхвърлена риба...

От дясната страна на улицата се редят малки, ала съвсем не така бедни къщички, както са били тогава. Защото са се превърнали в магазини, в които сега се продава всичко. Много работа е свършил за този град Стайнбек. На много хора от туристическата индустрия е дал хляб... Сега тук идват туристи не само от цяла Америка, но и от цял свят.

Недалеч от аквариума обаче виждам китайска пагода. Странно стои на крайбрежната американска улица тая китайска пагода, в своята архитектурна самота. Дали — целият треперя пред въпроса, — дали това не е някогашната бакалница на Ли?...

Наближавам я, кажи-речи, на пръсти. Надничам в нея. Вътре — ресторантче, магазинче и млади продавачки... Не, не ми трябват те, нищо няма да ми кажат те за Ли, нито за онова, което тъй силно ме вълнува — къде е била самата лаборатория на Док?... На мястото на аквариума ли?... Стар, доста отпаднал човек седи в единия край на барчето. Очите му са още бодри, ала вече стари. Този човек знае това, което тия хиляди наоколо не знаят... Приближавам до него, усмихвам се с всичката прелест на земите, от които ида:

— Това е била бакалията на Ли — казвам. — На китаеца...

Човекът ме гледа, сякаш ме проверява чак толкова ли зная. И като свършва проверката си, неочаквано отвърща:

— Да, господине... Тук е била... От него я купих, той замина за Фриско, оттам загубих следите му... Не е идвал оттогава насам, ако е жив... Старецът прави пауза: — Не беше млад, а оттогава четиридесет години минаха...

— И нищо ли не е запазено от онова време?

Старецът още ме гледа, още ме изучава. После става трудно... прави няколко крачки и откачва ключ. С него отваря вътрешна врата и

ме въвежда във вътрешна стаичка... Точно както онзи старец в барчето на Холивуд. Ни повече, ни по-малко — това е музей. Най-автентичният от всичко, което съм видял досега. Тук са някои от търговските прибори на Ли... Ето ги със Стайнбек на снимка, ето леглото, на което е пренощувал тук от време на време самият Стайнбек... Тази малка стаичка — два на три, я е добавил към бакалницата си самият Ли още навремето, когато са излезнали книгите на Стайнбек. Търговският му нюх проговорил, че оттук могат да текат пари... Както и станало. Иначе можел ли е да спести толкова, че да стигне до Фриско?...

— А защо сега я държите скрита тази стаичка?... Тя може да ви доведе много клиенти. И много пари!

— Клиенти има — отвърща добродушно американецът... — Годините ми са много — той се усмихва добродушно и чисто, както се усмихват въобще американците... — А виждате ли — американците от народа много често употребяват изразите „виждаш ли“, „знаеш ли“, — много от хората, които идват тук, са чули нещо за тази улица, за Стайнбек, за Ли, но то е само да се каже, че са били тук... Но те не знаят, написаното... Защо им е да надникват тук?...

Много странна ми се вижда, много неамериканска логиката на този човек. Той не печели от нещо, от което може със сигурност да се направи състояние...

— Синовете, когато отново преустроят бакалията, ще пробият вратата от другата страна — тогава всички ще могат да влизат в стаичката. Дотогава... — той ме поглежда пак така безхитростно — тя ще е само за приятели на Стайнбек.

— А вие, приятели ли бяхте с него?

— Големи — казва старецът... — Той обичаше да пийва. Не много. В Америка не се пие много... Вечер сядахме пред бакалията — синовете ни обслужваха. Престояваше тук по една седмица, после изчезваше за години...

Той беше голям американец, господине!

Старецът стана, потътри крака навътре към друга стаичка, побави се, после се върна със снимка в треперещата си ръка... На снимката — те двамата със Стайнбек. И тази същата пагода, в онзи беден някогашен вид, каквато истински е била, когато Ли е щъкал с късите си и бързи китайски крачета из нея...

Старецът ме трогва чак... Ръката ми трепери не по-малко от неговата, докато държа снимката.

Бъркам смутено из куфарчето си, напипвам в него едно българско глинено цървулче и го подавам на стареца. Американците, и най-богатите, се трогват от най-никаквото подаръче. В нето те виждат човещина...

Старецът взема цървулчето и чак сега ме пита от коя страна идвам...

— От България — казвам този път без страхове...

— Не зная къде е вашата страна, сър... Малко съм учил...

— Искам да ви питам още нещо — казвам и целият съм в смут...

— Вие сигурно сте от малкото хора, които знаят къде точно е била лабораторията на Док?... И имало ли е въобще такава... Или това си го е измислил Стайнбек...

— Имаше — казва без колебание старецът. — И още я има...

При тези думи потръпвам...

— Не казвам къде е — добавя старецът. — Тъй съм се разбрал със собственика й... Аз съм най-старият човек тук, след като Док умря. Купувачът — Саймънс, ме помоли да мълча... Ала на вас ще кажа: там сега е частен клуб... Отвън си е същата, както беше по времето на Док. Виж, вътре... Затова не казвам къде е, да не се трупат хората!...

Старецът и аз сме застанали прави на улица „Консервна“, пред някогашната бакалничка на Ли, вляво от нас — на стотина метра — е аквариумът, още на стотина метра от другата страна — улица „Консервна“ свършва... Къде може да е била лабораторията на Док?

Старецът вдига патерицата си и ми посочва дървена барачка, с малка стълба, също тъй дървена отвън... Невзрачна, като всички тези запустели фабрични халета, които започват зад гърба й...

— Сега там няма никой — казва старецът. — Саймънс и приятелите му се събират към пет часа... Идете...

Лабораторията на Док е просто през улицата, препълнена с нищо незнаещи и нищо неподозиращи туристи като мене. Отивам до евтината дървена обковка на барачката, попипвам я с пръст и целият треперя. Защо? Тъй силно ли е врязана в душата ми, с времето и хората, които описва Стайнбек? Откъртвам тресчица и като крадец се оглеждам — видя ли ме някой, после се качвам по стълбата, също

стара и скърцаща... Тук, по нея са минавали Големият Джо Портъджи, Дени, Пилон, Док, Стайнбек... Кога съвсем трезви, кога...

Тази някогашна лаборатория! Навеждам се през прозорчето, виждам столове, масички, в дъното бiliarд... И онова, което не го виждам, е навярно барче. Частен клуб. Не ми е удобно да разпитвам повече стареца — кой идва тук, какво правят посетителите. Пък и има ли то някакво значение... Попипвам старата дръжка на вратата, същата, както си е била през петдесетте години, слизам бавно и трудно по късата и ниска стълбица... Задържам ръка на дървените перила и усещам как протичат далечните светове на времето...

Не се връщам обратно по улица „Консервна“. Попих, каквото можах, турих в душата си, каквото успях... Като стигнах края на улицата, се обърнах. И без да зная защо — и досега нямам обяснение на деянието си, — прекръстих се... Старецът беше заел отново мястото си пред бакалията — махнах му с ръка — той не ме видя...

Същия ден, когато попътувах около час по широките пътища и сред зелените хълмове на Калифорния, стигнах Салинас... Салинас е родният град на Стайнбек... Тук на всяка улица има табелка, сочеща къщата на Стайнбек... Салинас е много широко по територия селскостопанско градче. Поради което прилича на голямо село. И улиците му широки, и зелените площи покрай тях още по-широки, и дворовете, и неоградените къщи... Стайнбековата къща намирам полесно, отколкото снощи хотела си в Монтърей... Тя е масивно строена, всъщност тя е европейска къща. Даже бих казал — българска къща на два етажа. Сега се използва за нещо като ресторантче. За моя голяма изненада. А за мое голямо съжаление, когато пристигнахме, то се оказва вече затворено!... В това ресторантче работят доброволки. Женици от Салинас, бивши учителки... Те готвят, сервират, а заплащането от клиентите е минимално. Никой не печели от това ресторантче, никой не слага пара в джоба си. Каквото изкарат, отива за поддържането на къщата. Общината не се е бръкнала и на шега... А Стайнбек толкова нашироко разнесе името й. Цялата къща се крепи на труда, на доброволния труд и на свободното време на тези женици, които сега метяха, а преди малко бяха готвили. Които са посрещали и изпращали такива като мене, разказвайки им в коя стая е била спалнята

на Стайнбекови, къде кухнята... В Америка, това е една колкото добра, толкова и недотам добра действителност.

— Мога ли да видя кухнята?

— Разбира се, господине...

Кухнята е голяма, колкото една нашенска гарсонiera, има подземия за хранителни продукти. Отивам и там... Ето гостната, в която семейството е обядвало... Имало е няколко слуги... Ето в тази стая са спали...

— А мебелите? — питам.

— И те са от семейство Стайнбекови. Но синовете му продадоха част тях. Те сега не живеят тук...

— Ресторантчето стига ли за поддържането на къщата?...

— Долу има малко магазинче...

Слизам долу. Странно! Тук, в къщата на Стайнбек, се вълнувам по-малко, отколкото когато бях на улица „Консервна“... Докосването ми до дома на писателя по-слабо ме вълнува, отколкото въображаемата среща с героите му...

В музейчето купувам едно термометърче. Тук две много стари, но държеливи жени продават всякакви дреболии, от които човек я може да усети нужда някога, я не. Но когато знае, че са от дома на Стайнбек... И тук има малка стаичка. Ето леглото, върху което се е родил Джон... Ето някои от детските му играчки... ето велосипеда му... ето снимки от детството му в това градче, толкова приличащо на нашия град Бяла... Само дете тук си нямат Колю Фичето, да им вдигне такъв мост, че от поколение на поколение да има с какво да се хвалят пред чужденците и гостите си хората.

Ала Стайнбек да не е по-долу от Колю Фичето?...

XII

Трябва да се разделям с Фриско, за последен път ще видя моите познати, застанали в полуздрача на настъпващия ден, вече на опашка пред нощното заведение „За кино и масажи“...

А не ми се разделя с Фриско. Как да се разделиш с един град, през който господ така е прекарал водите на океана, че е разпрострял толкова красиво заливчета и лагуни от всичките му страни, такива мостове е опънал, така е свързал една суша с друга, че човек с право може да се пита — този град от нашата планета ли е? По хълмовете край океана улиците са намятали като тъкани пътеки, които дядо Господ първо е изпрал, после такива шарени, чисти, око не ти дават да отлепиш от тях, ги е проснал от двете страни на баирите да съхнат...

Улиците на Фриско са много стръмни. Гледаш — най-отгоре светофар, по високото върви напречната улица, както върви и в ниското. Най-горе спрели коли, подир тях, по стръмното, наредени други. Тъй до долу! Хайде да видя сега, като светне зелено, как ще тръгнат. Ние, българите, много обичаме да гледаме такива работи. Тръгват, и никой не изпуска иззад колата си, никого не удря...

Ала дядо Господ, освен мостовете е дал и друга красота на Фриско. Имаш чувството, че това не са мостове, а най-изящни дългокраки жребци, хванати в момент на скок от едната суша до другата, превърнати в метал и изящество. По това изящество от най-съвършени архитектурни линии, минават насам-нататък, сутрин, вечер, денем, нощем коли... Отиват към Даун сити на Фриско, връщат се оттам по крайбрежието на океана, или по-навътре в сушата, където недалеч оттук е Лунната долина.

Усещате ли в душата си трепет, като споменавам Лунната долина... Спомняте ли си за Джек Лондон и неговата едноименна книга?... Оттук, от Фриско, чак дотам се вият широки едно-, дву- и многопосочни пътища. Сутрин към Фриско, вечер към своите, отдалечени от града — и за лошо, и за добро — удобни американски къщи, пътуват хора. За Лунната долина ще потегля след час. Сега още

ще се повъртя около Фриско, още ще пообиколя заливите, защото тук има да видя нещо, което нито съм виждал другаде, нито пък, мисля, скоро ще видя...

Преди да седна зад кормилото на новата, едва на десет хиляди километра хонда, която съм взел „под наем“, се качвам на корабче. Дванайсет долара за човек. Но за ученици и пенсионери — по шест... О пара се хванах в Америка от това им достопочтено отношение към учащата младеж и към пенсионера. О пара се хванах, но и о сърцето. Тук узнах една от поредните горчиви истини за себе си. Вече, без да ме питат на колко съм години, без да ми искат паспорта, момичетата, които продават билети, с един поглед ми теглят резолюцията. В аквариума на Док най-първо ме лизна намалението „за хора от шейсет години нагоре“... А съм само на петдесет. За сметка на това пък, четиридесет и пет от тях, в условията на най-справедливото общество... Старче, старче, до вчера беше дете, че има и работи, за които още дете се имаш, а видиш ли къде те слагат хората... Плачи, душо! Да бяха и годините плакали, вместо тъй бързо да вървят...

Иначе, корабчето е като всяко туристическо корабче. И хората по него са си като всички туристи по света. А пък Фриско, гледан откъм водата, равен на себе си няма. Донейде Истанбул му иде насреща, донейде единствен той, с не по-малко изящния си мост, който свързва Европа с Азия, и с десетките си минарета му се изрепчва, ала то е само една приблизителна идея като какво е Фриско. Истанбул има своите красоти с водата и джамиите си, Фриско пък има повече мостове, има своя група от билдинги, които, както и в Ню Йорк, гледани от водата, са забележително внушителни и дори красиви... Цепи корабчето, отдалечава се от Фриско, намаляват височините на сградите, като че градът е огромна палатка, на която платната все повече се снишават, докато се изравнят почти със земята, и тъй си остават ниски, докато ти очите видят. Америка отново става едноетажна...

Минаваме край голям, изоставен остров. По острова следи от телени мрежи, разбити прозорци и тъмнеещи сгради, някой пипнал нещо да поправи, после се отказал... Зловещина и бунтовност има в този остров, покрай който минаваме. Грозна е гледката на изоставен затвор, на изпокъсани телени мрежи, със стърчащи насам-нататък метални шипове. Макар че във всички случаи е за предпочитане пред най-подредения действащ затвор. Десетки години тук са идвали

осъдените на смърт... Една нощ бунтът станал по-силен от покорството. Кой с каквото сварил, с това е избягал от разбития затвор. Който могъл да плува, преплувал до сушата, и оттам хванал голямата земя. Който не могъл... Ако разказвам това, то не е за друго, а колкото да припомня колко силна може да бъде яростта на жадния за свобода човек. Преди да напуснат острова, затворниците строшили всичко, което може да се троши. Добре, че нямали стенобойна машина, та поне стените — метър дебели стени, останали... Грозно е, пустош е...

Да можеше човечеството да живее без такива места... Да можеше да ги няма подобни гледки. Всивяват се зад гърба ми в пръските вода и в далечината стените на стария затвор.

Над главата ми железа, опънати телове, като опънати струни на дълги релси — това е мостът, гледан отдолу. По-точно — един от мостовите. По него ще мина след час... за да го видя пък отгоре. И за да кажа и оттам „довиждане“ на Фриско, който така обобщава и доброто, и проклетията на света...

След въпросния час колата излезе от моста и хванах покрай заливите на Фриско... Това не са заливи в нашия смисъл на думата... По заливите в света има рибарски лодки, тук има къщи... Хиляди американци са избягали от сушата, купили си корабчета — на старо, на ново, някои, както гледам, сами са си ги правили. Едностайни, двустайни, а че и цели замъци имаше. Корабчетата спрели на брега, вързани на сушата, вътре се поселил американецът с кучето си, е котката си... Там си сложил телевизора, антени стърчат над всяко корабче, яхта, или друг вид морско возило, което може да се види тук. Това са цели квартали върху вода. Имат си и кметове, които да управляват делата им... Което бие в очи, докато ходя покрай тях, е, че имат и градинки. Саксии, наредени на най-предната и открита част на корабчето, до тях къщичка за котката и кучето... Пейчици там също имаше, че дори и шезлонги с чадъри за сянка, малки масички, на които странният американец си пие кафето... Тези, на които повече им тежи джобът, са си купили по-голям съд, други, както е навсякъде, с по-малко минават. Една каютка, малко багажец, откритото място или кърмата, както ще каже един по-образован човек, е за кухнята. Тия жилища са наредени едно до друго, ала понякога, където има повече вода, стоят и върху водата... Някои от тях са застопорени и мисля, никога повече няма да шавнат оттук. Други не са. Постоят година, две,

или пет на едно място обитателите на съда, писне им, защо — кажат си, не идем към Ню Йорк, по Амазонка и Мисисипи, по дивото западно крайбрежие, в някой друг залив?... И вдигат платната или палнат моторите... Тъй години наред, тъй десетилетия. Тъй целия живот. Върху вода. Далеч от шумовете на градовете, далеч от рева на моторите, от писъка на линейките и полицейските коли. В тия кротки и тихи води на океана сигурно ще е голям кеф да отпуснеш глава и да задремеш...

Както стана дума, между малките черупки имаше и по-големи, а имаше и много големи. В един от заливите видях цели параходи... Тук, както ми казваше един обитател на подобно жилище, е за богатите.

— Чарлс — и той ми показва един от съседите си — довчера е канил гости... В големия салон на кораба ще бъде приемът... И аз съм канен — казва доволно той. — Чарлс всяка седмица дава приеми... Много интересни хора идват — добавя той с гордост...

Гледам го този кораб — цял жилищен блок, тъмнеят малките прозорчета на каютите му, тъмнеят за моята балканска душа и помислите на неговите собственици. Ала това е Америка. Свободна Америка. Дала на всекиго да живее, където си иска. И както си иска. Стига да спазва условието — да не пречи на другите и да не нарушава законите...

Зад всяко от тези малки или големи морски обиталища, които са се проснали на дълги километри по цялата крайбрежна ивица, има паркинг — той е на сушата. На паркинга са и пощенските кутии, и колите. С тях морските вълци ходят на работа, с тях пазаруват... От ясно по-ясно е, че предприемчивият американски дух няма да ти остави толкова народ без магазин, без барчета и ресторанти, без тенис кортове дори... Видях ги и тях — пълни, напращели от стока, с чисти, подредени масички...

И тук, в тези своеобразни морски градове, е чисто, както и навсякъде... Кога и кой ги научи американците на такъв поклон пред чистотата. Защо този същият техен господ не дойде малко и насам, в нашата част на света, и нас в това отношение да ни поочовечи... Ние дори не знаем доколко чист може да бъде един град, в който живеят хора, доколко чиста може и трябва да бъде една тоалетна. И добре, че не знаем... Иначе се питам, какво ще остане от нашето, и без това

доста осечено самочувствие. Може би само незнаещият човек знае какво е доволството, ситостта и дори щастието...

Недалеч оттук, след като пътят ни свърна към вътрешността и полека-лека се отправя към Лунната долина, където е живял една значителна част от живота си Джек Лондон, ще има и други спирки на духа ми... За тях съм чел. И в „Пътешествие с Чарли“ на стария Стайнбек, и другаде... Това са американците, които пък живеят не в корабчета, а в пътуващите си къщички... Тези къщи също са различни. Едни са си баш къщички. Само че са на колела. Други пък са натоварени на камион — отпред мотора, назад жилището. Закачиш си къщичката на колата и тръгваш. Тъй обикаляш Америка. Бензинът е без пари... Дори и за мене, дете съм от тънък по-тънък. А за тях пък съвсем. Макар че преди десетина години, по време на кризата, и тук е имало повишение и американците още не могат да го простят на държавата си... Ала то е такова увеличение, колкото, да кажем, у нас, съотнесено със заплатите и цените, би било, ако от пет стотинки, литърът стане на шест...

Поради това за американеца не е никакъв проблем да си пътува, когато и колкото си иска, да спи в покрайнините на градовете или в селища, където са оставени специални места за такива къщички и пътници. Тук има газ, има канализация, има електрическа система, спираш си на определено място къщичката, идва кметът на селището: Какво, братко пътник, ти е нужно? Дай да ти включим газта, дай канализацията и водата, дай електричеството. Всичко това отнема петнадесетина минути, хайде сега живеи си тука, докато ти харесва нашият въздух, нашите вина, ябълки и грозде...

Като им омръзне на американците да живеят на едно място, събират си чукалата, хайде пък на друго място. Има американци, които така пътуват цял живот. Едни от тях работят, дори се преместват понякога именно заради работата — търсят се сезонни работници, качи се на количката си, закачи къщичката си, и хайде. В Америка се плаща, както казахме, на час, на ден... Изработи си деня, не му хареса работата, броят му долара, може другаде да иде... Като дойде студеното, може да потърси западния бряг, там е по-топло и зимата е почти винаги като нашенска ранна пролет...

Много от тези пътуващи американци обаче са просто туристи. Решили в един момент да се пенсионират, кажат: баста на работата...

Стига толкова — преценили, че пенсийката ще им стига за онова, което им трябва, за да живеят — качват съпругата, синовете са си хванали пътищата, и „Хайде, сега и ние да попътуваме, и ние да опознаем Америка. Защото от работа, от печалби досега нямахме време“.

Хиляди американци така пътуват, местят се, обикалят страната си, опознават я... Други правят това по здравословни причини. По им е добре на океана, там отиват. Лете пък по-добре се чувстват на изток — хайде пък там...

Това е един много евтин и широко разпространен начин на вътрешна миграция, непознат за никоя друга страна, лишен от всякакви трудности и усложнения, както, пак да кажа, е всичко в Америка, което може да се плати с долар. Държава без корен. И това е Америка...

Пътувайки, американците постигат още една значима цел — те излизат от отчуждението на големите градове, което, колкото и да са им ниски къщите, и колкото и нормални съседските отношения, си е все отчуждение. Гоненето на работата, борбата за успех и пре-успех не оставят време за сладки вечерни приказки по припечите... Виж, сега, като пътуват, какво друго да правят, освен да стават приятели, да си ходят на гости по фургоните, да си припомнят едно-друго от младини... И в същото време, колкото и това пътуване да е анти отчуждение, толкова е и причина за ново отчуждение. Честата смяна на съседите не води към трайни връзки между тях.

Първите дни на престоя ми в Америка тази отчужденост на американеца от къщата, където се е родил, от квартала и града, в който е израснал, просто ме вледеняваше. Ние в Европа, хеле пък в България, до гроб тачим и пазим бащината къща — дори ако животът ни е попилял по другите големи градове. И не само къщата, но и старите джунджурии, предмети, дрехи, инструменти — от баща, от дядо, от пралядо... Памет, синовност!

Всичко това в Америка го няма!

Придружителката ми беше родена в Чикаго, но докато бяхме в Чикаго, въобще не й мина през ума да посети квартала и да види седи ли й къщата, в прозорците на която е видяла за пръв път слънцето и водите на голямото езеро... Живяла беше и в Холивуд — минахме по улицата, където е била другата нейна къща... Само ми я показва, била

доста съборена, много труд хвърлили с майка си и баща си, докато я стегнали, после я продали за добри пари... И тук не спряхме. Живяла беше и в Сан Франциско. Преди това — в Лос Анжелос...

Привързаността към родното място в Америка е непознато чувство. Даже стягането на евтино купени къщи и препродаването им е един начин да се спечелят пари, да си стъпи младият човек, който се е потрудил, на краката си...

Който има къща в Америка, може определено да се смята за преуспял човек. Голяма част от приходите на едно семейство отиват за погасяване на дълговете в банката, която е отпуснала кредита за покупката на къщата. Цените на една къща в Америка са различни. От сто хиляди, до петстотин, и дори до седемстотин хиляди долара в големите градове. То се знае, различни са и доходите на американците. Питаха ме приятели каква е средната заплата на американеца. Няма средна заплата, може да има среден доход на глава от населението, но това е показател, който за нищо друго не става, освен да покаже като цяло с колко Америка стои над другите народи. Ала за сравнение ще кажа: един средно добре поставен редактор във „Вашингтон пост“ например годишно получава петдесет, шейсет хиляди долара. Един добър лекар — два — три пъти повече... Най-ниският доход за час труд, определен преди няколко години със закон, е пет долара... Един учител в началното училище, получава тридесет-четиридесет хиляди долара годишно. Ала един преглед при частен лекар стига до осемдесет долара. Казваме „частен“, защото в Америка има и комунално здравеопазване: общински поликлиники и болници, където такси или изобщо няма, или са много ниски. Ала тия болници съвсем не достигат за всички нуждаещи се.

Вие смятайте колко пари отиват на американското семейство да си купи къща, било в Чикаго, където цената достига петстотин и повече хиляди долара, било в Бевърли Хилс, където надхвърля дори и тази сума... За сметка на това храната в Америка е толкова евтина, че ако ние бихме постигнали една трета от цената ѝ и ако за храна отиваха по-малко от десет процента от семейния бюджет, то щяхме да свикаме света, както умеем да се хвалим какво нещо е комунизмът!...

Един килограм говежди шол е два до три долара. Един хляб — долар, долар и половина, един килограм сланина — два долара. Шест бири (в магазин) — три долара. Килограм краставици, грозде, дини —

два-три долара. Килограм кренвирши (в Америка почти никой не ги яде) — един долар. Шунка, всякакъв вид салами и суджуци — от два до пет долара... Млякото — два долара!

Тези цени са почти едни и същи в цялата страна.

За интересуващите се от автомобили нека също кажа някои цени. Две-три хиляди долара струва една напълно запазена, но карана вече две-три години кола.

Една нова японска кола, е около десет хиляди долара. Ето защо тя бие по качества, а бие и по цена американското производство. Една американска кола, напълно автоматизирана, също както японските, отива към дванадесет-петнадесет хиляди долара. Един европейски автомобил вече го търси към петдесет-шестдесет хиляди, като ранговете са мерцедес, БМВ, волво... И тук той си остава царят. Видят ли те в мерцедес, американците мислено свеждат главата... Друг е въпросът, че в Америка никой преуспяващ човек не кара колата си повече от една, максимум две години... Който кара кола повече от четири години, пък ако ще тя и ролс-ройс да е, значи работите му не вървят добре...

Същото се отнася и до мебелите. Мебели, употребявани вече, могат да се намерят на ниски, на много ниски цени, а дори направо и без пари... Стига да благоволит да отидеш да ги вземеш оттам, откъдето ги изхвърлят. Ако са по-добри хора, могат да ти платят за услугата, че освобождаваш къщата им...

Това е също Америка. И то доста масова Америка... Добро ли е това, лошо ли е, отново не зная...

Аз лично съм готов да вдигна ръка на жена си, като си отида на село и тя посегне да хвърли някоя счупена солница. В тая солничка е топила сол баба ми, майка ми, сестричката ми, в нея съм бъркал с малки пръстчета, за да пресипя солчица и да я сложа в попарката с преснак и аз...

Подобна сантименталност в Америка е също непозната. И ако на някого разкажеш за нея, той просто няма да те разбере какво искаш да му кажеш. Ако направи физиономия, че те е разбрал, и ти каже своето „о'кей“, ти не му вярвай — това ще бъде един от редките случаи, когато американецът е неискрен...

Виж, тия къщички на колелета, те не са скъпи. И ако нямаш претенции да сменяваш всяка година колата си, и ако пък можеш да

готвиш в походната кухня на жилището си, то животът ти може да излезе пределно евтин и безпроблемен... Ако, разбира се, самото това странстване, това движение отвън навътре и отвътре навън в Америка не е само по себе си продиктувано от някакъв проблем...

В Лос Анжелос се запознах с една наша българка. Беше добра жена, родена там и като всички американци живяла къде ли не. В 1937, 1938 до 1940 година, когато Америка още я друсала кризата, живяла малко нещо и в България, после пак се върнала. Имала добро семейство, преуспели с мъжа си, отгледали деца, изучили ги, настанили ги... Ала този златен мъж, който имала тя, един божи ден си купил такава къщичка, купил със спестеното и една кола и казал на всички: „Сбогом...“ Десет години стават, пътува из Америка. Оттук се обади на децата, след месец — от другаде се обади. Минат понякога два-три месеца, пак звънне. Поне това в Америка не е проблем...

Телефонните услуги в Америка са такова съвършено нещо, че ще е грехота, ако не разкажа за тях. По улиците, във фоайетата на всеки хотел, във всеки ресторант, дори в много от обществените тоалетни, в помещенията на гарите и летищата, навсякъде, където има хора — три неща задължително има! Първото са чешмите — те са на всеки сто метра и не текат непрекъснато. Има кранче, има бутонче, идеш, натиснеш го, вдигне се на десетина сантиметра фонтанчето, да се убиеш, не можеш го накара да те опръска — плиснеш се, пийнеш си, пуснеш кранчето или копчето, водата спре... Така е навсякъде в тази страна...

Второто нещо са телефоните. Те също са навред, където има хора, и са наредени по три. Един за градчето, в което си — местен телефон. Друг до него — за междуградски разговори. Третият — за чужбина... От всяка точка на Америка, по всяко време на денонощието можеш да позвъниш до всяка друга точка на земята. Условието е там също да има телефон... И не е скъпо — ако сравни човек качеството и цените на нашите телефонни услуги, начина, по който се отнасят към нас обслужващите ни телефонистки, и цените на тия услуги в Америка, и начина, по който те обслужват никому неизвестни жени от централите в огромния град, които посредничат за връзката ти с чужбина, те хваща и срам, и яд. При това колкото по-дълго говориш, толкова разговорът става по-евтин. И спирам дотук. Защото, ако продължа, ще кажа, че понякога по три дни наред от София не мога да

се свързва с родното си село, да не отварям приказка, колко с нищо незаслужени ругатни и обиди отнасям като как се поръчвал разговор, кое по-напред се съобщавало и така нататък. Тук сме не провинция, не! Тази дума е прекалено хубава, за да си служим с нея... Анадол, най-страшен Анадол. Ако има и по-лошо сравнение, допишете го в книгата. И то ще бъде вярно...

Та този наш българин, изоставил жена си и децата и тръгнал из голямата страна, явно носи в душата си драма. Каква е тя? Какви са драмите на онези, които също тъй пътуват от едно градче в друго, от едно такова селище „на гуми“ в друго. И всички ли си имат драми? Това не са въпроси за чужденец. Още по-малко отговори...

Град Фриско и мислите, които той на раздяла събуди в мен, са отдавна зад гърба ми. Пътищата, по които сега вървя, стават учудващо тесни за онова, което е характерно за Америка. Минаваме ферми, минаваме малки градчета и селца. Тук всъщност няма такова деление на селца и градчета. Всяко селище си има свое име, никак не е задължително да пишеш село ли е, град ли. И пак цепим нататък, където скоро трябва да се покаже Лунната долина...

Поредният пропуск в образованието ми. През онези тридесет и толкова години минали оттогава, когато нашата образователна система и родната журналистика за пръв път ми отказаха своя приют и останах в село, се зах да чета Джек Лондон...

Напипах цялото му творчество на тавана в къщата на нашенския учител Лукан Попов. В меки корици, неразрязани. Цяла зима четох. Върна му една книга, даде ми друга... Глътка по глътка. Тогава прочетох и „Лунната долина“. Уви, тогава не съм разбрал, че така се казва мястото, където е преживял най-хубавите си творчески години Джек Лондон... А ето, сега въртя кормилото към тая долина и все се надявам да видя именно долина. Вместо това, пътят плахо, ала категорично се измъква от низините на океана и се възвема по нанагорното. По-вярно, според мен, би било, ако мястото се казва Лунната планина... Въпрос на гледна точка — би казал умният човек. Като слезли от високите си планини, индианците решили, че за тях това си е чиста долина. Така го и кръстили — Сонома — Лунната долина. Нощем луната им изглеждала много силна и къпела със сивата си светлина всичко наоколо... Много трябва да им е харесало на

индианците това място, за да му сложат такова поетично име... Щом и Джек Лондон го е харесал. И като напуснал първата си жена и като се оженил втори път, той дошъл тук, в самото сърце на долината, купил едно огромно имение — колкото един нашенски балкан, комай... настанил се в него, наел помагачи, работници, строители. Направили най-напред една малка къщичка — нещо като нашенските дървени къщи, заел се с отглеждането на коне, на свине... Чист фермер. Даже последните кадри от живота му, шест дни преди да стане невъзвратимото, го виждаме заснет от жена му Чармиън, с първобитна все още камера, как е притиснал две малки прасенца до гърдите си... После се захванал със строителство и пътешествия. Вече бил четиридесетгодишен. Силен във всяко отношение. Победил издателите, победил безпаричието, победил неизвестността. Победил и световната слава, която вече имал...

Смъртта го оставила такъв, какъвто го заварил животът. Победител без победа. Пораженец без поражение... В тази малка, временна къщичка, с много стопански пристройки около нея, той написал последните си книги, и всъщност прекарал последните години на своя поуокротен вече, бунтарски живот... Роден в Сан Франциско, тридесетгодишен, той идва в Лунната долина, като до това време е бил къде ли не и какво ли не. Тук, до обяд пишел книгите си, следобед помагал в строителството на своя нов дом... Този нов дом бил пред завършек година преди да завърши животът на самия Джек Лондон. В заветно място, на десетки мили наоколо — само гори. Вековни тукашни гори от секвоя и дъб... Наоколо е имало диви зверове и навярно все още диви хора... Зидовете на къщата му са само от камък. Дебели са метър и отгоре. Другото било дърво... Една нощ то лумнало... Колко години са минали оттогава, а изгорените на десетки метри наоколо вековни дървета, още не са дали подраст... По-точно старите коренища още чернеят, колкото да се види къде и какъв е бил пожарът, щом едно двуметрово в основата си дърво, е могло да изгори чак дотам. Пожар и половина е бил! Достоеен за човек като Джек Лондон.

Големият мъж се разходил около пожарището. И казал думи, които също отговарят на неговия бой: „Не вярвам човек да го е направил нарочно. Затова, само за три години ще вдигна отново къщата си. И ще кача още един етаж...“

Основите стоят... Първият етаж, който е от камък, също е запазен. Забележително разпределение. Направено от човек и за човек, който много е обичал и много се е гордеел с живота. Откъсвам стръкче папрат. Американска папрат, слагам листенцата ѝ в паспорта си. Ще ги донеса в България...

С мъка отстъпвам от това място. Защото още по-голяма мъка ме чака. На километър от тук, на едно малко възвишение, има скромен, скромен до немай-къде камък. Ограден в дървена, стоборъчна оградка. Под този камък лежи един от най-непокорните и най-силните синове на Америка. На него е изписана Джек-Лондоновата мисъл: „Предпочитам да съм пепел, отколкото прах. Предпочитам да изгоря в брилянтен пламък, да бъде метеор, всеки миг от мен да свети, отколкото да бъда една спяща планета. Човек се ражда да живее, а не да съществува. Аз няма да хабя дните си и да ги продължавам. Ще използвам каквото ми е дадено.“ Тук поискал да го погребат, до децата на един от слугите, които рано си отишли от този свят. Живите рядко изпълняват желанията на мъртвите. Ала новата и явно обичана от Джек Лондон съпруга, го направила...

Когато човек застане на такова свято и велико място, все му се иска я голяма мисъл да изрече, я в някаква необичайна поза да застане, белким малко нещо се поприблужи и той до размера на човека, или събитието...

Нито мисъл такава може да роди главата ми, нито поза за пред историята. По-вярно ще е, ако кажа, че се усещам ситнеж, дребосък, пращинка, която вятърът е довел преди малко и след малко пак ще отвее. За да остане отново този камък в самотата и величието на долината — далеч от хората и близо до боговете. Оттук, от това високо място, денем в хладината, нощем на светлината на луната, Джек Лондон отново гледа своята Лунна долина, и Америка. Какво ли виждат очите на този човек?...

Откъсвам цветето от гроба и него добавям към стръкчето папрат. Отлепвам трудно крака назад, ще отида там, където ахкат и охкат туристите... Това е друга къща, построена за музей на семейството. От съпругата на писателя. Къщата е направена по неин проект. Вътре може да се види филмчето, за което ви споменах, с последните дни от живота му. Ето седлото, с което е яздел, пишещата машина, някои от дрехите, леглото, в което повече е чел, отколкото спал. Тук е и бюрото,

на което е писал: дебело, дъбово дърво с много чекмеджета отстрани. Върху него четем друго Джек-Лондоново кредо: „Вярвам в постоянната работа и никога във вдъхновението!“ Тук са и някои от снимките, от предметите, с които си служили съпрузите по време на ония месеци, в които той е спирал писането и с жена си са се отдавали на световни пътешествия...

В музей, като в музей...

XIII

Не знаех, когато четях книгите на Карл Май, какъв е бил той по народност. Във всеки случай, никога не ми беше минавало през ума, че не е американец, че не е роден и живял в прериите на Арканзас, които така добре описва, или пък че не се е спускал с индианците по Рио Гранде...

Карл Май е бил турист из Америка. Немец по произход. Даже тук, по неговите места, той не е известен... Той може да не е известен, но думи като трапер, прерия, томахава, изрази като лулата на мира, географски понятия като Арканзас, Тенеси, Рио Гранде съм ги научил от него. Той, заедно с нашия Алеко, са първите мои водачи из Америка. Без тях тя не би била същата за мен, както и без нея, те не биха били същите...

Може ли да си представи читателят какви вълнения и мисли бродеха в душата ми, когато наближи денят да потегля за Ню Мексико, едно от местата, където днес живеят най-много индианци... Че ще се срещна с тях, че дори в приказка с тях мога да вляза... Още повече, като знаей, че те са вече на изчезване, и като се съди по нашите вестници — са обречени на най-страшни изтезания от американците. Питам се, дали носят още пера по главата си, полуголи ли са, какви ли оръжия още висят на раменете им... Тръпнех пред мисълта, ще видя ли истинска индианка. Както съм се заплесвал по техните мургави и гъвкави тела... Да не говорим какви светове се задвижват покрай мен само при мисълта, че ще видя Рио Гранде...

Все ми се стискаше душата, като как ли изглеждат тези достойни синове на планините сега, смачкани, притиснати, подложени на унижения и унищожения от цивилизацията... Откак съм се научил да чета, този въпрос винаги ме е измъчвал — какъв ѝ е зорът толкова на Америка, че така си е емнала индианците, и иска до крак да ги изстреби! И естественият отговор беше такъв, каквито бяха и много други. От злоба, от жестокост, от човеконенавист, които са присъщи на американския империализъм — този най-страшен враг на социализма

и на прогресивното човечество... След това си пътуване в Америка, разбрах нещо много важно: никога и в нищо да не подценявам пропагандата. Пък била тя и най-елементарна, и най-вулгарна, каквато в много случаи беше нашата социалистическа пропаганда.

Пристигнахме късно през нощта в градчето Албакуерка, където е и летището на Ню Мексико. На това градче името много трудно го запомних. Наложих се да чакаме и рейс, а беше и много студено, та съвсем го ненавидах това градче. Рейсът дойде по едно време, натовари ни и започна едно дълго, нощно пътуване. Когато човек нощем пътува из Америка, много трудно може да разбере къде свършва градчето, къде започват фермите наоколо, къде отново идва град. Нощ, светлини, редки, но навсякъде, стар сравнително автобус, един веселяк испанец или латиноамериканец на кормилото си приказва с пътниците. Едни дремят, други си бърборят съседски... Аз също правя опит да дремя... Ала тия опити при мене, когато пътувам, винаги остават само опити... Гледам. Искам да запомня местата, покрай които минаваме. И не усещам, че се качваме нагоре, че отиваме с рейс към небето... Светлините по едно време зачестяват, стават червени и не светят, както светят светлини от лампи, ами се плъзнали по стени, по корнизи, по бордюрите на улиците, сякаш сме на писта за излитане на самолет... И няма висока сграда, всички стигат до покрива на рейса, но не по-нагоре...

— Къде сме? — питам... В Америка винаги трябва да питаш къде си...

— В Санта Фе — отвръщат ми...

Че такова нещо ли е Санта Фе?... Тия червени светлини, които са полазили по стените, да не са някакви нощни... Не изричам мисълта си, ала червеният цвят винаги е означавал публичен дом или нещо, което да прилича на него... Освен в нашите страни, където означаваше нещо съвсем друго...

Санта Фе... Сърцето на Ню Мексико. Хабер си нямам защо това градче — Санта Фе, все си го представях като някакъв много сладък курорт за големи баровци. Нещо като Маями, нещо като... Може би пък затова са тия червени светлини...

— Хотел „Индипендънт“, моля... — Още трима се изтъртузват от рейсчето. Оставам само аз... Вървим по късите улици, гледам

къщите и виждам, че без шега и измама, съм в град, какъвто никъде другаде не съществува...

Както се оказва на другия ден, когато са вече загасени светлините на нощта, когато утрото е чисто и замайващо свежо точно така е... Такъв град като Санта Фе никъде другаде по света няма. Само светофарите и асфалтът на улиците ме уверяваха, че съм на нашата си планета — Земята...

Няма ги наистина сутрин тия топли, червени светлини, които така хубаво се приспиваха с глинената замазка на стените. Тия стени са много дебели и изглеждат меки, защото по тях няма ръбове. Целият град е от неголеми глинени къщички, на един етаж, с много дебели дувари, дуварите не са покрити с плочи, а също са замазани с глина, както и покривите на къщичките. Равни покриви, понякога на две нива, както казваме ние, ала едното по-ниско от другото, метър, не повече, и то, разбира се, замазано с глина. Островрърх покрив в Санта Фе няма. Стена с остър ръб също няма. Прозорците на къщичките са малки и са ниско до земята. В горната част на къщите прозорци няма...

Тук-таме по тия къщи има чардаци. Те са най-вече дървени. Глината, с която са измазани стените, дуварите, покривите, не е печена и много прилича да е смесена с нещо като говежди тор, както едно време нашенските жени-балканджийки мажеха подовите на своите малки и чисти къщички. Глеч с естествен цвят е дал господ в обилие на това малко градче...

Тъй изглежда и хотелчето, в което ще отседне моя милост. И то, както беше и в Монтъррей, не прилича на другите хотели. В една малка сграда е камината, която и тук гори, защото е студено. В три други сгради, наредени в кръг, са стаите за такива като мен. Стаите са една до друга, и до тях се стига по външен чардак, целият от дърво...

Виж, стаята вътре, е чиста индианска направа!

Гардеробът е от грубо, рязано дърво — като нашенските отколешни дрешници. Вграден е в стената, вратите му се затварят с дървена пръчица, забита на гвоздей. Лампата е също глинена, от особен материал са и плочките в банята. Нито фаянс, нито теракот, а като че са рисувани от първолачета в някое училище — детската ръка е още несигурна и птиченцето е едно такова, че едва го познаваш. А се е получила една топлина, един уют, стъпиш върху тях, иде ти да легнеш отгоре им, да се постоплиш. И прозорците са малки, решетъчни,

каквито са прозорците по троянските, тетевенските или тревненските къщи.

Вглеждам се в килимчетата отстрани на леглото. И тях искам да позная, преди да произнесе тежката си, компетентна присъда... Възможно ли е? Реално ли е това, което виждам?!... Тъканта на килимите е българска. Шарките — също, багрите — и те. Като че не съм отишъл на другия край на света, а съм баш там, в Котел и Копrivщица, при техните тъкачки, купил съм си килими и черги, и съм ги постлал около себе си...

Приликата между тъкаческото майсторство на индианките и нашите български тъкачки е толкова изумителна, че аз се умълчавам. По-късно виждам и тъкачните им станове. И те са същите като нашите. Изкуствоведите като нашенеца Ганко Цанов, трябва да дойдат тук, да съпоставят вътъци и основи, кръстоски и бои, да си кажат тежката дума за това странно, ако е странно, съвпадение на вкусове и майсторство.

Ала за Ганко Цанов има още работа. Като тръгнах за Америка, в последния момент жена ми взела от една приятелка в Троян — Денка Бонева, цървулчета, пепелничета, чашки, статуетки — то се знае, като съм троянец, глинени ще са... Да е жива и здрава Денка, дето е напълнила една чанта с такива подаръци за Америка... Където извадих, където подадох, де искрено, де от любезност (заритали са американците за моите подаръци) — радвах се... С тия троянски подаръчета си измивах дип добре очите, докато стигнах при индианците от Санта Фе... Тук, където и да погледнех около себе си — и пепелници, и статуетки, и чашки, и всякакви такива глинени изделия, все имах чувството, че предната нощ някой е отворил куфара ми, задигнал ми е сувенирчетата и преди да стигна до хотелчето, разположил ги е навред из него.

Ха сега де... Къде си, Ганко?... Ела и ми обясни защо нашенските глинени изделия и индианските така са си плюли в устата, както казват бабичките, когато искат да кажат, че двама души са досущ едни и същи. Нашенски ли майстори грънчари са идвали насам, индианци ли е имало по нашите земи отколе, с летящи чинии ли са кацали, та са иззели майсторлъка на троянския грънчар, или ние, като племе най-сексуално и палаво, сме прескочили на бърза ръка дотука, ошътали сме също тъй на бърза ръка индианките и за спомен, освен

българското си мъжество, сме им оставили и по едно сервизче, да имат от какво, завалийките, отподир да си вадят хляба...

Тази прилика на грънчарските изделия и на българското тъкачество и тукашното ме поразих... Гледах ги тия тъкани и в музеите, и в индианските магазини, и навсякъде другаде... И само една разлика открих — че индианците не познават грънчарското колело. Те работят само на ръка, а какви съвършени грънета и съдове прави тази обикновена, човешка ръка!

Бях поканен една вечер на гости у един тукашен журналист. Нямах какво друго, останала ми беше една амфорка, излязла изпод ръката на Лили Танкова! Занесох му я с думите: „Нося ви последното възможно доказателство, че хората по света са еднакви...“

Той взе амфорката и я загледа: „Но защо сте си правили труда, господине, да купувате от нашите индианци. Те винаги продават по-скъпо, нали сме туристически град...“

— Не познахте — казвам. — Тази амфорка не е индианска, тя е българска. Затова я нося...

Изумление. Изрази, като „о'кей“, „ай сий“, „ду ю ноу“, както би казал колегата Захари Стоянов, потекоха в изобилие... Той дори повика жена си, една четиридесет и пет годишна, достолепна жена, показва и изящната Лилянина амфорка и каза: „Знаеш ли, мам... Това не е индианско, а българско изделие...“

Мам издаде същите звуци, както и мъжът ѝ преди малко. После журналистът вдигна глава, погледна ме и като клатеше в ръката си амфорката, рече:

— Да, господине, убедихте ме, че светът е един и хората са еднакви... Какво ще пиете — американско или английско уиски...

Убедих го, ама недотам, защото той одма се зае да ми доказва обратното. Наливаше на дъното на голямата чаша половин пръстче уиски, после я пълнеше с вода и лед... Не съм те убедил, господине. Ако троянци и индианци, ако българи и американци бяха еднакви, нямаше да мокриш дъното на чашата, а щеше да я налееш, че да прелее. Както бих направил аз, ако ми беше дошъл на гости в България...

Първата ми среща с индианците започна много скоро, по-скоро, отколкото бях предполагал. Веднага щом излезнах от хотелчето и направих първите стотина крачки — и... Ето ги! Един чардак, доста

нашенски, на него накачени всякакви джунджурийки за продан. Но индианци още няма. Навлизам в нещо като търговска част, стигам площадче, затворено отвсякъде. Това е Центърът на Санта Фе... Ниска сграда, както всички други, с дебели дървени диреци, които държат дълъг навес. Сградата е отпреди двеста години, строена е от испанците, когато завладявали индианците, и то се знае, всичко, което е повече от петдесетгодишно в Америка, се брои за историческа рядкост и се пази повече от Лунния камък във Вашингтонския музей на астронавтиката... Изморих се да чета надписи коя страда каква историческа стойност имала, като била построена от испанците преди шейсет години... Ако пък е оттам нагоре, надписите на всяка крачка те спират и ти го набиват в главата, да запомниш и никога да не забравиш, че тая страна има история. Липсата на история е друг от комплексите на Америка.

Ето защо, дори и да няма древна история, така, както я е подкарала, тя ще си я създаде, обратно на онова, което ние, българите, винаги сме правили. Де що е имало история, де в името на политически страсти, де от нехайство, де от ниска култура или партизанлък — унищожавали сме го...

Часът е девет сутринта. Стоя, побол око в навеса. Спират коли, слизат мъже, слизат жени, носят вързопчета. После постилат черджета върху циментовия под, върху черджетата разпъват бял чаршаф, върху чаршафа вадят стоката. И сядат, облежнати почти о стената, присвиват крака под себе си, някой си имат възглавничка, на която да се облежат, но преди това нареждат стоката — ред едни обици, ред други, ред трети... После идат пръстени — ред едни, ред други. Няма пера по тях, няма ги и ония гъвкави тела, няма ги и ония орлови очи, ала за индианци — индианци са. Тях ли да гледам, стоката ли, която нареждат!

Ред кехлибар, ред брокат, ред малахит — пръстени, обеци, огърлици.

Дето има по тях метал, сребро е. Дето има сребро — сребро е... Индианците не продават фалшификати.

Очаквах да срещна сури, полудиви мъже и жени на планината, срещнах кротки, възпълни и лениви търговци.

Дай сега да гледаме, изводите после.

Всичкото, което продават, са произведения на изкуството. Защото е изработено на ръка. От техните собствени ръце, от ръцете на дъщерите и синовете им. Както стоката, тъй един до друг са наредени и хората по протежение на целия навес. Никой не се бои от конкуренцията на другия, никой никому не завижда. Макар че стоката е една и съща върху всяка бяла постелка.

Мъже и жени на моите години. По-млади няма, няма и по-стари... Едни от жените пушат. По ушите на много от тях също такива обеци, по пръстите им също такива сребърни пръстени. Както научавам, те са тук всеки ден, от много години...

По няколко пъти минавам на ден покрай тия хора и все ги оглеждам — стоката им, дрехите им, очите им. Бавни, лениви движения, няма нерви, няма придърпване на купувачи, няма сърдити погледи, че си минал покрай тях и си ги отминал. Като че ли това — дали ще продадат нещо, или не — не ги засяга. Сякаш могат й без него в своето дълбоко и вечно примирение. Къде живеят тези хора? Откога и те са се качили на леки коли... Къде са перата по главите им? Къде е голото около кръста им, къде са победните викове на апахи и команчи...

И в душата ми нахлува още по-силно и неудържимо желание да видя къде живеят, какви са къщите им...

На обяд имам среща с един от местните волонтиърси. Идва точно в дванадесет в хотела и ми се представя: доктор Колингтън.

Докторът е висок, слаб, елегантен човек. Пенсионер, както ми казва, от десет години. Работил е цял живот в Минесота, далеч на север. Когато дошло време да се пенсионира, купил си къща в Санта Фе. И на него, както и на мен, градчето му харесало. Въздухът чист, здравословен, градчето тихо, с малкото хора по улиците, с подреден, ненапрегнат, провинциален живот... Така правят много американци. Когато поостарееят, когато дойдат години за пенсия, избират си място, където е добре за стария човек. Такава ще да се окаже и другата волонтиърка, която ще ме поеме от утре... И тя избрала Санта Фе. И тя решила, че тук се остарява по-бавно...

Доктор Колингтън любезно отваря вратата на колата си и ми се извинява, че колата му е стара — на пет години вече. Той е прав. В Америка такава кола е вече стара. Виж, в България, да е такъв, да ми я подари, да видиш стара ли е! Ако пък падне на нашенски майстор, да й

легне отдолу, да я лъсне, да я стегне, и него, и внуците му ще изкара... С умиление си спомням, докато той ми се извинява, че е вече пенсионер и не може често да подменя колите си, каква гледка са нашите съботни и неделни улички и какъв талант е българинът! Вдигнал колата, вече изгнила, окапала се, на две колелета, постлал ѝ отдолу, маже с разни бои срещу ръждата, търси познати, тича за една част, за друга. Като няма каквото му трябва, приспособява каквото намери... Ремонтът трае цял месец, понякога два, понякога години!... Човекът може да е инженер, може лекар да е, може майстор на друго да е. А къде му отиват силите и времето?...

Нейсе... Докторът ми съобщава, че ще ме води на обяд. На едно място, до което трудно се прониквало, ако предварително не се обадиш. Обяд като обяд! Макар че, ако ме пита, ще е по-добре да ги икономисам тия петнайсет долара. Ала пусто национално достойнство! Като всяко достойнство — има ли го, заплаща се... Въртим из уличките, стигахме малка къщичка, ресторантската част държи само четири-пет масички. Тук, казва той, се готвело само местно ядене, да сме го опитали. Той поръчва, аз вкусям по малко и оглеждат наоколо. Семейство с малки деца кротко си приказват и похапват. Зад гърба ми двойка възрастни хора. В съседната стаичка е кухнята. Обслужва ни млада, бременна жена. Без да бърза, както всяка бременна жена, но и без дълго да чакаме. В Америка тия работи с губенето на времето ги няма. И тук, както и навсякъде другаде, ще ме стъписва все същият въпрос — как правят, как струват тия хора, че където и да се появиш, когато и да се появиш, за каквото и да се появиш, като че ли само теб са чакали — предвидили всичко, подредили всичко, помислили за всичко. По никое време, с никоя нормална човешка претенция и желание не можеш да свариш Америка неподготвена.

Друг въпрос е, че не зная какво да кажа за гозбите! Повече гледах хората. Нормални хора, нормален ден, излезнали да хапнат... И днес, и утре, и докато съм тук, все едно ще виждам, в едно ще се убеждавам. В Америка няма нищо повече от нормални човешки работи...

Следобедната разходка с доктора не ме особено впечатли, защото се чувствах нещо недобре. Надморската височина е над две хиляди и петстотин метра, отива към три хиляди... Дишането е малко трудно,

човек по-лесно се изморява. Сега разбирам защо нашите футболисти така закъсаха на световното първенство в Мексико. Макар че, за разлика от тях, няма да играя срещу уругвайците, а ще се возя в лека кола. И ще разглеждам околностите на Санта Фе...

— Къде са индианците? — питам доктора... — Ще видим ли индианци днес?

— Ще минем през някое тяхно пуебло — казва той.

— А защо вие, американците, искате да ги ликвидирате — питам право в очите доктора. Нали така са ми казвали... Колкото по-откровено с американците, толкова по-добре...

Докторът гледа пътя си:

— Какво говорите, господине? Това са минали времена, сам ще се убедите!

След което, нито аз питам повече, нито той отделя повече внимание на моите познания по индианския въпрос... Той си гледа пътя, аз гледам земята, дърветата, целия този планински пейзаж, през който минаваме.

Забележителна е тази земя. Хълмиста е, и по цвят, в ранната, нераззеленила се тука пролет, е като поливана с глеч. Каквито са самите къщи на Санта Фе. Ниски, иглолистни дървета се простират, докъдето окото вижда. Странна е и природата, на индианската земя, по която сега пътуваме с доктора и из която аз непрекъснато се обръщам ту наляво, ту надясно, точно като обран евреин. Макар че аз не съм обран, а само оглеждащ се, да не би да минем край индианец и аз да го изпусна. Няма индианец — ни жив, нито паметник — засега. Насечени хълмове наоколо, сред които нито полянка се вижда, нито равно, нито пък планина се издига пред очите ти. Глиненокафяви, полувисоки или полуниски иглолистни дървета, пораснали върху нагънати от вятъра, после изстинанали земни пластове, та се получило нещо като замръзнала земя, върху която са се покатерили тези иглолистни дървета, много приличащи на нашенския ярдъч. Тези дървета-храсти са доста възрастни казват ми, 100–150-годишни са. Но не могат да пораснат повече. Може би ги има тук, защото е високо. И дори много по-високо. Само че нашенският балкан има високи, сини, на възбог потеглили върхове и отвесни скали, стигащи до дъното на земята. А тука не е така. Тук господ вдигнал цялата земя към себе си, ала я оставил равна.

После, като попътувам из нея, като пообиколим в търсене селищата на индианците, ще видя, че и тук има планини, които са нещо като втори етаж на тази висока земя, и тук също тъй има вечни снегове.

Затова богатите хора от цяла Америка идват тук, когато имат свободно време, да подишат чистия въздух на Санта Фе, да се попекаат на силното му, приближено до бога слънце, и да покарат ски...

Санта Фе е пансион за пенсионери, за заможни хора, курорт за скиори и поклонници на чистия въздух. И град на индианците...

Около Санта Фе има много малки селища. Пръснато едно от друго на десетки километри, свързани с широки пътища, които са като нахвърлени сини ленти из тази местност. Докторът казва, че иска да ми покаже няколко пуебло...

Гледам го като човек, който много добре разбира какво точно иска да ми покаже, но в същото време чакам още малко информация. А малкото информация, от която имам нужда, е какво точно значи „пуебло“! Пуебло е испанско селище. Десетина-двадесет къщи на едно място, ала със свой кмет, със своя полиция и със свои закони... Това е пуебло.

Ето, тия са белезите, които правят друг един от чешитлъците на Америка. В Санта Фе полицията е една, тук, в пуеблото, на 3 км от града, е друга. Там си имат съд, тук — също. Там действат едни закони, в тия селища — други. Както е въобще с щатите на Америка. В едни от щатите максималната скорост за коли е четиридесет и пет мили, в други — шестдесет и пет. В едни можеш да караш кола, ако си употребил алкохол до 0,3 на хиляда, в други — до 0,2... В едни от тях, за една и съща кражба, дават една присъда, в други — друга... В едни от тях има бира в ресторантите, в други — да не се чува... В едни от тях безработните получават по пет долара на ден социална помощ, в други — седем, в трети — десет... И тъй е в много още работи... Само гдето не можах да открия ония щати, в които ядат чесън, а в другия това е забранено и ха см хапнал скилидка, ха си отишъл в пандиза...

— Тия са испански пуебло — казва ми доктор Колингтън.

— Индианските — казвам аз, — те ме интересуват...

— В програмата ви е предвидено посещение на индианско пуебло за утре — казва Колингтън, — а днес в испанско...

Нетърпението ми да видя индианско селище обаче се оказва толкова голямо, че утрето ми се вижда като догодина... Ала трябва да съм пълен глупак, ако вече не съм разбрал, че в Америка, както и в Германия, и във всяка цивилизована страна, като се каже програма, се разбира програма...

Колингтън отбива от пътя и спира пред една постройка, като всички онези в Санта Фе, от които идем, само че тази е по-голяма и по-богаташка.

— Това е — казва той — операта на Санта Фе...

Очите ми издават пълна неподвижност...

— Опера на открито — казва Колингтън... Тук са пели световни гласове...

И ми изрежда имена. Сред тях обаче липсват имената на българи... От което правя мълчаливия извод, че не е толкова световноизвестна тази опера, щом тук не е екнал, да проглуши тия балкани, гласът на Гена Димитрова!... Операта е на десетина мили извън града, напълно сред природата. Наблизо няма никакви други постройки. Освен тия ниски гори и тия глинени, планини. И тази яка ограда, която опасва цялото пространство около операта. И ако отнякъде се появи една кокошка, решетката на оградата е толкова гъста, че и кокошката няма да влезе. Това е ограда срещу койоти, казва докторът. Тук е пълно с тях... Опера, в царството на койотите... Ако и това не е американска работа! Гледам и все ми се струва, че нейният сезон е много по-кратък, отколкото сезоните на другите опери...

Ала след като видях сцената и големия амфитеатрален полукръг от столове, разбрах, че американците и на операта, и на студа също са намерили колая. Паркингите са така амфитеатрално разположени, че американецът си гледа операта от колата — получава на влизане слушалки, та ако е затворил прозорците, да си чува всичко, както си е, на излизане ги връща. Тъй купува и билета — направо от колата!... Преди години, помня, силно ни впечатляваха американските кина, в които гледаш филмите от колата си. Сега и до операта стигнали... Много луксозна, с много фантазия е направена цялата сграда. Гледах с четири очи да видя в Санта Фе и околностите ѝ поне една постройка да е по-различна, да е по европейска или, ако щете, по американска. Не видях. Всичко е в стил индианско пуебло, нисък строеж, с много дебели зидове и с гледжосан цвят.

Испанците са завладели тези места с всички средства на завоевателите. Колингтън ми показва една долина — оттам нататък са били някога индианските селища. Испанците воювали с индианците, побеждавали ги, прокуждали ги от земите им, за да ги заемат те, но на архитектурата им не посегнали. Харесала им и своите нови селища те строили по същия начин. И в Бевърли Хилс видях много заемки от тази архитектура — и богатите, и най-богатите хора на Америка са усетили уюта й...

Не ми се гледат испанци!... Имаме си ги и в Европа. Индианци искам. И го казвам на доктора...

Човекът е на около седемдесет и пет години и не му е до такива капризи като моите. И все пак отстъпва. След като претрупваме програмата за днес — един магазин, който би трябвало да е индиански, ала тук индианското и испанското са се така омесили, че чувствата ми са направо противоречиви, прескачаме до една много стара църква, влизаме в нещо като олтарче, в олтарчето има дупка, в нея пясък и пръст. Който вземе от тях или просто пипне в дупката — вече е защитен от боговете срещу зли прокоби и болести... Мисля си, дали тази дупка може да те опази от човешката завист и злоба, затова напъхвам цялата си ръка. И бучки пръст за България ще си взема... Ще се върна в село, ще се кача на Ботев връх, ще го стрия на прах и ще го духна. Ще го емнат ветровете, ще го разнесат по цялата ми земя и ще й дадат упокой и здраве... Толкова голяма нужда имаме ние, българите, от лекарство срещу завистта и злобата.

После докторът отново сяда зад кормилото... Сега ще гоним индианско пуебло. Вече съм вчетворен от интерес и вълнение. И самият път сега ми изглежда някак си по индиански. И въздухът вече като че ли е по-друг... Какво велико нещо е внушението!...

Минаваме край самотни къщички, с дворчета, с коли отпред. Като малко дете, аз все питам: тази къща индианска ли е?...

Докторът ми дава някакви неясни отговори, от което разбирам, че и той не знае...

Докторът си гледа кормилото — седемдесет и пет години са седемдесет и пет, независимо в Америка ли са или другаде...

— Нямаме късмет — казва той, и спира колата. На средата на пътя, който се отклонява оттук и води към група къщи, които се виждат в далечината, е сложен пътен знак „затворено“...

— Има дни, в които индианците не допускат никого в публото — казва просто той:

Правя стъписана българска физиономия...

— Това са си техни правила.

— Какво ще стане, ако ги нарушим — питам. — В България, ако това го разкажа, ще ми се изсмеят. Там няма правило, което заради чужденци или заради началници да не може да се наруши...

Докторът на свой ред учудено ме оглежда...

— Това е невъзможно... Щом е затворено, затворено е...

Както вече съм усетил и както тепърва ще усещам, това е една от най-неприемливите за нас, европейците, американска черта. Видят ли знак, надпис, бележка, че нещо е нежелателно да се прави, че еди-къде си не бива да се минава, да се сяда, да се пуши и т.н., възприемат го съвсем буквално... Тия хора не познават никакви изключения от правилата, и са като войници. Като им кажеш: „Мирно!“ — мирно. Като им кажеш: „Отпусни крака!“ — отпускат го... И ще ми претендират, че са най-демократичната страна, а не смеят едно най-банално правило да нарушат...

Не се предавам аз, макар че докторът вече е обърнал колата за връщане...

— Дебре де, какво ще стане, ако все пак влезем.

— Ще ни арестуват — каза той...

— Как така ще ни арестуват? Че това нали е американска земя.

— Това е индиански резерват. Огромни земи от Ню Мексико са обявени за резервати на индианците. Това са стотици публо, в които съдиите са индианци, полицията е индианска, законите са индиански... В тези огромни резервати, отпуснати им от държавата, те могат да правят, каквото си искат, да живеят, както си искат... Вижте — и той ми показва написано край пътя: „Не крадете времето!“

— Какво значи това — питам...

— Знак за ограничение на скоростта — отвърща ми той.

Вдигам доста учуден поглед, както междувпрочем правя все по-често. Може да се каже, че откак съм в Америка, това е естественото ми състояние...

— Който кара по-бързо от определената за публото скорост — обяснява докторът, — според законите на индианците се опитва да открадне времето. А то не принадлежи на никого, поради което те са

особено строги към превишената скорост. Тя е крадене на време... Това е първото нещо, което всеки внимава да не наруши, влезе ли в индианските земи...

— Те добри хора ли са? — питам наивно аз, като че ли зная кой човек е добър и кой лош...

— Добри — казва той. — Сговорчиви. Добронамерени. Не са агресивни, освен ако не ги принудиш... Както направиха испанците...

— Какво направиха испанците?

— По тези места индианците живеят от хиляди години. Испанците дойдоха откъм Мексико преди пет века. Нахлуха в земите им. Искаха не толкова да ги поробят, колкото да ги покръстят. Затова изнасиха жените им. На някои от тях смениха вярата и ги направиха католици. В това наистина успяха... Повече от испанците обаче те са избивани от англичаните. Французите пък са търгували с тях. В началото на седемнадесети век — той вече говори като гид — тук идва испански управител. Санта Фе става негова столица. От омесването на белите с индианците са страдали и едните, и другите — белите донесли шарката, индианците им предали сифилиса...

— А с какво главно се занимават сега индианците?

— Някои гледат коне за езда, други работят в града, трети се занимават със занаятчийство. Виждате ли — той ми посочва надпис, прочитам го: „Бинго“... — Това са своеобразни комарджийски места, навътре в селищата им. Тук идват американците да играят на комар. Но алкохол е забранено да се продава!...

— Можем ли да влезем поне в едно такова „Бинго“...

Докторът премисля нещо — явно как да отклони поредното ми нетактично предложение...

— Виждате ли — казва той. — На такива места трябва много пари. А аз, сър, съм само един обикновен пенсионер...

Тия, недотам весели думи на доктора ме приземяват.

— Тук има от веки веков много индиански племена. Повече от двадесет. Пет от тях живеят по своите си земи. Най-голямото е Навахо — близо двеста хиляди жители, то живее малко по на север оттук... Някога племената са воювали и помежду си, а не само с испанците и с белите... За жени, за земи...

Голямо събитие в този край е било прекарването на железницата. Една индианка, когато за първи път видяла влака, така се впечатлила,

че го изтъкала в килим. Като отидем в музея на индианските занаяти, ще ви го покажа — казва докторът.

Този разговор го водим, докато стоим пред знака: „Влизането забранено“.

— Значи — казвам — сега бели хора нямат право да влезнат в селището! Остава да имат и свои затвори, и вътре да напъхват такива като нас...

— Имат — казва той, — съдът им решава кого да напъхат там и за колко...

— Тогава защо се оплакват индианците, че американците искали да ги унищожат...

Докторът сериозно се заема да ми изясни индианския проблем:

— Но нима, сър, те се оплакват?! Това е много стара история. Сега държавата прави всичко възможно да ги запази, те са част от богатството на Америка. Хора с огромен талант, с много и разностранни дарби... Искате ли да ви заведе в музея на индианските занаяти? — пита той...

Кимам утвърдително.

В търсенето на пуеблото се оказва обаче, че сме пообъркали пътя. И слава богу, защото, докато се оправяме, въртим едно петдесет-шестдесет мили и докторът се досеща, че тук има и друго известно пуебло, можем да опитаме пък там...

Ще опитаме, разбира се!...

Той отново измърморва своето „О'кей“, и натиска газта, докато стигне разрешените четиридесет и пет мили в час.

Когато не върви, не върви. В такива дни като този човек е най-добре да си седи в хотела или да си лежи в леглото и за всеки случай, ако трябва да излезе, да се оглежда, да не би в този момент от покрива да пада керемиди... Толкова път бием — на пътя същият знак... И това пуебло, макар че е толкова далеч от другото, също затворено... Ала този път докторът да ме извини...

— Аз — казвам му — съм добър шофьор...

Той ме гледа неразбиращо...

— Аз — казвам му — също не съм от най-страхливите.

Той ме гледа още по-неразбиращо...

— Вие останете тук, а на мене ми дайте колата. Прах няма да падне отгоре й... Ще ида — казвам — до селището, нищо, че е сложен

този знак.

— Не бива да го правите — казва докторът. — Индианците не си поплюват. Полицията им е много строга...

Още побългарявам нещата. Слизам, отмествам знака встрани като се оглеждам. Няма никого, пътят е пуст...

— Ето — казвам на смаяния човек — няма никакви доказателства, че сме направили нарушение...

Той клати глава и аз не разбирам дали е до смърт смутен от моето неуважение на законите, от простотията на европейците или от нещо свое...

— Сам не бива — казва той, — все пак аз нося отговорност...

На лицето му се чете силно смущение...

— Не, не бива да правим това — умолява докторът...

— Бас слагам, че индианците няма да ни направят нищо.

Синя веничка издава състоянието на възрастния човек, ала той не издумва повече. Подкарва колата към пуеблото и аз съм повече от щастлив. Не толкова, че ще видя най-послед индианци, колкото, че успях да удара по кокалчето този вездесъщ американски закон...

Не ми остана много време да си се порадвам...

Да бяхме минали петстотин метра, не повече, след един завой, пред нас на пътя се появи камион, и да искаш — не можеш да го заобиколиш...

— Абе, кой дурак — викам — така си е спрял камиона. У нас такова нещо да стане, пет катаджийски коли ще се съберат и три пъти по толкова доброволни отрядници...

И поглеждам доктора — споделя ли моя гняв. Виждам само, че леко пребледнява... Защото, докато спираме пред камиона, за да разберем къде е дуракът, за да го отмести, виждаме, че вътре има човек. Този човек е облечен като нас — с яке, ала косата му, лицето му, очите му издават, че е индианец. А на всичко отгоре, в ръката си държеше автомат...

Не само американците пребледняват в такива случаи...

Индианецът се показва от прозореца на камиона си и на незададения ни още въпрос, отговори:

— Пуеблото е затворено...

— Моят гост — казва докторът — е голям поклонник на индианците. Много му се иска да разгледа вашето пуебло...

— Пуеблото е затворено — казва индианецът пак така сдържано, без по лицето му да се разбере дали гняв или безразличие има в тези сухо произнесени думи...

— Ако не е тайна — питам аз, — защо?...

— В пуеблото има празник — казва индианецът... — До събота...

Правя някаква съжалителна усмивка...

— В събота ще бъда далеч оттук...

— Съжалявам — казва неопределено той, и с това ни дава да разберем, че нито милните очи, нито подаръчето, което стискам в ръката си, с цел да го подкупя, нито думи на молба или съжаление, имат някаква стойност...

Иди сега и кажи, че полицията от цял свят не е от един дол дренки... Само ѝ подхвърли да забрани нещо — и е готова цял месец само това да повтаря...

Ако аз бях на мястото на доктора, а той на моето, нямаше да се сдържа да не му кажа: Видя ли сега, като ти казвах... Друг път да слушаш...

Ала докторът е американец, а не българин, и нищо не казва. Не прави никакви изводи, не разсъждава по станалото... Той изважда картата на пътищата и като я разгръща с една ръка, а с другата държи кормилото, търси най-правилния път за, връщане...

Нов ден, нов късмет — казваше едно време баща ми. И мисля, че това е една от най-оптимистичните наши поговорки. Заедно с другата — „Всяко зло за добро“.

И моята работа сега тъй... Вместо доктора, днес ме поема Джейн. Отпреди месец навярно този ден е определен да го прекара с мен. Тя също не знае къде е България и дори това не я интересува. Както и доктора вчера. А мен ми се ще, как ми се щеше да ме попита нещо, та да ѝ кажа, че на тоя свят не е само тяхната Америка...

Ала те не питат. Ни вчера, ни днес...

На всичкото отгоре все ми се плащаше душата, че е възможно пък някой ден в Америка да ми се падне и някоя по-млада волонтиърка. И балканското ми мъжество какви ли не картини рисуваше, какви ли не видения се мяркаха в главата ми. Ала младите, и особено пък хубавите жени в Америка, едва ли ще си оставят работата и приятелите и да тръгнат да придружават такива като мен... Но, от

мен да го знаете, няма по-неприятно нещо от това, на застаряващ мъж да му предложиш за спътница още по-стара жена. Видението Джейн се оказа около шейсет, шейсет и пет годишно. Сухо, стегнато, с видими следи от несъмнена някогашна хубост, бабе — със зъби като на съименничката ѝ Джейн Фонда... Колата този път е тойота... От големите... Джейн, да не казвам бабето, беше точна, както са точни нашенските бабички, когато им изплащат пенсиите. След като изчурулика своето: „Ай ем Джейн, ар ю реди?“, тя критично ме огледа. Бях си облечен и обут както си ходя по Америка. Не бях точ в точ изпълнил нареждането, записано в програмата ми за Санта Фе — на тая и тая дата, да нося леки и удобни обувки, за път из планината. Джейн нищо не каза. Изключено е американците да ти направят забележка или да ти дават съвет, без да си го искал. Джейн завъртя волана и поехме — тя със своите си мисли, аз с моите надежди да попадна най-после сред индианци. В главата ми бръмчаха най-различни имена на индиански вождове, на местности, на реки. И когато тя каза: „Вие сте видели на картата, ще пътуваме покрай Рио Гранде“, аз на един конец да подрипна и да си ударя главата в тавана на тойотата... Рио Гранде!... Минавало ли ми е на мене през главата, че ще дойде ден, Рио Гранде да гоня. А не бях и на шега погледнал картата — къде ще вървя, през какви земи ще мина. Такива работи винаги ги оставям за после. Не го добих този навик — предварително да чета бележки, книги, упътвания за местата, през които ще мина. Хората накриво, аз наопаки... Поради това американците никак, ама никак не можеха да разберат това мое неуважение към утрешния ден и като как съм изглеждал в техните очи, си знаят само те, макар че не е толкова трудно да се досетя и самият аз... В това отношение американците са бетер от германците. Гледах ги, когато ще отидат някъде, що литература прочитат, що карти, указатели и справочници набавят. Мисля, че това е една много важна част, ако не най-приятната и най-важната от цялото тяхно предстоящо пътешествие...

Рио Гранде...

В главата ми долита най-първо далечен и блед спомен, че по тази река са живели индианци, слизали са с лодки по нея, споменът постепенно се оживява и доуплътнява, превръща се в жива картина, която даже ми се струва, че всеки миг ще видя. Къде ли всъщност, щом има вода, не са ходили те с лодките си. По река Потомак, която минава

през Вашингтон, са стигали чак до сърцето на града, за да купуват едно, да продават друго... А Рио Гранде с все силата на звуците в името си, с това „гранде“ — все си я представях някаква огромна, могъща река, нещо като Мисисипи, ала по-дива, по-буйна, по-страховита. И в същото време красива като съименничката си — Евгения Гранде... Всеки момент може Рио Гранде да се появи пред мен и както толкова пъти в душата ми ще се срещнат с истината моите детски видения, мечти и представи, раждали се по урви, по сипеи, след биволици и патки — далеч, много далеч оттук, на другия край на света, където съмва, когато тук мръква...

Да ме убие човек, не мога да си представя, че сега по Рио Гранде няма да видя индианци — с цветните пера по главите им, с ножове, опасани на поясите, с копия, с бойни викове. И индианки, кръшни като нашенски циганки, накачулили реката — перат се, мият се, разпуснати коси, нагазили в нея, вдигнали поли... По брега тичат деца, викат, пръскат се с вода...

Рио Гранде — казва небрежно Джейн като сочи вляво от себе си. Трепвам, макар че откога чакам тия думи. Неголяма, ала бърза река, върви от лявата ми страна. Пътят лъкатуши край мен...

— Това ли е Рио Гранде? — питам, без сам да зная разочарован ли съм, че реката не ми се вижда да е толкова „гранде“, и че по нея не забелязвам салове...

Джейн пуска една от ония лъскави усмивки, с които, убеден съм, доста мъже е свалила преди някое и друго десетилетие.

— А вие какво очаквахте? — отвърща тя.

— Че е по-голяма — казвам чистосърдечно.

— Тя не е малка — поправа ме Джейн, както се обяснява на ученик, когато нещо не е доразбрал от урока си. — Тя е просто много бърза... Тази река разделя Тексас и Ню Мексико. Едва там, в Мексико, тя става истински голяма.

Няма повече да питам. Когато човек пита, издава или много познания, или голямо невежество. Аз съм сто процента от втората категория, затова ще я карам като българче — ще давам вид, че много зная, пък те да си блъскат главата, така ли е, не е ли?

Скоро пътят слиза до реката. Има дори отбивка и аз помолвам Джейн да спре за малко. Искам да пипна водите на Рио Гранде. Да си измия очите в тях. Пред нас са спрели и други две коли, млади двойки

се веселят в приказки, стъпили върху моста, който е прехвърлен през реката... Рибар замята по-нагоре саморъчно направена въдица...

Заставам до водата и се повеждам. Пипам я с чувството, че пипам светена вода. И пак ще кажа — какво чудо е литературата!... Подобно усещане изпитвам вече за кой ли път, докосвайки се до места и земи, споменът за които иде от прочетено, от спомнено и казано... И те кара да тръпнеш, да се вълнуваш, да оглушаваш за другите шумове...

Водата е много студена и много чиста. На дъното играят рибки, досами мен на брега са покарали тревички — зелени и чисти. Няма злак, няма тиня, няма кафяво. Зелена вода, настръхнала от бързите и височината, от която иде... Бели гривички се мятат една след друга по цялото течение нагоре. Мирис на прясно, на свежо, като че ли не съм в сърцето на Америка, а в моя Балкан — под Пръскалото... Там и само там съм усещал такава миризма — на чисто и прясно, каквато може да дава само планинската вода, падаща от високо, като че обира по пътя си всичката невинност и девственост на треви, бурени и скали, за да ги занесе долу, където се разбива на облаци и пръски и където ние, хората, гледаме захласнати.

Рио Гранде не пада от високото, както пада водата на моето видимско Пръскало. Тя иде отдалеч, пресича планините на Америка и също носи със себе си светове и видения, ала онова, което ме впечатлява, е, че и тя е точно тъй чиста, точно тъй запазена от разните мръсотии, които ние, хората, наричаме цивилизация... Чиста и тук е тя, както е била там, при изворите си.

Мисля, че само тази река да бях видял, само в нейните води да бях потопил ръцете си, пак бях длъжен да извикам: Голяма работа си, Америка! Щом и тая река си тъй опазила, човек не може да не повярва, че имаш сили да опазиш и човечеството... Дай му от своята обич към чистото, към здравето, към разумното... Такава голяма е нуждата сега от тях навред по света. Дали ме чу Рио Гранде? Дали ме разбра Америка за какво я моля?

На места Рио Гранде се разпуска, уморена от бързането и стискането да не се удари, да не се попилее в това дълго препускане по наклоните на тия високи земи. Затова, намери ли равно и широко, тя незабавно отпуска ръцете си, сякаш ляга по гръб, и ни шава, ни мърда, докато си почине. Не е същата река — нервите ѝ вече са успокоени,

като че е взела приспивателно. Сега тя не бърза, не се притеснява, не е нащрек върху кой камък ще налети, а бавно обикаля бреговете си, оглежда ги, тя пита — те ѝ отговарят: за хората ли, за времето ли, за свършека на света ли — това са си едни работи, които само една река и бреговете ѝ знаят... После, като си поотпочинат водите на Рио Гранде, като се напълнят със слънце, с въздух, с видения на снежни хребети, които в тая част на Ню Мексико стават все повече и повече, реката пак се събира, пак стяга багажите си, пак връзва с канап водите си, да ги уварди от новото блъскане и спускане, което иде. Очите на реката — досега зелени, вече се покриват с бялото на бързеите, на камъните и водоскоците, през които реката минава и стават чакърести.

По лицето си усещам прохладата, усещам в дробовите си чак, как нахлува свежест...

Сигурно бих преседял в такива размишления, във видения на индиански салове, на хора с колове и пръти, които се спускат по реката, още доста време, ако не е Джейн, която, като програмирана туристка, от брега ми показва часовника си...

Колко завиждам на Рио Гранде, че няма часовник... Тежат ми краката, докато изкача баирчинката, където е колата, изваждам фотоапарата, подавам го на Джейн и отивам пак до зеленото и бялото на Рио Гранде... Клякам, пъхам ръка в реката — тъй искам да остана поне в спомените си... Защото усещам, че тя ми връща нещо, което в България отдавна го няма, нито по реките, нито по планините...

По пътя все по-често срещаме коли със ски отгоре, а хората в тях са със загорели лица. Минаваме градче, на което не прочитам името, и не питам дори за него. Тук е пълно с хотелчета, с претоварени от коли улици, с хора в спортни екипи. Даже в далечината виждам лифтове... Тук спят, там горе карат ски...

Още малко вървим край Рио Гранде, после пътят ни изкривява посоката си. Недалеч оттук трябва да е пуеблото с индианците, където отиваме с Джейн... Едно вълнение е затихнало, емва ме второ. Реката вече не се вижда, а не ми остава и миг за отмора. Същият пътен знак, който вчера на два пъти се изпречва пред очите ми, сега е отместен встрани. Пуеблото е отворено...

Индианското селище, в което влизаме, е в един от тия резервати, които са отделени за индианците. Нарича се Сент Жак. Жителите му отдавна са напуснали планините си и са слезнали към големите

градове, или са изградили свои селища в тия резервати. Държавата им е дала големи и богати земи, като ги е оставила сами да си управляват живота, сами да го редят, както намерят за добре...

Тук, в тези резервати, които са стотици, броят на индианците, вместо да намалява, както ни учи милата наша пропаганда, през последните двадесет години расте... Не, май няма да видя това, което чакам и за което жадува душата ми... Селището, пръснато от двете страни на пътя, по нищо не се отличава от испанските пуебло, освен че тук, както вече писах, съществува строга и независима от никого индианска власт... Ако някой иска нещо, той трябва да дойде тук и да преговаря с тях, както преговарят държавните мъже от цял свят... Над тях отдавна не тегне никакво насилие, никаква заплаха, освен онова, за което след малко ще разкажа...

Къщите на индианците са същите, каквито са и в Санта Фе, пред всяка от тях по една-две коли, хората обаче засега не се виждат. Джейн ми посочва една по-висока и широка сграда, на която пише „Полиция“... И друга до нея — съдилището на пуеблото. Мястото, на което сме, е нещо като център на няколко пуебло, събрани в една община. Пред нас има църква. Пет минути я оглеждах, докато открия къде е входът ѝ. Вътре онова, което ѝ е бамбашка, става двойно. Ни икона, ни олтар... В средата столове, отпреде огромен кръст, и една особена миризма на земя, на планина...

Джейн знае точно къде ме води, влизаме в нещо като нашенско читалище, посреща ни бяло момиче, още един бял младеж, момичето казва, че е секретарка на човека, който Джейн търси. Още една врата, ето го човека. Е, този вече е индианец. Косата гарваново черна, лицето с меки, отпуснати черти, облечен е в костюм, с вратовръзка... Една голяма рядкост за Америка.

Ето този човек, на име Ендрю Гарсия, ще ми разказва цели два часа за своя живот, за живота на своето племе Наваго. Над главата на Ендрю — табло със снимки. Негови и на други индианци. И забележителен текст: „Господ е дал на човека два края — глава и задник. От това, кой от тях ще използваш, зависи как ще живееш...“

Ендрю говори добре и ясно английски. Той е ръководител на движението за спасение на индианците. Не е случайно поставена над главата му тази мисъл. Вдигам поглед, срещам топлите очи... За какво

спасение става дума, питам го, нали вече никой не гони и не унищожава индианците...

— От алкохола — казва Ендрю. — Той ни унищожава...

Историята на неговия живот е колкото проста, толкова и типична. Баща му бил алкохолик, десетгодишен, самият той вече пушел и пиел. Алкохолизирал се още от дете. От една бира се напивал...

— А откъде дойде тази беда във вашето племе? — питам...

— От това, че държавата ни разглези — отвърща той... — Най-вече от това. В тези резервати ние имаме всичко. Земята е много богата и е наша, дадена ни за вечни времена. Всяка година от щатския бюджет получаваме огромни средства за училища, за образование, за болници... Може да се живее и без работа или с малко работа... И моите деди се пропиха. От нас държавата не иска данъци, няма мита, недалеч оттук е Лос Аламос, там, навярно знаете, е произведена американската атомна бомба. Има лаборатории, в тях работеха много индианци. И получаваха големи заплати. Какво да ги правят, освен да пият. И аз сериозно мисля дали не е добре да се откажем от привилегиите, които държавата ни дава. Те ни разглезват, очите ни не виждат толкова далече, краката не са толкова силни, ръката не е точна, както беше...

Той клати глава.

— Така, защитени от естествените закони на свободния живот, ние отслабваме. И други мислят така... Алкохолът ни унищожава. Стана нещо като мода, след като в планините, където някога са живели дедите ми, те изобщо не са знаели какво е.

Тук... той замълчава. После изведнъж се впуска да ми разказва какъв страшен алкохолик е бил самият той. Как е попаднал в затвора за алкохолизъм, как после станал моряк, надявайки се водата да го изскубне от пиенето, до какви безпаметни пиянства отново стигал... Човекът говореше без никакви комплекси и задръжки за своето падение, за падението на стотици свои братя и сестри от селищата наоколо... На четиридесет години бил вече пълна развалина. Два пъти женен, с четири изоставени деца, спял където го настигне алкохолът, събуждал се, открадвал нещо, за да купи нови две бири, и пак тъй!...

Как е намерил сили, как е казал „не“ — питам го...

— Майка ми се разболя тежко — отвръща ми, — нямаше кой да я гледа. Свари ме една сутрин, трезвен, чувството за вътрешен срам. Ако питате мене, това е най-силното човешко чувство. Не е за вярване, но е факт — от десет години не съм глътнал нито капка. Ето — той ми разклаща едно шише, майсторено с най-тънка ръка — стои, тук от десет години. Един французин ми го подари... Не го пипам...

— А защо вие, индианците, все пак толкова много пиете — питам. — Америка е страна на въздържатели...

— Ние също ще станем — казва категорично Ендрю. — Всеки народ си има своето време за едно пиянство. И англото са пиели много, и испанците... Сега ние наваксваме изпуснатото. Изглежда, когато става кръстосването на две небета, на две води, на две земи и на две слънца, се минава през пиянство. Не зная. Причини няма. Нито сме гладни, нито без покрив... Живеем добре. Мнозина учат — лекари, инженери, юристи... Във всички университети на Америка... Само че много от синовете на нашата земя, като получат образование, не се връщат тук. Голямата земя ги поглъща. Ние не сме щастливи, когато най-добрите синове напускат племената ни. Ако не са тези резервати, ние наистина ще се претопим. — Ендрю явно се е подготвил за срещата ни.

— Ние сме народ — пак подема той, — който много битки е губил, но никога не е бил победен... Само алкохолът — повтаря той — ни застрашава. Майка ми имаше единадесет деца. Осем от тях умряха от алкохолизъм. Много са ненормалните деца, вече има и много разводи — майките пият, децата пият, новородените още в пелените се хващат о чашката...

— И също така дрогите...

Мълча и слушам тази изповед...

— Сега всяка сутрин аз се моля: за да измия греховете си към хората, за да изпрося милост за лошото, което съм направил, докато пиех... И всички индианци се молят. При изгрев-слънце хвърляме шепа царевично брашно около себе си. И се молим на седемте посоки на света... Той ме поглежда — на изток, на запад, на север и юг — станаха четири. Нагоре към небето, което ни дава въздуха и слънцето, надолу към земята, откъдето сме дошли и където ще отидем...

И към седмата посока — нашия вътрешен дух...

Ендрю спира за миг и ме поглежда — да види какво впечатление са ми направили думите му...

— Аз — казвам — съм дълбок поклонник на вашия народ. От дете обичам индианците. И всички, в моята родина ги обичат. И в Европа...

Казвам това и съвсем не мога да предвидя какво ще последва. Последва това, че той излезе от мястото си зад бюрото, дойде до мен и ме прегърна.

После се отдръпна крачка назад и се поклони:

— Моят народ няма да забрави вашите чувства към него...

После сяда на мястото си, и пак повтаря:

— Нали ви казах, ние, индианците, сме загубили много битки, но никога не сме били победени... И алкохолът няма да ни победи... Затова се върнах в моите земи. Създадох група от младежи. Бяха все алкохолици. И момичетата пиеха. Ето ги — той ми изважда снимка, която ми прилича на нашенския пирински ансамбъл за песни и танци. — Всички те сега не близват алкохол. Организирахме курсове по танци и песни — пътуваме из Америка и по света. — Изрежда ми страните, в които са били. Пак комай само България и Албания липсват от списъка му...

— Условието е това — да не се пие — казва той. — Създаваме вече втора група от танцьори. Така ще осмислим времето на младежта, ще я откъснем от алкохола...

Той истински се зарадва на своя успех, аз сърдечно го поздравявам, че се е заел с най-великата от всички спасителни мисии...

— Зодията ми е такава — казва Ендрю... — Бурна, противоречива, но отдадена на племето...

— Каква ви е зодията — питам...

— Рак — отвръща индианецът...

— На коя дата сте роден?...

— Единадесети юли...

Трепвам, свивам се, нещо ще се случи...

— А коя година?

— О, стар съм вече — казва той и се смее, като показва определени доста разрушени от пушенето и алкохола зъби. — 1939 година, второто полустолетие вече настъпи...

Сега аз ставам и отивам до него. Което не съм мислил никога, че ще направя, направих го... Прегръщам индианеца, Джейн стъписано гледа порива ми, а самият той, който знае на какво го отдава...

— Аз също съм роден на единадесети юли 1939 година — казвам...

Ето, този индианец, в тази далечна част на Мексико, в този ранен предиобед, е единственият човек, който срещнах през моите петдесет години, роден на същата дата, месец и година, в която съм издал своя плах и обречен гласец, под сенките на Марагидик, и аз...

Снимането, и с фотоапарат, и с камера, в индианско пуебло е абсолютно забранено! Дори е забранено влизането с фотоапарат в пуеблото! Аз обаче нося апарат и вън, пред смаяния поглед на полицаия, с Ендрю си правим снимка. Снимам и околните сгради. Снимам и самия полицай...

Ако някой някога ви каже, че животът на хората ще стане без ходатайства, без привилегии, без симпатии-антипатии, никога не вярвайте! Където има чувства, не може да има равенство...

Сега — към древното индианско селище — там, откъдето преди сто и петдесет, двеста години са излезнали дедите на Ендрю. Там, където те били намерени от испанците, където са ставали велики битки и тъжни отстъпления по долината, докъдето се е стигнало дотук, до резерватите...

Имаме шейсетина мили път. А това ще рече най-малко час и половина. Време, дето се казва, да се изкефим с моето розово бабе — което, като всички американки на тази възраст, хем е бабе, хем е девойче. Мераците му живи-живенички, ако да не са и малко по-буйни, отколкото са били на младини, а другото... Другото навсякъде по света е май еднакво. Годиците са си вършили работата, макар че тук, на американска земя, както вече имах случай да се убедя, това става доста, доста по-бавно и с повече милост към човека...

Докато стигнем до селището, ще водим социални разговори с Джейн. Какви други да ги дъвчем на тия години!...

— Сама ли живеете? — питам я...

И това, сигурен съм, е въпрос с подсказан отговор.

— Сама — отвръща Джейн. — Преди пет години се разведох и дойдох тук, в Санта Фе... Засега съм сама, ако не се ожения трети път...

Че акъл няма да ѝ попречи да го направи, съм сто процента сигурен, а че и танц ще скълчи — и в това съм сигурен. Джейн продължава:

— Бях инженер, електроник... в Оклахома. Родителите ми са дошли от Пенсилвания, а прадедите ми са французи. Когато хугенотите били прогонени от Франция, намерили подслон в Англия. Оттам с първия кораб, около хиляда и петстотната година, дошли в Америка...

— Знаете ли — тя тръска доста кокетно глава, и се обръща към мен, макар че през другото време най-старателно стиска кормилото. — Това е показателят кой колко е американец — кога са дошли дедите му. Аз се гордея, че моите деди са пристигнали с първия английски кораб. Аз съм чистокръвна американка.

Карай си колата, Джейн, гледай да не ме хвърлиш някъде из тия урви, аз ще разкажа една подобна история... В едно училище, децата се скарали — кое от тях е повече американец. Станало едно бяло момченце и наперено казало на другарчетата си — китайче и негърче: вие сте от новите, а моят праядо е чист американец.

— Глупости — отвърнало негърчето. — Кога е дошъл праядо ти в Америка?...

— 1656 година — казало гордо момчето и победоносно изгледало жалките скорошни преселници.

— А моят дядо е тук от 1430 година — отвърнало негърчето.

— И моят дядо е оттогава — добавило китайчето.

Този е аргументът, доколко си американец — не кой е дядо ти и за коя партия гласува, какви земи владее или колко пари печели, макар че това в Америка си е най-американското нещо, а кога са дошли дедите ти на тази земя. Останалото — религия, слава, цвят на кожата — е, дето се казва на добър френски език, „ария от друга опера“...

Та, ето я Джейн, върти кормилото и чак на гърба ѝ се усеща националната гордост.

И друг път ми е правило впечатление американското самочувствие. И винаги съм го свързвал с доста масовото непознаване на другите народи. Попитах миналата вечер колегата журналист, защо това е така?

— За повечето, ако не за всички американци — САЩ са центърът на света — отговори ми той. — Толкова хора са дошли тук

откъде ли не и никой не се е върнал. И никой не е недоволен от живота си. А за другото: каквото трябва да се знае за света, и който трябва, го знае. Всичко, което засяга нашия интерес и нашата работа, го знаем. Всичко онова, което не ни интересува, за какво ни е да го знаем. Ние сме една цяла планета — Америка. Ние не познаваме още достатъчно себе си. Имаме цели „Европи“ неусвоена земя...

Ето, съпругата му не е излизала никога досега от Америка. Той е бил преди месец в Лондон — също за първи път прелетял океана. И англичаните са му просто смешни със своето самочувствие, че те са центърът на света. Както французите...

Виж, една отстъпка направи на германците.

— Германците са си германци — казва той... — Как мислите — сега като се обединят?...

Поглежда ме и чака отговор.

Отговарям му с неговите думи:

— Германците са си германци. А вас защо ви е страх от германците? От войната ли пазите горчив спомен?...

— Не само от нея. Я ги вижте как работят, каква дисциплина имат, това не са хора, а машини...

— Вие също сте много трудолюбиви — казвам. — И дисциплината ви... Ето, вие работите и като журналист, и като учител, съпругата ви също работи на две места. Това у вас е толкова масово. Даже — говоря аз направо — мисля, че това не ви е нужно. Това е нещото, което в Америка не го разбирам. Защо ви е да работите толкова, когато имате всичко. Храната ви е евтина и голяма къща имате, и коли няколко, какво още?...

Това е тя старата тема, с която започнах срещата си с Америка и която най-много ме впечатли...

— Потреблението не знае граници — казва той.

Обажда се негова племенница — весела и палава двадесет и седем-осем годишна мома:

— Аз пък нямам такива амбиции. Според мен човек може да живее и с много по-малко, но да бъде по-свободен...

Младата дама слага пръст в раната. Американската публична мисъл — политици, социолози, психолози, икономисти, са разтревожени. Старият обществен договор вече се руши. Младите в Америка не са това, което са били родителите им. Те не искат толкова

много да работят, те искат повече да живеят. Не знам доколко това е така, но и телевизията, и вестниците, и сериозните списания бият тревога — расте паразитно поколение. Америка тръгва надолу...

Но същото отдавна го казваме и ние в Европа.

Азия ли само върви нагоре!

За Азия, по-точно за Япония — след малко. Сега още питам.

— Богатството ли прави националното самочувствие на американеца?

— Вие сте свидетели — казва ми журналистът, — че пред всяка американска къща се вее националното знаме. Никой никого не кара насила да го слага. Това е от обич към Америка, към нашата велика страна. Тук всеки може да постигне много, стига да е...

Оттук нататък правилата са ми познати, чувал съм ги вече. И думите му звучат познато. Къде най-често съм ги чувал? Разбира се — в не по-малко великия Съветски съюз.

— А какво понижава националното самочувствие на американеца — питам... Този въпрос го задавам и на колегата, и на Джейн, която все тъй усърдно върти кормилото из завоите на теснината.

Отговорът и на двамата, а и на десетината американци, с които разговарях, е приблизително еднакъв:

— През шейсетте години руснаците ни изпревариха в Космоса. Това помрачи нашата увереност на държава, която във всяко отношение е първа в света. Сега това надпреварване го спечелихме ние...

Това, което ги смущава, е една обединена Германия... И... Япония, разбира се.

Макар че в Америка е прието да се говори открито за всичко, макар че тук никога не са се нуждаели от специални пленуми за гласност, нито пък са създавали национални движения, то все пак Япония си остава една, къде повече, къде по-малко, болна тема. Ето я и Джейн, когато я попитах харесва ли й японската й кола, тя ми отговори:

— Откак съм купила тази тойота, в американска кола не ми се влиза... (Ех, Джейн, Джейн, да ти туря дупенцето на седалка от трабантче или върху запорожка, тогава да те видя каква песен ще ми запееш за американските коли!)

— Погледнете по улиците — всяка втора кола е японска, два пъти по-хубава и два пъти по-евтина от нашите — казва тя.

Така е. Всяка втора кола по улиците на Америка е японска. Всяка втора, изложена за продан — също.

— Ами електрониката — продължи Джейн. — Оставете ме аз да ви кажа... Бият ни с нашето най-силно оръжие... Че на всичко отгоре и купуват Америка!

Това, за купуването на Америка, ме стъписва.

Огромни земи от Съединените щати, обявени за продан, по една или друга причина, са закупени от японски фирми. Значителна част от империята Рокфелер е изкупена от японци! Настаняването на японския капитал в САЩ продължава с всичка сила и в други сфери. Америка усеща дъха на Япония буквално в тила си и даже мисля, че започва да става обратното — тя вече я отминава, със своята супер технична и дисциплинирана мисъл...

Когато бях в Япония, щом похвалех за нещо японците, те задължително ми отговаряха:

— А в Америка бил ли сте?...

— Не съм — отговарях...

— Там да видите, докъде са стигнали!...

Същото сега се повтаря на американска земя. Възхитя ли се на нещо американско, незабавно идва въпросът:

— А в Япония бил ли сте?...

— Бил съм...

— Е, нима те не са по-напред от нас...

— В някои отношения — казвам, — да, в други, не...

В такива случаи виждах как изглежда избухнал американец.

— Ами това нашето правителство, правителство ли е! Плямпачи!

Тук те добавят още обидни думи, които аз не смятам за нужно да повтарям. Ала убедих се, че хората, които толкова обичат страната си, както е навсякъде по света, не обичат правителствата си. И в това отношение народите си приличат.

На много места в Америка могат да се видят типични картинки от японското всекидневие. Или обратното — на много места в Япония могат да се видят типични гледки от Америка. Ала не ми е по силите да кажа кой от кого е заимствал. Едно със сигурност твърдя — никога не ме попитаха бил ли съм в Съветския съюз. И също така никъде не

видях, да са заимствали нещо от нашите страни, от нашите исторически постижения. На стотици места в Америка, в сградите има течаща вода, цели водопади се сипят — възхитително нещо. Всичката фантазия на човека — покорена, озаптена, принудена да измисля, е пред теб. Ала същото го видях и в Япония. Във фоайетата на големите сгради също има колкото искаш цветя, и със също толкова вадички, водопади, гейзери, ручей. Вярно, японизирано, умалено, направено, като че ли не е пипано с ръка, а е взето, както е било в природата. В Америка пропорциите са... къде-къде по американски... Ала в крайна сметка, е същото.

Ако се съди по бай Алеко (а мисля, че няма място за недоверие — каквото пипна преди век, каквото видя, като с рентген го прободеш — все го доказва историята, все точно излезе), той още пише за тия американски водопади и водни стени в сградите, от което правя извода, че Япония си е Япония. Тя нищо не открива първа. Тя само овреме научава какво е направил или открил светът, преценява го със своята японска „Елка“ — до безупречност, до милимикронче го премерва трябва ли й, става ли за нейните острови и за малките крачета на японските жени, и после го взема, претопява го в своето японско казанче, японизира го — та когато го извадиш после, не можеш да познаеш, че не е родено или измислено тук, на японски остров, под червеното японско слънце. Защото това, което е направила Япония, много често е заемка, само че по-съвършена, много по-обогатена със сивото вещество на талантливия японски мозък... Но видях и обратното...

В Япония влезеш ли в ресторант, минута след като си събул обувките си, вече ти носят горещи, вдигащи пара бели кърпички за избърсване и дезинфекция на ръцете.

Не във всеки ресторант, още по-малко пък след като си си събул обувките (в Америка те понякога не ги свалят и в леглата си, но никак не съм сигурен, както вървят работите, ако след година дойда, дали и тук няма да развързвам пред всяка кръчма връзките), но и в Америка вече вадят горещи кърпички, и в това отношение Япония иде...

Нахлуването на японски стоки — евтини, красиви и качествени, на японски капитали — мощни, пробивни, най-сетне директното изкупуване на сгради, земи и богатства в самата Америка от японците, тревожно плаши практичния и далновиден американски ум...

И все пак една мисъл не ме напуска: Япония и Америка са двата края на една пръчка, която е свита на колело, и те са се доближили. Коренно различни: едната — страна на силния колективизъм, другата — на неограничения индивидуализъм, — а са постигнали и постигат едно и също — върховете на човешкото можеене.

Япония и обединена Германия — това са двете сили извън Америка, които могат да я накарат да ѝ трепне окото. Това е един от нейните комплекси. Друг комплекс е чувството за историческа малоценност. Старите вещи поради това са безумно скъпи. Едно старо, кожено яке отпреди 50–60 или 100 години струва 30–40 000 долара.

Третият им комплекс е индивидуализмът.

Най-често показваните лица по американската телевизия са: Кол, японският министър-председател и Шимон Перец... Доста по-назад, макар и достатъчно често и с много уважение, се появява в класирането Михаил Горбачов...

Мъка ме обзема, като си помисля, че американският данъкоплатец толкова пари дава за телевизията, а не е имал щастлива възможност да се наслаждава на българските политически мъже... да чуе силните им гласове, да чуе безупречен български език и крехък, очарователен смях...

— Завиждат ли американците — попитах журналиста от Санта Фе...

Той дълго мълча и мисли.

— Не. Това е непознато чувство за нас. Всеки има всичко, което е потребно, за да постигне това, което иска. Не стане ли — причината може да бъде в лошия шанс или най-често в самия човек. Тогава да се сърди на себе си. Правилата на играта са чисти. За завист тук няма място...

— Имам чувството — казвам аз, — че все пак вие завиждате на японците...

— Това не е завист. Това е може би страх. Макар че... — той прави пауза — мисля, че те стигнаха върха си. На толкова малко земя човешкият мозък толкова може да създаде. Той също има граници.

Поглеждам го, без да съм напълно уверен, че границите на човешкия мозък са начертани точно в Япония, Ала, казвам друго:

— Но руснаците им дадоха земя, острови...

— Това е проблем — казва той... — Нов проблем за нас.

И което пак ме учудва, проблемът е Япония, а не Русия...

Никъде в тези бъдещи сметки за утрешния ден на човечеството, за неговата по-нататъшна съдба, Русия не съществува. Тя съществува в сметките на американците като друг проблем — дали е възвратим сталинизмът и терорът, възможна ли е гражданска война? Ще падне ли Горбачов и какво ще стане тогава?... Но като сила — икономическа, политическа, духовна, тя определено не съществува в страховете на Америка.

И аз разбрах, ясно и безкомпромисно, усетих го с всичките си сетива — в света е настъпило страшно разбъркване, дълбоко, фатално. И започва ново, цялостно пренареждане. Революцията днес е по-голяма и по-силна, отколкото е била през седемнадесета година. Раздрусването на света е по-мощно и всеобхватно, отколкото по времето на Втората световна война. И очертанията за бъдещия ден на човечеството са по-дълбоки и по-категорични, отколкото досега...

Новият праг на човешката история ме свари в Америка.

Джейн ми казва, че е разведена два пъти!... Е, още имаме път, можем да поразпъпим и тая тема...

— Добре ли е да се развежда човек? — питам Джейн така, както бих попитал всеки свой втори познат в България...

— Два развода са съвсем прилично нещо — казва Джейн. — Проблемът са децата, разбира се... Те страдат... Но като пораснат, като си уредят живота... Ние, американците, запазваме добри отношения помежду си и след развода. Децата ни идват на гости, ние им ходим... Ала живеем разделено. Това е — тя ме поглежда — за хигиена на тялото и духа...

— Вие колко деца имате?

— Три — отговаря гордо Джейн. — И пет внуци... — добавя още по-гордо тя.

Ето още една разлика: нашенска жена, мисли ли още за любов, да я заколиш, за внуците си дума няма да обели... Тук не смесват едното с другото...

— А защо толкова много се развеждат американците?

Очаквам да ме попита — ами вие, как се казваше там вашата страна, не се ли развеждате... Ала, както вече забелязах, американците не се интересуват какво става по света, така че Джейн ми отговаря, без

да пита. Даже ми е писано да чуя една цяла лекция по въпроса за разводите.

— На нас сексуалният проблем ни идва малко със закъснение. Многого работа на младини, когато се правят кариерата и бизнесът, отнемат силите за любов. Вие ще видите много млади момичета, женени за възрастни мъже. Ще видите много млади семейства без деца. Децата пречат на бизнеса и на кариерата на жената. Ще видите много стари моми — от работа просто не им е останало време да се оженят... О, това е проблем за Америка — казва тя... — И то какъв...

Бях във Вашингтон — в една фирма за защита на журналистическите права. Собственичката на фирмата беше тридесет и две годишна — неженена. Показва ми снимки — няколко дни като събере свободни, хуква на екскурзия. Все сама беше на тези снимки — с раничката, с дънките, с маратонките... С два факултета жена, но нямала време да се ожени...

Една друга моя позната, отишла твърде високо в дипломацията, женена за седемдесетгодишен китаец, като самата тя нямаше повече от двадесет и пет. То се знае, и тя нямала време за деца. Нито дори желание да ги има... Виж, снимки от всички места, където са били някога на екскурзия с китаеца — да. Цифрите са доста силни и не съвсем възхитителни — старите моми и старите ергени в САЩ са висок процент от населението...

Че за какво ви е това богатство — иде ми да извикам пак своето изречение, както толкова пъти досега. Сто години след Алеко май нямам какво друго да попитам, освен пак същото... Ала Америка не е кърпа с едно лице. Едни от жените правят кариера, но има и други — те пък раждат деца... Тъй или иначе, Америка е страна на трите деца... Вървиш, гледаш младо семейство, скромно облечено, чистичко — три дечица, като че правени през година, наредили се, хванали се за ръчичка... Е, хубаво, дявол да го вземе. И тия, с трите деца, са много, неизмеримо много повече от ония, които са решили да правят висока интелектуална кариера... И ако по въпроса за децата Америка пак много писка, то е, защото тя за всичко си писка. Малко да си подаде нослето някакъв проблем, който ние в Европа няма и да забележим, докато не ни извади очите, американците полудяват — вестници, радио, телевизия, правителството, сенатори, доброволни движения... Всъщност единственото доброволно движение, което в Америка още

не е създадено, е това — да се подпомагат възрастните мъже, които нямат деца, а имат млади съпруги. Но като познава човек световния опит, не може да е далеч от мисълта, че такива доброволни движения си съществуват, откак съществува и човечеството.

— Жената на четиридесет години — казва великата си мисъл Джейн — осъзнава, че сега или никога е времето, когато може още нещо да преживее. Мъжът го разбира на петдесет...

— Това невинаги е причина за развод — казвам, и през паметта ми минават доста български къщи, където какво ли не се случва, но хората до развод не стигат...

Джейн ме поглежда. Джейн ли няма да разбере какво искам да кажа: печена е Джейн в тия работи. Бас слагам, че стане ли дума за легло, за секс, за развод, за Джейн тайни няма.

— Това не е честно — казва тя. — В Америка така не стават работите... Ние, американците, не търпим насилието. А бракът най-често е една или друга форма на насилие... Щом децата си хванат пътя, родителите най-често се развеждат. Знаете ли — казва Джейн, — силният индивидуализъм ни е освободил от крайностите. Ние не можем сляпо и пожизнено да се привързваме към едно или друго... Както е, да речем, в Япония!

Пак Япония!

Мълча и слушам... И чак сега донякъде разбирам смисъла на оная страшна цифра, че в Америка всеки втори брак се разтрогва...

— А старостта! — казвам...

Джейн ме поглежда и за пръв път, вместо да отговори, поклаща тъжно глава. После добавя:

— Това е проблемът! Ние имаме пансионери за стари хора, но да влезеш там, трябва да си много богат. Останеш ли у дома — доброволните движения помагат до едно време. Затова — тя пак поклаща главата си и за пръв път не виждам усмивката ѝ — най-често краят е един — самоубийство. Нищо друго не остава на стария човек...

При такива тъмни мисли, пред такъв страшен извод човек, ако кара кола, е редно да спре... Не се кара кола с такава перспектива, при това не толкова далечна...

Джейн обаче се овладява — обръща се, сили се в усмивка и додава мъдро:

— Нека не се задълбочаваме толкова...

Не са грънците, страстта към чашата или еднаквостта на тъкачните шарки и станове единственото нещо, което ни сближава с индианците. Не са и развалените зъби, които и в индианските пуебло, и в нашенските села и градове няма кой да оправи. Нещо друго тясно свързва нашите далечни земи и аз трябва сериозно да го изуча. И мисълта, че или индианките са прегрешавали някога под българска черга, с българските полови юнаци, или пък нашенските градинари, овчари и грънчари са си пили винцето и бирката по тукашните пуебло, става все по-силна и властна в паметта ми. Защото никъде, освен по българските села, по навеси, по диреци, по сайванти и тавани, около стари черчевета на още по-стари къщи, няма и не може да има повече изсушени чушки, както тук, в тази част на Америка...

Като тръгне човек от Санта Фе, покрай Рио Гранде нататък, където са села, градчета, пуебло — индиански и испански, то той непременно ще си отгледа провесени изсушени чушки — хиляди километри, ако ги навържеш на една връв, десетки тонове, ако речеш да ги претеглиш... Пред всяка къща в испанските пуебло, на всеки навес по-навътре от пътя, където са индианските пуебло, чушки — един сплит, два, до двайсет и пет ги преброих на един навес. В едно крайпътно ресторантче цялата стена на чардака беше от сушени чушки. Когато трябваше да се разделя с тази земя, в онова градче с шантавото име, което всеки път вадох бележника си, когато трябваше правилно да го произнеса — Албъкуерка, на самото летище пак имаше дълги, вити, спуснати, успоредени, превъртени — нанизани от чушки...

Мисля, че ако стане така, че местното индианско и испанско човечество се окаже един ден без храна, то само чушки да яде, ще може да преживее няколко години...

Отнасям и тази забележителност на Америка към приносите, които ние, българите, сме дали на света. И като се върна в България, непременно ще опиша тези сушени чушки. Ако старата власт още си стои на мястото, ще обявя, че това се дължи на авторитета, който нашата партия и правителство имат в Америка. Уверявам ви, че това ми старание няма да остане незабелязано. С какви по-дребни хитрости хора, които и пет реда не са написали, станаха лауреати на

Димитровски награди, та с такова едно откритие за престижа на България ли?...

Ако обаче е дошло на власт СДС-то, ще трябва да припиша този международен авторитет на него. Мисля, че по това колко и как ни се възхищава светът, и то не пада по-долу...

Ще трябва да си казваме довиждане с тази индианска, английска, испанска и френска земя — наречена Ново Мексико. Пия си прощалното кафе в най-старото кафене на града, с хубавото име „Фонда“. Днес за пръв път виждам двама черни, единствените туристи с този цвят на кожата, които срещам, откакто съм тук. И сядам на кормилото. Колата днес е друга. Колата днес е шевролет... Ще ми се цупи Джейн — такива били американските коли, онаквива били... Разбира й главата на нея от хубави коли...

Поредната изненада, с която ме изпраща тази особена земя, е магистралата на летището. Тук за пръв път виждам знак, че скоростта е разрешена до шестдесет и пет мили... Пътят е толкова равен и прав, че и двеста мили да вдигнеш, носи ги... Ала с двеста мили излитат самолетите. Ако не е, че има и тук полиция, и тя хич не си поплюва пред такива мераклии да видят с каква скорост може да се движи един американски шевролет — ще го направя. Ако ще и да излетя... А и мястото толкова ми харесва, че нямам нищо против да излетя, да си му стана една звезда на това небе, която да си изгрява вечер над тези мирни индиански пуебло, да ги гледам отгоре, да търся с очи някоя кръшна индианка и да ѝ се радвам, като ходи по нощите, да гледам отгоре също тъй някой омъдриял от годините индианец как си пуши лулата на мира и да дишам чистия въздух на планините им. И да знам, че река ли да слезна долу, ако не са тия необичайни къщи, ще съм си много, много близо до България...

Тук виждам обаче и друга необичайна гледка. Слънцето залязва бързо и нощта настъпва изведнъж. Границата между деня и нощта е само няколко минути, като че ли в тази част на Америка някой много по-бързо завърта земното кълбо и както си го гледаш слънцето, клекнало като за снимка на рида или на хоризонта, като че е вързано с канап, Дядо Господ прерязва канапа и слънцето не залязва, а се спуска в другата част на полукълбото. Настъпва бърз мрак. Тогава, докато още

не е съвсем досрязан канапът, всички шофьори запалват фаровете си. Това е закон. При залез-слънце, изгряват фаровете.

Мракът по този начин не заварва без светлини нито един разсеян шофьор.

Вече е нощ. Назад е Санта Фе, назад остават индианци, испанци, Джейн, докторът. И всички тия безкрайни пътища с нанизани от чушки. Винаги, отсега нататък, застана ли под копривщенски чардак или до видимски дирек, накачулен с провесени, изсъхнали чушки — за индианците и за Мексико ще мисля.

XIV

От Чикаго летя със самолет до Бъфало, където пристигам късно вечерта. На летището отново ще трябва да взема кола. В Америка това не отнема повече от десетина минути. Колата, както винаги, е нова, няма и десет хиляди километра, хонда, бабан, отново Япония се е кръстосала с Америка... Тук, в службата за „коли под наем“, ме чака бележка — нямам грешка американците, когато създават организация. Ето го името на хотелчето в Ниагара, където ще преспя... Значи, мисля си, там вече и хотели има... Не е като по Алеково време... Какви ли пък са снеговете и ледовете... Като нищо мога да бера ядове по пътя. Америка, Америка, ама снегът не знае политика. Вали, затрупва и мамицата ти разкарва. Нали зная какво е по нашите пътища зиме.

Мисля си за пътя, ала акълът ми все е в Ниагара. Какво ли е чудо около водопада сега. Свирепи канадско-американски студове, а там, сред снежната пустош, бучи, фучи и се пени във вечната си стихия само той — водопадът...

Дано стигна жив и здрав, да ме поеме топлият хотел, а сутринта, още в бели зори, ще залепя нос о прозореца... Дали водопадът ще се вижда от прозореца на хотела ми, като е толкова голям? От другия край на Америка идвам, да му се поклоня. Щом толкова години, векове даже, цял свят си пренася куфарите насам, за да му удари темане, аз ли няма да го направя като знам от Алеко какво чудо е!

И няма да е много далеч от хотела, надявам се... Пуснал ледените си бради, див в мощта си, напълнил километрите наоколо с тряска на водите си, в хотела, за да си чуеш приказката, сигурно трябва да викаш...

За моя изненада, по пътя сняг няма — изчистен е, като с метла, после с влажна кърпа забърсан, че на всичко отгоре и със суха минат... Вляво, вдясно, надписи — „Ниагара фолс“. Ха прочета такъв надпис, ха усетя сърцето си как даде някой залп...

Колкото и да нахъсява разстоянието до „Ниагара фолс“, сняг няма и няма. И асфалтът не е черен през нощта, а шарен от

отражението на светлините на десетките хотели и ресторанти, на светофарите и кръстовищата, които съвсем объркват моята представа. Все имах чувството, че ще се озова едва ли не на Северния полюс, а то излезе, че оттук до Ниагара е все град — при това все буден и сякаш много весел град. Разпалавели се рекламите, развеселили се — не бе хотел, не бе чудо... Един до друг, един през друг, един над друг. Към Ниагара ли отивам, или към Холивуд? Че там беше къде-къде по-кратко през нощта от веселбите на този път, който си представях за умрял от студ...

И вместо да намаляват, колите, които ме задминават, стават все повече и повече. Дали пък не съм сбъркал... Окото в картата — после по табелите встрани. Няма грешка.

Натискам още малко газта — доколкото дава право знакът, наострил съм вече уши — кой час ще чуя онзи див рев, та да изтърва кормилото...

Нови „уеи“ идват, нови кръстовища, нови светлини, пръснати, като че дядо Господ е минал преди малко отгоре, изтървал ги от скута си и те, както паднали, тъй останали да светят. Изведнъж стъклото на колата се намокри... Излязох на един широк и дълъг мост, дори парапетите му встрани не се виждат. Чистачките избърсват пръските, нови падат върху стъклото... Тъй като гледах картата — това е пътят. Тогава, аз не съм никъде другаде, а отгоре, върху река Ниагара!...

В нощта, в самотата, върху гърба на моста, под мене реката — става ми тайнствено и гордо — върви го опиши какво му е на човека на такова място, в такъв час на нощта...

Пръските изчезнаха тъй както се появиха, чистачките заскърцаха на сухо. Един нов светлинен и рекламен хаос ме поглъща и обърква. И така, докато намеря хотела. Огромен, студен в студената нощ. Тътря багажа си, а ухото ми все там, в нощта — чува ли се вече, защо аз не го чувам?... Когато поемам ключа на стаята, момичето, като да ми чете мислите, казва:

— Водопадът е на седем минути оттук...

— С кола ли? — питам вече като дърт американец...

— Не — казва тя, — пеша. — И ми дава възможност още по-добре да се запозная с грижите, които от дете е полагала за зъбите си...

Не ми е за първи път в Америка да не проумея онова, което ми казват. Ала сега съвсем засичам... Намирам се в град. Колко голям е,

не разбрах, но в едно съм сигурен — на десетки километри и напред, и назад, и на изток, и на запад, светлина до светлина. А Ниагарският водопад да не е вадичка, да не е чучурче, пуснато едва-едва да цъцри, та да го спъпрат някъде между две реклами или между два хотела. Че това е Ниагара — Бог, Аллах, Йерусалим на водопадите...

Ала мълча. Няма да питам... Сам ще си го открия, където ще да е скрит, сам ще разбера каква е тая магия около него. Не ми трябват гидове, не ми трябват описания. И краката ми сами бързат навън. Там, по-скоро там. А вън е студено, много студено. На улицата пред мен виждам голям термометър — петнадесет под нулата. И духа един вятър, та става барем тридесет...

Тайнствена е тая част на града, през която вървя и през която ме насочват хората от хотела. Постепенно наперените светлини се изпокриват в ъглите зад сградите, по еркерите, тайнствено надничат и оглеждат редките минувачи. Уличните лампи и те са скрити — под шапки, под козирки.

Излизам на една широка, по-осветена улица и изведнъж виждам — струпани десетина коли и надпис: „Митница“... Недалеч от митницата, съвсем ярко осветена, стърчи висока, наперена кула. След малко ще разбера, че там е вече Канада. На сто метра оттук... Боже мой, а къде е тогава Ниагара? Да не е станало нещо с нея, къде е този световен водопад, представата за който не ми дава мира, откак съм прочел писанието на Алеко. Над колко снимки съм стоял, колко филми съм гледал — отгоре сниман, от лодка. От километри височина сякаш идва — брадясал, разпенен, вятърът скубе брадата му, после пилее пръските на десетки километри наоколо. И земята ври, изтича, като че земното кълбо се е продънило и всичките му води сега падат точно там, където скоро, много скоро ще бъда...

Оглеждам се вляво, — сгради и светлини, пред мене — светлини и сгради, вдясно — пак... Кой ми взе моята Ниагара?...

Още малко вървя — двайсет ли, трийсет ли крачки, застига ме кола, отминава ме. И изведнъж — шум. Шум на вода! Той е, той е, няма кой друг да шуми в нощта!

И с всяка нова крачка, с всеки изминат метър, шумът става по-силен. Алеята води през безлюдна градина, между две ниски постройките — право към Канада. Ако хвърля един камък, на канадска

земя ще падне... А Ниагара къде е тогава — толкова ли е малка тази река, че само един шум от нея е останал...

По лицето ми вече падат пръски, шумът от водата става посилен.

Изведнъж, точно пред мен, се мярна шарена панделка! Панделката се движеше, като че някой стои отпреде ѝ и я дърпа. Много шарена. И червено има в нея, и синьо, и зелено, и бяло. Още светлини, ако ви дойдат на ума, добавете и тях.

Спрях, заковах се, вгледах се, после пристъпих. Панделката порасна, разшири се. Сега видях — не беше панделка, беше река!

Беше Ниагара! Красива гледка лежи пред мен. Толкова — шейсет, осемдесет метра вода — пенлива, поривиста, широки гривни се мятат, осветени от прожектори, поставени на дъното на реката. Гривите на реката рипат, лампите по дъното им светят, да не би да сбъркат в тъмното пътя си. И от бели, те стават сини, червени, зелени... Сякаш не е Ниагара, сякаш не е река, а в полумрака на нощта, сред този красив заговор на светлините, виждам постлано пред себе си американското знаме. Отдолу, под него, като че ли има скрит вятър, та го духа и гърчи...

Това сравнение със знамето ми идва случайно. Ала колкото повече си спомням отподир това първо видение на Ниагара, толкова повече се убеждавам, че нищо в тая държава не е случайно. Къде го няма това американско знаме, къде не се е покатирило, че ще изтърват тая световна река. И който се е сетил така да постели дъното ѝ — халал му...

Вече съм на десет метра от реката, на пет, на един... По лицето ми се стича вода и имам чувството, че всеки момент ще замръзне... Реката е тук, а къде е Ниагарският водопад? Оглеждам се, водопад никакъв около мен няма. Сякаш се уплашвам.

Досами реката има ограда — облегал съм се на нея. Наоколо толкова много светлина са се наредили във водата, че са изпили сякаш водопада. Ала къде е, къде е боже мой, това чудо?...

Трябва да съм извикал.

— Ето го, не го ли виждаш — до мене стои непознат човек.

Вместо водопада — виждам хора — от лявата ми страна, от дясната, зад гърба ми, идат, още идат... Скупчват се вдясно, където се вижда, че брегът прави дъга... И чак сега виждам, че реката също се

извива и се изгубва. Извивката ѝ е като гривата на кон. Там светлините са най-силни, после следва мрак... Пълен, неподвижен, колкото едно-две футболни игрища е мракът. Надвесвам се над парапета. О, небеса! На метър от мене, е прочутият Ниагарски водопад...

— Точно там, където водата се откъсва от сушата, за да се сгромоляса в дълбокото и тъмното, се навеждам и пипам ледената вода. И не се знае кое беше по-студено — тя ли, челото ми ли...

Нощта подсилва едно видение, убива друго... Толкова много грохот от тази вода е минавал през фантазията ми, че сега усещам лекота... Шумът не ми достига...

Тежки водни откоси — като много гъста, едра трева — се повалят отведнъж и се спускат в тъмното. Ако не е, че до парапета, на който сме се накачулили двайсетина — тридесетина такива като мене — току-що дошли, хвърлили куфарите и хукнали насам — достигат гъсти пръски, човек може да помисли, че това са замръзнали провлачища вода. Ала пяната, шумът и пръските показват, че замръзване няма, че водопадът е жив и истински.

Какво става долу, сега не се вижда. Там, в огнището, американците не са поставили светлини. Оставили са го на човешката фантазия — рай ли е, ад ли е, там сега, нека тя реши.

От мястото, където сме застанали, едно виждаме — хиляди топове вода се откъсват от брега и в пълен хаос се изсипват долу. Отгоре им идват други хиляди. Те ги смазват и донатикват още по-надолу, където е въображаемото дъно. Част от водата се изскубва встрани, с тях се заема вятърът, разкъсва ги, прави ги на прах, с който е пълно цялото небе наоколо. Сякаш долу пияни и сърдити великани, се бъхтят и скубят, и никой не знае къде са краката им, къде брадите. И най-вече, докога ще трае пиянството им, кога ще се изморят и изтрезнеят, за да настъпи най-сетне наоколо покой. Тече вода, вечна вода иде отгоре и пада долу... Тъй откога? Тъй докога!

Гледам водата, гледам светлините, гледам тъмното дъно на Ниагарския водопад. И налудничава мисъл ме накарва да се сепна. А дали, ако пак някога дойда тук, от двете страни на нощта, канадци и американци няма вече да са протегнали железни пръти, и точно над огнището да са построили хотел. И там, в стъклата на този хотел, да се бият и стичат пръските. И човек да може да паркира колата си във водата — точно под водопада.

Като едното нищо ще стане. Стига някой да се досети...

Утрото е по-мъдро от нощта. Не го е казал американец. Събудих се, погледнах през прозореца. Град като град, освен че прехвърчат снежинки. Ала аз нямам търпение да се озова отново там. Само че сега натискам на главата си един каскет и пригласям фотоапарата... вън е студеното канадско-американско слънце, свети, но не топли... Градът още спи или си почива. Днес е неделя. Тръгвам по снощния път. Сега наистина е друго. Светлини и шарении няма. Има слънце — бяло и студено. Ето градината. Ето алеята. Ето го вятъра. Ето го и шума. Реката се чува, преди да се види. Още малко. Хора няма, няма светлини и сенки. В ранното утро ще бъдем трима — аз, реката и водопадът. Сега не бързам да го видя. Виждам зелената вода, каквато е водата на всяка чиста и дълбока река — с бели гриви, метър и отгоре големи. Иде от лявата ми страна — настръхнала, зимна река... Пред мене мост. Снощи не съм го видял — минеш ли този мост, в Канада си. Не гледам моста — гледам тази чиста вода. Какво спокойствие и сила крие в себе си зелената вода. Дори когато е такава бърза и цялата в драперии. И нагоре, докдето се вижда, и по-надолу, където е водопадът. Тръгвам покрай перилата, които ме пазят да не падна в реката, хората още спят, затова самотата и величието сега са най-силни. Благодаря му на бога, че ми ги отпусна тия няколко минути насаме с Ниагара. Дишам дълбоко студения и плътен въздух и усещам, че се пречиствам. Стигам до извивката на реката и пак заставам там, където водата се къса от коритото си, помамена от това Вартоломеево дъно. Ето го! Голям, безкраен хаос, в който не можеш да разбереш отгоре ли пада водата, или обратно — великаните я издухват нагоре, та тя стига до високото, където съм застанал — поглежда реката, казва й нещо и пак се отпуска към дъното. Между горе-то и долу-то е пяна, пръски, вятър, огромно кълбо, което вечно се върти. Слънцето се е вдигнало високо и над това, бучащо и тътнещо кълбо, се е очертала небесна дъга. Както винаги, тя иде от далечината, където е сърцето на Канада, и се забива в дъното на водопада. В най-разпененото. Искане ми се да съм дете, да се покатеря по дъгата, да се пръзулна по гърба ѝ, и да цопна в най-дълбокото. Водите, които падат отгоре, ще ме натиснат да не изплувам, тогава ще видя чудните светове на великаните. Как ми се иска да се скрия между скалите и падащата вода. Това сигурно е най-скришното и най-красиво място на Земята. Зад гърба ти скалите,

отпреде дебела водна завеса, която ни човек пуска, ни слънце. Лъчите му достигат до водните блани, разбиват се, разпръскват се, изпълват с чудно сияние това подводно царство.

Гледам водопада. Гледам реката. Наглеждане няма. Ни денем, ни нощем. Разляла се в един безкрай, колкото по-нагоре отива, все по-широка става. Хиляди ледени късове са се събрали един до друг, като че някой е гребло ги е примамил, и като се отбутват тук-там от брега — бавно, бавно идат надолу... След малко ще минат покрай мене, след още малко ще стигнат водопада. Вървя заедно с тях към водната пропаст. Наоколо още няма хора и тая кражба на минути, насаме с Ниагара, е най-хубавото нещо, което съм могъл да си представя, че ще преживея. Десетината декара ледени парчета вече са на метър от края, зная, че всеки миг наоколо ще избухне невъобразим трясък. Представяте ли си ги тези хиляди парчета лед какво чудо ще направят като се заизсипват едно след друго, като се заблъскат едно о друго, като запердашат челото на ледените блокове долу... Сигурен съм, че този тътен, този трополак на лед ще се чуе чак в Белия дом. И че Буш ще вдигне в тази бяла утрин телефона да попита службите си какво става в Америка...

Ехото на гръмотевиците продължи няколко минути. После дълго заглъхваше в далечините на Канада. Освободена от ледовете си, реката пак подгони белите зайчета, пак ги подкара по своя вечен път...

Ако си на канадския бряг, ще бъдеш точно срещу водопада. От американската страна, за да се вижда по-добре цялата дъга на водата, са направили мост... Оттам гледаш планините от лед, които са замръзнали долу. Тия планини отдалече настъпват към огнището на водопада, подвират се под самия него и какво знаят челата им, опълчени под тези смазващи тежестта на падащата вода — нека всеки сам си представи. Реката се бие в ледовете долу, ръфа от тях, със зъби и с нокти се брани да не я притиснат повече, да не отнемат от падащата ѝ красота. Ледът също се инати — лепи всяка капка отгоре си, иска да стане по-висок, да изпълзи от дъното и да надникне там горе, където досега не е достигал.

Кой е по-силен, кой е по-вечен — живата вода или ледовете? Докога ще трае тази битка. Така ги сварвам в ранното утро. Тя — раздърпана, нервна и изящна в своя гняв. Ледените канари, покрити в бясна пяна, спокойни и величествени в безмълвно упорство. Не е

водата, която може да ги плаши. Не от нея, от слънцето изпитват страх...

И те скоро ще отстъпят. Колкото и днес да е студено, на брега вече е показало жълтата си главичка минзухарче. Дойде ли минзухарчето — то е знак. Оттук нататък, ден по ден, час по час, реката ще настъпва, докато изяде тая бяла планина под себе си.

В мразовитото утро летят чайки. Те пък какво търсят и какво ще намерят в това студено, най-студено огнище на земята.

Дали и те като мен са дошли дотук само да погледат, а водопадът ги е омаял, и те вече нямат сили да напуснат тази хубост и да си тръгнат.

Замръзвам, а и аз като чайките, не мога да си тръгна. Направих няколко крачки, обърнах се. Водата ме извика. Застанах пак над този трясък, слънцето се скри, дъгата се изгуби, водата стана още по-студена и дива. Да тръгна, но не тръгвам. Бученето ме опива, пропастта отдолу ме мами. Сега вече не се обръщам. Обърна ли се, водопадът пак ще ме повика...

Водопадът е разглезен. Той е свикнал по всяко време тук да има хора, да щракат апарати, да му се любуват и възхищават...

Няма вече самота. Ето ги — първите вече идат. Можете да се досетите — това са японци... Ще постоят час-два, ще дойдат други. И те тъй — ще пощракат с апаратите си, ще поснимат с камерите си. И те ще си отидат, и други ще дойдат. А тази река винаги ще върви след тях. Както цял живот върви след всеки, който се е доближил до нея... Все тъй яростна, грациозна, все тъй вечна...

Колко такива като мене са минали оттук, потракали са с апаратите си отгоре й, а тя тече, тече... И не изтича...

Тръгвам си — дошъл, видял. Уж е моят водопад, а не е...

И един въпрос върви до мене: ти ли, Алеко, си бил по-голям от него, той ли вече не е същият?

Или моите очи и очите на хилядите други, които идват, не гледат вече тъй, както са гледали, очите на човека преди век!

XV

Няма как, ще се разделям с Америка. Голям майтап ще падне, ако съм взел да свиквам с нея...

Бях позабравил какво е България — по-точно, бях й позабравил нямането, опашките, политическия бабаитлък... Бях позабравил за грубостите, които вървят след тебе, речеш ли да се обърнеш към човек, или служба по някаква работа. Бях позабравил за злобата между хората, за завистта...

И все си представях как, като гледам тази хубава държава, ще се върна в България и ще я заваря друга, такава, каквата е в мечтите ми. Ще си се кача на моята колица — е, не е като тия, гдето тук ги карат — тойота, хонда, буик или шевролет, ама пак ще ми свърши работа — ще ида до Пловдив, където момчето ми служи трудовак, ще помоля началствата за един ден отпуск и каквато е пролет, ще се качим двамата в колата, ще минем Троянския балкан, откъдето на север се вижда Дунава, а на юг Бяло море. Ще си поема въздух, ще си целуна земята. Хубава си, Българийо, сама не знаеш колко си хубава! Да не ти е лошото, дете ние, хората, ти го правим...

Не една вечер в такива странни видения се хващах. Вместо да гледам рекламите по телевизията, вместо да си пусна някое „муви“, аз все там — в Копривщица, в Троянските земи, в Добруджа се виждах.

Защо стана тъй... С какво и как Америка събуди такива родолюбиви пориви у мен... Представех ли си улица, я в Троян, я в София, все хубава ми изглеждаше, представях ли си равнина — все зелена, все люшната във вълни от жито. Представях ли си Балкан, все в цъфнали овошки ми се явяваше... Да не би това да е носталгията?...

Да е, ама не е... Защото, макар да съм вече уморен, макар че вече сетивата ми не възприемат нито Пето авеню, нито седмо, все още гледам. Все още се сащисвам от милионите светлини на Бродуей, които те изскубват от този свят и в друг те хвърлят. И ти трябва да се щипеш, за да повярваш че си ти... Уморен съм, а тая държава още не ме пуска, още иска да ми показва...

Ами ако рече човек да върне в душата си нощите на Чикаго, на Лос Анжелос, на Сан Франциско — осветените и отвън, и отвътре билдинги. Във всеки от тях хиляди светлини, които цяла нощ горят, защото било много по-евтино да светят, отколкото да плащат на хора — да ходят и да ги гасят... Докъде са я докарали американците!? Тъй е и с хартията — всеки ден, във всеки дом, пощата изтърсва килограми съобщения, реклами, вестници. Сутрин гледах върволици от боклукчийски коли да товарят хартия и откарват за сметищата — лъскава, луксозна, като я пипнеш с пръст, пръстът се пързала. Електричеството и хартията в Америка пък хептен за нищо ги нямат!...

Не, не са нито електричеството, нито хартията, които ме карат да си харесвам България. Защо тъй ми се доходи по тия стари нашенски градчета, защо и кое ме накара да се закълна, че уволни ли се момчето, ще направим и ние като американците — един месец обиколка из България. Ще спим по малките градчета, ще се ровим в старините й, ще я обичаме и ще й се радваме... Защо и как тъй се омесиха в душата ми тия два свята. Защо повярвах, че и моята земя, докато ме е нямало, е станала като тази. За такова омесване и уеднаквяване, един месец не стига. Като гледах къде е Америка, къде е Европа и къде България — не месец, не десетилетие, век не стига, ако не и два!

Разстоянията са толкова големи — не само за самолет, но и с космически кораб да ги прелиташ — пак толкова — век и половина, два, ще трябват!

А аз ги омесих и ги изравних. Защо го направих? Защо се осмелих!

Ще я оставя Америка без сбогом. Само отгоре, от високото над Ню Йорк, ще огледам тия милиони светлини под себе си, пръснати долу точно тъй, както над самолета са пръснати звездите. Ще извия врат, за да видя за последен път авенютата как са подредени, успоредни, като че ли светлината по тях извира направо от земята, и хайде — било каквото било! Европата да държим, бай Алеко...

В Европа, като в Европа.

На летище „Шарл де Гол“ се оказва, че съм нямал входна френска виза. Нашите момичета от „Ер Франс“ забравили да уредят тази формалност, поради което провесвам нос на една опашка — доста умислен какво пък сега може да ме сполети... Една френска дама,

доста прилична и на вид, и на години, с добре сресана коса, с маникюр на ръцете (откога не бях виждал жена с маникюр), държи паспорта ми и сякаш иска да ми каже — какво да те правя сега, като не си редовен...

— Защо нямате виза — казва тя, като едновременно говори с колежката си...

— Ами — казвам аз, — знаете ли... — като едновременно говоря с половина България и не само говоря, ами направо ми иде да ругая, защото самолетът ми излита от друго летище и като гледам, времето не бърза, а лети...

— Елате с мен — дамата тръгва отпреде ми, без да ме погледне повече... На горния етаж пред врата, където пише „Полиция“, казва: — Стойте тук...

Стоя там, какви ще ги дъвча...

След минута излиза, минава край мене и добавя:

— Чакайте тук...

След няколко минути излиза пък мъж на средна възраст, допушва си цигарата, пуска я отпреде си, размазва я с крак. Той пък казва:

— Идете там. — И посочва другия край на стъкления коридор. — Чакайте там...

Позволявам си да го погледна учудено...

— За вашата сигурност — идете там...

При такива думи, и на онзи свят се ходи. „Там“ няма пейка, няма стол. Присядам на ръба на един парапет...

По земята полицаят вече е разтъпкал с крак доста угарки. И хартийки се ваят...

Те се ваят, аз чакам... Петнадесет, двадесет минути... Ни полицаи, ни терорист минават... По едно време се появява една лелка, оглежда ме вяло, оглеждам я и аз и попитвам плахо:

— Оттук има ли автобуси, или някакъв друг транспорт до летище „Орли“...

— Не зная, господине. Аз съм отскоро на работа... — И отминава по своите безметежни, европейски пътища...

Няма, няма никакво съмнение — в Европа съм... Дори може да се каже — в България...

След около половин час излиза полицаят и ме вика с пръст:

— Заповядайте!...

Барвам си паспортчето, ха сега да видим къде ми е куфарчето? Да не вземе и с него да стане като с килимчето на бай Ганя — да замине за София преди мен, пък ти утре иди го гони...

Нейсе. Намерих го — самотно, върти се на един диск за багажи от Америка. Вземам го от диска и с това последната ми връзка с оная земя, е вече прекъсната. Така става и моето последно прощаване с Америка. Влизам в салона, питам един, питам втори, нейсе — напипвам един рейс, който всеки момент ще потегли за „Орли“. Младежът на кормилото си приказва с едно девойче, застанало до него, възрастна жена се опитва да си натовари куфара... Някой ѝ помогна, криво-ляво жената се оправи. Прави му чест на шофьора, оказа се, че знае и английски.

— Всичко ли е о'кей? — попита той и люшна рейсчето...

На „Орли“ спря. Каза: „Орли две“ в микрофончето, и се зае да си пише нещо. Имаше няколко бабички, те пък къде са тръгнали, натоварили се с толкова багажи. На всичко отгоре се оказват американки. Озъртат се, оглеждат се, няма ли тук негри, няма ли обслужващ персонал да им вземе куфарите, да ги натовари на една количка, да им лъсне отпред белите си зъби, да им се поклони, като му дадат едно доларче... Няма! Това да не ви е Америка... Сваляйте си сега сами куфарите, за да видите на нас лесно ли ни е.

В салона е задушно. Всичките пейки са заети от пристигащи и излитащи за някъде араби: баби, старци, дебели, тънки, деца — измити, мърляви... Свят! Като че не съм в Париж, а някъде по пристанищата на Пирея, Неапол или Александрия... Обикалям цялата огромна зала, намирам място. Отварям взетия от самолета френски вестник „Фигаро“...

Голяма анкета: отношението на французите към чужденците. Против арабите — толкова и толкова процента, против негрите — толкова и толкова. Антисемити — толкова и толкова. Срещу други гастарбайтери от Европа — толкова и толкова. Министър-председателят е разтревожен от растящия расизъм във Франция...

Америка, Америка, къде си?...

В самолета — вече мил, роден самолет на „Балкан“, до мене седи французойка. Моите години я гонят. И не само я гонят, ами са я стигнали... Тя е от Париж, от комунистическата община Банлийо...

Приказваме си...

— Откъде идвате — пита...

— От Америка — отвърщам...

Жената прави кисела физиономия. Мълчи малко и започва да говори срещу Америка. Какви страшни расови проблеми има там. Каква безработица и наркомания!... Какво жестоко отчуждение между хората...

— Вие сигурно сте били за дълго? — казвам.

— Нито съм била, нито имам намерение да ходя. Синът ми е студент, той има приятели студенти — от тях зная, и от пресата...

— А той бил ли е там?...

— Не, и няма никакво намерение да ходи... Ние също имаме проблеми — снизходително додава жената. Но техните са десетократно повече.

— Да им имаме проблемите — отронвам тихо...

— Не ви разбрах — рече жената...

— Аз също не се разбрах — отвърнах...

Още малко, и ще кацнем в София. У мене всичко вече се побългарява. Америка е назад... Много назад. Едно изречение се върти в главата ми и докато не го изрека на глас, както прави онова момченце от приказката, когато изкопава дупка, за да извика в нея: „Цар Траян има кози уши“, та да му олекне, така и аз... Не мириясвам, докато не казвам на глас, ала само аз да се чуя:

Това, което мислех, че сме ние, европейците, се оказа, че са американците...

Объркан тръгнах към онзи свят!

Още по-объркан се върнах...

юни 1990 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.